

16111

САФУАН
ШАЙМЕРДЕНОВ

ДНМ
СЕН
ЕДЪН

Казд
Ш 18

САФУАН
ШАЙМЕРДЕНОВ

*ӘНІМ
СЕН
ЕДІҢ*

(ПЬЕСАЛАР ЖИНАҒЫ)

„ЖАЛЫН“ БАСПАСЫ
АЛМАТЫ—1976

Шаймерденов Сафуан.
Ш 18 Әнім сен едің. Пьесалар жинағы.
«Жалын» 1976. Алматы,
176 бет.

Қазақтың көрнекті жазушысы Сафуан Шаймерденовтың бұл жинағына көрермен жұртшылықтың ілтифатына іліккен тандаулы пьесалары енгізіліп отыр.

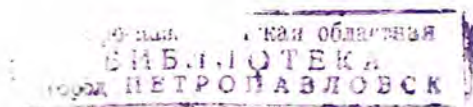
Кітапқа енген шығармалардың тілі жеңіл, тақырыбы да сан алуан.

Қаз 2+792

Ш $\frac{70600-117}{408(07)-76}$ 134—272—76

© «ЖАЛЫН» баспасы

016111

Ә Н І М С Е Н Е Д І Ң

ЕКІ БӨЛІМДІ МЕЛЮДРАМА

Қ а т ы н а с а т ы н д а р:

Сапар — ауыл мұғалімі
Тынышгүл — анасы
Науан — колхоз председателі
Сара — ревкомкомиссия бастығы
Мелдес — колхоз бухгалтері
Қарғаш — бухгалтердің көмекшісі
Нұргүл — қызы
Бақат — ауданнан келген уәкіл
Алмас — Қарғаштың інісі, 9 жаста
Эпизодта үй күтуші әйел

Оқиға осы заманда болған

Бірінші бөлім

Сапардың қонақ үйі. Шымылдық ашылғанда Сапар диванда қисайып, көзін жұмып ойланып отыр. Бір шетте іс тігіп отырған Тынышгүл, баласының сәл жүдеу кескініне шошына қарайды... Осы мезетте ән естіледі. Сыршыл да, сәл мұңлы ән. Сапар оны елегзи тыңдайды.

Сапар (*ән біте*). Апа, осы әнді кім салатын еді?

Тынышгүл (*сәл аң-таң*). Қандай ән?

Сапар. Осы... әлгінде ғана... біреу ән айтқан жоқ па?

Тынышгүл (*үрейлі*). Ешкім айтқан жоқ... Мазамды алды деп радионы да сөндіріп қойдың ғой?..

Сапар (диванға қайтадан қисайып). Солай ма? Әшейін ызың екен ғой онда... (өзіне-өзі сөйлеп.) Біраз болды, осы бір ән қыр соңымнан қалмай жүр... Сондай бір таныс дауыс! Бірақ кімнің даусы? Таппай-ақ қойдым... Апа, почта келді ме?

Тынышгүл. Келді, қалқам.
Тынышгүл бір бума газет-журналдар, біраз хаттар әкеп береді. Анасына күлімсірей қараған Сапар, еркелеген сияқтанып, оның қолынан ұстай алады.

Сапар. Апа!... Табиғат қартайса, сарғаяды. Адам қартайса, ақшыл тартады деуші еді. Ал сенің, тіпті, кимешегіңе дейін ағарған ба, қалай өзі?
Ол анасының көкірегіне басын қойды. Анасы ойлы пішінмен оның шашынан сипайды.

Тынышгүл. Бала, соңғы кезде бір түрлі жүдеп кеткен секілдісің. Бір жерің ауырмай ма?

Сапар. Жок, апа.

Тынышгүл. Әйтеуір, алаңсың. Әлде бірдеме мазалайтын секілді.

Сапар. Жок, апа... Ештеңеге де алаң емеспін.

Тынышгүл (сеніңкіремей). Немере сүйіп отырсам да, сен маған осы уақытқа дейін бала секілдісің. Ойыңда не барын мен, тіпті, айтпасаң да сеземін...

Сапар (қалжыңға шаптырып). Ал, не бар? Айтшы, білсең.

Тынышгүл. Жарайды, айтсам айтармын. (Күрсініп.) Бірақ қазір қыстама... (Бір конвертті көрсетіп.) Мына хаттың ала бажақ сырты әдемі екен. Не дейді?

Сапар (жымыып). Бныл жазда бейбітшілікті жақтайтын физиктердің халықаралық жиыны болмақ. Соған шақырыпты.

Тынышгүл. Барасың ба?

Сапар. Бармақ түгіл, сөз сөйлеймін. (Анасын құшақтап.) Сен сияқты аналар немересін, ақ шашты әжелер шөбересін сүйуге тиісті.

Тынышгүл. Айт, айт... Халық басына не кесепат әкелмеді бұл соғыс. Түгел айт.

Осы кезде есік қағылып, ішке Нүргүл кіреді. Ажары жарасқан осы қызды көргенде, Сапар өңі қашып, орнынан ұшып тұрды да, сілейіп қалшыя қалды.

Тынышгүл. Кел, кел, балам.

Нүргүл. Сәлеметсіздер ме?... Профессор Жарқынбаевтың үйі осы ма?

Тынышгүл. Осы... Төрге шық, қызым.

Нүргүл. Ракмет.

Сапар *(енді ғана тіл бітіп)*. Апырау, жаңылмасам, сенің Қарғаш емессің бе?

Нүргүл. Жоқ, мен — Нүргүлмін.

Сапар *(даусы бәсең)*. Нүргүл?!

Нүргүл. Қарғаш менің мамам.

Сапар. А-а, солай ма?!... Ойлырым-ай, қалай қатты сүйсініп?

Нүргүл *(күліп)*. Мамама ма?

Сапар *(пауза)*. Иә, мамаң. Мамаңның өзіне ғана. Ал, қайдан жүрсің?

Нүргүл. Осында университетте оқып жатырмын...

Сапар. Қашан түстің?

Нүргүл. Бныл... Сізді мамам көп айтып отырады. Қырылдау емтиханы алдында сізге «бар» деп еді... Мен... мен...

Сапар. Иә, айта бер.

Нүргүл. Мен ұялдым...

Сапар. Иә, енді қалай келдің?

Нүргүл. Мамам қайта-қайта хат жазып қайтсең де беріп айт, бір тындаса, сізді ғана тыңдайды деді.

Сапар. Ол кім еді?

Нүргүл *(кемсеңдеңкіреп)*. Ол ма? Ол өзімнің ағам. Алмас.

Сапар. Алмас?!

Нүргүл. Күн көрсетпейді, мамамды да, мені де сондай көреді.

Сапар. Иә, Алмас ағанды білемін. Жақсы білем. Сұлуқиядан қуылып, жалғыз кетіп бара жатқанымда сырғидан араға түскен, бірге кетем деп соғымнан қалып сол Алмас қана болатын. Бірақ ол кезде тым жас, 10 жасар кезі еді. Шырылдағанмен не тыңдырсын. Көңілі жылай қала берген.

Нүргүл. Алмас ағам қазір ендеше сол Сұлуқияда директоры. Бірақ апам байғұсқа қарайласпайды. Менмен де дұрыстап сөйлеспейді. Апаммен бірге туған кезде аузым бармайды тіпті.

Сапар *(ойланып)*. Ендеше оның да бір мәні болса, онда, Нүргүлжан.

Нүргүл. Сол мәні болғасын шығар апамның қайта-қайта сізге, бар, айт дей беретіні.

Сапар. Ал мамаң қалай?

Нүргүл *(сәл күрсінгендей болып)*. Науқас... Бауыры көтеріп жүргені болмаса, салдыраған қу сүйек...

(Қалтасынан бір нәрсе алып.) Мынаны сізге беріп жіберді.

Сапар. Бұл не?... Жүзік!.. (Сәл ойланып, содан соң ақсия күліп.) Апа, мына жүзікті танысың ба? Сенің жүзігің!.. Сенен ұрлап алып, Қарғашқа берген ем. Әлі сақтап жүр екен-ау.

Тынышгүл. Не, не, таныдым... Ойпырм-ай, сонда іздемеген жерім қалмады. Зым-зия жоқ боп кетіп еді-ау, бәсе...

Сапар. Әй, балалық-ай десенші...

Нұргүл (қабақ шытып). Апам мұның құны жоқ асыл зат секілді, тірі жанға ұстатпай, кастерлеп сақтап отыратын.

Сапар (селк етіп). Солай ма?.. (Көзі ұясынан шыға.) Солай ма?

Осы кезде манагы ән естіледі де, Сапар құлап кете жаздап, бойын әрең түзеді.

Тынышгүл. Балам, саған не болды?

Сапар (жауап қатпай). Таныдым...

Тынышгүл. Нені, бәтір-ау?

Сапар. Таныдым... Мына дауысты таныдым. Құдай-ау, Қарғаштың даусы екен ғой!.. (Нұргүлді құшақтай алып, аймалай.) Мамаң скеуміз бірге өстік, бірге оқыдық...

Нұргүл. Білем.

Сапар. Біздер албырт шақтың небір қызық күндерін бірге өткіздік...

Нұргүл. Білем... Біздің ауылдағылар сізді мақтан етіп отырады. Аанада Академияға сайланғаныңызда «жерлесіміз академик болды» деп той да жасады. Бірақ «елді мүлде ұмытып кетті, келмейді» деп те отырады.

Сапар (сәл күрсініп). Бармағаным рас, Нұргүлжан. Он сегіз жыл өтіпті, содан бері. Он сегіз жыл. Мен кетерде жаралған бала, міне енді бой жетіп, университетке де түсіп үлгеріпті. Сөйтсе де ұмытты дегені қате. Туған жерді кім ұмытады. Ұмытқан жоқпын. Ол бір жатқан хикая ғой... хикая...

(Сапар Нұргүлді босатты да, авансценаға келді. Тағы да сәл мұңлы, сырышыл ән естіледі).

Сапар. Соғыс біткен жыл. Мен онда он сегіз жаста едім. Ал Қарғаш болса, толып, пісіп келе жатқан, он жеті жасар бой жеткен қыз болатын. Сондағы бір қайғылы оқиға, менің оқуды бітіріп қайтып оралуыма байланысты болған еді.

Сахнаның бір жақ шетінен Қарғаш көрінеді.

Сахнаға асыға басып, қолында чемоданы бар Сапар шығады. Қарғашты көрген ол ақырып тоқтап қалады.

Сапар. Қарғаш!

Қарғаш *(сәл қуанышты)*. Сапар?!

Бұл екеуі біріне-бірі ұмтыла барып құшақтасқылары келді де, әлде неден бөгеліп қалды.

Сапар. Қалай өзгергенсің, Қарғаш!.. Тіпті сұлулашып кетіпсің...

Қарғаш *(ұяла жымып)*. Қойшы... Әншейін айтамын шығарсың.

Сапар. Рас, Қарғаш... Мен алғашқыда танымай да калдым. *(Жалын ата.)* Қарғаш!..

Ол ұялып, қызарып тұрған Қарғашты енді ғана құшақтай бергенде, арсалақтай кірген Алмас үркітіп жібереді.

Алмас. Сапар аға!

Сапар *(селк етіп)*. Бұл кім?... Ойбай-ау, мынау шынымен-ақ Алмас па?

Қарғаш. Сол тентек.

Сапар. Дардай азамат болыпты. Кел, бетіңнен сүйенші. *(Сүйеді.)* Хал қалай? Оқып жүрсің бе?

Қарғаш. Иә, жетістіріп жүр. Алатыны ылғи екі...

Алмас *(намыстанып)*. Иә саған! Үштік!

Сапар *(қулып)*. Үш деген де жаман емес. Өйткені үштен кеніс төрттік бар. Ал төрттің ар жағында мен мұндағын бестік тұрады.

Қарғаш. «Сапар ағам келген соң, сол кісінің қолында жақсы оқимын» деп жүр ғой, әйтеуір... Көрермессейі уәдесіңше тұрғаның.

Сапар *(қулып)*. Е-е, мұның жарады, жолдас.

Алмас. Сапар аға, менің көкеме Мелдес ағай ат салып алып берді...

Қарғаш *(шапшаң)*. Жүгірмек, соқпа қайдағыны! Аттың алған өзі ғой көкемнің!

Алмас *(бұртиып)*. Иә, сен білесің бе, мен білем бе?! Мелдес ағай!

Сапар *(жымып)*. Қайдан алсаңдар, одан алыңдар. Құтты болсын.

Қарғаш. Осы-ақ қай-қайдағыны былжыратып... *(Ашықты.)* Бар, ойна!

Алмас *(бұртиып, теріс қарап қалды)*.

Сапар. Қой, ренжітпе баланы. Алмас жақсы жігіт.

Бұл нағыз Амангелді болады. Солай ма, Алмас!

А л м а с (*мақтанып*). Мен Чапасев боламын.

Сапар. Елдеше бар, ойнай ғой... (*Конфет беріп.*)
Мә, мынау базарлық!

А л м а с (*қуанып*). Алақай, конфет!.. Қарғаш, Сапар ағам конфет берді!.. Сапар аға, мен саған бір нәрсе айттайын ба?

Сапар. Айт!

Қарғаш. Мынау тағы бір нәрсені қоқытқалы тұр. Бар, ойна дедім ғой саған!

Сапар. Жоқ, айтсын айтатынын.

А л м а с (*сыбырлаған болып, қатты*). Қарғаш сені ылғи айтып отырады... Ол сені жақсы көреді. (*Сыртқа қарай қаша жөнелейді.*)

Қарғаш. Ө, жүгірмек! Сенбе оған, Сапар!

Сапар (*қиыла қарап*). Ал, сенсем ше?

Қарғаш (*паузадан соң*). Бала шіркін не айтпайды.

Сапар. Қарғаш!.. Ойымнан әсте кеткен емессің...

Қарғаш (*өкпелі*). Сол екен ғой боратып хат жазғаның.

Сапар (*асығыс*). Жаздым. Олла-билла, талай мәрте жаздым.

Қарғаш. Біреуін де алған жоқпын.

Сапар. Каникулға да осы сен үшін келетінмін... Бірақ ауылда ылғи болмайтынсың.

Қарғаш. Колхоз шаруашылығы... Қол тигізе ме?

Сапар. Бухгалтерсің бе?

Қарғаш (*күліп*). Бухгалтерлік қайда?! Жәрдемшімін.

Сапар. Оқуды неге тастап кеттің, Қарғаш? Қызмет табылмайды деп ойладың ба?

Қарғаш (*күрсініп*). Бұлай боларын білгенде, кетпес пе едім оқуға? Қалар ма едім сенсің? (*Ол бетін басып, жылаған күйі шыға жөнеледі*).

Сапар (*тұра жүгіріп барып, тоқтатпақ болады*). Қалай болғанын білгенде? Қарғаш!..

Шам сөніп, қайта жанғанда, Сапардың үйін көреміз. Үй ішінде топырлаған әйелдер Тынышгүлді құттықтап жатыр. Бір шетте нарттай қызарып Сапар тұр.

— Ойбай-ау, үлкен үйдегі келін-ау, тіл-аузымыз тасқа, Сапарың сойталдай жігіт болып кетіпті!

— Етегің елпі, жеңің желпі жүріп, жоқшылық тауқыметін көп тартып едің, қолыңды жылы суга малып, шалқая отыратын уақытың болды енді.

Тыныш гүл. Құдайға шүкір.

Сапар. Сәлеметсіздер ме, апалар!

— Есен бол, қалқам!

— Балаңды көріп, көзайым болдың ба, ене? Енді той істе!

Тыныш гүл. Құдай қаласа істеймін.

— Жоқ, алдымен келін түсір. Сонан соң екі тойды бір-ақ істе!

Тыныш гүл. Е, түсірсе несі бар, жасаған нем жеткерді. Маңдайынан шертіп жүріп түсірем.

Сапар. Апа!

Тыныш гүл. Қойдым, қойдым... Өзің біл... Жүгір-ген алмайды, бұйырған алады деген...

— Бұйыртпағаны несі? Оқитынып оқып болды... Енді не керек?

— Бәсе, міне, оң жамбасында да бірі отырған жоқ па жұлқынып.

— «Алпыс күн» қайнағаның қызы ма?

— Қарғашты айтасың-ау?

— Енді кім деп ең? Әбден бой жетіп болды. Ай десе аузы, күн десе көзі бар...

Екінші әйел. Бір колхоздың дүрдей есепшісі! Анау Арам сарының оң қолы болып, бір үйлі жанды асырып отыр.

Сапар. Солай ма? Қарғаш бухгалтер екен ғой?

Тыныш гүл. Әйтеуір, бір бұйртқаны болады да.
Осы кезде ішке Сара кіреді. Оны көрген әйелдер әжептәуір қымсынып, тайсалып қалады.

Сара. Ие, мырза, оқымысты болып оралдың ба?

Сапар. Сәлеметсіз бе, Сара апай?

Әйелдер: «Дүрдей азамат!...» — деп шулай бастаған еді, Сара алара қарап, тоқтатып тастады.

Сара. Жә, немене шулап? Барындар әйда! Аман-саулық сұрастындар ма? Жетеді. Қайқайындар!

Әйелдер сыбыр-сыбыр етіп, топырлап шығып кетеді.

Тыныш гүл. Мен шай қояйып.

Сара. Ештеңенің керегі жоқ, жеңеше. Қолыңды алып, «көз-айым» болдың ба деп айтқалы келдім.

Тыныш гүл (*көзіне жас алып*). Рақмет! Әкесінің көзін көрген едің... Әйтеуір, жалғыз бала...

Сара. Ал, Сапар, ауылға келгенің тәуір болды. Өзің сияқты оқыған жігіттер колхозымызға керек-ақ.

Сапар. Мекенім менің мектеп қой...

Сара. Болсын... Мектеп колхоздікі, ауыл өзіндікі.

Мен ревкомиссияға бастықпын ғой. Сені де мүшелікке сайлатам. Бірге жұмыс істейміз.

Тынышгүл. Сонау бір жылдары әкесі де ревкомиссия болып еді Сапаржанымның.

Сара (күліп). «Ат тұяғын тай басар» деген. Егер Сапар екеуміз бірігіп кетсек, осы ауылдағы талай сұғанақтардың аспанын тарылтамыз.

Сапар. Қайдан білейін?.. Қолдан келген көмегімді аямаспын.

Сара. Көмегің сол болсын — адал бол! Әкеңнің жалтағы жоқ, бір бет, өр мінезді адам еді. Соған ұқсаған — мың да бір рақмет!

Тынышгүл. Менің де бар тілегім сол.

Сапар. Сеніміңізге рақмет, Сара апай!

Сара. Ал, кош!.. Біраз аунап-қунаған соң іске кіріс. (Кетеді.)

Тынышгүл. Әкең өлсе де, әкеңнің көзін көрген өлмесін деген, ә? Көрдің бе жаны ашуын.

Сапар. Өзі бір еркек мінезді жақсы адам ғой.

Тынышгүл. Күйеуі мен жалғыз баласы соғысқа кетті деп қарап отырмады, тіршілікке сүңгіді де кетті. Тыным деген болсайшы. Колхоз жұмысы деп дедек қағып жүргені...

Осы кезде әлгі бір сыршыл ән қайтадан естіледі. Сапар елең етеді.

Сапар. Ән?! Бұл кімнің салған әні, апа?

Тынышгүл. Қарғаш қой... Соның даусы.

Сапар. Ойпырым-ай, білмеппіз, өзі әнші екен ғой... Даусы қандай әдемі.

Тынышгүл (сәл күрсініп). Ие... Осы ауылдағы қыз-келеннің алды болған қазір Қарғаш... Әкесі байғұс өмір-бақи кемтарлықпен келе жатыр еді. Қарғаш ер жетіп, қазір «Алты күн» қайнағаның жағдайы жақсарған.

Сапар (сыбырлай сөйлеп). Қарғаш!..

Шам сөніп, қайта жанғанда колхоз кеңсесінің алдында ән салып тұрған Қарғашты көреміз. Ұрлана басып Сапар келеді.

Сапар. Өзің әншісің ғой, Қарғаш... Даусың да жақсы...

Қарғаш (сәл қымсынып). Қойшы...

Сапар. Рас... Мен бүйтіп ән сала алсам, күндіз-түні ауыз жаппаған болар ем...

Қарғаш (сенбей, сәл мазақтап). Ойпырым-ай, ә?!

Сапар. Рас, Қарғаш!.. Мен мына көкшіл аспанды

...толқын атқан Есілді де, үнсіз көсілген даланы да ән-
те қосар ем... Мен, ең алдымен, бір сен үшін жырлар
сөйлем...

Қарғаш. Менің солай етпейтінімді қайдан біле-
сің?..

Сапар (*қуана, сенбей*). Рас па, Қарғаш?.. «Рас»
мені!..

Қарғаш (*естілер-естілмес*). Рас.

Сапар (*сәл тұрып, содан соң*). Қарғаш!
Оң ұятыла барып Қарғашты құшақтай алады. Қарғаш
оның құшағына кіре береді. Осы кезде жүгіре кірген
Алмас сықылықтап күліп жібереді.

Алмас (*тақпақтап*). Ө-лэ, Қарғаш!.. Көке-ме ай-
там! Ө-лэ, Қарғаш!.. Кө-кө-ме ай-там!.. Ө-лэ, Қар-ғаш!..

Қарғаш (*шошып кетіп*). Ө, жүгірмек!

Сапар (*абдырап, асып, сасып*). Оу, Алмас!.. Бұл
сен бе едің?.. Мен саған конфет беріп ем ғой...

Алмас (*тоқтамай*). Ө-лэ, Қар-ғаш!.. Көке-ме...

Қарғаш тұра қуған еді, Алмас сықылықтап ұстатпай
кетеді.

Сапар. Қап, мынаны-ай, ә?

Қарғаш. Енді көкеме айтады. Ұят болды.

Сапар. Мейлі! Білгені жақсы! Мен енді ешкімнен
ұятмаймын да қорықпаймын.

Қарғаш. Ел іші, біреу-міреу сезіп қалса, күлкі бо-
ламыз...

Сапар. Шегірткеден қорыққан егін екпейді деген.
Жұрттың сөзінен үркіп, сені жақсы көретінімді жасыра
алмаймын.

Қарғаш. Сапар! Аялдай тұршы азырақ. Ойла-
ншық...

Сапар. Неге, аялдаймын? Сондағы... сырын біл-
мейтінім сен бе?

Оң Қарғашты қайтадан құшақтағысы келген еді, Қарғаш
оны салқын түрмен тоқтатып тастады.

Қарғаш. Кім біледі, мүмкін, мен болармын...

Сапар. Неге?... Неге сен болмақсың?

Қарғаш. Неге екенін кейін айтам!

Сапар (*мұңлы дауыспен*). Бұл мені... сүймегенің бе,
Қарғаш?

Қарғаш (*асығыс*). Жо-жоқ!..

Сапар (*қайтадан жайнап*). Ендеше неге айтпайсың
еңбегің?

Қарғаш (*қинала*). Кейін дедім ғой! Кейін. (*Қорқы-*

нышты.) Ой-бай, Мелдес ағай келе жатыр! Бізді көріп қоймасын.

Сапар. Келсе қайтеді? Шеге шошыдың соншама?

Қарғаш. Үлкен кісі гоі, ұят болатын шығар...

Маң-маң басып, ішке Мелдес кіреді. Қарғаш сәл абыр-жулы.

Қарғаш. Сәлеметсіз бе, Мелдес ағай

Мелдес. Ә, Қарғаш... Мынау кім?

Сапар. Ассалаумалейкүм. Мен — Сапармын.

Мелдес. Ә, інішесің... Ат-көлік аман келдің бе? Оқуды бітірді дей ме сені?

Сапар. Бітірдім.

Мелдес. Енді не істемексің?

Қарғаш. Сапар мұғалім болмақшы.

Мелдес (Сапарға). Солай ма?

Сапар. Ие.

Мелдес (тыржиып). Бір мектепке бір мұғалім жетіп жатқан жоқ па? Неғыласың қоса-қабаттасып?

Сапар (жымиып). Менің дипломым мұғалімдік.

Мелдес. Диплом мал таппайды, малды сен табысың. Одан да жапыңа жайлы жағын ойластыр.

Сапар. Сонда не істемекпін?

Мелдес (сәл бөгеліп). Мына Қарғашпен бірге оқыған көрінесің... Үй-жағдайыңа да жақсы қапықпын... Сен былай ет: әзірше фермаға учетчик бол. Содан кейінгісін көре жатамыз.

Сапар. Оу, менің мамандығым — мұғалімдік. Мен қалай учетчик боламын?

Мелдес. Мына Қарғашта ешқандай мамандық жоқ. Ал қазір өзің көрші есепшотты қаққанда көз жаңылдырады. Көп ұзамай бір колхозға бас бухгалтер болып кетеді.

Қарғаш (қызараңдап). Қойыңызшы, Мелдес аға.

Сапар. Ол — Қарғаш қой. Ал, мен... білмедім.

Мелдес. Мұғалімнің бір ай салпақтап жүріп тапқанына базарда бір пұт бидай да бермейді. Бала, неғыласың, айтқанды істе! Қарғашқа көрші болған соң айтып тұрмын.

Қарғаш (Сапарды түртіп). Сен солай ет, Сапар. Біраз күн учетчик болсаң, Мелдес ағай басқа жұмысқа ауыстырады гоі.

Мелдес. Бала, егер ауыз біршілігіміз болса, қатырып күн көруге болады. Сен ойлан. Сонсоң маған келерсің. (Кетуге ыңғайланады.)

Сапар. Мен айтарымды ойланбай-ақ айта аламын. Мен мұғаліммін. Басқа мамандықта шаруам жоқ.

Қарғаш. Мелдес аға, Сапар ойланады әлі... фермадағы жұмысты бұл әлі білмей тұр. Солай емес пе, Сапар?

(Түртіп қалады.)

Сапар (күмілжіп). Енді... Қайдам...

Мелдес. Мейлі, ойланса ойлансын. Шешенмен де ақылдас... Қарғаш, тезірек ішке жүр, жұмыс бар. (Кетеді.)

Қарғаш. Сен немене, бөлденіп! Үлкен кісі жақсылық істейін деп тұрғанда!

Сапар. Сонда мен енді фермаға қарай жүгіре жөнелмекпін бе?

Қарғаш. Жоға!.. Мелдес ағаның қанаты астына кірсең қор болмайсың... Ең алдымен тұрмысың жөнделеді...

Сапар. Гәп тұрмыста ма скен?! Соғыс бітті, заман енді түзеледі. Талай жыл оқып алған мамандығымды қалайша тастап кетем?

Қарғаш (сәл ашулы). Сен оқу қуалап ауылдан қол үзіп кеттің. Сол себепті мұндағыны біле бермейсің! Жалаң аяққа галош киіп, бүрсендеп масақ теріп күн көрдік біз... Біз көргеннің жүзден бірін көрсең, сонда сен бар ғой... Жоқ, тұрмыс тауқыметі қиын, Сапар. Оны ойлама-саң болмайды.

Сапар. Ойланбайтын мен бе скем? Менің де көздеген мақсатым бар...

Қарғаш (шаршаған дауыспен). Жарайды, мен кеттім. Әлгі кісі күтіп қалды. Тағы бірде дауласа жатармыз.

Сапар (решіпті). Әңгімемнің ұйқы-тұйқысын шығардыңдар-ау! Менің ойым мүлде басқа. Тіптен басқа, Қарғаш...

Қарғаш. Білемін... Кейін, кейін... Қазір емес. Айттым ғой маңа.

Сапар (даусы әрең шығып). Қашап?

Қарғаш (кенет өзгеріп). Сапар, сен былай ет: жексенбі күні кешке таман біздің үйге кел, кең отырып сөйлесеміз.

Сапар. Қарғаш?

Қарғаш. Ал енді бөгелме, бар, бар... Қош, Сапар! (Кетеді.)

Сапар. Қарғаш «Жексенбі, жексенбі» деп кетті де,

мен сол тұрған орнымда қалшынып қалыппын. Осы күннен бастап менде маза қалмады. Күні-түні ойлайтыным — Қарғаш. Күні-түні қарайтыным колхоз кеңсесінің үлкен есігі мен Қарғаш үйінің көк қақпасы. «Жексенбі күні Қарғашпен онаша жолығамын, кең отырып сөйлесемін» — деген тәтті ойдың ләззаты әбден баурап алды. Осылайша уәделескен күн де жетті. Мен мұнтаздай болып киініп, Қарғаштың үйіне күн бата барсам, осы ауылдағы қыз-жігіттер түгел жиналыпты. Бастанғы болып жатыр. «Қарғаш онаша кел деген сияқты еді ғой. Мұнысы несі?» — деймін. Қуанышым су сепкендей басылды. Бірақ ол ойымды білдірмеймін. Бір қолайлы сәтті пайдаланып, Қарғашқа еріп далаға шықтым.

Сапар мен Қарғаш. Аңдаусыз келе жатқан Қарғашты Сапар құшақтай алады.

Қ а р ғ а ш (*шошып*). Бұл сен бе?! Туһ, жүрегім тоқтап қала жаздады ғой.

С а п а р. Мен ғой бұл!.. Мен!

Қ а р ғ а ш (*Сапардың құшағынан ысырылып*). Тоқтай тұршы, Сапар.

С а п а р. Тағы да «кейін» демексің бе?

Қ а р ғ а ш (*күліп*). Немене, күткің келмей ме?

С а п а р. Күте-күте шаршадым. Фермаға учетчик бол дегеннен басқа әлі бір жылы сөзінді естіген емен.

Қ а р ғ а ш. Асықпа. Асықпаған арбамен қоян алады.

С а п а р (*жөпелдеме*). Не болмаса бар сыбағадан алаңсыз кұр қалады...

Қ а р ғ а ш (*күліп*). Өзің ақын болуға айналыпсың ғой.

С а п а р (*салқын*). Мен кім болмайын деп жүрмін. Арман көп, бірақ, бәрі де алыстап бара жатқан тәрізді. *Сақылдап күліп жіберген Қарғаш Сапарды еркелете шашынан сипаған еді, бұлардың үстіне Мелдес кіріп келді.*

Қ а р ғ а ш (*шошып*). Ойбай!

М е л д е с (*бұларға сезіктене қарап*). Кеш жарык!

С а п а р. Ешкіңіз арык.

М е л д е с. Сен әлі райыңнан қайтқан жоқсың ба?

С а п а р. Қайта қоймайтын шығармын.

М е л д е с (*екі-үшты*). Жарайды... Қарғаш, мен сені іздеп келдім. Онаша сөзім бар еді...

(Сапар шығып кетеді).

Әлгі қызыл көз Сара баланы ревкомиссияға өткіздіріп алды. Есіттің бе?

Қ а р ғ а ш. Ие, естідім.

Мелдес. Естісең, одан аулақ жүр... (Сәл күміл-
жип.) Онымен оңаша тұрғаныңды көруімнің алды-арты
осы болсын!

Қарғаш (қып-қызыл боп). Сапар — бірге өскен
кұрбы... Несі бар оның?

Мелдес (зілдене). Сенің құрбың — менің ұрым бо-
лып жүрмесін!

Қарғаш (кеткісі келіп барып, тоқтайды). Ағай!..

Мелдес. Айт, айт!

Қарғаш (күрсініп). Жарайды, неғылайын...

Сәл пауза.

Мелдес. Мына шуылдақтарды бүгін тағы жина-
ғансың ба?

Қарғаш. Ие... Апам мен көкем нағашымдікіне кет-
ті. Сонан соң...

Мелдес. Осы сендер жиналып алып не айта бере-
сіңдер?

Қарғаш. Ән саламыз... Би билейміз...

Мелдес. Ойын да ойнайсындар ма?

Қарғаш. Бүгін бір қызық ойын ойнадық. Сапар
үйретті.

Мелдес. Қандай ойын?

Қарғаш. «Ауған хан мен Қалған хан» деген жаңа
ойын.

Мелдес. Ол біздің жасырақ кезімізде ойнаған ой-
ын ғой. Ол қайдан есіңе түсіп жүр?

Қарғаш. Білмедім.

Мелдес. Біздің заманымызда бұл ойынды ойнаған-
дарды комсомолдан шығарушы еді...

Қарғаш. Ойында тұрған не бар?

Мелдес. Ал, жарайды... Мм-м... Ауылға уәкіл кел-
ді. Қазір ұйықта да ерте тұр. Ертең жұмыс... Ана шуыл-
дақтарыңды ендігәрі жинама.

Қарғаш (паузадан соң). Жарайды...

Мелдес кетті де, Қарғаш жалғыз қалды. Оның ойында
талай нәрсе барлығы сезіліп тұр. Кескіні қайғылы. Са-
пар тасадан шығады.

Сапар. Қарғаш!..

Қарғаш (сәл үрейлі). Бұл кім?

Сапар. Мен — Сапармын.

Қарғаш. Сен әлі осында ма едің?

Сапар. Қоштаспай кете алмадым...

Қарғаш (әңгімені басқа жаққа аударып). Сен кө-
ре алмай қалдың ғой, қызық болды ғой жаңа. Ауданнан

БИБЛИОТЕКА

ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСК

әлгінде өкіл келіпті. Активтерді далаға қуып жатыр. Шақырып алып Мелдес ағайға да тапсырма беріпті. Алды жаман дейді. *(Пауза.)* Сен негіп үндемей тұрсың, Сапар?

Сапар *(қинала)*. Қарғаш!..

Қарғаш. Әу?

Сапар. Бір нәрсе сұрасам, шыныңды айтасың ба?

Қарғаш. Сұра.

Сапар. Әлгі Мелдес ағай сіздің үйге келгіштей береді дейді ғой жұрт.

Қарғаш *(күліп)*. Сол ма сұрағың... Ой, тентек!.. Әкемдей адамды... Жұрт не демейді?

Сапар *(қуанышты)*. Рас па, Қарғаш?

Қарғаш. Рас.

Сапар. Қарғаш!.. *(Ол Қарғаштың маңдайынан лып еткізіп сүйеді.)*

Қарғаш. Ұят болады ғой, Сапар.

Сапар. Мейлі!... Мейлі!..

Қарғаш. Сонда бұл ненің өтеуі?

Сапар. Бүгінгі бастанғының...

Қарғаш *(күрсініп)*. Ойын ғой мұның бәрі...

Осы кезде қақырынып-түкірініп Өтеген кіреді де, әкесінен ұялған Қарғаш қаша шығады.

Сапар. Ассалаумалейкүм!

Өтеген. Уәлейкүмсалам! Сапармысың?

Сапар. Иә, Өтеке?

Өтеген. Қалай, мал-жан аман ба? Шешен қуатты ма?

Сапар *(сәл жымып)*. Мал дейтін менде мал жоқ қой. Шешем қуатты.

Өтеген. Е, болмаса болады да. Мал басқа жиналады. Басың жас... Кім біледі, әлі-ақ...

Сапар. Әрине.

Өтеген. Осы сені, Сапар шырақ, осы ауылға мұғалім болып келді дей ме?

Сапар. Иә, Өтеке, мұғалім болып келдім.

Өтеген. Қалада төрт жыл оқу оқып?

Сапар. Иә, төрт жыл оқып.

Өтеген *(мырс етіп)*. Мен сені құрығанда колхозға есепші болатын шығар деуші едім. Төрт жыл оқу оқып, мұғалім болған азабым құрысын!

Сапар. Неге олай дейсіз, Өтеке?

Өтеген *(сөзін бөліп)*. Әд, тәйір-ай! Ана Кеңпейіл-

дің Қапездері он кылдан бері оқымай-ақ мұғалім болып, бала оқытып келіп жатқан жоқ па? Ен болмаса пермеге үшетшік болып орналасып ал, жоқ дегенде қарның тоқ болады, білдің бе?

Сапар (күлін). Учетчик бол деген әңгіме сізге де жеткен-ау.

Өтеген. «Алпыс күн атан болғанша, алты күн бура бол» деген мақалды естуің бар ма?

Сапар. Естітінмін.

Өтеген. Солай, ендеше!... Қалтаңда көк тиының жоқ, құр талтаңда ағаныңнан не пайда?! Анау Мелдеске қарашы! Бір колхоз жұмса — жұдырығында, жазса — алақанында.

Сапар (мырсетін). Арам сары ма?

Өтеген. Көбе алмаған адамның сөзі бұл! Мелдестің арам түгіл саңтананы да жоқ. Өз қатарының алды. Тұған-туысқандарына да қайырымы мол. Бір жігіт сол Мелдестей-ақ болып ілсын!

Сапар (күлін). Бір колхозға бір-ақ бухгалтер керек. Ол қайсымызға жетеді?

Өтеген. Көңіл табысса жетпейтін не бар. Ағайын тату болса, ат көп, абысын тату болса — ас көп деген атам қазақ, түсіндің бе?

Сапар (мырсетін). Түсіндім.

Өтеген. Түсінсең сол. Мелдеске өзім барам. Айтамын ана Сапар деген балаға көзіңнің қырын сала жүр деп. Мелдес кісі ғой. Түсінеді. Айтқан сөзімді далаға тастап көрген жоқ әлі.

Сапар (қабақ шытып). Ие, солай көрінеді.

Өтеген. Әкең марқұм құрдас еді. Сол есіме түсіп айтып жатырмын ғой, бала, бетіннен жарылқасын.

Сапар. Рас. Өтеке, біздің орын бұл емес қой. Тағы да оқи берсем, Алматыға барып оқысам деймін. Бірақ оған апам көпбейді. Сол кісінің көңіліне қарап өстіп жүрмін ғой...

Өтеген. «Алпыс күн атан болғанша, алты күн бура болған артық». Соны ұмытпасаң болғаны.

Өтеген шығып кетеді. Сапар ойлы пішінмен бөгеліп қалады.

Сапар (мырсетін). «Алпыс күн атан болғанша...» Қызық екен! Қай заманнан, қай дәуірден қалған мақал бұл?.. (Сәл сескеңгендей болып.) Егер ол осы мақалды Қарғаштың құлағына әбден сіңірген болса қайтем? Мүмкін, Қарғаштың да ойы осы шығар?! Әйтеуір, оқи алмай

калғанына түк ренжімейді! Малы түгел адамша, биқам жүр...

*Сахнаға үстінде жұмыс киімі, қолында қамшысы бар Са-
ра шығады.*

Са ра. Кеш жарық, Сапаржан!

Са пар (*селк етіп*). Кеш жарық... Оу, түнделетіп қайдан жүрсіз?

Са ра. Уһ.. Біздің тіршілік ылғи осы. Әсіресе, науқан кезінде үй бетін көрмейміз... Сапар, мен саған келе жатыр ем. Әңгіме бар.

Са пар. Айтыңыз.

Са ра. Сені ревкомиссияға сайлаттым. Білесің ғой?

Са пар. Білем. Ракмет.

Са ра. Ендеше, іске кірісетін уақыт болды. Ертеңнен бастап складты тексереміз. Сонан соң бухгалтерлердің книгасымен салыстырамыз.

Са пар. Жарайды... Бірақ...

Са ра. Айта бер!

Са пар. «Мына бала келмей жатып...»— деген сияқты реніш туып жүрмесе.

Са ра. Егер ондай ренішке қарайласаң, анау Арам сары мен Қарғаш сияқтылар бұл колхоздың бұтын — бұт, қолын — қол қылып жіліктеп алып кетеді!..

Са пар. Қой, ол мүмкін емес. Қарғаш ондай арамдыққа бармайды.

Са ра. Арам сары әккі емес пе, бармағанына қоя ма?! Қарғашты құдды бір тоқалы сияқтандырып немденіп алған.

Са пар (*ыршып*). Апа, қысқартыңыз! Өтірік ол!

Са ра (*сәл сескеніп*). Оу, Сапаржан, саған не болды? Қарғашты айтқанда...

Са пар (*жылдам*). Айтпаңыз Қарғашты!

Са ра (*сәл бәсеңдеу*). Мен айтсам, осы ауылды кеулеп бара жатқан өсекті айтам...

Са пар. Ермеңіз өсекке! Өзіңіз коммунистсіз.

Са ра. Жарайды, айтпайын. Бірақ тексерейік. Анығына жетеміз сонсон.

Са пар. Тексерейік. (*Ашулы*) Мен енді барлық жұмысты жиыстырып қойып, тек осымен айпалысам.

Са ра (*жымиып*). Міне, мұның — ерлік. Өз аулың, өскен жерін. Жаның ашымаса бола ма?! (*Сәл бөгеліп.*) Ал сен, Қарғаш жөнінде жаман ойға келме. Мүмкін, ол сөз өсек шығар, кім біледі... Он екісінде бір гүлі ашылмаған жап-жас қыз, алданып қала ма деп қорқамын...

Сапар (қабақ шытып). Апа, айта берменізіші!

Сара. Жарайды, жарайды... Ал, мен кеттім. Сау бол! (Кетеді.)

Сапар (жалғыз). Егер Қарғаш осыдан бір әңгімеге шатылса, ісім сенімен болсын, Арам сары!

Шам сеніп, қайта жанғанда колхоз кеңсесін көреміз. Қабағын түйіп, есеп шот қағып Мелдес отыр. Сара мен Сапар түнеріп тұр.

Мелдес (есеп шотты сарт еткізіп). Айттым ғой тексертпеймін деп, тексертпеймін!

Сара. Бұл заңсыздығың үшін жауап бересің.

Мелдес. Алдымен өзін жауап бересің! (Сапарды нұсқап.) Бұл кім? Мұғалім! Колхоз шаруашылығына үш кайнаса сорпасы қосылмайтын адамды ревкомиссияға қосып, енді, міне, дінкілдетіп қойдың. Сенің бұл жолсыздығыңды аудандық уәкіл Мүсәпіров жолдастың өзіне айттым.

Сара (шаптығын). Сондағы бөтенің кім? Сапар ма? Осы колхоздың шаңырағын өз қолымен көтерген адамның баласы бөтен бе? Осы ауылдың топырағында туған бала бөтен бе, айтшы қане?

Мелдес. Ой, сен шаптықпа! Немене сонша, аузыңнан түкірігің шашырап! Тексергіш болсаң, бес жылдан бері қайда жүрсің? Мынадай қызыл танау науқан кезінде екірең-екірең етесің?

Сапар. Аксақал, мені бөтен деменіз. Мұғалім болсам да бұл колхозға мен де мүшесім.

Мелдес. Мүше болсаң, книжкаң қайда? Көрсетші! Сапар қипалақтап қалады.

Сара. Ал, өз книжкаң қайда? Сен де көрсетші.

Мелдес. Менің книжкам орнында.

Сара. Ендеше Сапардікі де орнында... Бес жыл қайда жүрдің, деп бұлаң құйрыққа салма! Иншалла, соғыс бітті. Кімнің не істегенін тексеріп, ақ-қараны айыратын кез енді келді.

Мелдес (қол сілтеп). Науқан бітсін! Сонсын көрерміз... Ал, қазір миды ашытпаңдар. Уәкілге бір ақпар дайындап жатырмын.

Сара. Сен уәкілді бетке тұтпа. Ревкомиссияға жүктелген тиісті міндет бар. Өз жоспары бар. Істейміз соны!

Мелдес. Маған десен, тау құлатыңдар!

Сапар. Тауды емес, сені құлатамыз!

Мелдес (орнынан тұрып, ысылдай сөйлеп). Ә-ә, солай де! Сендердің мақсаттарың — мені жарға жығу екен

гой?! Бірақ, осы сөзіңнен танба, Сапар! Ал, Сара, сен бар ғой, бала-шағаны айтақтай беруді қой, білдің бе.

С а р а. Сапар ревкомиссияға сұранып келген жоқ, біз қостық. Ол колхоз шаруашылығына жаны ашыған соң араласып жүр.

М е л д е с. Сен өйтіп жуып-шаймай-ақ қой. Пікірлерің белгілі болды. Ал енді, сөздің тоқ етері: шөп шабу науқаны бітпейінше менің қолым босамайды, көп болса уәкілге барып шағым етерсіңдер. Бар, бара қойыңдар!

С а р а (*шанышыла*). Жарайды, сен де сөзіңнен танба! Көрерміз!

М е л д е с. Көрсек көрерміз!

С а р а. Жүр, Сапар! Мұны тыңдаған уәкіл, бізді де тыңдайтын шығар. (*Кетеді.*)

Олар кетісімен Мелдес орнынан ұшып тұрып, әбден ашу кернеп, қолындағы қаламды атып ұрады.

М е л д е с. Көрерміз!.. Сендер түгіл, сендерден де зорларды көрген бұл Мелдес. Жатқан жыланның құйрығын бастыңдар ғой, ал енді бекем болыңдар!... (*ішке кірген Қарғашқа.*) Сырттан келген топаннан, үйден шыққан су жаман деген. Тоқтат анау бала қоразды!

Қ а р ғ а ш (*түсінбей*). Оныңыз кім еді?

М е л д е с (*ашулы*). Сапар!.. Мен оған жақсылық ойлап, жайлы орынға отырғызғалы жүрсем, ол шірік өзіме айбат қылды ғой. Егер анау қызыл көз Сараға ергенін қоймаса, айтпады деме, оңдырмаймын! Оңдырмаймын дедім, оңдырмаймын.

Қ а р ғ а ш. Тексерсе тексере бермей ме! Онда тұрған не бар?

М е л д е с. Бұлардың сырын білдім ғой мен. Ауыл ішіндегі пышың-пышың сөзге еріп, мұқатпақ болады. Басқалардікі бір жөн, Сапарға не жоқ? Әлде саған деген қастығы бар ма еді ол иттің?

Қ а р ғ а ш (*сәл үрейлі*). Маған ба?.. Жо-жоқ!!

М е л д е с. Ендеше, жайына жүрсін! Келмей жатып, ел сөзіне ермесін. Өстіп жүріп бір бәлеге шатылса, алдымен бишара шешесі сорлайды. Ал, маған... (*Қатты.*) Маған Сапар түгіл құдайыңның да әлі келмейді қазір! Түсіндің бе?

Қ а р ғ а ш (*сенімді*). Ермейді Сапар! Мен оны жұрт сөзіне ермейтіндей етем! (*Ол есікке қарай тұра жүгіреді.*)

М е л д е с. Қарғаш!

Қарғаш жалт бұрылады.

Мелдес. Сапарга барасың ба?

Қарғаш. Ие.

Мелдес. Аудандық уәкіл де тісін қайрап отыр. Соны да айт!

Қарғаш. Жарайды... (*Кетуге ыңғайланады.*)

Мелдес. Қарғаш!

Қарғаш тоқтайды.

Мелдес (*сәл бөгеліп*). Жарайды... Бара бер.

Шам сөніп қайта жанғанда, Қарғаш пен Сапарды көреміз

Қарғаш. Саған не болған, Сапар? Сенде мұндай мінез жоқ сияқты еді, бұл істеп жүргенің не?

Сапар. Маған ба? Білмеймін... Не болыпты?

Қарғаш. Осы ауылда серік қыларлық басқа адам таппағандай, Сараның сөзіне ергеніне жол болсын?.. Өзің оқудан биыл ғана келдің. Ауыл-үйдің өсек-аяңына осы бастан араласқаның, жетісейін дегенің екен!

Сапар. Қарғаш, мен түкке де түсініп тұрған жоқпын. Ревизия жасағалы жүргенімді айтасың ба?

Қарғаш. Енді не деп едің?! Келмей жатып, бұл не лаңың?

Сапар. Ревизия жасаса қайтеді?! Онда тұрған жаманшылық не? Бәрібір мен болмасам, басқа біреу көмектеспей ме?

Қарғаш. Көмектесе берсін. Он жерден тексерсін, бәрібір Мелдес ағайдың есебінен бір шашау таба алмайды. Құр жаманатты боласың.

Сапар (*қабақ шытып*). Мелдес ағаң аршыған жұмыртқадай аппақ болса, неменеге байбалам салып тызқтап жүр?

Қарғаш. Байбалам салып жүрген ол жоқ! Тек сен араласпасың дейді.

Сапар (*жылдам*). Сонда сені Арам сары жіберді ме?

Қарғаш (*сәл қинақтап*). Ол жағын неғыласың?.. Өзім келдім. Өстіп жүріп жазым болып кетсең, сөзіңді сөйлер кім бар?

Сапар (*мырс етіп*). Жазым болатындай, мен не істеппін? Бірақ айтпады деме...

Қарғаш. Бөгелме, айта бер.

Сапар. Егер ол сені де шатыстырып жүрсе, ісім Арам сарымен болады!

Қарғаш түйліге бұрылады да, кетуге бет алады.

Сапар. Қарғаш! (*Қарғаш тоқтайды.*) Сен де менің

тілімді ал: жолама Арам сарыға! Таста бұл жұмысты!

Қ а р ғ а ш (*ызалана*). «Арам сары». Осылай дегеніңді қоймадың-ау сен!

С а п а р. Қоймаймын! Әйтеуір, оның тегін адам емес екенін сезеді жүрегім, сезеді!

Қ а р ғ а ш. Мелдес ағай осы ауылдың бірдей азама-ты. Егер ол кісі болмаса, осы колхоздың есеп-қисабы әлдеқашан тоз-тоз болар еді. Баскарманың өзі де оның алдында құрдай жорғалайды. Аудандық уәкіл де оның бетін қайтарған емес... (*Сапарды құшақтай алып.*) Араласпашы осы іске! Мелдеспен тіресерлік не қауқар бар сенде! Екі шайнап бір-ақ жұтады. Тіпті, уәкіл де соның жағында.

С а п а р. Жок, Қарғаш... Мелдестерден қорқып, бұта-бұтаны паналайтын жайым жок. Мен дейтін болсаң мұндай сөзді айтпа маған! (*Кетуге ыңғайланады.*)

Қ а р ғ а ш. Сапар, тоқташы! Бұл ауылда саған жаны ашитын менен басқа ешкім жок...

С а п а р (*қайрыла келіп, төніп*). Сенің жаның, біле білсең маған емес, Арам сарыға ашып тұр. Неге қызғыштай қорсың оны?!

Қ а р ғ а ш (*ашына*). Сапар!

Бірақ Сапар бұрылған жоқ. Қарғаш оның соңынан ұмтыла берген еді, жылап кірген Алмасқа бөгелді.

Қ а р ғ а ш. Кім тиді саған?

Алмас жауап қатпайды.

Қ а р ғ а ш. Кім тиді деймін саған? Немене әкең өлді ме? Неге жылайсың?

Алмас бұрынғыдан да бетер өксиді.

Қ а р ғ а ш (*ашуы басылып*). Ай-на-лайын! Қоя қой енді... Жылаамашы. Кім тиді? Айтшы маған! Мен оның әкесіне көрістірейін!

Алмас әлі өксіп тұр.

Қ а р ғ а ш. Садырбай ұрды ма?

Алмас «жоқ» дегендей басын шайқайды.

Қ а р ғ а ш. Қарның ашты ма?

Алмас басын шайқайды.

Қ а р ғ а ш. Қойшы жылағаныңды. Не болды, айтшы... Ай-на-лайын, Алмасым, артымнан ерген жалғызым...

А л м а с (*өксіп*). Ахметпен төбелестім...

Қ а р ғ а ш. Неге?

Алмас үндемейді.

Қ а р ғ а ш. Әлде өзің тиістің бе?

А л м а с. Ол маған: «Мелдес сенің жездең»,— деді.

Қ а р ғ а ш (ырышып). А?

Алмас қайтадан өксиді.

Қ а р ғ а ш. Ол оңбағанның шешесіне айтайын. Оны-сы несі-ей! Үйретіп жүрген біреулер бар ғой тегі.

А л м а с (өксік арасында). Бәрі де мазақтайды... Зинада, Ермек те...

Қ а р ғ а ш. Қарай гөр мыналарды!.. Оқу оқып жүрген жоқ, бәле іздеп жүргендер ғой бұлар.

А л м а с. Тәте... Мелдестің атын қайтып берші өзіне.

Қ а р ғ а ш. Неге? Ол атты сатып алған көкем.

А л м а с. Көкем емес... Білем...

Қ а р ғ а ш (сұрланып). Сен түкті де білмейсің...

А л м а с (ызаланып). Білем... Егер ендігәрі біздің үйге аяқ басты бар ғой, көкесіне танытам мен Мелдестің.

Қ а р ғ а ш. Алмас!

А л м а с. Я болмаса... я болмаса... асылып өлем...

О л далаға қарай тұра жүгірген еді, Қарғаш оны ұстай алды.

Қ а р ғ а ш. Айналайын Алмас!... Мелдес ағай әшейін кеп жүр үйге. Сен оған ренжіме... Ол сені жақсы көреді...

А л м а с (сөзінен таймай). Жақсы көрмей-ақ қойсын. Маған ондай сақалды жезденің керегі жоқ.

Қ а р ғ а ш (қатты). Ой, оңбаған! (Баланы шапалақпен тартып жібереді.) Мұндай сөзді қоясың ба, жоқ па?

А л м а с. Қоймаймын дегесін қоймаймын!.. Біздің үйге аяғын аттап басты бар ғой... аянбаймын, бетін тырнап, қан жоса етем. Не болмаса, мұндай сөзді естіп қор болып жүргенше Есілге кетіп өлем. (Шыға қашады.)

Қ а р ғ а ш (жалғыз). Енді қайттім?! (Жыламсырап.) Енді қайттім?.. (Жылап.) Енді қайттім?!

Қайғылы музыка. Шам сөніп, қайта жанғанда колхоз кеңсесін көреміз. Науан, Мелдес, Бақат отыр. Бәрі де тұнжыраулы. Сапар келеді. Қарғаш бір шетте есеп шотты қағып отыр. Сөзге тікелей араласпайды. Бірақ әлде-неге алаң екені іс-қимылынан анық аңғарылады.

С а п а р. Мені шақырған скенсіздер...

Н а у а н. Сапар, танысып қой. Мына кісі аудандық тері-терсек жинайтын мекеменің бастығы. Біздің колхозға төтенше өкіл.

Б а қ а т. Мүсәпіров Бақат.

С а п а р. Сәлеметсіз бе, ағай! Жақсы болған!

Ба қ а т (*жөпсидемете*). Немене, немене?! Жақсы болғанын қалай?

Са па р (*кібіртіктен*). Сіздің... осы ауылға келгеніңізді айтам.

Ба қ а т. Ие, «жақсы болды». Ондай кекесінді тоқтат, бала!

Са па р. Менде ондай ой жоқ, ағай.

Ба қ а т. Жә, жетер! Ремонт қалай?

Са па р. Қандай ремонт?

Ба қ а т. Мектептің.

Са па р. Жүріп жатыр...

Ба қ а т. Отын дайындау ше?

Са па р. Жүріп жатыр...

Ба қ а т. Сенде «жүріп жатыр» дегеннен басқа сөз бар ма? Маған конкретный сөз керек.

Са па р. Айтып тұрмын ғой.

Ба қ а т. Егер ремонт уақытылы бітпесе, орнынан алынатыныды білесің бе?

Мел дес. Сапар басқаны білмесе де, мұны біледі ғой.

Ба қ а т. Білгені жөн. Әйтпесе менде «жастарды жинап алып «хан» ойынын ойнайды» деген ақпар бар.

Са па р. Мұны сізге айтып жүрген мына Мелдес қой?

Ба қ а т. Онда шаруаң болмасын!

Мел дес. Ал мен айттым сонда неғыласың?

Са па р. Неғыласың!.. Ойында тұрған не бар?

Ба қ а т. Сен бала, жап-жас болып алып, қу көрінесін. (*Мазақтап.*) «Ойында тұрған не бар». Сен бала, ескілікті көздейсің, ә? Хандықтың заманы өткен. Байқа!

Са па р. Біздің ойнағанымыз халық ойыпы. Оның ешқандай әбестігі жоқ.

Ба қ а т (*тіксініп*). Солай ма?! Оны ендеше кезінде көрерміз! Ал қазір мынаны айтып: жұмысқа неге шықпайсың?

Са па р. Жұмысқа шықпағаны несі? Кеше бір классты ақтаттырдым. Алдыңғы күні екінші класқа жаңадан еден төсеттірдім. Бүгін...

Ба қ а т. Жоқ, колхоз жұмысын айтам. Көмектеспейді дейді ғой сені колхоз жұмысына?

Са па р. Мұны да айтқан Мелдес ағай ғой?

Мел дес. Сен бала, тақылдама! Немене, «Мелдес, Мелдес»! Қырық жылдан бері Мелдеспін! Ал, мен айт-

тым, сонда неғыласың? Балаларды алып шөпке шық дегенде құлақ аспай кеткеннің өтірік пе?

Б а қ а т. Неге үндемейсің?

С а п а р. Үндегенде не дейін? Колхозға көмектес дегенді ешкім шындап айтқан жоқ маған.

Б а қ а т (*шықылықтап күліп*). Еште шындап айту керек екен ғой бұған?.. (*Ашулы.*) Дардай мұғалімсің, шындап айтудың керегі не саған? Өзің неге келмейсің? Балаларды қалай оқытпақсың ертең?

М е л д е с (*кекете күліп*). Оның үстіне, уақытша мектеп меңгерушісі. Ди-рек-торы!

Б а қ а т. Вот, әне, еште мектеп меңгерушісі...

Н а у а н (*манадан бері бірдемені жазып отырған еді, енді салмақпен*). Сапар шырақ, сен ренжіме, бәрі де ел, колхоз қамы. Соғыс біткенмен етек-жеңімізді әлі жния алмай жатырмыз. Сан-салалы шаруашылық бар. Бөле келгенде соның көбіне адам мен көлік жетісе бермейді. Жайымыз сондай қны қазір, жан мұрынның ұшында. Пішен шабудан соңғы орындамыз. Қауырт бір қарқын туғызбасақ, келер қыста малды қырып алатын түріміз бар. Қолда бар адам күшін де, көлік күшін де осы пішен науқанына салайық деп едік. Оқушыларыңды алып, біраз күн егіннің арам шөбін жұлдырып қайтсаң деген тілек білдіргелі отырмыз...

С а п а р. Мұныңыз жөн ғой, Науан аға. Осылай деп жайлап түсіндірсе де жеткілікті. Шығамыз жұмысқа.

Н а у а н. Сенімен бірге жұмысқа Қарғаш та шықсын. Баланың аты бала ғой. Екеулеп не болыңдар.

М е л д е с. Қарғаш бара алмайды. Отчет.

Н а у а н. Отчетты өзін де бірдеме етерсің!

М е л д е с. Менде он қол жоқ. Оның үстіне мына білгіш маған жұмыс тауып беріп қойды. Ана Сара екеуі ревизия жасамақ.

Н а у а н. Мына қарбалаң кезде ме?

Б а қ а т (*сыздан*). Директор жолдас, осы сен кеше қайда болдың?

С а п а р. Оны неғыласыз?

М е л д е с. Сенен өкіл сұрап отыр, дұрыстап жауап бер.

С а п а р. Тоғайда болдым. Тоғайға барып үйге тал әкелдім.

Б а қ а т. Онда сені кім жіберді?

С а п а р. Ешкім жіберген жоқ, өзім бардым.

Б а қ а т. Ешкім жібермесе, өзің неге барасың?

Сапар. Өзім бармағанда қайтем, абақтыда отырған адам емеспін ғой соншама?!

Бақат. Жоғарғы басшылар, айталық, мына біздер күні-түні кірпік ілмей, сенің бақытыңды ойлап отырмыз. Ал сен болсаң, тоғайға барып, бас қамыңмен жүрсін. Коммунистік сана деген қайда, шырағым-ау?

Сапар. Қайда болсын! Орнында.

Бақат. Олай болса, бұл не істегенің?

Мелдес (кекете). «Өзімдікі дегенде өгіз қара күшім бар» деген осы.

Бақат (бастырмалатып). Үндемейсін, ә?

Сапар. Үндегенде не дейін?

Мелдес. Мойындағаны ғой. Ненің етін жегенін мысықтың іші біледі.

Сапар. Мелдеке, сіз абайлап сөйлеңіз!

Бақат. Үлкен кісінің бетінен алма, жолдас! Қолхоздың қандай халде екенін білесің бе, өзін?

Сапар. Білгенде қандай! Қолхоз халі мүлде ауыр қазір. Пішен шабу науқанынан артта қалып қойып отырмыз.

Бақат (ыршып). Оны саған кім айтты?

Сапар. Кім айтқаны қалай?

Бақат. Қолхоз шөп науқанын орындай алмай отырса, ол мына сен сияқтылардың қырсығы! Білгіш екенсің, соны білесің бе?

Сапар. Қырсықтың қайдан, қалай келетінінің бәрін білемін.

Мелдес. Өкіл жолдас, айтып едім ғой, бұл бала тілін тартпайды деп.

Сапар. Осы «бала, бала» дегеніңізді қоясыз ба, жоқ па?

Мелдес. Немене, Қарғаштың көзінше «бала» деген сөз жақпай қалды ма? Әлде бала екенің өтірік пе?

Сапар. Қарғашта шаруаңыз болмасын!

Мелдес (пазақтап). О-май-ай, ә?!

Бақат (кекетін). Бәрін біледі. Біле тұра бас қамын ойлап, өз шаруасын күйттеп кетеді. Осы сен халық жауы емессің бе?

Сапар. Жоқ, мен халық жауы емеспін, сен халық жауы!

Қарғаш (айқайлап). Сапар, саған не болған?

Сапар. Айтқаным айтқан.

Қарғаш. Жасы үлкен ағалардың бетінен алып... Сұмдық қой мұның?

Б а к а т (*бәріне*). Бәрің де куә боласындар. Көрейік халық жауы сенімді қалай дәлелдер екен.

М е л д е с. Қарғаш та, Науан да, мен де — бәріміз де куә боламыз.

С а п а р. Сіз өз басыңызға жауап беріңіз.

М е л д е с. Отымды өзім білем.

Қ а р ғ а ш (*әр қилы мәнмен*). Сапар деймін!..

Колхоз кеңсесі қараңғылықта жоғалады.

С а п а р. Осы оқиғадан кейін опалаң-топалаң болды да кетті. Милицияға да шақырылдым. Аудандық оқу бөлімінен кісі келіп, мектептің жайын тексерді. Жайшылықта бар-жоғын сездірмейтін аудандық комсомол комитеті де шабуылдаумен болды. «Ауған хан мен Қалған ханды» қалай ойнадыңдар? Неге сен дәл осы ойынды ұсындың? Көздеген мақсатың не? Ойын үстінде тағы қандай сөз айтылды?— деген сияқты толып кеткен сұрақтар жауды. «Сұлукия» бастауыш мектебінің қысқа әзірлігі нашар. Колхозбен байланысы жоқ деген қорытынды да шығып үлгірді. Қойшы, әйтеуір, қатаң сөгіс дегенінді аркалап зорға дегенде құтылдым-ау, бұл қырсықтан...

Осыдан кейін менде бір батылдық пайда болды. Қайтсе де Қарғаштың түпкі ойын білмекпін...

Қ а р ғ а ш (*ішке кіріп*). Мені шақырдың ба?

С а п а р. Иә.

Қ а р ғ а ш (*салқын*). Айта бер.

С а п а р. Қарғаш, неге өкпелейсің маған? Жақында ревизия бітеді. Кімнің кім екенін сонсоң көресің.

Қ а р ғ а ш (*күрсініп*). Ол бітеді дегенше, сен де бір жайлы боларсың.

С а п а р. Мен бе?

Қ а р ғ а ш. Енді кім деп едің? Қазірдің өзінде-ақ басыңды әңкі-тәңкі етіп жіберген жоқ па?

С а п а р. Мені ондайдан қорқады дейсің бе? Болмай бара жатса, қайтадан оқуға кетем.

Қ а р ғ а ш (*күрсініп*). Мен де кейде оқуды неге тастадым деп өкінемін.

С а п а р (*жалын ата*). Онда бәрімен де қош айтысып, қол ұстасып оқуға аттанайықшы.

Қ а р ғ а ш. Әй, Сапар-ай, қайтейін сені?..

С а п а р. Рас, айтамын, Қарғаш. Бар пейілім осы.

Қ а р ғ а ш (*паузадан соң*). Жок, Сапар, бәрі де кеш

енді мен үшін... Ал сенің оқи беруіне болады. Келешегің алда...

Сапар. Дүниеге келмей жатып, келешектен үміт үзген сені ғана көрдім.

Қарғаш *(кекесінді, үмітсіздікпен күрсініп)*. Келешек?..

Сапар. Қарғаш!

Қарғаш. Әу!

Сапар. Екеуіміз бала кезімізден көрші тұрдық. Енді міне есейдік... Ел санатына қосылдық!

Қарғаш. Ие, сосын?

Сапар. Менде әке, ал сенде аға жоқ. *(Пауза.)* Екеуіміз де жартымыз... *(Тағы да пауза.)* Бір бүтін болайықшы, Қарғаш!..

Қарғаш. Сосын!

Сапар. Сосын бақытты семья құрамыз.

Қарғаш *(паузадан соң)*. Жоқ, Сапар, саған оқу керек әлі.

Сапар *(жалыны сөйлеп)*. Содан кейін де оқи береміз ғой, Қарғаш?

Қарғаш *(қатқыл үнмен)*. Жоқ, алдымен оқуды бітіріп аласың!

Сапар. Неге?.. Неге?!..

Қарғаш. Ал, оқу іздеп кеттік. Не ішеміз, не жейміз? Менің әкем, сенің шешең не күн көреді?.. Алмасты қайда тастаймын?

Сапар. Ел іші... Бір реті табылады да.

Қарғаш. Қысқа жіп күрмеуге келмей жатқанда реті қайдан табылсын.

Сапар. Жіптің ұзын-қысқа болуы өз қолымызда.

Қарғаш. Ойбай, әне, Мелдес аға мен Өкіл келе жатыр. Ұят болады, мен көздеріне түспей-ақ қояйын.

Ол шыға жөнелмекші еді, Сапар оны ұстай алады. Қарғаш әрең тоқтайды.

Сапар. Қарғаш, тоқташы!

Қарғаш. Бол тезірек айт. Қазір кеңсеге бара салып бірден мені іздейді.

Сапар. Қарғаш, осы сен жайдан-жай жүріп, Арам сары десе көлеңкесінен неге қорқасың?

Қарғаш *(тіксіне)*. Мен бе қорқатын?

Сапар. Сен.

Қарғаш. Мен сені сыйлаймын деп... басыма шығарып алған екенмін. Мұндай әңгіме айтатын болсаң, бұдан былай аулақ жүр! *(Ол шыға жөнеледі.)*

Сапар (айқайлап). Қарғаш!..
Ол Қарғаштың соңынан тұра жүгірген еді, қарсы алдынан Тынышгүл шығады.

Тынышгүл. Балам, даусың қатты шықты, не болды?

Сапар. Сұрама, апа, сұрама... *(Ол анасының көкірегіне басын қойды да, өксіп жылап жіберді.)*

Тынышгүл. Бұл сенің есейгендігіңнің белгісі, балам... Жылағың келген екен, қымсымба, жылап ал. Жылап ал да көзіңнің жасын әбден сарқып тауысатын бол. Содан кейін жылағаныңды көрмейтін болайын, мен бей-бақ.

Сапар. Аспан да, жер де сондай тарылып барады. Тыныс алар ауа жоқ. Не істедім енді? Қаңғырып кетсем кайтеді, апашым. *(Жүгіре басып шығып кетеді.)*

Тынышгүл ойда. Өтсген көрінеді.

Тынышгүл. Ә, «алты күн» қайпаға, бері тамап кел. Айтатын сөзім бар. Бас, бассаңшы аяғыңды. Қарғашың қызметке іліккен соң көзіңнің еті өсейін деген-ау, деймін. Көрмеген болып сырттай бересің әманд.

Өтсген *(аңқаусып)*. Құлағым сенде, Тынышгүл.

Тынышгүл. Осы сенің не ойлағаның бар?

Өтсген *(аңқаусып)*. Не ойласын демек едің көрші-не. Күн ұясынан шығып, ұясына батады. Ай да өзінің баяғы қалпында.

Тынышгүл *(сыбырлап)*. Қарғаш десе біздің баланың еңіргенде етегі толады. Құда болайық, көк соққыр.

Өтсген. Е, мен бір мәнді сөз айтады екен десем... Қазіргі баланың жәйін кім біліпті? Ана Мелдеспен сөйлесіңдер. Бір нәрестені адам жерге де қияды. Қарғаштың билігін сол Мелдеске бергем.

Тынышгүл. Әй, төбесіңді көрмегір, көк соққыр. Жетіскен екенсің олай болса...

Сахна қараңғыланады. Музыка гулеп кетеді.

Ш ы м ы л д ы қ

Екінші бөлім

Таң алды. Әлде ымырт шағы. Бірінші бөлімнің соңындағы Сапар көңіліне әуендескен шартты авансцена. Бір шеттен Сапар шығады, қапалы.

Сапар:

Құлайып деп бара жатсам құлдырап,
Көңілім жүдеп, көзім алды бұлдырап,
Сондай кезде естимін мен бір әнді,
Аққан бұлақ секілденген сылдырап.

Есті жнып, өз бойымды тік ұстап,
Тіршіліктің әуенімен тыныстап.
Сергімін де, сөйім гүлін құлаптарам,
Кел дегендей болады бір күміс бак.

Біттім-ау деп, енді айтарым жоқ-ау деп,
Өз-өзімнен іштей қапа болам көп.
Сондай кезде бұлттан шыққан күндей боп,
Салған әнің жүрегіме жетер кеп.

Қуанамын, шаттанамын содан соң,
Жарқылдаймын жүрегімді жылатпай.
Мүмкін сенің асқақ әнің шығар бұл,
Мені сүйен келе жатқан құлатпай.

Осы кезде бір әдемі сыршыл ән естіледі. Сапар елең етіп елегізіп, әлгі әнге құлақ түреді.

Сапар (*сыбырлап*). Қарғаш... Алыстан танимын. Бұл — сенің әнің ғой!.. (*Тақпақтап.*)

Ұмыта алмас осы әнді,
Ұмытқым да келмейді.
Ән өледі дегенге
Жүрегім әсте сенбейді...

Пистолет жарығы бір бүйірдегі Қарғашқа түседі.

Қарғаш. Қайтейін, алдайын деп алдадым ба мен сені. Адам кейде дарняға тастаған борық секілді. Батпайсың, жағаға шығып та жатпайсың. Аға бересің. Аға бересің. Мен бір сондай салынды секілдімін, Сапар. Қай жерден барып шығатынымды өзім де білмеймін. (*Ол кетуге ыңғайланады.*)

Сапар (*ышқына*). Тоқташы, Қарғаш! Рас, сен маған қуаныш берген жоқсың. Бірақ алдадың деп те айта алмаймын. Сөйтсе де осы дүннеде жер басып тірі жүрге-

піннің өзі қуаныштың үлкені сол мен үшін. Сен маған әсем ән секілдісің. Тыңдаймын да елтимін!

Қ а р ғ а ш. Ымыртта салған әннің келер күні ыстығы қайтады. Кешір мені, Сапар!

С а п а р. Тоқташы, сәл тоқташы, Қарғаш! Сен мені емес, өзінді-өзің алдап жүрсің! Түнгі дауыс алысқа кетеді! Құлақ салшы өз даусыңа!

Қ а р ғ а ш. Білмедім, Сапар. Білмедім... *(Кетеді.)*

С а п а р *(тұра жүгіріп)*. Қарғаш!.. *(Кілт тоқтап.)* Қайрылмады... Бұрылмады... Қош, Қарғаш! Мүмкін, соңыңнан қалмай жүгіріп, мезі еткен де болармын! Қош, Қарғаш!

Тағы да әлгі бір сыршыыл да мұңлы ән естіледі. Сапар есеңгіреп, елегізіп тұр. Сахна шарттылығы жоғалады.

Сапар үйінің алды. Өтеген көрінеді.

С а п а р. Ассалаумағалейкум!

Ө т е г е н. Уәлік.. Сапармысың?

С а п а р. Иә, Өтеке.

Ө т е г е н. Қалай, мал-жан аман ба? Шешен қуатты ма?

С а п а р *(сәл жымып)*. Үнемі сұрайтыныңыз мал мен жан, Өтеке. Жоқ малым да аман. Шешем де қуатты... Осы әлгінде ғана қақпа алдында сөйлесіп тұр едіңіздер ғой?

Ө т е г е н. Солай ма? Осы күні ұмытшақ боп барамын. Есімде жоқ... Ал енді малың жоқ болса, басың жас. Мал басқа жиналады... *(Жан-жағына қарап.)* Әпе, тақтай түсіріпсің. Азамат болғаныңның белгісі бұл. Дария тамшыдан құралады. Таси бер өстіп.

С а п а р. Бұл тақтайды түсірген мен емес.

Ө т е г е н. Енді кім?

С а п а р. Оны апам білмесе...

Ө т е г е н. Уақасы жоқ. Кім түсірсе ол түсірсін. Әйтеуір үйіңе келе берсе болды. Жұмыс қалай?

С а п а р. Ептеп...

Ө т е г е н. Мұғалімдерге қап-қап ақша береді деп естимін, рас па?

С а п а р *(жымып)*. Ол айлық қой.

Ө т е г е н. Қазір құр ақшаға не аласың? Кәпірәтің де, базарың да жылан жалағандай тып-типыл. Баяғыда айттым, пермеге ушетшік бол деп... Көндің бе оған?! Әй, сен бе, сен! Әкеден бала бір сүйем кейін туады деуші еді, сол рас екен.

С а п а р. Неге олай дейсіз, Өтеке?

Өтеген. Әкене тартсаң ғой, бұлай болмас ең. Кісінің сабақты ішесіне тімейтін, ешкімге залалы жоқ ақ көңіл адам еді жарықтық.

Сапар. Ал мен ше?

Өтеген. Жоқ, сен оған ұқсамадың, Сапар шырақ, ұқсамадың. Мен бәріп естіп жүрмін, осы ауылдағы өсек-аяңға араласатын көрінесің. Оның не? Істеген жұмысыңды біліп, анау шенең байғұстың көз қуанышы болып жүре бермейсің бе?

Сапар. Сонда мен не істеппін?

Өтеген. Мелдес деген кісі — алтын адам. Басқарма деген келеді, кетеді. Ал біздің Мелдес болса ошақтың үш бұты секілді, шотын қағып отыра береді. Осы колхоздың тірегі сол. Ал, сен болсан, кім көрінгеннің сөзіне еріп, анау-мынау дейтін көрінесің.

Сапар. Ревкомиссия жұмысына қатысқаным болмаса, не істеппін мен оған?

Өтеген. Қатыспа! Неге қатысасың? Ойнақтаған лақ от басады, шырақ.

Сапар. Өтеке, менде басқа пиғыл жоқ.

Өтеген. Пиғыл-сығылынды білмеймін мен. Жайыңа жүр деген соң жайыңа жүр. Ана Сара деген елден шыққан әйел. Ерме сөзіне.

Сапар. Кім елден шыққан, кім елден шықпаған — ол әлі белгісіз.

Өтеген. Айтқанды тыңдамайды екенсің, өз обалың өзіңе. *(Кетеді.)*

Сапар *(жалғыз)*. Аз-кем қарны тойса, соған мәз, қайран Өтеке, не дауа бар сендейге! Арам сарыны кез келген жерде қызғыштай қорып, шаң жуытқың келмейді. Қарғаштың да құлағына күн сайын құя беретінің осы ғой.

Асыға басып Сара келеді де, Сапарға тесіле қарайды.

Сара. Оңашасың ба? Ә, жақсы болды-ау.

Сапар. Келіңіз.

Сара. Кәне, маған қарашы, тура қарашы! Сен бала, осы істеп жүргенің не?

Сапар. Не істеппін?... Білмеймін.

Сара. Өйтіп тақтай ұрлағанша қаңғырып кеткеніңнің өзі жақсы еді ғой?

Сапар *(шошып)*. Тақтай ұрлағаны несі?

Сара. Осы әлгінде қос басында тамам жұрттың көзінше Арам сары өкілге айтты. «Кеше кешке колхоздың

тақтайы жоғалған еді, іздестіре келсек. әлгі облыстан оқын келген мұғаліміміздің қорасынан таптық» — деді.

Сапар. Қой, бекер шығар, апа!

Сара. Мынау не дейді? Міне, оң құлағыммен естітім де, анығын білейін деп әдейі шауып осында келдім.

Өкілдің беті жаман, шырағым.

Сапар (*айқайлап*). Апа! Апа!

Тынышгүл келеді.

Тынышгүл. Әу, қарағым!

Сапар. Мына тақтайларды кім әкелді, апа?

Тынышгүл. Білмеймін... Әйтеуір, біреулер әкеліп түсіріп жатқан... «Кімсіңдер?» — деп едім, «Есепші айтқасын түсірдік», — деді...

Сапар. Түрі-түсін байқаған жоқсың ба? Кімдер екен?

Тынышгүл. Білмедім... Ана Арам сары жіберген шығар деп, тіпті кімдер екенін аңғарған жоқпын.

Сапар. Ойбай, бишара апам-ай, баланды су түбіне өз қолыңмен батырыпсың ғой?!

Тынышгүл (*шошып*). Не дейді, бәтір-ау? Не боп қалды, балам?

Сапар. Арам сары ондырмай тұздады бізді...

Тынышгүл. Арам сары?!

Сара. Қой, Сапар, отырма. Кеңсеге бар. Арам сарымен сөйлесіп, ақ-қараңды аш.

Сапар. Сөйтейін.

Тынышгүл. Не болды, балам-ау, түсіндірсейші.

Сапар (*кете беріп*). Кейін... кейін айтам, апа.

Шам сөніп, қайта жанғанда, колхоз кеңсесін көреміз.

Сапар, Сара кіреді.

Сапар. Мелдеке, мен сіз түсіртіп берген тақтайдың ақшасын төлегелі келдім.

Мелдес. Қандай тақтай? Өзің не айтып тұрсың? Есің дұрыс па?

Сапар. Апама уәде беріпсіз ғой...

Мелдес. Шешен сонау бір кезде тақтай сұрағаны рас. «Көрерміз» дегенім де өтірік емес. Бірақ сол «көрермізді» пайдаланып, ешкімнен сұрамастан, бас жоқ, көз жоқ қоғам мүлкін сүйрей жөнелуді қайдан шығардыңдар?

Сапар. Мен сүйредім бе? Түсіріп берді ғой.

Мелдес. Кім түсіріп берді? Қәне, айтып соны? Жерге қағып жіберейін әулие болса да... Ә-ә, үндемейсің бе? Үндейтін бет жоқ қой сенде.

Сапар. Мен үйде жоқ болатынмын. Апам сіз жіберген кісілер шығар деп мән бермепті.

Мелдес. Өлсеңдер біреуге қандарынды жақпай өліңдер!

Сапар (қатты). Бұл шын сөзіңіз ғой?

Мелдес. Енді не деп ең?

Сапар. Жарайды, ендеше! Кім ұры, кім қары екені ашылар әлі. Өне, Науан ағай келе жатыр. Сол кісіге түсіндіремін!

Ішке Науан кіреді.

Сапар. Науан аға!.. Науан аға!..

Мелдес. Мына бала, тіпті, жұмыс істетуді қойды.

Науан. Сабыр, сабыр, Сапар, асықпай сөйле.

Сапар. Иланыңыз, Науан аға, тақтайды мен ұрлаған жоқпын. Имандай сырым, адалмын. Өзім жоқта біреулер әкеп түсіріп кетіпті. Апам байғұс қартайған адам, кім екенін байқамай қалыпты.

Мелдес (мазақтап). Ойпырым-ай, ә?..

Науан. Жарайды, жарайды, Сапар. Бір жөні болар, қорықпай-ақ қой.

Сапар. Ұры деген атағы өлтіріп барады, Науан аға... Мұғалім басымен тақтай ұрлағанша, без теріп жегенім жақсы емес пе?

Науан. Жарайды. Сен абыржи берме. Тап қазір болмаса да, күндердің күнінде ақ-қарасы ашылады мұның.

Сапар. Оған дейін «ұры» деген атақты арқалап жүрмекпін бе?.. (Жыламсырап.) Науан аға... Өмір-бақи кетпейтін қара күйе жағылды ғой маған...

Науан. Жылама! Оның не?! Дардай жігіт емессің бе?.. Өне, өкіл келе жатыр. Жасынды сұрт.

Бақат (кіре бере). Ә, бала, бұрынғы кінәларың аздай, енді ұрлық жасауға кірістің бе? Тұра тұр.

Сапар. Мен ұрлық жасағаным жоқ.

Бақат (қатты). Енді кім? Сен болмағанда мен бе енді?! Тақтайды қайдан алдың?

Сапар. Мелдес ағай түсіртіп беріпті... Олла-билла!...

Бақат. Әд, сенің «олла-билла» не, а? Сен өзің біресе «хан» ойнайсың, біресе аллага спынасың... Ишь ка-кой?!

Сапар. Аузымнан байқамай шығып кетіпті. Қешіріңіз.

Б а қ а т. Сен ұрлықты да байқамай істеп жүрген боларсың?

Н а у а н. Өкіл жолдас, менде бір ауыз сөз бар... Сені тақтай ұрлады деп жазғыра алмаймын, Сапар. Сен-беймін ондай сөзге. Сондай-ақ Мелдесті де жазғыра алмаймын. Оған да көзім жетпейді...

Б а қ а т. Менің де... Балалы-шағалы адам...

Н а у а н. Тақтайды біз алыстан тасып әкеп жатырмыз. Қолхоздың өз жыртығын бүтіндемей тұрып, Мелдестің маған түк деместен шешені кездескенде «көрерміз» деп мырзалық жасауы мүмкін емес.

М е л д е с. Е, бәсе, солай деші...

С а п а р. Нәуке, бірақ солай болғаны рас, рас!

Н а у а н *(тыңдамай)*. Меніңше, мұнда бір жаңсақтық бар ма деймін: колхоз мүлкіне арам қолын шын сүккан біреулер сенің үйіңнің қасынан өте бергенде, әлте неден қысылған да, аудары салған. Әйтпесе, ұзыннан өмі, қысқадан кегі жоқ Мелдес ағаң не себепті ондай іске барады? Сені жыққанда не мұратқа жетеді? Ойланшы өзін? Мүмкін емес.

С а п а р. Мүмкін, солай болса, солай шығар... Кім біледі.

М е л д е с. Солай да, олай да емес.

Н а у а н. Енді қалай?

М е л д е с. Сапар тура ұрлап алып отыр тақтайды.

С а п а р *(ышқынып)*. Мен бе?

М е л д е с. Тап сен!

С а п а р. Оны кім көріпті?

М е л д е с. Өзіңнің көршілерің көрген. Өтеген, Қарғаш...

С а п а р. Қарғаш қазір мектепте репетиция жасап жатыр. Алып келіп беттестірсем, ұялмайсыз ба?

М е л д е с. Мен ұялмаймын. Бірақ өзің қарабет болып қалып жүрме.

Сапар «Қарғаш! Қарғаш!» деп жүгіре шығады. Шам сөніп қайта жанғанда мектеп класының бір бұрышы көрінеді. Мектеп күтуші әйел класты сыпырып жатыр.

С а п а р. Шеше, басқалар қайда?

Ә й е л. Отырып-отырып, тарап кетті.

С а п а р. Қарғаш келді ме?

Ә й е л. Қолмай қалғаны сол Қарғаш болды ғой деймін.

С а п а р. Оған не болды екен? Хабар алған жоқ па?

Ә й е л *(дүдәмал)*. Алды ғой деймін.

Сапар (паузадан соң). Сіз бір нәрсеңі менеп жасырып тұрсыз... Айта беріңіз.

Әйел. Қарғаш келмеген соң, үйіне адам барған еді... (Ар жағын айта алмай бөгеледі).

Сапар (сәл үрейлі). Ие, не...

Әйел. Ұры мұғалім басқарған үйірмеге қатынаспаймын депті.

Сапар. Не дейді?..

Әйел жоғалып кетеді. Қайғылы музыка. Музыка соңы әйел күлкісіне, еркек күлкісіне айналып кетеді. Сахна ала көлеңке. Өң мен түс арасы секілді. Есеңгіреген Сапар көңілінің көрінісі іспетті. Сапар төменде, Мелдес жоғары ат үстінде тұрғандай. Қолында қамшы. Сапар ұмтылмақ болады.

Сапар. Не сен, не мен тұрамын бұл жерде.

Мелдес. Жок сен емес, мен тұратын шығармын бұл жерде. Ұры мұғалім!

Қамшыны үйіре беріп Сапарды тартып жібереді де жоғалып кетеді. Сапар құлап барып түзеледі.

Тынышгүл көрінеді.

Музыка

Тынышгүл. Балам, саған не болған? Түсің бұзылып тұр ғой. Бір жерің ауырды ма?

Сапар. Жок, апа, саумын.

Тынышгүл. Үйге кір, бұл не жүрісін?

Сапар. Апа, жүктерді бу!

Тынышгүл. Неге, бәтір-ау?

Сапар. Кетеміз, көшеміз. Мүлдем көшеміз.

Тынышгүл. Қайда?

Сапар. Оны сұрама, апа. Әйтеуір Мелдес пен Қарғаш тұрған ауылдан кетсек болды.

Тынышгүл (бұрқылдап). Осы ма, осы қыздан күдіктенуші едім, ақыры айтқаным келді. Мелдеспен ауыз жаласып кеткен түрі жаман еді. Анау көксау әкесі де «алпыс күн атан болғанша» деп жүріп, аузы топайдай боларын сезбейді...

Сапар (ышқына). Апа, айтпашы!

Тынышгүл (шошынып). Шырағым-ау, бөтіңе жара түсіпті ғой.

Сапар үндемейді. Басын анасының төсіне салады.

(Ашынып.) Өй, шірік, көз жасыңды көрсетпе деп едім ғой мен саған! Қарғаштан басқа қыз құрып қалып па! Төргі жақтан Қарғаш үйінің терезесі көрінеді. Терезеде Өтеген.

Өтеген. Мұне Қарғаш, Қарғаш деп... мазаны алдындар ғой, әрірек барып ұрсысындар!

Тынышгүл. Әй, тесік өкпе көксау неме, жүн-жұрқаның арасында ығырсып жатушы едің. Ана Мелдес итке арқа тіреп, тірілейін деген екенсіңдер.

Өтеген. Әй, қатын, шаптықпа өйтіп, Мелдес ел адамы. Тиіспе оған.

Тынышгүл. Мелдес! Мелдес! Мелдес емес, Арам сары ол иттің аты. Ел білмей атамайды. Сен болсаң, соның артына кіріп кеткелі жүрсің, кәрі қойдың жасындай жасың қалды. Не жетпейді сен қақпасқа!

Өтеген. Әй, қатын, қан жоса қылам, тарт тіліңді!

Тынышгүл (*ерегісін*). Мен тартқанмен жұрттың аузына қақпақ қоя алмайсың. Дүние қоңыз Өтеген жалғыз қызын Арам сарының астына салып берді деп дүіім ел шулап жүр. Ал кес барып солардың тілін.

Сапар (*ыршып*). Апа, айтпа дедім ғой мұндай сөзді, Қарғашта түк жазық жоқ.

Тынышгүл. Әрі кет әрі ынжық неме, біз жүрген жерге тары сксе, көрейін мен бұларды.

Қатты басып шыға жөнеледі. Терезедегі Өтеген де олай-олай қарманып төбелеске дайындалған адамның кейпін танытып кейін кетеді.

Сапар. Жок, сенбеймін! Қимамаймын Қарғашты жамандыққа. Өсек! Өсек сөз мұның бәрі.

Осы кезде асыға басып Қарғаш келеді де үйіне кіруге бет алады. Сапар ышқына барып, оны ұстап қалады.

Сапар. Жүр, Қарғаш, мен десең! Кетеміз!

Қарғаш (*үрейлі*). Қайда?

Сапар. Жүресің, Қарғаш, менімен!

Қарғаш. Қой деймін, Сапар. Түн ішінде. Ұят болды.

Сапар (*қатты*). Кімнен? Мелдестен бе?

Қарғаш. Ау, денің дұрыс па өзіңнің?

Сапар. Дұп-дұрыс, сап-саумын.

Қарғаш. Сапар, жіберші қолымды. Ауырттың.

Сапар. Қарғаш, мына айдай әлемге айқайлап айтам жақсы көрем сені! Өмірлік жарым деп қараймын саған! Иланшы осыған! Иланбасаң, шарттың ең ауырын көшің. Орындай алмасам, жолда қалайын! Мен десең, жүресің қазір, кетеміз бұл ауылдан!

Қарғаш. Жок, жок, атама ондай сұмдықты. Ешқайсы да бармаймын.

Сапар. Рас айтасың ба?

Қарғаш. Рас айтам, Сапар!
Қарғаш қолын жұлқа суырып алды да, ішке кіріп кетті. Сапардың салы суға кетіп, есеңгіреп тұр. Не істерін білмей дағдарған ол, терезенің алдына барды, жарыққа сығалады. Осы кезде Мелдес келеді.

Мелдес (*қорқытып*). Һайт!

Сапар (*селк етіп, бұрыла қашып*). Ойбай!

Мелдес. Оу, сен өзің қорқақ екенсің ғой.

Сапар. Иә, тағы не айтайын деп едің?

Мелдес. Ұрлықты тындырып, енді әр үйдің терезесін сығалауға шықтың ба?

Сапар. Қарғаштың үйі мен үшін «әр үй» емес.

Мелдес (*мырс етіп*). Дастарқанға кеш келдің, шырақ. Бұл үйде саған қалған сыбаға жоқ. Жолама Қарғашқа!

Сапар (*төніп*). Дастарқан, сыбаға деген не сөзін?

Мелдес. Сөзім сол. Қалай түсінсең солай түсін.

Сапар (*ышқына*). Ағаларым әскерге кеткенде, осы ауылда жалғыз қалып... есірген екенсің!

Мелдес (*қатты*). Әй, бала!

Сапар. «Бала» деме мені! Сендей шал болмасам да істемеймін иттікті!

Мелдес. Кім шал, а? Кім?

Сапар. Сен!

Мелдес. Мен кім екем, шал ма екем? Сұра ана Қарғаштан!

Бұл сөзді естіген Сапар, біреу үстіне суық су құйып жібергендей біразға дейін сілейіп тұрып қалды да, содан соң тұра ұмтылып, Мелдесті жағадан ала кетті.

Сапар. Не дедің, ә? Не дедің? Қайта айтшы!

Мелдес (*жұлқынып*). Әй, өзің... Кет былай!.. Өй... өй... Мынау қайтеді-ей! Сабай ма?..

Сапар. Өлтіремін!

Мелдес (*айқайлап*). Аттан! Аттан!

Сапар (*жағаласа жүріп*). Кәне, қайта айтшы! Қайта айтшы!.. Қарғаш кім, а? А? Қарғаш кім?.. Мә саған! Мә!..

Мелдес. Өй, мынау қайтеді-ей?! Өлтіре ме?... Уа, жұрт, аттан! Аттан!

Қолына бақан ұстаған Өтеген жүгіре шығып, екпінімен келе, Мелдесті салып өтеді.

Өтеген. Бұл қайсың жеті түнде?.. Қане, жау қайда? Жау қайда?

Мелдес. Оу, оу... Өтеке, бұл — мен ғой.

Өтеген. «Менің» кім?

Мелдес. Мелдеспін.

Өтеген. Солай ма?! Мен басқа бір ит екен десем.
(*Ол енді Сапарға ұмтылып, оны да бір салып өтеді*).

Сапар. Оу, әке, бұл — мен!.. Мен... (*Басын қорғалайды*.)

Өтеген. «Менің» кім?

Сапар. Сапармын... Менде тіпті кінә жоқ.

Өтеген. А-а, солай ма?! Мен сені басқа бір ит екен десем... Ал кәне, кім бүлік салып жүрген мына жеті түнде?

Ол екеуіне кезек-кезек ұмтылып жүргенде Қарғаш шығады.

Қарғаш (*жан ұшырып*). Көке!... Көке! Мұның не?

Өтеген. А!.. А!.. Жеті түнде мына біреулер... Басқа жер таппағандай, осында кеп төбелесіп...

Мелдес. Өтеке, мен емес! Мынау ит! Жағамды жыртқанын қарашы!

Өтеген. Дардай адамның жағасын жыртып... Оның не?

Сапар. Дардай адамның айтқан сөзін естісеңіз...

Мелдес. Ә, бала... өзің бір...

Қарғаш. Сапар, үйіне бар!.. Мелдес ағада шаруаң болмасын. Ұят болады.

Мелдес (*арқа сүйен*). Мен мұны аяп жүрсем... Осыдан құдайдың таңы атсын, өз қолыммен абақтыға тығайын.

Сапар оған қайтадан ұмтылған еді, Қарғаш жібермейді.

Қарғаш. Сапар!.. Ақымақ болма дедім гой мен саған.

Сапар. Сен жайлы не айтып жүргенін білесің бе? Егер білсең... бүйтіп қорғамас едің...

Мелдес. Не айтыппын?

Өтеген. Мелдес ештеңе де айтпайды. Бәрін бүлдіріп жүрген өзің. Қарағым Мелдес, жүр үйге. Мына бала жазым қылар. Қалалы жерде шайка болады дейтін. Бұл содан да сау емес.

Қарғаш. Жүріңіз, Мелдес аға!

Мелдес (*үйге беттей бере*). Құданың құдіретін, мына баланың қылығын-ай, ә? Сендер болдыңдар, әйтпесе, жерге қағып жіберетін едім!

Сапар. Қарғаш!

Қарғаш сәл бөгеледі де, басқалар ішке кіріп кетеді, осы кезде жылап-еңіреп Алмас шығады.

А л м а с. Апа!.. Тәте!.. Арам сары тағы келді! Қу дей-
мін оны!.. Қуып жіберші!

Қ а р ғ а ш. Алмас! Жүр үйге!

А л м а с. Бармаймын!.. Арам сары тұрған жерге бар-
маймын!

Қ а р ғ а ш. Жүр үйге, жүгірмек!

А л м а с (*енді ғана Сапарды көріп*). Жүрші, Сапар
аға! Ол тағы келді... Жүрші, Сапар аға... Жүрші... Қуып
шығайықшы екеулеп ана Арам сарыны.

Қ а р ғ а ш. Сен қоясың ба, жоқ па? Әлде бір нәрсе
көргің келіп тұр ма?!

А л м а с. Қоймаймын! Келмесін ол! Неге келеді?!
Келмесін! Керегі жоқ ондай жезденің... Керегі жоқ, ке-
регі жоқ.

С а п а р. Алмас...

Қ а р ғ а ш (*зекін*). Сөйлеме оған!.. (*Алмасқа.*) Жүр
деген соң, жүр! Тапқан екенсің! Қара мынаны!

А л м а с. Бармаймын!.. Сапар аға, ұрысшы Қар-
ғашқа! Неге келтіреді Арам сарыны? Келтірмесін!..
Ұрысшы!

Қарғаш оны жұлқылап сүйрей жөнейді.

А л м а с. Бармаймын!.. А-а-а!..

С а п а р (*ұмтылғысы кеп*). Қарғаш!

А л м а с. А-а-а... Сапар аға... а-а-а...

*Қарғаш оны жұлқылап алып кетеді. Сапар қайғылы тұ-
рып қалады.*

С а п а р. Қарғаш!.. Туған аулым «Сұлуқияға» сен деп
келмеп пе едім. Бірақ келгеннен кейін сен деп қана тір-
лік кештім. Сен деп қырларды кездім. Сен деп Есілдің
тоғайын араладым. Сен деп қуандым да, сен деп камық-
тым. Мына жайпаған дүниенің сенсіз сәні жоқ болды.
Сен болмасаң мен үшін жарқырап күн де шықпайтын се-
кілді. Жайқалып гүл де шешегін жармайтын секілді.
Сылдырап аққан өзенде де түк мағына жоқ еді. Қарғаш-
жан, соны сен түсіне алмадың. Бағалай алмадың. Қа-
шанға дейін шыдаймын, жеткен жерім осы болды. Түк
өкім жоқ. Кіпіз қияға көтеріле алмаған өзімде. Қайда
бармайын, қай жерлерде жүрмейін, әманда бақытты бо-
луынды тілермін. Қош, Қарғаш!

Осы кезде арқалаған жүгі бар Тынышгүл шығады.

Т ы н ы ш г ү л. Жүр, балам... Өз үйіңнен айдап шық-
ты деген осы да.

С а п а р (*паузадан соң*). Жүр, апа!

Екеуі де қайғылы пішінмен қол ұстасып шығып кетеді.

Сәл паузадан соң шырылдап жылап Алмас шығады.

А л м а с. Қалмаймын дедім, қалмаймын мен бұл үйде. Сапар аға-а-а! Қайдасың, Сапар аға?!
Жүгіріп Өтеген өтеді.

Ө т е г е н. Әй, жүгірмек, қайт дедім ғой мен саған!

Біраздан кейін асығыс Қарғаш шығады.

Қ а р ғ а ш (алқына). Сапар!.. (Олай-бұлай жүгіріп.) Тағдыр осылай болды! Не істейін? Не дейін саған?

Жылап тұрған Қарғашты үйден шыққан Мелдес қолынан жүлқи тартып, ішке алып кетеді. Музыка. Пауза.

Д и к т о р. Осы оқиғадан соң көп жыл өтті. Есіл талай тасыды, талай сабасына түсті. Өстіп елінен кеткен Сапар егдейіп барып он сегіз жыл өткен соң тағы да аулына оралды.

Шам қайта жанғанда сол баяғы Қарғаш үйінің сыртын көреміз. Бірақ, үй бұрынғыдай емес, уақыт ізі түскен, көнерген. Сахнаға біз бірінші бөлімде көрген егде Сапар шығады.

С а п а р (музыка фонында). Сұлукия! Неткен сұлу жер едің! Сенің күнің басқаша шығып, басқаша бата-тын еді. Самалың да басқаша желпіп, бораның да басқаша соғатын. Тоғайларың да басқаша бүрлеп, басқаша көгеретін. Көкегің де басқаша шақыратын. Осы бір тұста Есіл де өзгеше кемел толқып, бұйралана ағушы еді. Көшедегі қияң да басқаша, ешбір жерге ұқсамайтын. Мен саған сәби күлкім мен көз жасымды қалдырған едім. Қуанышымды, күйінішімді қалдырған едім. Тау өзеніндей дүрліге тұтанып, өзегімді өртеген алғашқы махаббат, сәтсіз махаббатымды қалдырған едім. Қайдасың, Қарғаш?

Мен мұндамын дегендей Нұргүл көрінеді.

Ә, сен Нұргүл екенсің ғой. Келе ғой! Кел бері! (Құшақтап.) Сен маған сондай ыстықсың. Өйткені сен бұдан он сегіз жыл бұрынғы аумай қалған Қарғаш секілдісің. Сондықтан да ынтықсың.

Құшағын жайып Алмас келеді. Оның енді соқталдай жігіт болған шағы.

А л м а с. Сапар аға! Аман-сау оралдыңыз ба туған жерге?

С а п а р (үңіліп). Сен кімсің? Алмаспысың? О, кел бермен, Алмас болсаң! (Құшақтасады. Сапар қарманып қалтасынан конфет алып Алмасқа ұсынады.)

А л м а с. Бұл не, Сапар аға?

С а п а р. Конфет.

А л м а с (күліп). Сапар аға, сіз тіпті, немесе, мені боқмұрын бір бала көргеніңіз бе?

С а п а р. Азамат болғаныңды естігем. Бірақ менің көңілімде сен баяғы бала қалпыңда қала бермексің.

Конфетті не істерін білмеген Алмас Сапардың екінші жағында тұрған Нұргүлге ұсынады.

Ә, мұның реті жаңа табылды.

Н ұ р г ү л. Рақмет, Сапар аға!

С а п а р. Рақметті берген кісіге айту керек.

Н ұ р г ү л. Сіз болмасаңыз бұл кісі конфет беріп мені жаман үйретпеген.

Алмас қысылыңқырап қалады. Нұргүл шығып кетеді.

С а п а р. Нұргүлде жазық жоқ, Алмас. (Алмас бір-деме демек болып еді, сөзін бөліп). Кінәлі болсам, мен болармын, биікке көтеріле алмаған. Кінәлі болса, Қарғаш болар төменге түсе алмаған, кінәлі болса Арам сары...

А л м а с (сөзін бөліп). Құдай ақы, атамаңызшы.

С а п а р. Ал Нұргүлде түк күнә жоқ. Жетім етпе, қанатынның астына ал туған жиенінді. Естідің бе!

А л м а с. Естідім, Сапар аға! Айтқаныңыз екі болмайды.

Сыртта Нұргүл даусы.

Н ұ р г ү л. Мама, Сапар аға келді! Сапар аға... Мама! Мама!

Осы кезде екінші жақтан сәл жүдеу, қартайған Қарғаш көрінеді. Алмас жоғалып кетеді.

Қ а р ғ а ш (өзі ойда, даусы). Көрсем деуші едім сізді көптен бері. Алдыңыздан өтіп, кешірім сұрасам деуші едім. Адам жас кезінде, албырт кезінде ненің қадірін білген?! Ой-ақыл көзін жіберіп, не нәрсені түсінген? Сайтан көбелекше жылтырағанның бәрін от деп санаппыз да, тереңде жатқан шын асылды танымай, шын сезімді елемей теріс жолмен кетіппіз... Адамдар неге түсінбейді екен осы бірін бірі? Жүрек түбіне тереңірек неге бойламайды екен осы? Көңілдің қандай екенін танып, жүрек сырлары білуге тырысса, адалдық та, арамдық та жарық күнге шыға келген болар еді. Сонда арамды адал деп, ал шын асылды жылбыскы деп қор санап, адаспаған да болар едік қой. (Кете бастайды.)

С а п а р. Тоқташы, Қарғаш! Бұл өмірдегі әнім сен едің! Үзбеші оны! Таусылмасын ән! Сөнбесін күн!

Қ а р ғ а ш. Қош бол, Сапар!.. Сен де менің әнімсің! Айтылмай қалған әнімсің!

Қарғаш кетіп, Сапар қайғырып тұрып қалады... Осы кезде сахна сыртынан жастардың шатты даусы, көңілді күлкісі естіледі. Сапар селк етті. Осы бір бақытты дауыстарға қызыға құлақ түрді..

Сапар (өзі үнсіз, ойлы. *Даусы естіледі*). Бір кезде мен де сендер секілді жас болғанмын. Кеудемде шалқып алғашқы махаббаттың оты да жанған. Бірақ аялар шын несі табылмады. Соған мен де өкінем. Қарғаш апаларың да өкінеді. (*Пауза*). Сыйласа көріңдерші, шырақтарым! Біріннің бірің жан дүниелеріңе тереңірек үніліп, ұғыныса біліндерші! Жер қазасыңдар ма, мал бағасыңдар ма, болмаса, әлемнің кең қиырларына жол салып, жаналықтар ашасыңдар ма, ол өз алдына, жүректеріңді шын тұлатқан асыл махаббаттарың болса, жас нәрестедей әлпештеп, аялай көріңдерші! Адам әманда жоқты іздейді. Барды «бар екен», «молды мол екен» — деп ойламайды. Іздемейді. Сендер де сондайсыңдар. Бойларыңда шыпшып шүпілдеп тұрған мөлдір сезім бар. Мол сезім. Соны абайсызда білместіктен төгіп ала көрмендерші! Ен табиғаттың ішінде махаббат адамға ғана берілген. Ұлы жүректен ғана орын тапқан ол. Жүрек біткеннің бәрінде сол асыл махаббаттың оты лаулап тұрса, жарқырап күн де шығады, жасанып көктем де келеді. Жылатып ала көрмендерші сол асыл нәрестені!

Алмас пен Нұргүл қатар шығып Сапардың қолтығынан алады. Олардың соңынан қартайған, үсті алба-жұмба Арам сары шығып баспалап қарайды.

Ш ы м ы л д ы қ

ДӨКЕЙ КЕЛЕ ЖАТЫР

ҮШ БӨЛІМДІ КОМЕДИЯ

Қ а т ы н а с а т ы н д а р:

К ө п е й — совхоздың бөлімше бастығы

М а р н ы а м — әйелі

Ұ л қ у — қызы

Қ и л а у — әкімдікті аңсаған пысық жігіт

Ш и л а у — бөлімше есепшісі. Кішкене бойлы жігіт

Б а з а р к ү л — жесір, әйел. Сондай зор

Д ы н қ ы ш — почташы

Д ө к е й — институт бітірген жас жігіт

Оқиға осы күнгі

Бірінші сурет

Ұ л қ у әні — «Біздің ауыл».

Көшеде ешкі-лағы шауып жүрсе,

Біріткі бір іт қуып қауып жүрсе

Ауылдың көркі қандай болар еді

Күлге аунап, ойнап-күліп тауық жүрсе.

Қ а й ы р м а с ы:

Мақтауға тіл бармайды,

Даттауға тіл бармайды.

Біздің ауыл, біздің ауыл

Біздің ауыл осындай...

Ұлдары ұрлап ішіп ұлып жүрсе,

Қыздары қызыл ішіп, күлін жүрсе

Ауылында не береке қалар еді?
Үлкені соны көріп, бұғып жүрсе.

Қ а й ы р м а с ы:

Айналайын жарандар,
Сенбесендер қараңдар.
Біздің ауыл, біздің ауыл,
Біздің ауыл осындай!

Шымылдық ашылған кезде сахнаға дедек қағып: «Қатын, қатын»,— деп айқайлап Көпей шығады да, сол күйі жүгіріп өтеді. Іле-шала Қилау шығады. Ол Көпейдің артынан аңдып, жол қарап біраз тұрады.

Қ и л а у. Көпей бүгін бүлінді. Отырған орнынан су шыққандай алаңсыз көтерілді. Сабаздың дедектеуін қарашы. Аяқ-қолы жерге тимей безіп барады... Әне, әне... Мәйімбеттің байлаулы төбетін басып кете жаздап, екеуі екі жаққа қашты. Ит екеш итке де жан керек екен, тіпті, үруге де шамасы келмей қалды... Ойбай, мынауы кім? (*Күліп.*) Ой, кәдімгі Шилау гой. Көпейді көріп, бұрыла сап, ол да безіп барады. Қараңдар, қараңдар, қалтасынан қағазын алып, бір нәрсені түрте бастады.

Шилау шығады. Қолында блокнот, қалам. Артына алақтап, сөйлей кіреді. Қилау бой тасалап қалады.

Ш и л а у. Мына Көпейді жың ұрған шығар. Көзі ақшынып кетіпті. Алдында атан жатса да аңғарар емес, жаншып барады. (*Ойланып.*) Бұған не болды, ә? Ебіл-дебіл боп жүруінде бір себеп бар-ау тегі. (*Қаламын алып.*) Ұмытып қалармын, түртіп алайын... (*Күбірлен жаза бастайды.*) Март айының он жетісі күні... (*Спектакльдің жүрген күнін айтуға да болады.*) Шаңқай түс... Көпей ауылды айналып шауып жүр...

Қ и л а у (*жасырынып тұрған жерінен шығып, Шилауға жақындайды*). Ие, қалай өзі... Түртіп жатырмысың?

Ш и л а у (*сасқалақтап*). Ие, түртін жатырмын...

Қ и л а у. Сенің түрткілегеніңе төрт жыл болды, түймелей пайдасын көрмедік-ау сонын.

Ш и л а у. Асықпа, Қилау, басың жас, көресің әлі... (*Залға.*) Осының өзі де сау сиырдың жапасы емес. Кәпірдің көзі жаман екен.

Қ и л а у. Сен былай ет: түрткенді қой, шұқыла.

Ш и л а у. Шұқылағаны қалай?

Қ и л а у. Солай. Шұқылай берсең апан казуга да болады, апан. Түсіндің бе?

Ш и л а у (*түсінгендей болып, күлімсіреп*). Түсінген сияқтымын.

Қ и л а у. Түсінсең — сол. Бар. Керек кезінде тағы сөйлесеміз.

Ш и л а у. Жарайды, жарайды. (*Кетеді.*)

Қ и л а у (*артынан зекін*). Қатын өсек тергеннен басқаны білмеген шірік. Факті керек, факті. Өзің сөйлемсе, факті сөйлесін... (*Сыртқа бой жазып.*) Ау, мына Көпей бері бұрылды. Ор қояндай орғуын қарашы: алпысты алқымдаған шал емес, алтыдағы баладай ырғиды.

(*Қилау бой тасалап тығылып қалады. «Қатын, қатын», — деп даурыққан күйі Көпей шығады.*)

К ө п е й. Қатынға жұмыс істетсең осы. Қолына түспейді. Қай жайларда жүргенін бір аллам білсін... Уһ, шаршадым-ау.

Алдында алжапқыш, Мариям шығады.

М а р и я м. Не болды? Неге ізледің? Ауылдың үстін азап-қазан қылдың ғой.

К ө п е й. Сұрама, кемпір. Өлді деген осы шығар.

М а р и я м. Сен-ақ күніне он өліп, он тірілесің.

К ө п е й. Осы жолы шын өлетін шығармын. Ажал ешқайда бұрылмай төтелеп келе жатыр.

М а р и я м (*жақтырмай*). Ойпырым-ай, ә! Төтелеп келе жатыр.

К ө п е й. Осы жолы аман қалсам, мен сірә, тірі де өлмеспін.

М а р и я м. Сондай-ақ не боп қалды? Түсің қашып тұр ғой.

К ө п е й. Дөкей келе жатыр, дөкей!..

Қ и л а у (*басын қылтитып*). Е, бәсе, Көпейдің делектеуі жаман еді.

К ө п е й. Совхоздың орталығына да сокпастан, тура осы бөлімшеге келе жатыр.

М а р и я м. Келе жатса, бір жұмысы бар-дағы. Немесе, ауылға адам жолатқың келмей ме?

К ө п е й (*ашуланып*). Адам болса бір сәрі. Келе жатқан дөкей деп тұрған жоқпын ба мен саған?

М а р и я м. Дөкей болса дөкей шығар. Ол да адам. Келсін, несі бар!

К ө п е й (*кекесінмен*). «Келсін, келсін». Олар тегін келе ме, ақтара, төңкере, тексере келмей ме?

Мариям. Тексерсе несі бар, неден қорқасын? Ішкен-жеген ештеңең жоқ.

Көпей. Ондайым жоқ-ау. Дегенмен тіміскілеп кетсе, кім біледі, бір жағынан бірдемесі қоқып жүрсе... Әңгімеге шатылайын десен оп-оңай. Ең қиыны қоймадан ұрланған қаракул елтірілер болып тұр ғой. Қай иттің жұмқырғанын кім білсін, әйтеуір жүзге жуық елтірі жоқ.

Мариям. Жоғалса, өзін алған жоқсын. Заң орнына бар. Тексереді. Дөкей келеді екен деп сонша үркіп... Көлеткеннен қорыққаныңды қоймадың-ау сен байғұс.

Қиладу (*тасада ыршып*). Сотқа беруге болмайды. Пенсияға шығайын деп отырғанда қара пәлс болып жабысады өзіне.

Көпей. Пенсияға шығуға екі-ақ жылың қалса, көрер ем қорықпағаныңды... «Қай жағымнан кез қылады» деп көжеңе де қарауыл қойып ішті деген осы да...

Мариям (*жұбатып*). Қорықпа, Көпем. Онан да дөкейді күтіп алуға дайындал.

Қиладу (*тасадан шығып*). Көпе, не болды? Жеңгеймен оңаша сөйлесуге шыққансыз ба?

Көпей. Ой, мұндай оңашасы құрысын да... Оңашалаймыз деп жүріп тамашамыз шығып қалмаса...

Қиладу (*Мариямға*). Көпенде мұндай әдет жоқ еді. Оңашалап алып, әбден қысқан екенсіз, ә, жеңеше.

Мариям. Менің қысқаным неғылар дейсің, құдай басқадан қыспасын.

Көпей. Тексеруші келе жатыр. Мә, оқы. (*Қиладуға телеграмма береді.*)

Мариям. Дөкей келеді десе құты қашатын әдеті емес пе мұның. Қарадай жүріп қалшылдап тұр.

Қиладу. Жеңеше-ау, батырлықтан пайда жоқ. Жарға жығыласың.

Көпей. Жығылғанда да мүрдем кетесің.

Қиладу. Ой, мынау директордан ғой... Ол курортта емес пе еді?

Көпей. Курортта болғанда да — Алматыда. Нағыз дөкейлердің іргесінде жүр.

Қиладу (*телеграмманы оқып*). «Таяу күнде Дөкей барады. Қарсы алғайсың».

Көпей (*еңсесі түсіп*). Жағдай осы...

Мариям (*кекетін*). Жағдай осы... не болыпты салып суға кететіндей. Көп болса, газетке жазар... Кім бі-

леді, жақсылығыңды көбірек көріп мақтап жазар, керек десен.

К ө п е й. Мақтап жазса жақсы-ау. Дегенмен пәледен машайық қашты дегендей, мақтап та, даттап та жазбаса тіпті жақсы болар еді ғой.

Қ и л а у. Көпе, шұрқ етпеңіз. Шалбарды қолмен емес, белбеумен ұстатады. Сіз бел болсаңыз, біз — белбеуіміз. Бір амалын өзіміз-ақ табамыз. Ел емеспіз бе!

К ө п е й. Енді көптеп-көмектеп бірдеңе етпесек... Көп-пен көтерген жүк жеңіл демекші.

Қ и л а у. Көпе, шұрқ етпеңіз. Мына жеңгемнің озат сауыншы деген атағының өзі-ақ сіз үшін қалқан. Таудай бөленің бетіп осы кісінің өзі-ақ қайырады.

М а р и я м (*насааттанып*). Ол атақ баяғыда еді ғой. Қазір қартайдык.

Қ и л а у. Сіз бе қартайған?... (*Күліп.*) Сіз қартайғанша біз алжып та үлгерерміз, жеңеше...

К ө п е й. Тіпті биылғы көрсеткіші де мәз емес мұның...

Қ и л а у. Көрсеткіш деген не, тәйірі, сол да жүк болып па? Шылаудың қолында тұрған нәрсе. Түртіп жіберсе тышып жатады.

К ө п е й (*шошын*). Оу, сонда... (*Ар жағын айтуға батпай тежеліп қалады.*)

Қ и л а у. Көпе, шұрқ етпеңіз... (*Бір нәрсе айтқысы келген Мариямды да сөйлетпей тастайды.*) Жеңеше, сауған сүтіңізді біліңіз. Ертең қонақ келеді. Соны күтуіңізді біліңіз.

К ө п е й. Иә, сол қонақты күтіп алудың қамына кірісейік. Жүр, кеңсеге барып ақылдасайық.

М а р и я м (*Қылауды оңашалап*). Көлеңкесінен қорқатып бишара емес пе бұл ағаң. Өзің ақыл беріп, бас-көз бол, қайным.

Қ и л а у. Жеңеше, шұрқ етпеңіз... (*Залға.*) Бас-көз болар ма екем, әлде бар көзін жоқ қылар ма екем. Көрерміз.

М а р и я м. Осы бала пысық көрінеді, етегінен ұста.

К ө п е й (*қабаты түксіп*). Не шықса да пысықтардан шығушы еді...

М а р и я м. Болмашыдан үркіп, түңіліп жүретін әдетің сенің.

К ө п е й. Жә, жә... тізгіннің ұшын босатса аспанға шапшындар-ау. Жүр, Қылау.

Барлығы да кетеді. Іле-шала Шилау шығады. Блокноты қолында.

Ш и л а у. Бұлардың сыбырласуы тегін емес. Партиясына Қилауды қосып алып, жәмпақтауларын көрдің бе?.. Мына Қилау ма? Не шыкса да осыдан шығады. Не оқу оқып, не қызмет қылып жарытпай, Алматыны сілтідей тындырып келіп еді, рабочком боп шыға келді. Ұмытып қалармып, түртіп алайым.

Көзінде көзілдірігі бар Дыңқыш келеді.

Д ы ң қ ы ш. Бастықты көрдің бе?

Ш и л а у (*қағаздан басып алмай*). Жок.

Д ы ң қ ы ш. Қилауды көрдің бе?

Ш и л а у. Жок.

Д ы ң қ ы ш (*мырс стін*). Е, бәсе, «ақ түіе көрдің бе,— жок» дейтіннің нағыз өзісін ғой.

Ш и л а у (*басын көтеріп*). Шал, не деп тұрсың?

Д ы ң қ ы ш. Неғылайын деп едің? Оны да жазып алмақпысың?

Ш и л а у. Не істелді, не қойды, не айтылды, не айтылмады,— бәрін түртіп алып, есептеп қою керек, шал.

Д ы ң қ ы ш. Бәрін есептеп қойғыш сенсің, менің осы «Ақжол» колхозында қанша істегенімді айтып берші.

Ш и л а у. «Ақжолыңыз» осы совхоз болмай тұрғандағы колхоз ғой?

Д ы ң қ ы ш. Ие. Осы өзіміздің бұрынғы колхоз.

Ш и л а у (*блокноттарын әрі-бері ақтарып, іздестіріп, ешнәрсе таба алмайды*). Жок, сіз істемепсіз.

Д ы ң қ ы ш. Істемегені қалай? Шырағым-ау, біле білсен, мен осы колхозды қолдан құрған адаммын. Ал, сен істемепсің дейсің.

Ш и л а у. Менің блокнотыма жазылмаған. Значит, істеген жоқсыз.

Д ы ң қ ы ш (*күліп*). Қайдан жазылады. Мен колхоз құрып жүрген кезде, блокнотың түгіл, өзің де жоқ болатысың.

Ш и л а у. Блокнотта жоқ қой. Значит жоқ. Точка, соған соң тағы точка.

Д ы ң қ ы ш. Жазатын нәрсені жазбай, есеп шатастырып жүрген сен сияқтылардың кесірі ғой маңдайым тайкнып, тиісті пенсиямды ала алмай жүргенім.

Ш и л а у. Оған ешкім кінәлі емес, өзіңіз. Документ жинау керек шал. Документ.

Ісқырып әндетіп, шығып кетеді.

Д ы ң қ ы ш (*тістеніп*). Мен документ жинағанда ғой,

сен сияқты талай қағаз кеміргендердің басын жалмайтын едім... О, тоба, кейде пәле қумаймын десен де пәлестор атанады екенсің ғой.

Қилау шығады.

Қ и л а у. Хал қалай, шал?

Д ы н қ ы ш. Халдың несін сұрайсың, шырақ. Пенсиямды қуалап кірмеген тесігім, ашпаған есігім қалмады. Іштеңе өндіре алмай, әбден шаршадым.

Қ и л а у. Сонда не дейді? Не сұрайды?

Д ы н қ ы ш. Құдайдың қайдағы жоқ, атам заманғы документтерін сұрайды. Колхоз боп тұрғанда документ жинау кімнің есінде болған.

Қ и л а у. Ие, документсіз ештеңе өнбейді. Пенсия аламын деп негің қышымасың, шал. Факті керек, факті.

Д ы н қ ы ш. Ие, ие. Құтты өзін сияқты ана облыстағылар да «пак, пак» деп таңдайың тақ еткізеді.

Қ и л а у. Шал, пенсия алғың келе ме?

Д ы н қ ы ш. Алғым келмесе әуре болам ба?

Қ и л а у. Ендеше шұрқ етпе. Өзім әперемін. Көпейдеп стажыңыз, айлық табысыңыз туралы куәлік алып беремін. Шаруаңыз бір минутта тынады.

Д ы н қ ы ш. Олай десен, шаруам он жылда да тынбайтын болды. Көпей берсе жанын берер, бірақ куәлік бермес. Әбден түңілдім.

Қ и л а у. Шұрқ етпе, шал. Орталыққа бір жапырақ қағазды түртіп жіберші, куәлікке қосып қатынын да берсін.

Д ы н қ ы ш. Тай-құлындай тебісіп өскен замандасым... Оны жамандап қай төбеге шығам?

Қ и л а у. Қарайласпаған замандастың аты өшсін. Көпей куәлік бермеген соң, басқалар қайта сабап жібермепті.

Д ы н қ ы ш. Заң айтып әбден басымды қатырды.

Қ и л а у (*шап етіп*). Заң айта ма? Во, сізге керекті сол.

Заңды сіз де айтыңыз, кімдікі дұрыс, кімдікі бұрыс болар екен.

Д ы н қ ы ш. Олай болса алдынан тағы бір өтейін. Берсе берді, бермесе — оны да көрдік.

Қ и л а у. Шыға сап маған келіңіз. Арғы жолды өзім сілтеймін... Шалбарды қолмен емес, белбеумен ұстайды. Көпей соны ұмытпасын. Ал, кош. Мен сізді көрген жоқпын, сіз мені көрген жоқсыз.

Д ы н қ ы ш. Қош, шырақ. Мұны да бір сыналық. Мен

сені көрген жокпын, сен мені көрген жоқсың. (*Кетеді.*)

Қ и л а у. Қасқырды қасқыр жейді деуші еді Бейсекем. Дөкей келгенде мен бұларды біріне-бірін шоқпар қылайын. Сонда ғана, Қилауеке, бөлімше бастығы бола аласың. Бөлімше бастығы болсаң, оның ар жағында директорлық дегенің қол созым жерде тұрған жоқ па?!

Ұ л к у д ы н ң ә н і.

Махаббат қызға да бір, ұлға да бір
Қызықты қыр асырмай, қызғана біл.
Көзбенен көздегіні түсіпбесе,
Махаббат қызға да ауыр, ұлға да ауыр.

Қ а й ы р м а с ы:

Аяулы жан құрдасым,
Қимас досым сырласым,
Маған бұрған жүрегің
Басқа жанға бұрмасын.

Батқан күн қайта туар күндегідей,
Жұлдызың қайта шығар түндегідей
Махаббат оты қайтса, көңіл суып,
Өмірің айдалада жүргеніндей.

Қ а й ы р м а с ы:

Аяулы жан құрдасым,
Қимас досым сырласым,
Маған бұрған жүрегің
Басқа жанға бұрмасын.

Қилау бой тасалап қалады. Артынша елбе-делбе болып, әбден ынтыққан Шилау кіреді.

Ш и л а у. Ұлқу... (*Іздейді, таба алмайды.*) Бұлақтай сыңғырлаған сөзіңнен айналдым, күндей жарқыраған көзіңнен айналдым, қауындай піскен өзіңнен айналдым... Айдай жарқыраған ақ тамағыңнан... махаббатыңның отына өртенген Төлегенмін мен, Қозы Көрпешпін, Кебекпін. Мен тіпті, Қобыландымын... Алпамыспын...

Ұ л қ у (*шыға келіп*). Сәлеметсіз бе, Алпамыс аға... Жо-жоқ, Қобыланды аға... Жо-жоқ, Қозы Көрпеш... (*Сықылықтап күледі.*)

Ш и л а у (*абдыран*). Мен Шилаумын, Ұлқу...

Ұ л қ у. Әлгінде ғана Қобыландымын деп тұр едіңіз ғой.

Ш и л а у. Шын ғашық басқаны былай қойғанда ит те болады екен, Ұлқужан...

Қ и л а у (*басын қылатитып*). Ойдейт деген... Мұның да осындайы бар екен ғой... Ой, Қобыландым...

Ұ л қ у (*күліп*). Ағай, сіз Қобыланды да, басқа да болмай-ақ, адам болсаңызшы.

Ш и л а у. Менің адам болу, болмауым өз қолында, Ұлқужан!

Ұ л қ у. Менің қолымда ма?.. Мына менің?

Ш и л а у. Иә, сенің... Алты жыл, төрт ай, сегіз күн отасқан әйелім қайтыс болғалы үш жыл, он ай... жеті... (*Күбірлеп санап.*) Жо-жоқ... тоғыз күн болыпты. Содан бері адам болудан қалдым. Күндіз-түні ойлайтыным бір сен.

Қ и л а у (*күйініп*). Адам деген әйелмен де өстіп сөйлесе ме... Бүрсейші... Умажда, умажда бас салып...

Ш и л а у. Жүдгенде де құрып барамын... Салмағым бұрын алпыс бес килограмм еді, ал қазір... (*Блокнотын алып, беттерін ашып іздеу сала бастайды.*) Ал, қазір... алпыс төрт килограмм 560 грамға түсіпті...

(*Шилаудың сөзінің арасында Ұлқу кетіп қалады. Оның кеткенін Шилау байқамайды.*)

Жардан құлағандай домалап барам. Қолымнан келсе, бар дүниені шулатар едім. Өтсемізде бұл дүниеден, Ұлқужан. (*Ұлқудың жоқтығын енді аңғарып, жан-жағына қарай берем дегенде, баспалап қарап тұрған Қилау байқатпай Шилаудың артынан келіп қолын оның иығына салады. Шилау оны Ұлқу деп қалады*) Ұлқу, Ұлқужан!

Қ и л а у (*басын шайқап*). Қояннан қоян туады, қасқыр тумайды деуші еді, рас екен.

Ш и л а у (*басы салбырап*). Рас екен.

Қ и л а у. Қыздан мұндай қорлық көргенше, өлгенің артық.

Ш и л а у (*жыламырап, кетуге ыңғайланады*). Қоп бол, Қилау, бақұл бол. Жаның ашыса, кейінірек барып көме саларсың.

Қ и л а у. Мынаның дені сау емес шығар...

Ш и л а у (*блокнотын алып*). Осы сөзіңді түртіп ала-йыншы.

Қ и л а у (*күліп*). Ой, өлгелі тұрып түрткенді неқыла-сың?

Ш и л а у. Кім біледі, о дүниеге барғанда да керек боп жүретін шығар. (*Жаза бастайды.*)

Қ и л а у. Ауру қалса да әдет қалмайды деген, ә... Осы қызда шын ойың бар ма, айтшы?

Ш и л а у. Ойым түгіл тойым да бар.

Қ и л а у. Ендеше, шұрқ етпе. Өзімдікі болды дей бер. Бүркітше бүреміз, «шиқ» еткен даусы да шықпай қалсын.

Ш и л а у. Қалайша, ағатай?

Қ и л а у. Оп-онай. Қыздың билігі әке-шешесінің қолында. Әкесіне жақсаң болды.

Ш и л а у. Бәрі дұрыс-ау. Бірақ, қалай жағынам?

Қ и л а у. Оп-онай. Шешесін газетке жазбақшы болып тілшілер келе жатыр. Сүтті артық сауды деп ақпар бер. Мақтасаң тымағын қоқитпайтын қазақты көрген емеспін. Әкесінің аузын... сөйтіп майла.

Ш и л а у (*ойланып*). Мұның дұрыс-ау... Бірақ сезіліп қалса?..

Қ и л а у. Шұрқ етпе! Құдықтың суына құдайым ден-саулық берсін, қоса сауамыз.

Ш и л а у (*әлде де қорқып*). Сонда да болса қиын-ау...

Қ и л а у. Көпей тұрғанда құдайдан да қорықпа. Әйелін мақтағанды қай еркек жек көреді.

Ш и л а у (*қуанышты*). О... Нағыз ақыл... Түртіп алайын. (*Қағазын алып, сәл ойланып, айниды.*) Жөк, мұнайды түртуге болмайды.

Қ и л а у (*күліп*). Неге? Түртіп ал.

Ш и л а у. Өзгенікін түртуге болар еді. Бұл — өзімдікі.

Қ и л а у. О, құдай атсын сені, құдай атқыр. Түртемін деп жүріп үркітіп алма Ұлқуды. (*Нығыздай сөйлеп.*) Қыздың билігі әкесінде, білдің бе, әкесінде.

Ш и л а у. Білгенде әбден білдім... (*Далаға көзі түсіп, үркіп кетеді.*) Ойбай, Базаркүл келе жатыр. Енді қайттім?...

Қ и л а у. Базаркүлің кім? Қәдімгі өзіміздің Базаркүл ме?

Ш и л а у. Сол. Қыр соңымнан қалмаған бір бәле болды... Енді қайда тығылам? Ағатай, қалай құтылам? Ақыл берші, састым ғой.

Қ и л а у. Бұл шын сөзің бе?

Ш и л а у. Ит болайын, шошқа, доңыз, мысық болайын.

Қ и л а у. Ендеше, шұрқ етпе. Өзім құтқарып берем. Сен бара бер.

Ш и л а у. Құп, құп... Ағатай, ендігісін өзің біл...

(Асығып-үсігіп кетеді. Білекті сыбанып жұлқынып Базаркүл шығады.)

Б а з а р к ү л. Әлгі Шылау сұмырайды көрдің бе?

Қ и л а у (күліп). Бір бөлімшенің дырдай есепшісін қалайша сұмырай дейсің?

Б а з а р к ү л. Сұмырай демек түгіл суға тұншықтырып өлтірейін... Көрдің бе!

Қ и л а у. Көргеннен бір нәрсе түсетін болса, көрдік.

Б а з а р к ү л. Бәлдене бермей айтсайшы, қайда кетті?

Қ и л а у (жан-жақты нұсқап). Осылай қарай ма... Әлде былай қарай ма еді... Әйтеуір оңаша жер іздеп кетті.

Б а з а р к ү л (күдіктеніп). Оңаша?

Қ и л а у. Бір қуыршақты қолтыққа алған еркек қандай жер іздеуші еді?

Б а з а р к ү л (тістеніп). Солай ма!... Бәсе, қуаласам да кетпейтін неме жалынсам да жоламайтын боп алды. Бір кәкір бар екенін біліп ем-ау, білгенмін... Қайда кетті, айтшы маған, үстерінен түсіп, тауықтай жұлайын.

Қ и л а у. Менің тілімді алсаң жолама. Аулыңды таба алмай қаласың.

Б а з а р к ү л. Мен бе?.. Мен бе?.. Ондай ауылға шетінен от қойып, күлін желге суырайын... Тек кіммен кеткенін айтшы.

Қ и л а у (сыбырлап). Көпейдің қызымен, Көпейдің Ұлқуымен.

Б а з а р к ү л (тістеніп). Солай ма... Ұры алыстан келді ме десем, іргемнен түскен екен ғой. Бірсудің немденіп жүрген адамын тартып алатын қыздың әулесін көрейін. Ауылды кім таба алмай қалар екен, қара да тұр.

Қ и л а у. Ол — Көпейдің қызы. Абайла.

Б а з а р к ү л. Көпейдің қызы болмақ түгіл, Дөкейдің қызы болса да, қайда кетті, айтшы тек?

Қ и л а у. Некелеп алған занды байың емес, айқайына төзе ала ма сенін?

Б а з а р к ү л. Некелеп алмасам да, нокталап алғам. Көзім тірі тұрғанда, алдырмаймын басқаны. Өзім де ешкімге тимеймін.

Қ и л а у (сыртқа). О, сорлы, басқа сені неғылсын... (Базаркүлге). Менің тілімді алсаң, айтыспа. Көпей қалай десен де бастық. Соның дегені болады.

Б а з а р к ү л. Айтысқанда да орысша айтысармып мен. Тек үстінен түсірші. Өз көзіммен көрейін.

Қ и л а у. Ендеше шұрқ етпе. Бүгінше үйіңе қайт, ертең дәл осы уақытта осы жерге келе ғой, дәл төбесінен түсірейін.

Б а з а р к ү л. Е, құдай, ертеңінді ертерек әкел. Үстемінен түсейін де, жалғыз қызына не бола алмай жүрген Көпей, Көпей болмақ түгіл дөкей болса да, шаңырағын ортасына түсірейін. Ертеңінді ертерек әкел, құдай...

(Сахна айналады.)

Б а з а р к ү л д і ң ә н і.

Опалаңсак біздің де әріміз бар,
Айналдырар бір еркек әліміз бар.
Сүйгенінді тартып ап нәле болды-ау,
Осындағы жел аяқ кәрі қыздар.

Қ а й ы р м а с ы:

Батыр десе батырмыз,
Бажылдауға жақынбыз.
Жамаң шалдан айрылып
Үйде жалғыз жатырмыз.
Ешкі басым Шилауым,
Аз болды ма сыйлауым!
Местей әйел тұрғанда,
Қыз іздеген милауым!

Еркек деген әйелден биік екен,
Әйел сөзі қайтсе де сұйық екен.
Қолда барда алтынның кәдірі жоқ,
Жар болмаса біздерге қиып екен.

Қ а й ы р м а с ы:

Батыр десе батырмыз,
Бажылдауға жақынбыз.
Жамаң шалдан айрылып,
Үйде жалғыз жатырмыз.
Ешкі басым Шилауым,
Аз болды ма сыйлауым!
Местей әйел тұрғанда,
Қыз іздеген милауым!

Ш ы м ы л д ы қ

Екінші сурет

Көпей мен Шилау отыратын кабинет. Көпей кабинеттегі мүліктерді актара қарап, бұрқылдап сөйлеп жүр.

Көпей. Кабинет болған соң, кабинеттің де шамалы приличный болғаны жөн. Мынау не?.. Аңғал-саңғал... ішіндегі мүлкін біреу көшіріп әкеткендей боп-бос... Столы стол емес, құдай біледі мынандай орындыққа мен түгіл сныр да отырмас.

Шилау. Сіз түгіл талай-талай есектер де отырып кеткен.

Көпей (*тапырақтап*). О не дегенің?

Шилау. Сізден бұрынғы бастықтарды айтам. Не бір айғыр, есек, өгіз бастықтарды көрдік қой.

Көпей. Кәпір-ай, теңеуің жамап екен!..

Шилау. Есекті қанша сипасаң да, бәрібір есек күйі қалады.

Көпей. Ойпырмай, саған сөз шақ келмес. Бүгіннен бастап мына столдың жабуын өзгерт, графин қойдыр, қоңырау орнаттыр.

Шилау. Есігіңіз көшеге шығады, қоңырауды далаға орнатамыз ба?

Көпей (*есіне түсіп*). Солай екен-ау... Қайда орнатсаң сонда орнат, не орнатсаң соны орнат. Әйтеуір жөндеші кабинетті... Ойбай-ау, дөкейлер фермадан бұрын ең алдымен кабинетті сынайды. Алақандарына түкіріп келе жатқан шығар ылғи қызыл көздер.

Шилау. Тоқтаңыз, түртіп алайын.

Көпей (*сескеніп*). Осы түрткен сайын жүрегімнің бір жұмсақ жері бүлкілдей бастайды. Әй, нені түртпексің? «Қызыл көз» дегенді ме?

Шилау. Жок, Ол сөзіңіз бұрышпан жазулы.

Көпей. Енді пеменені?

Шилау (*сәжіктен*). Столға жабу керек. Графин, стакан, қоңырау...

(*Осы кезде Дыңқыш кіреді, Шилау мен Көпей оны жақтырмай теріс айналып кетеді.*)

Дыңқыш. Ассалаумағаләйкүм!

Шилау (*Дыңқышты нұсқап*). Қоңырау орнатпасаныз көретін күніңіз осы. Кім көрінген баса көктеп кіріп келеді.

Дыңқыш. Әй, бала, мен қашаннан бері саған «кім көрінген» болдым?

Ш и л а у. Совхоздың жұмысына жарамай қалғанның бәрі адам санатынан шығарылады.

Д ы ң қ ы ш. Санаттан шығарсаң шығар, бірақ, жарқным, пенсиямды алып берші.

Ш и л а у. Пенсия алып беретін мені бір дөкей дейсіз бе? Келе жатыр ғой, эне ылғи дөкейлер, айтыңыз соларға арызды. *(Бұл сөз Көпейге ұнамай қалады.)*

К ө п е й *(өзіне-өзі)*. Іріген ауыздан шіріген сөз шығуы қарашы!

Д ы ң қ ы ш. Солардың келетінін естіп, әдейі келіп тұрмын. *(Көпейге.)* Маған не анықтама бер, не тұрысатын жерінді айт.

К ө п е й. Жау жагадан алғанда ит етекпен тартады деуші еді. Дөкей келмек түгіл құдай келсе де, бермеймін справка.

Д ы ң қ ы ш. Неге? Әлде менің колхозда істегеніме сенбейсің бе?

К ө п е й. Сенем, білем. Бірақ бір нәрсеге арқа сүйеп беретін документ жоқ. Колхоздан қалған қағаздар тоз-тоз боп жыртылып кеткен. Облыста отырғандар справканы неге сүйеніп бердің десе, не айтамын? Қартайған шағымда алдай алмаймын үкіметті...

Д ы ң қ ы ш *(ашуға мініп)*. Олай болса, түс алдыма!

К ө п е й. Қайда?

Д ы ң қ ы ш. Облысқа барамыз. Әлгі сөзіңді солардың алдында айтасың.

К ө п е й *(қомпаңдап)*. Барайын, барайын... Облыс емес, Алматыға дейін барайын. *(Ойланyp.)* Түсінсейші Дыңқыш, өтірік справка берсем мені қызметтен қуады. Қызметтен қуылсам, пенсиядан да қағылам. Өзің алмағаныңмен қоймай мені де құр алақан қалдырып қарамай қаптыру ма сондағы ойың?

Д ы ң қ ы ш. Шыдай-шыдай өлдім ғой, түге. Анықтама орнына өзінді өткізем Облсособеске.

Ш и л а у. Мына сөзді түртіп алайын. *(Жаза бастайды.)*

Д ы ң қ ы ш *(блокнотын жұлып алып)*. Осы сен түрткілегенінді қоясың ба, жоқ па? Отырған жерінде мойыныңды торғайдың мойынындай жұлып алайын ба?

К ө п е й *(Дыңқышқа)*. Саған бүгін бір нәрсенің салқыны тиген шығар... Бұл жер — кеңсе. Неменеге даурығасың?!

Д ы ң қ ы ш. Бұл әлі даурыққан ба? Даурыққанның көкесін көрерсің әлі... Келсін осыдан дөкейлер.

Көпей (*қорқып*). Әне, бұлар өстеді енді... Қит етсе қорқыта бастайды.

Дыңқыш. Ендеше бер анықтаманды!

Көпей. Ойпырым-ай, мынаның алқымнан алуың-ай, ә... Сен түсінсейші, ей... Мен де пенсиядан қағылам дедім ғой.

Дыңқыш (*тыңдамай*). Жетті енді. Алдыңнан өттім. Маған енді өкпең жоқ шығар. (*Кетеді. Іле қайта кіріп.*) Сендер мені кетіп қалды деп тұрсыңдар ғой.

Көпей (*сылқ отырып*). Бәсе-ау, бүгін түсімде қатыныммен құшақтасып жүр едім-ау. Түсіме қатын кірді дегенше дұшпанға жолығам... Қап, мына Дыңқыштың қылығы-ай. «Ініне жақындағанда тышқан да батыр» дегендей, дөкей келеді дегенге дандайсып есігімнің алдында ат ойнатты ғой...

Шилау. Келісу керек еді. Бір нәрсе деп қоқытып жүрмесін...

Көпей (*жыларман болып*). Қоқытады, қоқытады... Түсімде қатын көргенім рас болса, бір қырсық айналдырады, Шилау.

Шилау. Көпе, қорықпаңыз. Бәрін өзім жайластырам.

Көпей (*қуанып*). Е, шырағым, сөйтші. Басқадан бұрын мені ана елтірі дауынан құтқаршы. Есебі қолыңда ғой, шырағым.

Шилау. Жок, құтқарам дегенде... мен де түс көріп ем, соны айтпақпын ғой!

Көпей (*шошынып*). Сенің түсіне де әйел еніп жүр ме сонда?

Шилау. Жок... Үлкен бір шаһардың ішінде жүр екенмін деймін. Бір уақытта аспанға қарасам, ғажап сұлу құс төбемді біраз айналып жүрді де, әлден уақытта құлдилай келіп тас төбемге қона кетті...

Көпей (*өзеуреп*). Қона кетті ме?

Шилау. Қона кетті.

Көпей. Ендеше құдай берді де. Үйлесің.

Шилау (*қуанышты*). Айтқаныңыз келсін, Көке. (*Күйеу бала болам деген дәме.*)

Көпей. Базаркүлді аласың. Ауыз бірліктерің жарасады.

Шилау (*шошып*). Базаркүлді алам ба?

Көпей. Әрине. Енді кім деп едің?

Шилау (*сылқ отырып*). Ендеше, құдай берді емес,

құдай ұрды деңіз. Бәсе, төбеме қонған құс қанды тырна-
ғымен шенгелдеп бүріп еді-ау.

Көпей. Бір есепті үйленбегенің де жақсы-ау. Аюдай
ақырған біреуіне жолықсаң абақтыға түстім дей бер.

Жүгіріп Ұлқу келеді. Қолында шляпа.

Ұлқу. Папа... Папа... Киіп көрші, дүкеншіге зорға
таптырып алдым.

Шилау *(орнынан тұрып)*. Сәлеметсіз бе!

Ұлқу. Сәлеметсіз бе?!

Көпей *(шляпаны киіп көріп)*. Мынауың үлкендеу
спякты... Размері нешінші?

Ұлқу. Алпыс.

Көпей. Мен де 60 киетін едім... Сонда немене қар-
тайған сайын басымның кішірейіп бара жатқаны ма?

Ұлқу. Мен барып ақшасын төлейін. *(Жүгіріп шы-
ғып кетеді. Асыға аптыға Қилау келеді.)*

Қилау. Жана ғана тазартқан көшені қарашы, тағы
да былғанды. Көк түйнек келгір тауықтар қарап жүр-
мейді, ағызып жүреді екен.

Көпей. Неғылсаң да өзін біл, Қилау. Маған десең
қырып таста. Қолыңнан қакпаймын.

Қилау. Қайда барсаң да кара құрттай өріп жүр-
ген бір тауық. Қайсы бірін қырып тауысасың.

Шилау. Жок, онша көп емес. Мен сіздерге точный
айтайын, *(блокнотын алып қарап)* бұл ауылда 237 мекі-
ен, 56 қораз бар.

Қилау. 56? Қашанғы есеп?

Шилау. Екінші жарты жылдың есебі. То есть, бі-
рінші январьға дейінгі есеп.

Қилау *(басын шайқап)*. Мынаған дауа жок шы-
ғар... *(Шилауға бұрылып)*. Ал жүр екеуміз әлгі 237 та-
уықтың қаматқанын қаматып, қаматпағанының басын
аламыз.

Шилау. 237 тауықтың 56 қоразы тағы барын ұмы-
тып кеттің... *(Иығын қиқаң еткізіп.)* Сонсоң тауықтарда
менің шаруам жок. Ол иттерді қаматам деп жүргенде
көзіңді шұқып алар.

Қилау. Көзіңді шұқымақ түгіл өзіңді шұқып алса
да, Көпең айтса — бітті. *(Оңаша шығарып.)* Аташның ті-
лін алмайтын неғылған тентек күйеусің...

Шилау *(сасқалақтап)*. Оу... оу... Асатпай жатып...

Қилау. Шұрк етпе. Құсты қолына қондырамын.

Шилау. Олай болса, жан пид... Жүр, қамамақ тү-
гіл бауыздап берейің.

К ө п е й. Қылау, басқаларын реттедің ғой?

Қ и л а у. Көше, шұрқ етпеңіз. Бәрі дайын. Көше сыпырылды, клуб тазартылды, қоралар жөнделді. Бүгін кешке дейін тауықтарды қаматамыз, қабаған иттерді байлатамыз.

К ө п е й. Әйтеуір, бар сенгенім — өзіңсің. Құдай тағала сені жеткізгенін қарасайшы.

Жүріңдер, көше тазалығын тағы бір қарап, аралап шығайық.

Ұ л қ у ә н і «Көңілді көше».

(Бұл ән үстінде Көпей, Шылау, Қылау қолдарына сыпырғыш алып сахнаға шығады. Көше сыпырған имитация жасайды).

Көше көркі көк терек
Сыбырласып тұратын.
Көше көркі көк сәуле
Жымылдасып тұратын.
Көше көркі бозбала
Арманым деп аңсаған.
Көше көркі кемпір-шал
Жастық-ай деп тамсаңған. (2 рет)

Көше көркі қыз-бала
Қызыл жасыл кийген,
Көше көркі жеңгейлер
Әзіліне сүйінген.
Көше көркі бозбала
Арманым деп аңсаған.
Көше көркі кемпір-шал
Жастық-ай деп тамсаңған. (2 рет)

Көше көркі той-думан
Келін түскен, қыз берген
Біздің ауыл бүгінде
Осындай боп өзгерген.
Көше көркі бозбала
Арманым деп аңсаған.
Көше көркі кемпір-шал
Жастық-ай деп тамсаңған. (2 рет)

Сахна айналады, дүниені тындырғандай Көпейлер кіреді. Телефон шылдырайды.

К ө п е й *(шошын)*. Жайсыз уақытта бұл кім болды?

Қ и л а у. Жайсыз ба екен, сағат он екі.

Ш и л а у *(түзетін)*. Он минуты кем он екі.

Қ и л а у. Жнырма минуты кем болса да он екі.

К ө п е й. Осы звандап тұрған дөкейлердің бірі шығар. Телефонды сен алшы.

Қ и л а у. Көпе, қорықпаңыз, қасыңызда біз бармыз. Өзіңіз сөйлесіңіз.

К ө п е й. Жарайды, өзім-ақ сөйлесейін. Әйтеуір ағаларыңды шырылдатып ұстап бермесеңдер болғаны... *(Трубканы алып.)* Алле... Я, я... «Жаңа жол» совхозының төртінші бөлімшесі... Бұл кім? *(Көзі ақшып кетеді.)* Кім, кім?... *(Қасындағыларға.)* Құдай ұрды, ауданнан... *(Трубкаға.)* Я, я, тындап тұрмын... Бұл ма?... Бұл... бұл... *(Шилауды түртіп.)* Әй, менің фамилиям кім еді осы?

Ш и л а у *(ол да сасып қалып).* Кім еді? Әй, әлгі итің баласын... Қап! *(Блокнотын ақтара бастайды).*

Қ и л а у. Сұрап тұрғаныңыз кімнің фамилиясы?

К ө п е й. Ой, сволочь, менің... *(Трубкаға.)* Бұл — Көпей Бапалаков қой... Ие, не, келетінін есіттік. Дайындалып жатырмыз. Хал ма? Хал... енді... жаман емес сияқты... Ет пе? Ет...

Ш и л а у. 102 процент.

К ө п е й. 102 процент. Ие, 102. Тағы да тапсырамыз. Ерегістірсе тауықтарды да тапсырамыз. Сүт пе? Сүт...

Ш и л а у. 103 процент.

К ө п е й. 103 процент. Ие, не. Озат сауыншыларымыз да бар. Кімдер дейсіз бе?... Со бәлелер кімдер еді өзі...

Ш и л а у. Бапалақова Мариям.

К ө п е й. Бапалақова. *(Ыршып, Шилауға бұрылып.)* Ой, ол сауыншы емес, менің әйелім ғой.

Ш и л а у *(блокнотына қарап).* Сізге қашан әйел болғанын білмеймін, сауыншы болғанына төрт жыл.

К ө п е й *(трубкаға).* Қазір, қазір... *(Шилауға.)* Ой, мен өз әйелімді қалай мактамақпын?

Қ и л а у. Мактауға сыйса мактау керек әйелді, Көпе, сіз бүлдіреді екенсіз. Бері әкеліңіз телефоны.

К ө п е й. Әй, әй... *(Трубканы бермей тырысады, бірақ Қилау қоймай алады.)* Жарайды, бүліне қалса — жауапты өзің бересің. Мына Шилау куә.

Ш и л а у. Мен — куә, Көпе.

Қ и л а у *(трубканы басып, Көпейдің даусына салып өтірік сөйлеседі).* Бөлімшедегі маңдай алды сауыншылардың бірі — Бапалақова Мариям. Ие, не, Бапалақова. Көрсеткіші дейсіз бе?..

Ш и л а у. Әр сиырдан жылына үш мың литр.

Қ и л а у. Әр снырдан жылына үш мың екі жүз елу жеті литр сүт сауады... Ие, не...

К ө п е й. Өй, өсіріп жібердің ғой. *(Шилауға. Екі мың литр деп жүрген жоқ па едік?*

Ш и л а у. Ол кате екен.

К ө п е й. Әйтеуір томпақ болып жүрмесін...

Қ и л а у. Представление жасау керек пе? Наградқа?... Пожалуста. *(Қасындағыларға.)* Орденге ұсыну керек деп жатыр... *((Трубкаға.)* Тап қазір жазамыз. Жарайды, жарайды...

К ө п е й. Бұл бір қызық іс болды-ау... Әкелші, өзім сөйлесейін.

Ш и л а у. Көпе... *(Ол Қилаудың телефон құлағын қолымен басып, трубкаға өтірік сөйлегенін сезіп тұр).*

Қ и л а у. Дөкейлерді күтіп алудың бар қамын істедік. Ие, не... Тауықтарды қаматып, иттерді байлату қана қалды. Ол жұмысқа Көпесі екеуміз... *(Басып қалып, тез жөнделіп.)* О-э-м.. Шилау екеуміз тап қазір шыққалы тұрмыз.

К ө п е й. Құртты-ау, мынау құртты-ау... Өлді деген осы...

Қ и л а у *(трубкин қойып).* Тірілді деген осы. Жемізіңнің ыржанайы көтерілгелі тұр. Шұрқ етпеніз, Көпе.

К ө п е й *(бетін қолымен басып).* Мен жоқпын, өлген адаммын, білгендеріңді істей беріңдер.

Қ и л а у *(Шилауға).* Қағаздарды дайында.

Ш и л а у *(лып етіп).* Дайын. *(Қағаз береді.)*

К ө п е й. Ойпырым-ай, көз ілеспей қалды ғой тіпті.

Қ и л а у. Заман солай, Көпе. Қармақ қауып тұрғанда қарпып қалу керек.

К ө п е й *(Шилауға).* Сен, бала, әлгі ақпарды анықтап тексердің бе?

Ш и л а у. Бір емес, он тексердім.

К ө п е й. Уһ, аздап жан кірейін деді-ау...

Қ и л а у. Әлгі Дыңқыш шалға жолықтым. Дөкейлерге Көпей жоғалтқан қаракулдерді де айтамы деп жүр.

К ө п е й *(шошып).* Ойбай, тағы не дейді?... Қилаужан, жүгір, ұста, қайыр бетін пәленің.

Қ и л а у. Көпе, шұрқ етпеніз. Ол жағын да тындырдым.

К ө п е й. Уһ, Қилаужан-ай, қадіріңді білмейді екенбіз, адам емес, алтын екенсің ғой... Жүр, ендеше әлгі тауықтарды қаматайық. Әлгі жоғалған елтірілер тауық күркесінде тығулы жатпасына кім кепіл.

(Ол бастан шығып кетеді, шляпасы ұмыт қалады. Қилау қуалай барып, тоқтап, шеткерірек шығады).

Қ и л а у. Дыңқыштың арызы мынау... Қатыныңды мақтап берген өтірік ақпарың мынау... Екі қолымда екі сойыл тұр, екеуін бірдей сілтесем, жағдайың не болар екен, Көпе?!

(Сахна айналады. Қилау әні.)

Өмірдің бір қызығы шағыстырған,
Біреуді біреуге айдап қағыстырған.
Бірін-бірі жұлып жеп жатқан шақта,
Қызық көріп мәз болып алыс тұрған.

Бірін адам, бірін мал
Тіресіндер текеше,
Бірін өліп бірін кал
Менің шаруам жекеше.

Шатақ десе шайтандай қақандаймып
Қанша айтсам да өсекті қақалмаймын.
Тыныш жүру тентекке машақат қой,
Біреулерді бұзбасам жата алмаймын.

Қ а й ы р м а с ы.

(Үзілісті осы жерде жасауға болады).

І а к т

Ш и л а у. Көпе, уа, Көпе... Ұзап кетіпті... Семірген шелпегін аспанға атады деуші еді. Әйелін мақтаған соң Көпең шляпасын да тастап кетті-ау... О, жарықтық Көпем... *(Шляпаны олай-былай құбылтып киіп одырая қаранады...)* Ал, маған жарасса керек қой?! Қап, айнаның болмауын-ай. Осылай кнсем, құдай біледі, құйып қойғандай болатын-ақ шығар... *(Әндетіп.)*

Алатаудың ақбасы көк аспанға екі-ақ елі жетпей тұр.
Бықылдаған сұлу қыз көкейімнен кетпей тұр.

Көкейімнен Ұлқу-жан кетпей тұр-ау, кетпей тұр... Кәні, Шилау, көшеге шықшы, талтандашы... Жалғанды жалпағынан басып, сүрші дәуренді... «Мынау келе жатқан Шилау, пәленбай деген совхоздың бас бухгалтері» деп қолдарын шошайтатын болсын... Ал, сен келе жатсаң кердеңдеп... Уа шіркін, сұлулығың жұрттың бәрін тандандырып не бір Қыз-Жібек, Баян сұлу, Айман-Шолпан, Ақтоқтылар қоғадай жапырылып құлап, естерін

жия алмай талып жатса... Ал, мен... *(Одырайып, қоқиланып.)* Біреуін де ұнатпай, шетінен отказ беріп... Осы кезде... *(Армандай сөйлеп.)* Осы кезде... тал шыбықтай бұралып Ұлқу келсе... есімнен танып мен тұрсам... Сүйіктей саусақтары мойыныма оралып, мен болсам аш белінен күшактап, сонан соң біртіндеп жоғарылап бара жатса... О, Ұлқужан... *(Осы кезде дәл қарсы алабынан Ұлқу кіріп, оның мына түрін көріп таң қалып тоқтап қалады.)*

Ұ л қ у. Оу, негіп тұрсыз?

Ш и л а у *(қолын көкірегіне қысып, көзін жұмып).* Түс көріп тұрмын... Мен бір ғажап түс көріп тұрмын, Ұлқужан.

Ұ л қ у. Папам қайда?

Ш и л а у. Мен ғажап түс көрмей тұрған кезімде Қи-лау екеуі шығып кеткен.

Ұ л қ у. Оу, шляпаны қалай кнп алғансыз... өстіп те кне ме? Бері әкеліңіз... *(Жөндеп кигізе бастайды.)* Қор-қақ болып бара жатырсыз ба деймін?

Ш и л а у. Мен батыл болып көрген жоқпын...

Ұ л қ у *(шляпаны айналдырып).* Міне, енді джентель-мен болдыңыз...

Шляпамен айналысып, Шилауға тақалып тұрған Ұлқу-ды терезеден Базаркүл көріп қояды.

Б а з а р к ү л. Бетім-ау, міне, міне... Өсек расқа ай-палды. *(Жоғалып кетеді.)*

Ұ л қ у *(күліп).* Көшеге шығыңызшы, қыз-келіншек-тер қоғадай жапырылсын...

Ш и л а у *(жалын ата).* Ұлқужан!.. *(Ол құшақтағы-сы келеді, Ұлқу сықылықтай күліп, шыға жөнеледі.)* Ұл-қу... Ұлқужан! *(Есіктен шыға бермек болған Шилау нақ босағада Базаркүлмен соқтығысып қалады.)*

Ш и л а у *(тұттығып).* Ә... Ә...

Б а з а р к ү л *(төніп).* Қолға түстің бе, найсап?!

Ш и л а у *(шегіншектеп).* Аулақ, аулақ!

Б а з а р к ү л. Кімге «аулақ» дейсің, а!... Кімге?.. Ке-ше ғана аяғыма жығылушы едің, қызбен келіскен соң, жерініп қалдың ба?

Ш и л а у. Мен сені білмеймін... Көрген емеспін...

Б а з а р к ү л *(білегін сыбанып).* Мені ме... Мені көр-ген жоқсың ба?

Ш и л а у *(қорқып).* Көрсем көрген шығармын, ұмы-тып қалыппын.

Б а з а р к ү л. Сен, мүмкін, аламын деп ант су ішке-ніңді де ұмытып қалған шығарсың.

Ш и л а у. Ойнап айтқам... Ішкен кезде адам не демейді!

Б а з а р к ү л. Байымнан да ойнап жүріп ажыратқан шығарсың.

Ш и л а у. Мен бе екен ажыратқан?.. Бір байың сенен қашты, біреуінен өзің қаштың...

Б а з а р к ү л. Арағымды ішіп, он-оңай құтыламын деп тұрсың ғой...

Ш и л а у. Менен де саған аз өткен жоқ. Менде бәрі жазулы... *(Блокнотқа жармасады.)* Сенің саудагер екенің де жазулы.

Б а з а р к ү л. Ә-ә, солай ма?... Жазып жүр екенсің ғой... Жарайды, мен де жазайын... Қағазға емес, шие жегендей ғып, бет-аузыңа жазайын.

Ол тұра ұмтылады, Шилау столды айналып қашады.

Ш и л а у. Ойбай, арағыңды төлейін. Үш есе ғып төлейін...

Б а з а р к ү л. Қанжығама байлап әкетем... Осыдан қыңқ деп көрші, бір-ақ мытып бық еткізіп жынынды шығарайын... Жүр үйге. Бүгіннен бастап үйіме көшесің!

Ш и л а у *(безектеп)*. Бармаймын дегесін бармаймын... Басқа адаммен уәдем бар.

Б а з а р к ү л. Басқа адамын Көпейдің қызы ғой. Қызшылын жаманның... Әйел атаулыдан бездіріп жіберейін!

Ш и л а у *(бажылдап)*. Безбеймін... Безе алмаймын... Ғашықпын...

Б а з а р к ү л. «Ғашықпын?»... Мә, саған «ашық»... *Ол сия дәуітпен жіберіп ұрмақшы болғанда, Шилау столдың ар жағына тұра қалады. Базаркүл ұра алмай біраз әуре болады. Осы кезде ішке Қилау кіреді.*

Қ и л а у *(сөйлей кіріп)*. Ойпырым-ай, бұл ауылда ит дегенің бықып жүр екен ғой. Бес жүз бар шығар.

Ш и л а у *(столдың тасасынан)*. Тұп-тура 92 ит, 64 күшік бар.

Қ и л а у. Оу, Шилаумысың?.. Қайдасың-ей? Бұл ауылдың итін де санап қойғансың ба?..

Б а з а р к ү л. Шилау жоқ.

Ш и л а у. Бармын. Мен мұнда.

Тасадан шыққысы келген Шилауды Базаркүл жасқантып, қайта қуып тығады.

Б а з а р к ү л. Шилау жоқ дедім ғой. Жоқ.

Ш и л а у. Ойбай, жоқпын.

Қ и л а у *(күліп)*. Ойпырым-ай, талай қуғынды көріп

едім, бірақ бүйтін қуысқа тыққанды көрсем көзім шық-
сын. Базеке, араша, араша.

Шилаудың қашып шығуына көмектеседі.

Б а з а р к ү л. Оған жақтасып әдейі шақырдың ғой...
Бірақ тоқта... Осыдан Шилау жоламай кетсін, жоламай
кетсе бар ғой, тап сенің етегіңнен ұстаймын.

Қ и л а у (күліп). Етегімнен ұстап, қай бір напақа та-
бам дейсің. Жүз аунатсаң да бір құмалақ түспейді ме-
нен.

Б а з а р к ү л. Кісісіне жолықпай жүр екенсің... Бірін
емес, мыңын түсіремін... Тек, Шилау, құтылсын де...

Қ и л а у. Көпей тірі тұрғанда құтылып та кетуі мүм-
кін.

Б а з а р к ү л. Құтылмайды... Әлгінде ұстап алдым.
Дәл осы жерде Көпейдің қызымен шөпілдесіп сүйісіп тұр
скен...

Қ и л а у (өтірік таң қалып). Дәл осы жерде ме?..

Б а з а р к ү л. Дәл осы жерде.

Қ и л а у. Сонда әкесінің кабинеті қызының оңаша
сүйісетін жері болғаны ма?

Б а з а р к ү л. Ие, не солай.

Қ и л а у. Масқара... Оңаша жолығуларына да жағ-
дай жасап жүрген Көпейдің өзі болды ғой?

Б а з а р к ү л. Сол, сол...

Қ и л а у. Олай болса, аянатын түк жоқ. Алдымен Кө-
пейді құрт. Көпейді құртсаң қызы өзінен өзі-ақ құрпды.
Сонда Шилау шұлғау болып өзіне қалады.

Б а з а р к ү л. Сөйтейін... Байымды аздырды деп, дө-
кейлерге арыз берейін... Бір жапырақ қағаз жазып бере
қойшы.

Қ и л а у. Шұрқ етпе, Базеке. Қағазын дайын. (*Қал-
тасынан қағаз алып.*) Тек қол қойсаң болды.

(Базаркүл кетеді.)

Қ и л а у. Ал, Көпе тағы бір сойыл қосылды. Сақтан
енді. (*Өлең айтады да кетеді.*)

Өмірдің бір қызығы шағыстырған,
Біреуді біреуге айдап қағыстырған.
Бірін-бірі жұлып жеп жатқан шақта
Қызық көріп мәз болып алыс тұрған.

Бірің адам, бірің мал
Тіресіңдер текше.
Бірің өліп, бірің қал,
Менің шаруам жекеше.

Шатак десе шайтандай қақаңдаймын,
Қанша айтсам да өсекті қақалмаймын.
Тыныш жүру тептекке машақат қой,
Біреулерді бұзбасам жата алмаймын.

Қ а й ы р м а с ы.

Үшінші сурет

Көпейдің үйі. Көпей сәнді киінген, алжапқышы бар. Столға ас әзірлеп жүреді. Гүл әкеледі. Оны Қилау жаратпайды. Гүлді өзінше басқа жерге қояды.

К ө п е й. Дөкей мына жерге отырады.

Қ и л а у (*гүлді ортаға қойып*). Жок, мына жерге отырады. Айталық дөкей келеді. (*Тысқа шығып маңғазданып келеді.*)

К ө п е й. Сәлеметсіз бе? Төрлетіңіз, мына жерге отырыңыз.

Қ и л а у. Дөкей мына жерге, сіз ана жерге, мен мұнда отырам. Дөкей ортада, екеуміз екі жағынан былай ет асатамыз. (*Көпей мәз болып бұған күледі. Мариям кіреді.*)

М а р и я м. Жүрген жерінді у-шу ғып, базар қыласың да жүресің-ау!

К ө п е й. Негыппын сондай-ақ!

М а р и я м. Әлгіде Бөсербайдың тауығын қуып кетіпсің, кемпірі ойбайлап ауылды басына көтеріп жатыр.

Қ и л а у. Ондай кемпірдің өзін де қамау керек еді.

К ө п с й. Кемпірлердің бүгінгі істегені ме?! (*Тістеліп.*) Тұра тұр, осыдан дөкейлер келіп кетсін. Бұл кемпірлерді мен детдомға өткізеді екенмін.

М а р и я м (*күйін-пісін*). Не дерсің бұған, не дерсің?.. Бара-бара бала болуға айналды ғой...

К ө п е й. Әр бәтшағардың қорасынан ондап қара тауық өріп шығады, балапанды өздері басып шығара ма, қайдам, шикылдаған шөжеден аяқ алып жүре алмайсын.

Қ и л а у. Көпе, шынында да осы кемпірлер мәселесін шешіп алу керек еді. Өздері көбейіп барады.

М а р и я м. Көбеймей... қырасыңдар ма енді?

К ө п е й. Шынында да басты қатырды. Әсіресе Дыңқыштың кемпірінің бүгінгі істегені ме... Дыңқыш болмақ түгіл... (*Осы кезде үйге Базаркүл кіреді. Әр қуыстан біреуді қарап іздеп жүр.*)

М а р и я м. Жаркыным-ау, не іздейсің? Айтсайшы, тауып берейік.

Б а з а р к ү л. Өзім-ақ тауып аламын. Жеті қабат жер астына кірсе де қоймаймын.

(Ол ортадағы столды итеріп жібереді. Көпей қорқып кетеді. Стол үстіндегі тамақты жей бастайды).

К ө п е й. Өй... өй... Өзі ақсақ стол... Абайла, құлатып аласың.

Б а з а р к ү л. Құласа неғылар дейсің. Көпейдің дәулеті столға жетпесе, не бітімшілікке жүрсің?!

М а р и я м. Әй, ойыны ма десек, шындап барасың ғой. Не керек өзіңе?

Б а з а р к ү л. Сапылдама! Ненің етін жегеніңді ішің біліп тұрған шығар. Тап қазір!

К ө п е й. О, шебер құдай, не дейді мынау?

М а р и я м. Айтып тұрғаның не сенің?.. Бар, айда, жоғалтқаныңды базардан ізде...

Б а з а р к ү л. Базардан емес, тап сенің үйіңнен іздеймін. *(Білегін сыбанып.)* Табасың ба, жоқ па?.. Әлде тұрған жерінде тауықша жұлайын ба осы?

М а р и я м. Ойбай-ау, мынау ақыр соңы үйімізге келіп ойран салды ма?.. Қылау, күртсаншы мынаның көзін.

К ө п е й. Мен барып милицияға звондаймын. *(Базаркүл Көпейдің алдын тосып, аузына бауырсақ тыға салады.)*

Б а з а р к ү л. Босағадан аттап кара, столыңмен бірге шойнандап қаласың.

К ө п е й. Шықты ғой мұнан бір дәу... *(Бауырсаққа қақала сөйлейді.)* Дөкейді алыстан күтсек, өз ауылымызда екен ғой...

Қ и л а у. Базеке, бұл жер — кісінің үйі. Көпең жаманды жақсылы бастық...

Б а з а р к ү л. Адырам қал-ау, мынау ма бастық?.. Бастық... Мұндай бастыққа апчхи!.. *(Өтірік түшкіріп салады.)*

К ө п е й *(өкініп)*. Арамтамақ деп айдалайын деп тұрған жерінен арашалап қалып см... О, сорлы басым, аз болды өзіме...

Қ и л а у. Базеке, ұят. Есіңіз бар адамсыз... *(Базаркүл ілулі тұрған Көпейдің шляпасын көріп, жүгіре барып жұлып алады.)*

Б а з а р к ү л. Міне, міне, таптым, менің күйеуімнің телпегі.

М а р и я м *(шляпаға ұмтылып)*. Бер, былай. Бұл менің шатымның шляпасы.

Б а з а р к ү л. Әй, қатын, аулақ жүр. Осы уақытқа дейін байыңның телпегін танымай, көзінді шел басты ма?..

К ө п е й. Жыртасындар, түге... Бері әкел, шляпі менікі. *(Ол алмақшы болады, Базаркүл бермейді, алыс-жұлыс)*.

Б а з а р к ү л. Бермеймін, бермеймін. Қилау, куэ бол, телпегін де, өзін де тығып отыр бұл кәпірлер...

М а р и я м. Куэ бол, Қилау... Мынау ойраныммен қоймай, ақыр соңы тонайын деді ме?

К ө п е й. Мыналар жыртатын болды-ау киілмеген шляпіні... Әй, Базаркүл, шляпіде нең бар сенің? Жібер, жыртасың! *(Көпей жүгіріп барып Базаркүлден шляпаны жұлып алғанда құлап қалады.)*

Б а з а р к ү л. Тап ендеше! Таппайды скенсің, жыртпақ түгіл өртсіп жіберем. *(Көпейдің орнынан тұруына Базаркүл жағымпаздана болысады.)*

М а р и я м. Жарқыным-ау, іздегенің кім өзі?

Б а з а р к ү л *(мазақтап)*. Білмейтін шығарсың, ә?...

К ө п е й *(әйеліне)*. Оу, кемпір-ау, мынадан таза бәлеге қалған шығармыз. Бір нәрсе ғып құртсайшы көзін. Б а з а р к ү л. Тауып берсеңдер, өзім-ақ кетем.

К ө п е й *(жалынып)*. Айналайын, кім еді өзі? Айтшы, тауып берейін.

Б а з а р к ү л. ЗАГС-тен де өткізіп бересің бе?

К ө п е й *(амалы таусылып)*. Ол жағын қайдан білейін енді...

М а р и я м. Мұны бір ЗАГС-тың бастығы деп пе едің?

Б а з а р к ү л. Бұл — осы ауылдың бастығы. Ит екешітке дейін қаматтырып жатыр ғой.

К ө п е й *(әйеліне жалынып)*. Қойшы сен... Бір нәрсе ғып құтылайықшы... Қайтесің енді, басқа салған соң. *(Базаркүлге.)* Жарайды, ЗАГС-тен де өткізіп берейін.

Қ и л а у. Көпең айтса бітті. Уәдеге мықты адам. Айта бер байынды, Базаркүл.

Б а з а р к ү л *(қылымсып)*. Байым — Шилау.

(Мұны естігенде Көпей мен Мариям «уһ» деп отыра кетеді.)

К ө п е й. Баяғыдан бері айтпайсың ба солай деп.

М а р и я м. Қарап жүрмей, қарай гөр Шилау сұмның тіршілігін!

Көпей. Қилау, тап әлгі Шилау итті. Байлап берейін. Сонын кесірінен қырыла жаздадық қой.

Қилау. Шилау төрт күннен бері жоқ. Қашып жүр. Мариям. Байқандар, шынымен өліп, бәлесіне қаларсындар.

Базаркүл. Ойбай, тезірек табайық ендеше, өлмей тұрып ЗАГС-тен өтіп алайып.

(Осы кезде аптыға басып Ұлқу келеді.)

Ұлқу. Ойбай, өрт, өрт, өрт кетті!

Көпей *(ұшып тұрып)*. Қайда?

Қилау *(өзіне)*. Бәсе, осылай болса керек қой.

Мариям. Ойпырым-ай, қай жерде?

Ұлқу. Малбағар қыстауының сыртынан.

Базаркүл *(зарлап)*. Ойбай-ау, дәл менің үйімнің іргесі ғой.

Ұлқу. Сол жерде тау боп жатқан қоқырсық бар...

Базаркүл. Ол — қоқырсық па екен, көң ғой.

Ұлқу. Өртенді не болса да.

Базаркүл. Ол өртенгенше өзім өртенсем ше... Ойбай, жоқ іздеймін деп жүріп барымнан айрылған шығармын...

Ол зарлаған күйі шығады.

Көпей *(Қилауға)*. Жүр, біз де көрейікші. Ауылды өртеп алып!..

Ұлқу. Маған салса, тең жартысын өртер едім...

Көпей *(алара қарап)*. Сонан соң әкеңнің күлін қай жерден іздер едің?

(Қилау, Көпей шығады. Олар кетісімен Ұлқу анасын құшақтай алады.)

Ұлқу. Апа... Апа... Біздің ауыл өмірінде бүйтіп таза-зарып көрмеген шығар. Көшелерінде көлденең шылау жоқ. Қоралардың іші айнадай таза. Клуб екеш клубтың едені де өмірінде бір рет сумен жуылды. *(Бұлыға күліп.)* Іттер ше... Олардың да даусы індікештен әрең естіледі... Ай, папамның күші-ай!

Мариям. Папаның емес, дөкейлердің күші ғой. Солар келеді дегеннен бері әкенде ұйқы жоқ.

Ұлқу. Өз күшін білмейді екен ғой папам. Жұртты осылай қатаң ұстаса ғой, ауыл қандай сәнді болар еді.

Мариям. Папаң істемеймін дей ме, кейде оның жұмсайтын адамы жоқ, қолы қысқарып, отырып қалады.

Ұлқу. Әлгі Базаркүл үйінің қасына үймеген нәрсесі жоқ, тау ғып қойыпты. Біз білінбей бардық та, шырты еткізіп шырпыны қойып жіберіп едік, от лау ете қалды. От

лап еткен кезде біреудің «ойбай» деген даусы қосыла шықты да, оттың ішінен атыла шыққан бір адам айдала-ға қаша жөнелді.

М а р и я м (*сенбей*). Не дейді? Көң ішінен адам шықты ма?

Ұ л қ у (*күліп*). Шыққанда қандай...

М а р и я м (*ентелеп*). Ие, не, кім екен?..

Ұ л қ у. Жыға танымалдық, тегі Шылау ма деймін!

Ш и л а у. Көпе, сүйінші, Ұлқу, апа! (*Үсті басы жұ-лым-жұрым, әр жері күйген шалбардан денесі жалтырап көрініп тұр. Ұлқу мен Мариям Шылаудың түріне қарап күледі. Ұялған Шылау қаша жөнеледі. Сахна айналады, бір шетке шығып сүмірейіп өзінің мұңын айтады.*)

Сұлуға сырттан қарап сыйлау екен,
Шамасын жаңа білді Шылау екен!
Кол жетпес Ұлқужан да нем бар еді,
Шыпында милау десе милау екем.

Сұлу қыздар жақсы екен,
Жақсы қыздар тапшы екен.
Бажылдауық — бажылдауық Базаркүл
Барып тұрған бақсы екен,
Барып тұрған бақсы екен,

Қу көңіл шүйке басты менсінбейді,
Қасына одан тәуір келсін дейді.
Құрығым Ұлқужанға жетпеген соң,
Асылып Базаркүлдер өлсін дейді.

Сахна айналады. Мариям, Ұлқу, Шылау.

Ш и л а у. Көпең қайда?

М а р и я м. Қазір келеді... Ау, қалқам-ау, қайдап жүр-сің? Үстіңе не болған?

Ш и л а у. Апа, сіз сұрамаңыз, мен айтпайын.

М а р и я м. Сонда да шет-жағасын білдірсенші.

Ш и л а у. Өліп тірілдім. О дүнге барған жерімнен әйтеуір әупіріммен қайтып келдім. Дозақтың отына са-лып еді, оған да жанбадым. Мінеки... (*Күйген жерлерін көрсетеді.*)

Ұ л қ у (*күліп*). Тұу, шынында да мықты екенсіз.

Ш и л а у. Бұл оттан тірі қалдым, сірә, мәңгі өлмей-тіндігімнің белгісі шығар.

М а р и я м. Көп жаса, өліп неғыласың, шырағым.

Ш и л а у. Бүйтіп көп жасағаны құрысын. О дүнге-нің дозағынан бұ дүниенің мазағы жаман ба деп қал-дым, жеңеше.

М а р и я м. Не болды, сонша таусылып?

Ш и л а у. Көпсң келсін. Бәрін баяндап, ботадай боздатайын деп отырмын. (*Ұлқу Шилауға шалбар әкеп береді. Онысы өте үлкен. Шилаудың мықынына тұрмай түсе береді. Көпей мен Қилау кіреді. Екеуі де көңілді, мәз.*)

К ө п е й. Жарайсын, кызым. Қоқырсықты өртегенін дұрыс болған. Ой, мынаған не болған, сй?.. Қайда жүрсің, қайдан шықтың?

Ш и л а у (*жыламсырап*). Дозақтың отынан...

Қ и л а у (*мырс етіп*). Дозақтың?..

Ұ л қ у. Базаркүлдің қоқырсығын өртеген оттан шығыпты.

К ө п е й. Е, бәсе, ішінсң адам шықты деп жұрт шулап еді. Ссң екенсң ғой.

Ш и л а у. Дозақтың отынан болса — менмін.

К ө п е й. Мынау ауысқан шығар. Дозағың не? Базаркүлдің оты.

Ш и л а у. Базаркүлдің оты не, дозақтың оты не? Бәрі бір.

К ө п е й. Е-е, олай десең жөні келеді. Ал, енді жұмысты қойдың? Қоқырсыққа нағып тығылып жүрсін?

Ш и л а у. Мына Қилау ғой көң арасына тығылсаң Базаркүл таба алмайды деп...

К ө п е й. Базаркүлден құтыла алмайсың. «Алам» деп уәде берген ссң, алып тынасың.

Ш и л а у. Оу, Көпе, ішкен адам не демейді? Жердегі түгіл, аспандағы айды алам дер.

М а р и я м. Шын уәделерің бар болса, ұят емес пе, қосылу керек.

Ш и л а у. Оу, жеңеше, уәде де бір, су да бір. Уәде бергендерді жиһаса өз алдына бір ауыл болар.

Ұ л қ у (*қабақ түйіп*). Не деген тұрақсыз... Папа, қалайша шыдап жүрсің мұндайға.

Ш и л а у. Оу, Ұлқыш, мен әйелім өлген, бойдақ адаммын.

Қ и л а у (*күліп*). Не істесем де өз еркім, аяқ-қолым бос дейсің ғой?

Ш и л а у. Қила-еке, күлмеңіз. Осы әйелден құтқарып берем деген уәдең бар. Міне, қағаздарды әкелдім. Көпең скеуің көріндер.

К ө п е й. Бұл не қағаз?

Ш и л а у. Базаркүл үш жылдан бері бұрау басын сындырған жоқ. Бар білгені сауда. Нағыз арамтамақ.

Қөпей. Оу, сен оған бір жерде уборщина деп ақша төлеп жүрген жоқ па едің?

Шилау (*жыламсырап*). Қайтейін, бір нәрсе ғып соттан құтқар деп жылап отырып алды. Құтқарып едім, ал енді... «аласың» деп зорлағысы келеді. Ол байға тигісі кеп отырған жоқ, мені әйелдікке алғысы келіп отыр.

Қөпей. Мынау ма, мынау... Осының түртемін дегенің-ақ шошушы едім... (*Қилауға*.) Бұл істі қолыңа ал. Арамтамақ, саудагер қатынды тайраңдатып жүргізе алмайтын шығармыз.

Қилау. Базаркүлге түк істей алмайсыз.

Қөпей. Неге?

Қилау. Мына Шилауға қосылып алып, қызметте жоқ әйелді қызметте дейсіз, оған айма-ай пәленбай сом ақша төлеп тұрасыз. Арамтамақты қорғап келген өзіңіз, істеріңізді істеп болып өзіңізді өзіңіз қалай ұстап бересіз?

Қөпей (*Шилауға*). Сен бе, сен?!

Шилау. Оу, Көпс, менің сізге еш жазығым жоқ. Өз қолыммен істедім, өз мойныммен көтерем. Ауданға барам да, шынымды айтам.

Қөпей. Жанынның барында тез жст. Айт бәрін... Қартайған шағымда қара дақ түсіруге айналдырдыңдар-ау.

Қилау. Ешқайда жібермеңіз оны.

Қөпей (*шошып*). Неге?

Қилау. Ол барса, бүлдіреді.

Қөпей (*шошып*). Астапыралла. Тағы нені шығарды. (*Шилауға*.) Әй, тағы нең бар еді?

Шилау. Білмеймін.

Мариям (*күйін-пісін*). Осы кәпірге сенбе деп, құдайдың зарын қылдым. Тыңдады ма бұл...

Ұлқу. Апа, қойшы... Қызмет бабы, бірде олай, бірде былай... (*Шығып кетеді*.)

Қөпей (*Шилауға*). Әй, айтасың ба, жоқ па?

Шилау. Білмеймін... (*Қилауға қарайды*.)

Қилау. Бұл барса (*Мариямды нұсқап*), мына жеңгейдің көрсеткішін өсіріп өтірік жазғанын да айтуы мүмкін.

Қөпей. Негыл дейді?... Өтірігі қалай?... Әй, сол жазғаның өтірік пе еді, шыныңды айтшы?

Шилау. Әрине, өтірік.

Қөпей (*қақалып*). Мынау бір ит шығар... Әй, өті-

рікті неге жазасың ә?.. Өлтіргің кеп жүр ме?... Қай әкенің ақысы калып еді бізде?... Бұл не қастығың?

(Шилауды қуып жүріп ұрмақ болғанда, Шилау еңкейіп қалады. Көпейдің жұдырығы Қилауға тиеді. Ол жалпа-сынан түседі. Көпей Шилауды ұстай алмайды.)

Ш и л а у. Менікі қастық па скен... Жеңгей орден алын депім... Жаз деп қоймаған мына Қилау.

Қ и л а у *(ыршып)*. Әй, бала жайына жүр. Шатпа бәлесе. Мен қашан «жаз» деп айттым? Көпейдің қызын аламын деп бар дүниені сапырдың кеп...

К ө п е й *(ыршып)*. Кім менің қызымды?... *(Шилауға ұмтылады.)*

М а р н я м. Не дейді, бәтір-ау?! *(Көпейді жібермейді.)*

Қ и л а у *(Шилауды нұсқап)*. Мынау шіріктің дәмесі бар.

Ш и л а у *(кекештеніп)*. Оу, Қила-еке, өзің айттың, жаз дедің, бәрін өзім тындырам дедің...

К ө п е й. Қилаужан, шап ауданға. Қайыр әлгі қағазды.

Қ и л а у. Кеш қалдық.

М а р н я м. Қалқам-ау, барсайшы... Мынаның өтірігінен біз ұятқа қалатын болдық қой.

К ө п е й *(күйініп)*. Өтірік оныкі емес, менікі болып шықты ғой. Мына мен сор маңдай ғой қол қойған ол қағазға! Жығылғанның үстіне жұдырықтап жатыр.

М а р н я м. Су түбіне кетті деген осы ендеше. Жаманшылықты алыстан күтіп ең, жақыннан шықты.

Ш и л а у. Қилау бармаса, мен барам. Алам қағазды.

Қ и л а у *(мазақтап)*. О, шіркін, аларсың. Ол қағаз әр жерге, бар редакцияға кетті. Мәскеуге дейін кетті.

Ш и л а у *(сұлқ түсіп)*. Ендеше, шын құрыдық... *(Қилауға айқайлап.)* Бұл Көпеңе не қастығың бар еді?

Осы кезде қасында Дөкей бар Ұлқу келеді. Дөкей шетке шығып жұрт назарынан тыс қалады.

Ұ л қ у. Мына елтіріні танысыздар ма?

К ө п е й *(ұмтыла түсіп)*. Оу, мынау біздің әлгі қоймадан жоғалған елтірілер ғой.

Ұ л қ у. Әлгі Базаркүл үйінің жанындағы күйген көң астынан шықты.

К ө п е й. Базаркүлдің?! Не дейді?

Б а з а р к ү л. Мен білмеймін. Мен тыққан жоқпын бұл елтіріледі. Мен білмеймін.

Ұ л қ у. Ұрының арты қуыс дегендей неге байбалам салдыңыз. Сізді айыптаған ешкім жоқ қой әзірге.

Б а з а р к ү л. Е, бәсе, мен айыпты емеспін.

Қ и л а у (*Базаркүлге*). Құтылып кетпексің ғой. Оның бола қоймас.

К ө п е й (*ашуланып, Шилаудың блокнотын қағып жібереді*). Бөлімшенің білдей есепшісің. Танауыңның астында мынадай ұрлық болып жатады, соны неге көрмейсің?! Сөзде бар да, істе жоқ жәй пысықсың ба деймін. (*Батып.*) Ал ұрым қайда менің?..

Ұ л қ у. Алыста емес, осы төңіректе! (*Қилау сезіктеніп жиырыла түседі.*) Өзінді қолпаштап, жаны ашығансып жел беріп, ақыл айтқансып, жүретіндердің бірі.

(*Бәрі Қилауға тесіле қарайды...*)

(*Қилау. «Мен емес ұрлаған»,— деп Базаркүлге бұрылады. Бәрі енді Базаркүлге тесіледі.*)

Б а з а р к ү л. Мен емес ұрлаған. Ұрлап әкелген ана Қилау. «Ешкім елемейді, көң астына апарып тық» деген де осы.

Ұ л қ у. Кім кінәлі, кім кінәсіз тексереміз әлі.

Есік қағылады. Жұрт шошып қалады.

К ө п е й. Біздің ауылда есік қағып кіретін ешкім жоқ еді. Дөкей болмаса... кіріңіз...

(*Пауза. Жұрттың бәрі: «кіріңіз». Өлеңдетіп Дыңқыш кіреді.*)

Д ы н қ ы ш. Пенсия алатын болдым. Міне, хабары. Дыңқыштың өмірбақи «Ақжол» колхозында жұмыс істегені рас, жақсы істеген» деп аудандағы үш коммунист кепілдеме беріпті.

К ө п е й. Онда жазған қағазды қайтып алатын шығарсың.

Д ы н қ ы ш. Жастайымнап бірге өскен сенің үстіңнен арыз жазып жын ұрып па мені, жазған жоқпын. Әлгі Қилау ит көптіріп жүрген.

Дыңқыш бір шетке шығады. Дөкей мен Ұлқу ымдасып отырады. Оны Мариям сезіп қалып күйеуіне сездіреді,

Көпей аң-таң өзі сасқалақтап басқа жұртқа қарайды.

К ө п е й. Сен қай баласың?

Д ө к е й. Мен Дөкеймін.

К ө п е й. Дөкей?!

Д ө к е й. Иә, Дөкей...

(*Мариям, Ұлқу, Шилау жарыса күледі.*)

К ө п е й. Мынаның дені сау ма өзі?!

Д ө к е й (*сасқалақтап*). Совхоздың директоры телеграмма бердім, сізге тапсырдым деп еді...

К ө п е й (*ашуланып*). Ойнайтын адамың мен емес.

Не шатып тұрсың өзін? Дөкейің не?

Дөкей. Рас, айтам, аға! Дөкеймін. Бұдан төрт жыл бұрын өзіміз Ауыл шаруашылық институтына жіберген Қоғабайдың баласы кәдуілгі Дөкей ше? Неғып танымай қалдыңыз?

Көпей. Не дейді? Ой мынау Қоғабайдың күшігі ғой. *(Бәрі күледі.)*

Дөкей. Оқуды бітірдім. Содан совхоз директоры кездесін өзімізге кел деген соң осында келіп тұрмын.

Шняу. Дөкей келеді деп сандалып жүрсең, мынау болып шықты ғой. Тұртіп алайыншы.

Ұлқу. Тұртетін блокпотыңызды тастамап па едіңіз?

Шняу. Иә, солай екен-ау, қап тұртетін-ақ оқиға еді!..

Марьям. Дөкей шырағым, не болса да ауылыңды бір сілкіндірдің. Сені келеді деп күтіп отырмыз.

Көпей *(шек-сілесі қата күліп)*. Дөкей келеді дегенге сен тіпті есіме түссеңші. Құдай қара бастырайын десе, аяқ асты екен ғой!..

Шняу. Тіпті менің де есіме келменті ғой.

Марьям. Менің де есіме келменті.

Көпей. Ақымақ басым, жоқ нәрседен қорқып өзімде де бар. Көзім енді ашылғандай. Адал адам үшін дөкейің көп болса мына біздің Дөкейдей-ақ шығар.

Дыңқыш. Қоянды қуа берсе батыр болады дегендей, біздің Көпей — дөкей болып бара ма деймін!

(Бәрі де көтеріледі. Ұлқу мен Дөкей оңашалана береді.)

Ұлқу. Сағындырдың ғой, Дөкей!

Дөкей. Содан екен ғой Дөкей келеді деп ауылды дүрліктіргенің?

Ұлқу *(күліп)*. Көң астында қоқсып жатқан ауыл шандағын осылай сілкуге тура келді.

Дөкей. Құрған тұзағың мықты.

Ұлқу. Байқа, Дөкем, ойлаған жерден шықпасаң саған да сондай тұзақ бар.

Дөкей. Іздеп келгенім сол ғой менің. Қане, қайда тұзағың? Өзім барып түсейін. *(Екеуі құшақтасиды.)*

Шняу. Өлді деген осы шығар. Уа, жарандар, аузыма су тамызсандаршы!

Шымылдық

Қ А Й Д А С Ы Ң, З Э Р И Н А ?

ДРАМАЛЫҚ ПОВЕСТЬ

Қ а т ы п а с а т ы н д а р :

Зәрина — фельдшер, 18-де
Тоғаш — аға шопан, Зәринаның күйеуі, 25-те
Тынышгүл — Зәринаның шешесі
Сұрау — Зәринаның інісі
Кемел — ғалым
Жұбатқан — совхоз басшысы
Ерден — қарт шопан
Бекет — шопан
Берден — шопан
Дүкенші
Гүлсара Жанасова — дәрігер
Шал, бала көтерген әйел, секрестарыша

Оқиға осы күні алыстағы бір мал жайылымында өтеді

МІГЗЕУ

Тасжарған, жыңғылды, тықыр нұра, кең атыран. Алыста қиян-қилы тау жүлгелері мұнартады. Бергі беткейде аптап күнге бөгіп, мұнартып жатқан құм төбелер. Құп мен тақыр нұра иегі айқын, анық. Құм жағаларды сағалап қонған киіз үйлі ауылдар, жайылған мал нобайлары.

З ә р и н а. (иңырып). Адасып кеткеннің қай жағындамын осы? Мына қырдан ассаң болды демеп пе еді? Жер жұтып кеткен бе өзін? Енді не істедім? Мәссаған безгелдек, ізлегенін осы болса... Ал айырып көр мына шытырман жолдарды?! (Ақсақалды қария көрінеді. Қуанып.)

Не істерімді біле алмай, дал болып тұр едім, оң кездестіңіз-ау, кария.

Қ а р и я. Айдың, күннің амаында не көрініпті, балам-ау, осыншама қысылып?

З ә р и н а. Ми қайнатқан медпен далада жол таба алмай тұрсаң ай мен күннің амаынан не пайда, кария. Мына қырдан ассаң болды алдыңнан шығады деп еді...

Қ а р и я. Иә, дұрыс айтқан, осы қырдан ассаң болды...

З ә р и н а. Осы қырдан асқанда... Осыншама неткен көп жол бұл? Қайда апарады?

Қ а р и я. Сол өзін іздеген әсия жағаларға.

З ә р и н а. Бәрі де ме?

Қ а р и я. Бәрі де.

З ә р и н а. Бұл өңірдің адамдары қызық па деймін, қай жолдың қайда апаратынын анықтап, бағдарнама неге қағып қоймаған десеңші?

Қ а р и я. Бағдарнама әр қияға асатын, әр тарапқа апаратын жолдарға қағылады, балам.

З ә р и н а. Бір ғана әсия жағаларға апаратын болса, осыншама шиырлап көп жол түсірудің не керегі болды екен?

Қ а р и я. Е, бұл көне заманнан келе жатқан қағида. Біреу тау асып барған-ды ұнатады. Біреу айналып барған-ды қалайды. Енді біреулер төтелеп тартады. Барар жерің біреу болғанымен жол көп. Жалғанның қызығы да осында.

З ә р и н а. Сонда қайсысына түскенім дұрыс?

Қ а р и я. Қайсысына түсем десең де еркінде, балам. Адаспайсын.

Жолаушы сәл кідіріп тұрады да, бір жолға түсіп ұзай береді.

2

Сахна шалғайдағы аудан орталығының сәнсіз клубына ұқсайды. Қариқожалақ қабырғаларда әр-қилы ұриндар, міндеттемелер, диаграммалар. Ортада қиюы қиыққан ескі стол. Басында Жұбатқан. Жиналыс өткізіп жатқан секілді. Бірақ жалғыз. Тыңдаушылары көрермендер. Әлдекіммен пікір таластырған түрі бар.

Ж ұ б а т қ а н. Слушай, немене, комсынасың ба, сонда темір пешті? Жаксыны көрмеу деген, міне, осы. Бұрын

үйі ортасына от жағып, бықсып, коқсып отыратын қойшы Совет үкіметінің арқасында енді түтіннен құтылды. Бұл аз ба сенінше?!

(Ешкім үндемейді. Пауза.)

Жолдастар! Бұл заманда қойшыдан бай адам жоқ. Табыстың көкесі соларда. Жоспарын орындаса, қосымша ақы дегенін де соларда. Біз оларға жұмақ орнаттық. Жұмақ... *(Су ішін.)* Қай байдың қойшысының түсіне сніпті мұндай кереметтер. Айтшы, кәне, кәне? *(Тағы да ешкім үндемейді. Пауза.)* Ә, үндемейсің... Ретін бар үндемейтін.

Жүгіріп Бекет келеді.

Бекет. Апырай, Жұбатқан аға-ай, қнын болды-ау.

Жұбатқан. Сен тағы келдің бе, Бекет?

Бекет. Келмегенде қайтейін, мен малда жүргенде тағы да қысылып...

Жұбатқан *(сөзін бөліп)*. Тоғашқа бар дедім ғой мен саған.

Бекет *(күмілжіп)*. Тоғашқа барғанда...

Жұбатқан *(сөзін бөліп)*. Айттым ғой мен саған, Тоғашқа бар деп. Тоғашқа көмекші екенсің, бар, соған бар. Сонымен сөйлес. Мәселенді сол шешеді.

Бекет. Тоғашқа барғанда...

Жұбатқан *(сөзін тыңдамай)*. Тоғашқа айтылған, бар дедім ғой енді.

(Бекет қипалақтап зорға шығады. Жұбатқан әлгі ойын жалған.) Слушай, деймін, сен өзін қой шаруашылығын...

(Малмандай су болып Ерден қарт келеді. Қасында Зәрина.) Ау, Ереке, саған не болған?

Зәрина. Атам суға кетіп қала жаздапты.

Ерден *(тісі-тісіне тимей)*. Апырай, әлгі Тоғаш балам болмағанда...

Жұбатқан. Иә, қайтіп?

Ерден. Не қайтібі бар дейсің. Тұра тұрындаршы, ең әуелі есімді жияйын.

Зәрина. Қатты тоцған екенсіз. Ыстығыңыз да бар ғой деймін.

Жұбатқан. Ал не болды?

Ерден. Не болушы еді? Мына Зәрежанның әкесі Сәрсембайдың көбін кіе жаздадым. Дарияның түбіне қарай тасша жөнеле бергенімді білем. Тілімді кәлимаға да келтіре алмадым.

Жұбатқан. Дарияның түбіне сені қай құдай айдап апарды? Соны айтшы?

Ерден. Айтсам, айтайып. (Зәринаға) Зәринажан, жағамды дұрыстан жіберші.

(Зәрина Ерденнің жағасын дұрыстайды.)

Дарияның түбіне айдап апарған құдай тап мына сендерсіңдер, Жұбатқан.

Жұбатқан. Мыша біз бе?

Ерден. Тап сендер.

Жұбатқан (Зәринаға). Мына шал есінен адасқан шығар.

Ерден. Қыс салпақтап Қызыққұм барасың. Жаз салпақтап Жазыққұм келесің. Көктемде салпақтап Сырдап өтесің. Ерте өтсең бір пәле, боран соғып кетіп бар малды қырып алуың мүмкін. Ауа райын бажайлап кешуелі берсең тағы пәле. Мұз түсіп кетеді. Сосын өкпенді өшіріп, паромнан кезек күтіп апталап жатқаның арғы бетте. Не сұмдық бұл. Әй, сен осы шотаяққа ұқсаған жауырыныңды көрсете бермей, бері қарашы, Жұбатқан. Аспанға ұштық, ғарышқа бардық, айға қондық деп көкігенде кереметсіңдер. Ана қала аузындағыдай қалқыма көпір құра салудың несі қнын осы сендерге? Кегежелерің неге кейін тартып тұрады осы біз дегенде? Неге ойламайсыңдар осыны?

Жұбатқан. Бәрі де болады, ақсақал. Аптықпа.

Ерден. Болады... болады... осы боладыны айтып келе жатқанына он жыл болды ғой. Былтыр да болады, алдыңғы жылы да болады? Бүйте берсеңдер, қой емес, шошқа баққаным жақсы. Айтпады деме, Ерден шалың әлі осыны істейді. Бүйтіп суға кетіп өлгенше, шошқа қораның сасығын иіскеп тоғай ішінде жатқаным жақсы.

(Кетеді.)

Жұбатқан. Ау, Ерден... Сен өзің қой шаруашылығын...

3

Жасаулы өтау үй. Терезеден Дарияның арнасы, аласа тоқал үйлер көрінеді. Солардан екі қабат бір үй оқшаырақ тұрады. Дала бұлыңғыр. Қар жаппалақтайды. Үй іші көшуге қам жасаған. Тынышгүл кіріп, шығып, төсек-орынды буып-түйіп жүр.

Сұрау. Апа, Зәрина тәтем сөйтіп Жазыққұмға кетпе?

Тынышгүл. Жазыққұмға кетеді.

Сұрау. Біржола көшіп кете ме?

Тынышгүл. Неге біржола кетеді? Күзде мал Қызылқұмға қайтқанда қайтып келеді.

Сұрау (*аз-кем тоқтап*). Неге бізден бөлініп кетті?

Тынышгүл. Әлі үлкен жігіт болған соң, сен де бір шүйке басқа ересің де, мені тастап кете барасың.

Сұрау. Иә, деген, маған шүйкебастың керекі жоқ.

Тынышгүл. Ей, жазған-ау, сонда сен не, ана Барлықбайдың Байбатырына ұқсап, бұл өмірден қатынсыз өтпексің бе қу тізенді құшақтап. О не дегені-ей. «Маған сен керек емессің, қатып керек»,— деп ертең-ақ шыға келерсің.

Сұрау өкпелеп, орнынан тұрып кетеді.

Жә, қой енді, ойнап айтам... Қазір Тоғаш жезден келіп қалады.

Қуанып Зәрина келеді.

Зәрина. Апа, мемлекеттік емтиханды тапсырып шықтым жана. Училищені бітірдік сөйтіп.

Сұрау. Оho, Зәрина тәтем училищені бітірді, дәрігер болады енді. (*Жүгіріп шығып кетеді*).

Тынышгүл. О, айналайын, бітірдің бе қоймай жүріп. Құтты біздің үйдегі жарықтықтың өзі секілді. Ойына бірдеме алса, бітірмей тынбайды.

Зәрина (*түсі өзгеріп*). Менің тойымда құдағиды шаңыраққа асам деп саған жармасқан кішкене шал бар еді ғой...

Тынышгүл. Иә, әлгі қауқар құда ғой?..

Зәрина. Сол атай суға кетіп қала жаздапты.

Тынышгүл. Не дейді?!

Зәрина (*мақтаныңқырап*). Қорықпай-ақ қой, күйеу балаң шығарып алыпты. Атайдың өзі айтты әлгінде.

Тынышгүл. Сенің әкең де өстіп қой соңында салпақтап жүріп суға кетті ғой. (*Жыламсырап*.) Жазған бала ертеректе кездеспеді ғой... Ерте кездессе сенің әкеңді де, мына қауқар құдаға ұқсатып судан суырып алатын еді ғой...

Қолында жөргекке ораған баласы бар әйел келеді. Нәресте шыр-шыр етеді.

Әйел. Шырақжан, мына жазған екі күннеп бері емшек салмай қойды. Шалқалақтап жылай береді, жылай береді. Көрші, шырағым.

Зәрина. Ауруханаға неге бармадың?

Әйел. Ойбай-ау, онда барсам, бәлніске саламыз деп тұра бас сала ма деп қорықтым ғой, шырақжан.

З ә р и н а. Мына бөлмеге алып жүрші.

Екеуі кетеді. Тоғаш пен Бекет келеді.

Тоғаш. Бекет, сен оныцды қой деймін. Ылғи бір бүйректен сирақ шығарасың да жүресің. Әйелің екі қабат болмақ түгіл, төрт қабат болса да рұқсат ете алмаймыз. Сені маған көмекші етіп тағайындап берді ме, берді. Олай болса, қара су теріс ақса да рұқсат жоқ. Жұбатқанның бұйрығы осылай. Ал жөнел, мал есіз қалмасын. Кешікпей мен де барам.

Т ы н ы ш г ү л. Келін байғұстың күні таянып қалып па еді?

Б е к е т. Жоқ, шама бойынша жаз ортасына қарай.

Т ы н ы ш г ү л. Е, бәсе, іші тым кіші секілді еді.

Б е к е т. Бірақ жүрегі жаман. Әлгінде жүрегі қысып, ауруханаға алып кетіпті. Соған барып шығайын десем...

Тоғаш. Бекет, айтылды ғой саған. Бар деймін...

(Бекет кеткісі келмей зорға шығады.)

Апа, Зәрина қайда?

Т ы н ы ш г ү л *(екінші бөлмені көрсетіп)*. Жылағанын қояйын деді ғой жазған бала.

Қолында жөргекке ораған бала Зәрина көрінеді. Қасында әйел.

З ә р и н а. Жеңешетай, баланы мазалайтын кіндігі. *(Баланы шешесіне беріп.)* Көрдің ғой енді. Күнде жаңағыдай етіп мына ертіндімен жуып отыр.

Ә й е л *(ұялып)*. Тұңғышымыз ғой. Тамағынан, маңдайынан піскей беріппіз. Төменгі жағына кім көз салған.

Тоғаш. Ау, Зәрина, сен тіпті болмай жатып дәрігерлік құра бастағансың ба? Таста оны. Осы жұрт сенсіз де бала өсіріп, жан баққан. Ең әуелі аман-есен қойды өткізіп алайық бергі бетке.

Ә й е л. Мал-мал деп-ақ өлетін болдық-ау осы.

Тоғаш. Әй, қатын, көкіме өйтіп. Шалқақтасан, сол малдың арқасында шалқақтап жүрсін. Андағы баланы таста да ана өткел аузындағы байыңа бар. Ыстық су апарып бер ең болмаса, аузын жылытсын.

Ә й е л. «Әй, өй», деп немене осы! Жалғанды қонышынан басып жүретіп әдетің-ау. Барам ба, бармаймын ба, өз шаруам. Не жұмысың бар?

Тынышгүл әйелдің қасына келіп ым жасайды. Байланыспай-ақ қой деген сияқты.

Т ы н ы ш г ү л. Әлгі Зәрежанның айтқанын істе. Жарайды енді...

Әй е л. Қайдан білейін, тіпті, қит етсе, «әй, қатын!» деп қоя берсіді. (*Кстеді*).

З ә р и н а. Ренжіп қалды ғой, байқап неге сөйлеспейсің осындайда.

Тоғ а ш. Байқап сөйлесетін түгі де жоқ. Байы үш күннен бері Дарияның арғы бетінде күндіз-түні малмен алысады. Ал, бұл болса, жылы үйде шалқақтаумен жүр.

З ә р и н а. Оның күйеуі сөйтті екен деп қырылып қаламыз ба енді. Кез келгенге жөн үйрете беріп керегі не?

Т ы н ы ш г ү л. Қайтсын, баласы ауру көрінеді ғой.

Тоғ а ш. Алдындағы отарынан айырылып қалса, ертең Жұбатқандардың алдында «балам ауру еді» деген дәлел болмайды.

З ә р и н а. Неге дәлел болмайды. Ауру баланы далаға тастай алмайды ғой енді. Оған да бағушы, қағушы керек емес пе!

Тоғаш Зәринаға одырая бір қарайды. Бірақ үндемейді. Іштей қыстыққанын байқатып олай-бұлай жүре бастайды.

Тоғ а ш. Апа, шайың бар ма?

Т ы н ы ш г ү л. Бар, шырағым, бар, қазір.

Шай дайындай бастайды, Тоғаш терезеге барады.

Тоғ а ш. Дауыл қайта көтерілді. Бүгін тағы да өте алмайтын болдық-ау бергі бетке. (*Ойланып.*) Әлгі Сұрау қайда жүр осы? Керек кезде зым-зия жоғалады да кетеді.

З ә р и н а. Бала емес пе, ойнап жүрген шығар.

Т ы н ы ш г ү л. Сұраужан неге керек болды, шырағым? Бірдемеге жұмсайын деп пе едің?

Тоғ а ш. Иә, мен барғанша, әлгі Бекетпен бірге қой қайырыса тұр дейін деп ем.

З ә р и н а. Сұрау қой қайырыса ала ма мына дауылда?

Тоғ а ш. Өбектей беретін түк те жоқ. Барып қайырыса тұрса, шегі шықпайды. Бір отар қойды дәл сол Сұраудай күнімде алғанмын мен.

Т ы н ы ш г ү л. Сұраужан қазір келе қояр деймісін. Баққан малымыз ғой. Мен бара тұрайын. (*Дайындала бастайды*).

З ә р и н а. Жок, апа, мен барайын.

Т ы н ы ш г ү л. Қойшы, жаным, ерлі-зайыпты болып оңаша отырып бір шүйіркелесетін кезі болмай ма екен адамның. Тоғашжан болса, мал-мал деп, сен болсаң емтихан-емтихан деп күндерің өтіп барады. Ештеңесі жоқ.

Тоғаш. Онда Бекетке айта сал, байқаулы болсын. Кешікпей мен де барам.

Тынышгүл. Айтайын, шырағым.

Кетеді.

Тоғаш. Ал, шүйіркелесейікші бір. Қатын, ал шай кұйшы.

Зәрина еркелегенін байқатып теріс қарайды.

Ал, ал кешірім ет. Қатын емессің, әйелсің, жоқ, қызсың.

Зәринаны бері қаратып алады.

Әдеттері ғой әйел біткеннің қатын десе кейіп қалатын. Кемпірлердің өзі де «қыз сәкілдісің әлі» десең қылмысдай бастайды. Не болды саған, Зәрина?

Зәрина. Жай... *(Пауза.)* Мен бүгін соңғы емтиханды тапсырдым.

Тоғаш. Жаксы болған. Жазыққұмға барған соң той жасаймыз.

Зәрина. Керегі жоқ тойдың. Жұрт ішеді, жейді. Қыза-қыза бір-біріне жеңсік бермей дауласады. Ал мен болсам қазан-ошақпен алысамын. Ондай тойдың рахаты не?

Тоғаш. Енді не керек?

Зәрина. Бүгін училищеде комиссия жұмыс істеп жатыр. Кімнің қайда баратынын сұрайды. Мен осында қалам дедім. Комиссияның бір мүшесі «осында деген жалпылама сөз, қарағым. Қайда істегің келеді, соны айт»,— деп тұрып алды. Мен үндемедім...

Тоғаш. Үндемегені несі. Күйеуге шықтым, күйеуіммен бірге мал бағамын демедің бе?

Зәрина *(аз-кем бөгеліп)*. Училишені бітіріп қой бағам десем «қой бағу үшін училище бітірудің не керегі бар еді?!» — деп күлмей ме.

Тоғаш. Неге күледі? Қайта газет біткен «Сәрсенбаева Зәрина аурулар училищесін...»

Зәрина *(сөзін бөліп)*. Дәрігерлік училище де.

Тоғаш. Иә, «дәрігерлік училищені бітіріп, қойшы болып кетті» деп шулайтын болады. Жұртқа өнеге етіп тартады.

Зәрина. Осындай сөзді естігенде жүрегім сыздайды. Жаралғанда көзін қоймен ашқан қазаққа «Қойға барыңдар!» деп жар салудың не жөні бар осы?

Тоғаш. Газет қалай деп жазса, солай болуға тиісті. «Біздің келешегіміз қойменен»,— деп Жұбатқан бекер айтып жүрген жоқ. Оған бола бас қатырмай-ақ қой. Ондайды аудан, облыс басшылары ойлайды, білдің бе?

З э р и н а. Білдім, Тоғаш. (*Күрсініп*). Білдім.

Тоғаш. Білсең сол.

З э р и н а. Мен саған көптеп бері айтамын деп айта алмай жүрген бір сөзім бар еді...

Тоғаш. Иә, айт.

З э р и н а (*қиналып*). Тілімді алсаң, қойдан шық.

Тоғаш. Ха...ха...ха...! Ал сосын? Қойдан шыққанда не істемексің?

З э р и н а. Істейтін іс табылады. Қалаға барамыз. Мен ауруханалардың бірінде қызмет істей тұрам, сен оқисың.

Тоғаш. Жәң, жөн. (*Сықылықтап күледі.*)

З э р и н а (*күлкісіне мән бермей*). Сен оқуды бітіресің де, қызметке орналасасың. Содан кейін мен оқитын болам.

Тоғаш (*күлкіден тиылып*). Қой, шырағым, ондай тәлкекті. Ана Жұбатқанға қарашы, не бары жеті-ақ класс білімі бар. Сөйте тұра бір ауылдың алдына жансалмайтын қожасы. Міне, мен де оқымай-ақ адам болып кеттім... Оқи беріп немене, езіп ішесің бе? Онсыз да «сенің қатының оқымысты», дегенді екінің бірі айтып көзге шұқтып болды осы күні.

З э р и н а (*мұңайып*). Сен ертең отарды айдап Жазыққұмға көшесің. Ал мен болсам... Осында қалам...

Тоғаш (*сеніңкіремей*). Еңе, қуырдақтың көкесін түйе сойғанда көретін болдық қой?

З э р и н а. Күлкісі жоқ, Тоғаш. Мен саған өткен-кеткен адамдардан сәлем жолдап, хаттар жазып тұрам, сенімге толы әдемі хаттар.

Тоғаш. Естімеген елде көп деген осы екен-ау. Тірі болсақ талай-талай кереметті естірміз де, көрерміз де әлі.

З э р и н а. Латында бір мақал бар екен, орысша айтқанда: «Оранжерея хороша, но жить в ней нельзя».

Тоғаш (*түсінбей*). Немене, немене?

З э р и н а (*күліп*). Оранжерея... оранжерея. Қазақша айтқанда гүл өсіретін үй. Міне, сол гүл өсіретін үй сондай жақсы. Бірақ онда тұрып болмайды. Түрлі хош иістерге елтіп басың айналады.

Тоғаш. Ранжінді қой, шырағым. Жазыққұмға неге бармаймын, дейсің, соңыңды айтшы?

З э р и н а. Сен мал бағасың. Ал мен не істеймін Жазыққұмға барғанда?

Сырттан Жұбатқанның даусы шығады.

Жұбатқанның дауысы. Тоғаш, о Тоғаш? Сушай, кайдасың деймін?

Тоғаш. Жұбатқан гой мынау. *(Абыржиды).*

Жұбатқан. Ойбай-ау, қойыннан айырылдың гой...

Тоғаш. Қойы құрысын, Жұбақа, шатақ болып жатыр мұнда.

Жұбатқан. Ие, не шатақ?

Тоғаш. Мына Зәрinna Жазыққұмда мен істейтін ештеңе жоқ, осында қалам, көшпеймін дейді.

Жұбатқан. Істейтін ештеңе жоғы қалай? Дәрігерге жұмыс табылмай ма екен? Ең алдымен аурухана саламыз. Сосын санаторий орнатамыз. Сосын... *(Бөгеліп.)* Қысқасы, Жазыққұмды мүлде жайнатып жібереміз. Бұл жұмыс емес пе екен?

Зәрinna. Бәрін қойып, медпункт аштырсаңыз да жарар еді ең алдымен.

Жұбатқан. Сушай, бәрі де болады. Жұбатқан айтпайды. Жұбатқан айтса, болады дей бер.

Тоғаш. Е, бәсе...

Зәрinna кетіп қалады.

Жұбатқан. Сушай, әйелім екен деп ашық ауыздық жасама. Медпункт ашсақ дәрігер табылады. Жазыққұмға баратын, бірақ қойшы табылмайды. Білдің бе?

Тоғаш. Білдім, Жұбақа.

Жұбатқан. Сушай, сен малына сақ бол. Биыл өзінді геройлыққа ұсынамыз ба деген ой бар. Білдің бе?

Тоғаш. Білдім, Жұбақа.

Қараңғылық.

(Тоғаш үйінің ауласы. Тынышгүл мазасыз.)

Тынышгүл. Сорлы балаға барма деп едім... Тоғаш келіп қалса, не деймін енді?!

Жүгіріп Сұрау келеді.

Сұрау. Апа, осында бір топ жігіттер келе жатыр. Жана дүкеннен шықты. Тоғаш жездеме «ферма бастығы болдың, жуасың қайтсенде» деп болмады. *(Шығып кетеді).*

Тынышгүл. Не дейді? Апырау, енді не істедім? *(Сасқалақтап.)* Шеше тілін алмаған соң не шара!..

Жүгіріп сыртқа шығады. Сырттан дабырлаған дауыстар.

Берден. Ал, кәне, үйге кірмейміз бе?

Бекет. Кірсек, кірейік.

Берден. Ой, бұл иттің әйелі оқымысты көрінген. Жөндеп шай берер дейсің бе? Қашан келсең де кітапқа

үніледі де отырады. Бөксесін бір көтермейді-ау жарықтық. Әйелі қайда ей мұның?

Бекет. Әйелі дәрігер ғой. Үйінде отырмайды. Жағалай жүріп ауруларды емдейді.

Берден. Шіркін, өзіміздің әйелді айтсайшы. Көгендеулі қозы секілді. Күн дейсің бе, түн дейсің бе, қойып кеткен жеріннен табылады.

Бекет. Ей, қойшы, қатыныңды мақтай бермей, таңдайым кебірісіп барады. Бірдемесі бар ма екен?

Тінтіп арақ іздей бастайды.

Берден. Әй, бірақ оқымысты әйелі бар иттің үйінде арақ тұра ма? *(Ана екеуін оңашалап.)* Әй, мұның қатыны ауырған баланы арақпен шомылдырады дейді ғой. *(Шықылықтап күледі.)*

Бекет. Қаңқу сөз шығар. Баласы ауырмайтын қазақ жоқ, шашы шақ келеді дейсің бұл сорлының.

Күліседі.

Берден. Ойбай-ау, әлгі Тоғаштың өзі қайда? Содан айырылып қалмайық.

Есіктен Тоғаш көрінеді. Қойны-қонышы толған арақ.

Тоғаш. Мен мұндамын, жігіттер. Айырылып қалмайсындар Тоғаштан. Тыын санаған Тоғашты қашан көріп едіңдер!

Тоғаш бутылкаларды алып жерге қоя бастайды.

Тоғаш. Сендердің қамдарың ғой, жігіттер, менің кешігіп жатқаным. Қатен! О, қатен!..

Өзгелерден бөлініп алға шығады.

Зэрinna? Ә, Зэрinna?!

Бір бүйірден Тынышгүл көрінеді.

Зэрinna қайда?

Тынышгүл *(сасқалақтап)*. Ертемен кетіп еді. Келмей жатыр...

Тоғаш. Осы сендер онай деп ойлайсындар ма? Мен ферма бастығы болдым, ферма бастығы... Білдің бе, ферма бастығы. Аналардың бірі де ферма бастығы болған жоқ, мен болдым ферма бастығы. Онай болса, солардың бірін тағайындай салмас па еді. Жоқ, олардың бірін де тағайындаған жоқ. Мені, Тоғашты тағайындады. Тоғашты. Осыны неге түсінбейді ол?

Тынышгүл. Түсінеді, жаным, түсінеді ғой.

Тоғаш. Түсінеді... Түсінсе үйде неге отырмайды.

Тынышгүл. Қазір келіп қалар енді. Сабыр етші, Тоғашжан. Мен шай қоя берейін, бара тұршы, күте тұршы, кішкене.

Тынышгүл абыржып байск болып жүреді.

Қайдан келе қалып еді ойда жоқта. Ащы шекше шұбатылып шықпай қойған жоқ па, сорлы неме. Қалай бармайды енді. *(Ойланyp.)* Жазған баланың өзінде де бар. Төбе көрсеткен соң тезірек қайтып отырмай ма ауыл қайдасың деп. Өйте ме байғұс бала. Қай уақытта кім неменемен ауырып еді? — деп әңкүр-мәңкүрше өткен-кеткеннің бәрін тексеріске алып жатқан шығар қадалып?

Зәрина келеді.

Неғып кешіктің? Шырағым-ау?

Зә р н н а. Осы жұртқа таңым бар, апа. Құдай-ау, қалай ел болып, бала өсіріп жатырмыз десейші. Кәдуілгі баланың үсті-басын таза ұстау деген бар ғой, соны құнттамайды.

Үйден дабырлаған дауыстар шығады. Біреулер әндетіп жатыр.

Зә р н н а. Апа, үйде біреулер бар ма?

Т ы н ы ш г ү л. Тоғаштың жолдастары. Сені іздеп жатыр, тезірек үйге кір, жаным.

Зәрина үйге беттейді. Босаған арақ бутылкалары. Зәринаның келгенін ешкім байқамайды.

Т о г а ш *(өлеңдетіп)*.

Қарағым, айналайын, келдің қайдан?
Ала үйрек алма мойын ұшар сайдан...

Б е р д е н *(кейін)*. Әй, әй, Тоғаш, сен қой, білдің бе? Сенде дауыс жоқ. Ферма бастығы болдым деп сен бар ғой... Бәрі бір дауыс жоқ сенде... Бірінші дауыс мына менде. Менің дауысым бірінші дауыс, білдің бе? Ал сонан кейінгі дауыс ана Бекетте. Бекеттің дауысы екінші дауыс. Ал, кәне, Бекет екеуміз қосыламыз.

Т о г а ш. Оттапсындар. Менің дауысым бірінші де дауыс емес, екінші де дауыс емес, менің дауысым... безразмерный дауыс, білдің бе? Өзім айтам.

Айналайын, қарағым-ай, келдің қайдан? Ала үйрек алма...

Мойынын көрсетеді де қолымен ұшып кетті дегенді білдіреді. Жұрт сол кезде Зәринаның келгенін аңғарып шуласа бастайды.

Б е р д е н. О, Зәрина келді.

Б е к е т. Зәке, Зәрежан, кел кел. Күйеуің ферма бастығы болды.

З э р и н а. Е, жақсы болған.

Тоғаш (*Зэринаның дауысын естін*). Ау, қатың, қайда жүрсің, ей сен? Мен ферма бастығы болдым. Мен ферма бастығы... ал менің әйелім аурулар училищесін бітірген.

З э р и н а (*қасына келіп қисайып кеткен жағасын түзен*). Қанша айтам, саған, аурулар училищесі емес. Ондай училище жоқ өмірде. Дәрігерлік училище.

Тоғаш. Жок, аурулар училищесі. Аурулар, білдің бе? Мен солай деймін. Солай болады да...

Бекет. Біраз отырып, ойнап-күлдік, осы да жетер, тарқайық, жігіттер.

Берден. Тарқаймыз. Неге тарқаймыз! Бұл ферма бастығы болған Тоғаштың тойы. Ал көмекшіліктен аға шопан болған Бекеттің тойы қайда?

Тоғаш. Е, бәсе, ендігі той сенде, жалтарма! Жалтарма!

Бекет. Қарсылық жоқ қой оған. Бірақ әйелім сырқат қой... Бәлністен жана шықты ғой...

Берден. Жоқты сылтауратып жалтарма дедік қой саған. Бір тоқтыны алып ұрып соясың. Той жасайсың. Жүріңдер, жігіттер.

Жұрт қонарыла береді.

Бекет. Апырай, әйел байғұс ауру еді, не болар екен енді? Жә, жүрші.

Бекет пен Берден шығып кетеді.

Тоғаш. (*масаң*). Аурулар училищесі. Мен солай дедім, солай болады да. Аурулар...

Ұйықтап кетеді.

З э р и н а. Апа, Сұраужаң. (*Жыламсырап.*) Бұйткен өмірі құрысын да. Апа деймін, Сұрау, Сұрау. Әй, Сұрау, қайсың барсың?

Тынышгүл мен Сұрау келеді.

Тынышгүл. О не қарағым? Тағы да жатып қалған ба? Әйтеуір бір жақсы жері — ішсе, байланыспайды. Үндемей, отырып-отырып бір кезде сылқ ете түседі. Бұған да болса шүкіршілік, ішіп алған соң еліріп, екі аяғыңды бір етікке тыкса не істер ең.

(Екеуі бірігіп, көтеріп салмақ болады.)

З э р и н а. Жалған түйенің жарты етіндей болып, жатқанын қарашы. Бауыздап тастаса да түк білер емес.

Сұрау. О-хо, соғыс болып өткен секілді ғой.

Тынышгүл. Сұраужаң, әй, еркексің ғой, мұнда келші, мына жезденді былай апарып жатқызайық.

З ә р и н а. Жатсыншы осылай. Несіне әуре боламыз төсекке апарамыз деп.

С ұ р а у. Тәте деймін-ау, жыгылғанша неге іше береді десейші. Толтырып-толтырып бір-екі стакан ішсе болмай ма? Оның орнына шишалап құлата береді, құлата береді.

З ә р и н а. Әлі өскен де сен де өсітерсің. Мыналарды көріп жүрің, ұзап қайда барармын дейсің.

С ұ р а у. Өйтпеймін мен. Өйтпеймін деген соң өйтпеймін. Білдің бе, тәте!

Т ы н ы ш г ү л. Қайтсін. Ішейін деп ішеді дейсің бе, реті болады ғой осындай бір. Біреуі жоғарылап жатады, біреуі орнынан алынады. Біреу балалы болады, біреу қаралы болады дегендей, қайғырса да, қуанса да араққа жүгінетін заман ғой.

З ә р и н а. Күйеу баланың жығылып қалғанын ақтағалы тұрсың ба енді?

(Жағын таңған дүкенші көрінеді.)

Д ү к е н ш і. Келінжан-ай, дүкенде зорға тұр едім, мына тісі құрғырдың қақсап әкетіп бара жатқаны.

З ә р и н а. Қазір, қайнаға. Қазір.

Д ү к е н ш і. Зәринажан-ай, шыдатпай барады, енді не істедім?

З ә р и н а. Қазір, қазір.

Д ү к е н ш і. Мына тісі құрғыр түнімен қақсап, қадір түнін күзеткендей көрер таңды көзіммен атқыздым. Әке-тіп барады.

З ә р и н а. Мен не істей алам, ағатай. Қолымда не аспап жоқ, не дәрі жоқ.

Д ү к е н ш і. Сонда да бір амалын ойластыра көрші, келінжан. Ауданға барайын десем, ауыл-үй шай-қантсыз қалады ғой, қалқам. Ұртымның бәрі жалқаяқ ісік.

З ә р и н а. Кәне, аузыңызды ашыңызшы.

(Дүкенші аузын ашады. Зәрина әрлі-берлі қарайды.)

Дүкенші қайнаға мен ештеңені көріп тұрған жоқпын.

Д ү к е н ш і. Ойбай, келінжан-ай, қалай көрмейсің. Ана қызыл етін кара, қызыл етін. Келінжан-ай, аздап арақ тамызып бассам қалай болар еді.

З ә р и н а *(енді түсініп)*. О, онда жақсы болады. Манадап бері соныңызды айтпайсыз ба.

Стаканға арақ толтырып дүкеншіге ұсынады.

Д ү к е н ш і *(қинақтап)*. Дәкеге тамызып бассам...

З ә р и н а. Жок, дүкенші қайнаға. Тіс ауруына осылай басқан дұрыс болады.

Дүкенші. Осылай дедің-ау, келінжан.

Зэрinna. Иә, нә, осылай.

(Дүкенші бір стаканды қағып салады.)

Енді қалай болды, қайнаға?

Дүкенші *(тамсанып)*. Әлгіндей емес, басылайын деді ме қалай?

Зэрinna *(стаканға құйып беріп)*. Мынаны да ішіп жіберіңіз.

Дүкенші. Мұны ішсем мүлдем жазылып кетем бе, келінжан?

Зэрinna. Иә, мүлдем жазылып кетесіз, қайнаға.

Дүкенші. Ішсем ішейін, онда. *(Ішіп болып.)* О құлдығың болып кетейін, келінжан, айығып кеттім ғой тіптен. Хе-хе...

Шығып кетеді. Тоғаш қорылы күшейе түседі.

Зэрина ауыр ойда.

Қараңғылық. Музыка

Тоғаштың үйінің алды. Кемел жұмыс үстінде.

Зэрinna. Кемел аға, сазды сордың екі тұсынан алдым.

Кемел. Өте жақсы. Ертең жүретін біреу болса, машинасына тиіп жіберейік. Ондағылар күтіп отыр.

Зэрinna. Кемел аға, мені бір азапқа салып қойдыңыз ғой. Түбінде бірдеңе шығара алсақ жақсы болар еді-ау.

Сұрау келеді.

Зэрinna. Керек кезде сен де зым-зия болып кетесің.

Сұрау. Тоғаш жездем жібермеді ғой, қой қайырасың деп. Арамтамақ, ең болмаса, ішкен-жегенінді ақта деп жекіді. Сосын малға кеттім.

Зэрinna. Кемел аға, кейінгі кезде осы ініңізді түсінбей бара жатырмын. Мен сорлы, дәрігер болсам, адам бойындағы кеселдермен күрессем, тіпті жеңе алмасам да күресе берсем деп армандаймын. Бұл ойымды Тоғаштың тыңдағысы да келмейді.

Кемел. Азапсыз рахат болмайды, Зэрина. Тоғаш ақылсыз жігіт емес, түсінеді әлі.

Зэрinna. Қайдам, Кемел аға...

Кемел *(ойланып)*. Ал, мен тағы да бір барып қайтайын. Дәлеліміздің тапжылтпайтын болғаны дұрыс. *(Кетеді.)*

Екінші жақтан Тоғаш келеді.

Тоғаш. Шаршап келдім, шай әкелші.

Зәриһа. Қазір қояйын.

Тоғаш. Күйеуім бір шөлдеп келеді-ау, шай дайындап қояйыншы деу гоһ ойыңа бір кірмейді, қашап қатын боп жарытасың осы?

Зәриһа. Онда шалаң іше тұрсаң қайтсіді?

Тоғаш. У болса да әкелші.

Зәриһа шалаң жасап әкеледі.

Зәриһа. Жұбатқан аға хабарласқан жоқ па?

Тоғаш. Хабарласты.

Зәриһа. Не дейді?

Тоғаш. Оның саған не керегі бар?

Зәриһа. Бар керегі.

Тоғаш. Керегі болса, айтшы қане?

Зәриһа. Мен адам емеспін бе? Ылғи кекетсін де отырасың өстіп.

Тоғаш. Адамсың, адамсың. Айтайын керегі болса, Жұбатқан бүгін рациямен сөйлесті. Қой қырку науқанын бір аптада аяқтандар. Жүн өткізуге он күн срок. Орындамасаңдар, бастарыңмен жауап бересіңдер деді. Айтсам сол.

(Тоғаш қайта киіне бастайды. Әлденені іздеп жүріп саз салынған құмыраның бірін домалатып кетеді. Кейін.)

Мына бәлелерің не осы сенің?

Зәриһа. Қазір, қазір. Ол әлгі Кемел ағаның...

Тоғаш *(сөзін бөліп)*. О, Кемел ағаң да, өзің де бар бол. Бар болыңдар! Әлгі шұлғауы түскір қайда? Құмыраларды самсатқанша қатын болып, шұлғауымды дайындап қоймайсың ба?

Шыға беріп қайта оралады.

Жұбатқаннан тағы бір хабар бар. Бүңкіт ашылмайтын болды. Зәриһа үйде отыра алмаса, қойға барсын деді.

Шығып кетеді. Зәриһа мұңайып отырып қалады. Сыртта әйел даусы шығады.

Әйел даусы. Әй, Тоғаш, Зәре келін үйде ме?

Тоғаш. Зәре келінді қайтейін деп ең?

Әйел. Қайтесіні несі, құдай-ау. Әлгі біздің үйдегі ағаң сырқаттанып қалды. Зәре келіннің қолы емсекті еді, шақырып кел деп жіберді.

Тоғаш. Сырқаттапбақ түгіл, арам неге қатпайды. Бар. Зәриһа жоқ.

Әйел. Ау, шырағым, арам қаты не? Есің дұрыс па өзіңнің?

Тоғаш. Немене, дұрыс емес деп естіп пе едіңдер? Бар деймін. Жұрт үшін алған қатын жоқ. Қатынды мен өзім үшін алғам. Түсінікті ме? Ал бар енді. Бастарын ауырса, салып осында келесіндер. Бүңкітің жоқ мұнда ашып қойған. Қарамды көрмендер бұдан былай.

Тоғаш пен әйел дабырласқан қалпы алыстай береді.

Зәрина. Сұмдық-ай, мына Тоғашқа не болған? Қарап тұрып жасы үлкен адамға кет дегені несі? Ұят-ай... *Пауза...* Әлде... әлде осы менің істеп жүргенім қате ме екен? Шынында да Тоғаштың осыншама ширығуына мен себепкер болармын ба? Кішкене кезімде әжем марқұмның апама «күйеу тілін алған әйел қор болмайды» деп отырғанын талай естігенім бар еді. Жаны бар-ау, осы сөздің... Рас, рас, ерте кетеді, кеш келеді... Сонда ыстық асы мен салулы төсегі дайын тұрмаса, еркек бишараға ол үйдің несі сәп? Қойшы, қысқа жазда көбелек қуалаған балаға ұқсамайыншы. Тастайыншы бәрін де. Қай қазақтың әйелі ұшпаққа ұшып жатыр. Бәрі де қыз кезінде әр түрлі арманның жетегінде алабұртып жүреді де тұрмысқа шығып, қазан-ошақпен араласқан соң қош айтыспай ма бәрімен. Мен де солардың бірі шығармын. Әуреленбейін. Басы ауырмақ түгіл өлейін деп жатыр десе де, Тоғашты ренжітіп бармайтын болайын ешқайда. Будым белімді осыған.

Зәрина ойда. Жүгіріп Бекет келеді.

Бекет. Ойбай, Зәрина, қайдасың?

Зәрина үндемейді.

Бекет. Ойбай, болшы, тезірек, әлгі Биғайшажанды толғақ қысып жатыр.

Зәрина...

Бекет. Кемпір атаулыда қисап жоқ, кетіндер десем болмайды ата-бабаның мирасы деп.

Зәрина. Қазір, қазір...

Бекет. Бірсулері үйді сабалап, біреулері отқа қарыпның құрышын тастап итөлек... Жүр енді тезірек.

Зәрина...

Бекет. Жүр деймін, тезірек. Былай құр тартып, Биғайшажанды бүйтіп асып қойды. Биғайшажанда не ес бар дейсін, бар айтқаны, тұншығып барам, бірге өскен құрбым еді, Зәришаны шақыршы тезірек деді. Биғайшажан осыдан аман-есен босанды ғой... Әй, Зәретай, қуаныштың көкесі сол болар еді ғой...

Зәрина оянып кеткендей.

Зәрина. Биғайша дейсің бе? Қазір, қазір.

Жиналып болып шығып кетеді. Жағы таңулы дүкенші келеді.

Дүкенші. Келен?.. Ә келен... Келінжан-ау, әкетіп барады мына тісі құрғыр. *(Ыңқылдайды.)*
(Екінші жақтан Тоғаш көрінеді. Дүкеншінің даусын естіп, баспалап тыңдайды.)

Келенжан, қайдасың, келен? Ең болмаса тісі құрғырға бірер тамшы болса... Келен...

Тоғаш... Мә, саған бірер тамшы, сақалды сайтан! *(Жағын таңған орамалды сыпырып алады.)* Тамызатып болсаң, ана дүкенінде тұрған жоқ па жәшік-жәшігімен. Тамыз сонда бар да.

Дүкенші. Бұл иттің баласы қай жақтан сап ете калып еді.

Тоғаш. Көрдім ғой көресіні!..

Әлденені ұмыт қалдырған Зәрина қайтып келеді.

Зәрина. Саған не болған? Мыналарың не?

Тоғаш. Саған не болған, саған не деймін?

Зәрина *(әр жерді қарманып жоқ ізден)*. Маған ештеңе де болған жоқ.

Тоғаш. Жоқ, болған саған.

Зәрина *(жоғын тауып)*. Ә, мында тұр екен ғой.

(Шыға бастайды.)

Тоғаш. Тағы қайда кеттің?

Зәрина. Әлгі Бигайша босана алмай қысылып жатыр екен. Далада Бекет күтіп тұр...

Тоғаш. Бигайша болмақ түгіл Бигайшаның әкесі босанса да бармайсын.

Зәрина. Бірге өскен құрбы ғой, қалай бармаймын қысылып жатқанда? Ертең қалай көрісеміз сосын?

Тоғаш *(кетпек болған Зәринаның алдын орап)*. Қалай көріссең олай көріс, мен сені ешқайда да жібермеймін.

Зәрина есікке ұмтылады. Тоғаш итеріп жібереді. Қыстыққан Зәрина төсекке асылып үнсіз солқылдап жылай бастайды. Бекет келеді.

Бекет. Тоғаш босатсаңшы. Саған не болған?

Тоғаш. Жоқ. Жоқ. Ешқайда бармайды!

Тынышгүл. Ау, бауырларым-ай, негіп тұрсыңдар. Бигайшажаннан айырылып қалдық қой.

Бекет *(Тоғашқа)*. Хайуан.

Музыка. Шымылдык.

ІІ а к т

Сахна бірінші картинадағыдай.

Жүгіріп қария келе жатады.

Қ а р и я. Жазған бала мүлде теріс кетті-ау. Қап, көз жазып қалғанымды қарашы. Апырай, түсіндіріп-ақ айтқан секілді едім. Ей, Мүскін жолаушы, былай, былай қарай.

Қ а р а ц ғ ы л ы қ.

Жұбатқанның кабинеті. Кәдуілгі осы заманғы әкімдер отыратын кең кабинет. Терезеден Дарияның бір бұрылымы, одан әрі қуарып, реңі қайта бастаған ұлан-ғайыр дала. Бір жерде әлде неге қалдырып кеткен үлкен шан. Бір жерде құлап қалған телеграф бағанасы.

Жұбатқан жалғыз. Ширақ басып олай-бұлай жүреді.

Асыққаны, абыржығаны байқалады.

Жұ б а т қ а н. Апырай, сұмдық болмаса игі еді? Кнопкасын басады. Ауыл интеллигентініше киінген көмекші әйел кіреді.

Сушай, әлгі Қолдасбаев қайда?

К ө м е к ш і. Сіздің баяндаманызды жазамын деп ма-на үйіне кеткен.

Жұ б а т қ а н. Бір жұма болды ғой, әлі бітірмеп пе?

К ө м е к ш і. Бір әйел күтіп отыр ертеден бері. Не дейін? Кірсін бе?

Жұ б а т қ а н. Уақыт қайда? Баяндамаға дайындалып жатқан жоқпын ба?

К ө м е к ш і. Кетпейді. Жазыққұмнан келдім, қайтсем де кірем дейді.

Жұ б а т қ а н. Жазыққұмнан? Онда бір бес минут-ке... Ало... ало... бес минут... баяндама...

Көмекші әйел шығып кетеді. Зәрина кіреді. Қасында Сұрау. Жұбатқан орнынан тұрып қарсы жүреді.

О... о... о... дәрігер жолдас, сен скенсің ғой. Кел... кел... О, мынау Сұрау деген жігіт пе? Ал, отыра қалыңдар.

Сұ р а у. Ой, қандай бнік, басың айналады тіпті.

Жұ б а т қ а н. Жұбатқан ағаң осындай бнік үйде отырып қызмет істейді, балақай.

Сұ р а у. Жұбатқан аға, мұндай бнік үйдің керегі не сізге?

Жұ б а т қ а н. Ол былай, балақан. Біздің ауданның

жері кең байтақ. Қыс жайлайтын Қызыққұм мына Сыр бойынан бес жүз шақырым. Ал, жаз жайлайтын Жазыққұм болса, ол да үш жүзден кем емес. Осындай қиян алыс жерлерде не болып жатқанын биік үйде отырмасақ көре алмаймыз.

Сұрау. Сіз соның бәрін көріп отырасыз ба?

Жұбатқан. Көрмегенде ше. *(Сағатына қарап.)* Уақытым сондай тығыз, Зәриша. Бір үлкен баяндамаға дайындалып... Мұршымап шанышылып жатырмын. Ал, халдарың қалай?

Зәриша. Халдың несін сұрайсың, Жұбатқан аға. Хал жақсы емес.

Жұбатқан. Немене, малда шығын бар ма? *(Қағаздарын қонарып.)* Келген мәліметке қарағанда өлім-жітім жоқ секілді еді ғой...

Зәриша. Жо.. малда шығын жоқ. Шығын адамда бар.

Жұбатқан. Ие?

Зәриша. Бекеттің әйелі қайтыс болды.

Жұбатқан. О... о... оның жүрегі жаман еді ғой. Ие, сұм ажал бір күні бізге де аяндап келеді ғой. *(Күрсінеді.)*

Зәриша. Аурулар сонша көп. Күн демейді, түн демейлі, келе береді, келе береді... Не шақырып алып кетеді. Қолымда диплом болған соң бармауға ұяласың.

Жұбатқан. Тіпті дұрыс. Бару керек. Жарайсың, Зәриша. Қойшы деген халыққа не жақсылық жасасаң да артықшылығы жоқ.

Зәриша. Бірақ Тоғаш менің өстіп жүргеніме сондай қарсы...

Жұбатқан... О... О...

Зәриша. Кім тағайындады сені дәрігер етіп? Үйде отыр. Ал үйде отыра алмайды екенсің, қой бақ. Айтары осы.

Жұбатқан. О.. о... *(Ойланып.)* Тоғаш теріс айтпаған. Сушай, табыстың бәрі бұл күнде қойда.

Зәриша *(кекесін күлкімен)*. Сөзіңіз құдды Тоғашекеннің сөзі секілді. Сізден естіген екен ғой.

Жұбатқан. Сушай, дәрігерлік училищені бітіріп, қойға бару екінің бірінің қолынап келе бермейді.

Зәриша. Бұл не, ерлік, әлде ездік пе? Қайсысы дегіңіз келеді.

Жұбатқан. Жақсы көретін келінім едің, түсінбей қалдым ғой мұныша.

Зэрinna. Түсінетін түгі де жоқ, Жұбатқан аға. Дәрігерлік пункт ашылмаса Жазыққұмға қайтып бармаймын мен.

Жұбатқан. О... о... не істемексін сонда?

Зэрinna. Мен істейтін жұмыс жоқ па? Ауруханаға орналасам, болмаса қалаға кетем.

Жұбатқан. О... о... Тоғаш қайда қалады?

Зэрinna. Жаксы көрсе ереді. Ермесе... қала береді.

Жұбатқан. О... о... *(Зэринаға жақын келіп жайдарылана сөйлейді.)* Сушай. Сәл сабыр ете тұру керек, Зэрина. Сабыр етсең дәрігерлік пункт те, бәрі де болады, бәрі... де. Көресің, енді бір онжылда Жазыққұмда нағыз коммунизм орнатамыз мына біз. Ана Әсия жағаларды бау-бақшаға айналдырамыз. Сарайлар соғамыз. Секіртпе сулы құдықтар қазып, кер далаға гүл жазира жасаймыз. Асфальт жолдар саламыз. Қаласаң зырлатып машинамен бар, қаласаң вертолетпен ұш. Ерік өзінде. Оны мына отырған Сұрау ғана емес, сен де, Зэрина, мен де, бәріміз де көреміз әлі.

Зэрина мен Сұрау бірте-бірте елігін, Жұбатқан сөзін ұйып тыңдайды.

Сұрау. Ой, Жұбатқан аға, қандай тамаша! Онда мен де қойшы болар едім. Жұбатқан аға... ал қойлар ше?

Жұбатқан. Қойлары қалай?

Сұрау. Жо... Олар да көре ме дегенім ғой.

Зэрinna *(күліп)*. Әй, аңқау бала-ай, қайдағы жоқты сұрайды да жүреді. Ол кезде қой тұра ма, жүнін қырып ап етке өткізіп жібермей ме?!

Жұбатқан. Жо... жо... қой тұрмайды деме. Қой шаруашылығы болмаса, біз үшін келешек жоқ. Ұқтың ба?

Сұрау. Жұбатқан аға, Жұбатқан аға... ал сонда қалай қойды вертолетпен бағамыз ба?

Жұбатқан. Вертолетпен баққаны несі?! Қазір қалай бақсақ солай бағамыз.

Есіктен көмекші әйел көрінеді.

Көмекші. Облыстан. Телефонды көтеріңіз.

Жұбатқан жүгіріп барып телефонды көтереді.

Жұбатқан. Ало... ало... ә, Құттыеке, сәлеметсіз бе? Иә... иә... Аһа... аһа... о... о... жаксы, жаксы... қазір міне, міне көтерілдім.

Трубканы қояды да түрегеледі. Әбігерленіп кнопканы ба-

сады. Көмекші әйел көрінеді.

Жұбатқан. Машинам қайда? Машинамды дайындаттыр.

(Көмекші әйел басын изеп есікті жабады. Жұбатқан папкасын алып есікке ұмтыла беріп, сәл кідіреді.)

Айтсада Жазыққұмға қайта бер, Зәрина. Көп кешікпей өзім барам. Бәрі де болады, білдің бе, ойына түк келмесін, білдің бе? Ал, сен, балақай, оқуынды бітір.

Жүгіріп шығып кетеді. Зәрина отырып қалады.

Сұрау *(терезеден қайта үңіліп)*. Зәрина, тәте, әне, біздің кластың терезесі. Біз мына жерде отырған Жұбатқан ағаны ылғи көреміз. Ал ол бізді көрмейді. *(Шегі қатып күледі.)*

Зәрина *(ойланып)*. Жарайды... тағы да бара тұрайық Жазыққұмға. *(Көтеріле береді.)*

Жазыққұм. Тоғаштың отауы. Тынышгүл жалғыз. Елегізүлі.

Тынышгүл. Орталыққа кеткеніне міне үш күн. Дәрігер болам деп қызым әлек, болдырмаймын деп күйеу балам әлек. Түбі жақсылық болса игі еді?

Ерден келеді.

Ерден. Зәрина орталыққа кетті деді ме осы?

Тынышгүл. Иә, қауқар құда. Училиш бітіргені бір пәле болды.

Ерден. О не деген сөзін, құдағи-ау? Сол Зәрина-жанның арқасында емес пе өстіп қалқайып жүргенім.

Тынышгүл. Иә, анада, «шонданай, шонданай» деп қақсап, сал бөксе болып қалған секілді едің, қақандап кетіпсін.

Ерден. Шипасын салайын десе онай екен ғой, құдағи. Күнде мал жусайтын кезде қойды тақырға іріп тұзға түсіп жүрмін.

Тынышгүл. Менің де барғаныма біраз күн болып қалды. Ет пен терінің арасында әлгі жүгіріп жүретін желқұсадан тазарған секілдімін. Жарықтық қасиетті су деген сол-ау. Көтеріп әкететін секілді ме, ойнақшытып, аунатып жатқызбайды.

Ерден. Құдағи-ау, мені ме, сені ме! Пендешілікті қойсайшы бұл, сондай ойнақшытып, ауната бастағанда, шіркін-ай қасымда осы құдағи неге жоқ,— деп ойлап қалам.

Тынышгүл. Қара-қара құтыруын...

Ерден. Құдағи...

Тынышгүл. Не дейсін, қауқар құда?

Ерден. Ертеңнен бастап сорға бірге барып түсіп жүрейікші.

Тынышгүл. Бетім-ау, мына шал құтырған шығар. Қой, балалар естісе, ұят тағы.

Ерден (*ойланып*). Әлгі Кемел бала қайда екен осы? Былтыр мына сордың басынан санатор салдырам деп кетіп еді. Тезірек салдырса екен, санаторын.

Тынышгүл. Сонда не болады?

Ерден. Не болғаны несі, тәйірі алғыр, бала болып кеткенсің бе өзін. Құда-құдағи болып оңаша бір бөлмеде шонданайды емдетіп жатар едік қой.

Тынышгүл. Кет әрі. Мына әбілет басқыр не деп барады. Малыңа бар.

Тынышгүл кетеді.

Ерден. Ау, құдағи?.. Қап, қайырылмады-ау, әлде неге мазасызданатын секілді ме өзі?..

Саз салған құмыраларды көтеріп Кемел келеді.

Кемел. Көз талдырып қарап қалған жәйіңіз бар екен, Ерден аға.

Ерден. Е, Кемелмісін, шырағым? Қыран көзді сендер болмасаңдар, біз байғұстар қанша қадалғанмен қайбір алысты көре аламыз?

Кемел (*күліп*). Жас болып алысқа қарап біздің де бітіргеніміз шамалы-ау, Ереке.

Ерден. Олай деме, Кемелжан. Сенің басқа жұмысыңды қайдан білейін. Осы мына Жазыққұмнан санатор салдырам дегенін ұнайды маған.

Кемел. Бірақ ол санаторий салынғанша ешкінің құйрығы көкке, түйенің құйрығы жерге жететін шығар-ақ.

Ерден. Жо... жо... олай деме, Кемел, мына сор дегенің сұмдық. Әлгі Тынышгүл құдағи екеумізді құдайы құрғыр шонданайдан соққан еді, осы сорға түскеннен бері жақсымыз.

Кемел. Иә, нә, мұның шипалы сор екенін дәлелдеу қиын емес, қиыны басқада, Ереке.

Ерден. Е, дәлелдеп берсендер, несі қиын.

Кемел. Ай, Ереке-ай, айдалада санаторий салу керек дегенді кім қолдап, қаражат босата қояды дейсің.

Ерден. Неге айдалада? Қатар жатқан екі-үш ауданның малы мен жаны осында емес пе жаз бойы.

Кемел. Осында екені осында. Рас айтасыз. Бірақ ең алдымен осы елге медпункт керек. Медпункт аштырған жөн әуелі.

Жүгіріп Тоғаш келеді.

Е р д е н. Аштырсандар несі кнын. Дәрігеріміз дайын.

Т о ғ а ш. Тоғаш үйіндегі келініңіз кісі емдемейді бұдан былай. Ата кәсібін жасап қой бағады, Ереке.

К е м е л. Түтінің түзу, Тоғаш тауып айтып тұрсын.

Т о ғ а ш. Әй, ағасы-ай, бір ауылдан міне сіз шықтыңыз ғой. Сол жетпей ме. Бәріміз бірдей ғалым болып кетсек, малды кім бағады. Қалаңыздағы әлгі босып жүргендерді кім асырайды?

Үшеуі де күліседі.

Е р д е н. Әне, біздің Тоғаш алдырмайды сөзге.

К е м е л. Оның рас, Тоғаш. Жұрттың бәрі ғалым болып кетсе, мал бағатып ешкім қалмайды. *(Ойланып.)* Бірақ бұл сіз бен біздің ұғымымыз. Біз ғана осылай ойлаймыз. Жұрттың бәрі ғалым болып кетсе бар ғой, онда малды сол ғалымдардың өздері баққан болар еді. Бірақ біздіңше, қазіргіше бақпайды, өздерінше, ғалымдарша бағар еді. Қой бағудың жаңа бір тәсілін ойлап тауып, бізден жүз есе, мың есе артық бағар еді. Бірақ қай заманда болмасын, жұрттың бәрі бірдей ғалым бола бере алмайды. Біреу мал бағады, біреу әкім болады. Енді біреулер ақын, жазушы, инженер, ғалым болады. Мені қинайтыны бұл емес, туыстар, мені қинайтыны — ғалым бола алатындар талпынбағандықтан малшы болып, ал малшы болатындар талпынғандықтан әкім болып кетіп жатады. Осы мені қинайтыны.

Т о ғ а ш. Кемел аға, не десең о де, менің жеткен жерім осы.

К е м е л. Әй, ат құлағынан арғы жерге шошына қарайтын осы бір мінезіміз-ай, Ереке.

Е р д е н. Содан ғой Кемелжан, бар тірлігін малдың тұяғына бағындырып, қай жерде от бар, қай жерде су бар деп үдіре көшіп жүре бергені. Өйтпесе, жер сүмесін еміп, тамаша қалалар тұрғызбас па еді. Сәнді сарайлар, иһрам, имреттар қалдырмас па еді артына. *(Даусын бәсеңдетіп, сыбырға көшіп.)* Сол ата-бабаларға ұқсап әлі де үнемі барды сағалаймыз. Жокты іздемейміз. Осы аудандағы он колхоздың жаз жайлайтын жері қазақы белбеудің жалпақтығындай ғана мына құм жағалар. Оны дардай етіп Әсия жағалар деп атаймыз. Бер жағы тықыр тепсең, тақыр нұра, су жок. Ал ар жағы қалың құм. Отыз шақырымнан әрі сұғынып бір қойшы барған емес. Сөйте отырып жер жетпейді дейміз. Қайдан жетеді барды сағалаған соң. Осыны айтсаң, жек көрінішті боласың, Кемелжан.

К е м е л (*күрсініп*). Түсінем, түсінем, ақсақал. Жақсы бағбан күн сайын алма бағын аралайды. Қуарған, күрт түскен бұтақтары болса, ойланбайды, кесіп тастайды. Дерт шалған бұтағынан арылған соң жеміс ағашы өнімді бұрынғыдан да көп береді. Бұл табиғат заңы. Біз өмір сүрген қоғамда да сондай күрт түскен бұтақтар бар. Бірақ соны сіз секілді жақсы бір бағбан келіп кесіп тастайын, кеселден құтқарайын десе, әлгі алма ағашының тамырына балта сілтеді деп даурыға қалатындар бар ғой бізде.

Е р д е н. Тауып айттың, Кемелжан. Дәл қышыған жерден шығып отырсың.

К е м е л. Неге өйтеміз? Неге солай? Неліктен күдіктенсе қаламыз?

Е р д е н. Е, осыны айтшы, шырағым. Алысты көре алмаймын дегенім осы ғой менің.

К е м е л. Әлсіздігіміз бұл. Өйткені даурықпалық, айқайшылық, жауырды жаба тоқушылық дегеннің бәрі де әлсіздіктен туады.

Е р д е н. Міне, міне...

К е м е л. Әлсіз дегенде совет үкіметі әлсіз деп ұғып қалмаңыз, Ереке. Совет үкіметі, құдайға шүкір, тамырын тереңге жіберген қара емен секілді, жау да, жұт та шайқалта алмайды. Әлсіз болғанда, ана Жұбатқандар әлсіз. Олардың күні-түні ойлайтыны — қайтсем орнымнан түсіп қалмаймын? Сол себепті сіз сияқты бағбан келіп шірік бұтақты кесе бастаса, тамырға балта шапты деп айқайлайды олар. Әрбір совет азаматының көкірегіне ұялаған асыл есім — совет үкіметі деген сөзді өзіне қару етіп алып, сонымен соқпақ болады. Арзан айла. Міне, біздің әлсіздігіміз осында, Ереке. Ең әуелі біз осы дертпен күресуіміз керек.

Е р д е н. Жөн, жөн, жөп айтасың, Кемелжан.

Кемел кетеді. Ерден соңынан кетеді.

Тынышгүл көрінеді.

Т о ғ а ш. Зәрина қайда?

Т ы н ы ш г ү л. Айтпады ма, ауданға кеткен жоқ па? Сұрау екеуі.

Т о ғ а ш. Оны неге жібердің?

Т ы н ы ш г ү л. Мен жіберді дейсің бе, шырағым. Өздерің болып келіскен шығарсындар дегем.

Т о ғ а ш (*көкетіп*). Келіскен шығарсындар дегем, келіскен шығарсындар дегем...

Тынышгүл. Ақырынырақ сөйлесің, балам, дау-
сың құлағымды жарып барады.

Тоғаш. Ақырын сөзді естігің келсе, жел берме қы-
зыңа.

Тынышгүл. Естіін дегенім осы ма еді, балам-ау.
(Кетеді.)

Тоғаш (ойланып). Апырай, айдың күннің ама-
нында тірі жүріп қатыннан айрылды деген не сұмдық? Ешім
пшанның «қатының өзіннен бір елі төмен болсын, ал бір
елі жоғары болса, құдайдың ұрғаны деп отырғанын та-
лай естідім» деуші еді әкем марқұм. Қайран бұрынғы-
ның кісілері-ай, білмей айтпайды екен ғой... Өзіме де
обал жоқ, төртінші класты бітіріп үйінде отырған Өр-
мекбайдың қызын ал, қақ-соқта жұмысы жоқ, нағыз те-
ңіз. Шаруанды істейді, дегенінді екі етпейді, қой аузы-
нан шөп алмайтын көнбіс, мініскер торының нақ өзі деп
талай ағайын айтты-ау. Соған мына сор мандай илікпе-
ді ғой. Ал тарт, енді сазайынды... Апырау, ес болсайшы
бұл мұңдарда. Атам қазақ атам заманнан бері дәрігер-
сіз-ақ күнелтіп келе жатқанын неге түсінбейді? Әкесі
Сәрсенбай өмір бақи қойдың қиын тазалап, дарияның
камысын шапқаннан басқа түкті көрмеген еді. Қалай же-
тіле қалды десенші? Зәрина?.. Ә, Зәрinna. Жо.. жоқ... не
дәрігер тұрар, не мен тұрармын.

Шам сөнеді.

*Жазыққұм. Сордың шеті көрінеді. Сұрау, Кемел, Зәрина.
Зәрина микроскопқа үңіліп әлденені зерттеген түрі бар.*

Кемел. Иә, Сұрау онжылдықты бітірген соң Алма-
тыға, өзіме келесін. Жоғары оқу орнына түсесін.

Сұрау (мұңайып). Ал, Тоғаш жездем «Алматыда
түк те жоқ, қалада тұратындар тойып тамақ ішпейді.
Мал секілді, жейтіндері көк шөп. Қарның ашып қалады.
Қайта өзіме кел. Бәрін қойғанда тамағың тоқ болады»
дейді.

Кемел (күліп). Дүниеге әркім өз биігінен қарайды,
балақай. Біреулер ойда тұрады, өзінен басқа ештеңені
көре алмайды. Бірақ көре алмаса да, алысты көрдім деп
ойлайды. Енді біреулер шығапдап биікте тұрады. Қиян
шалғай алысты көреді. Бірақ кең дүниені көрдім деп дау-
рықпайды.

Сұрау (шегі қатып күледі). Жұбатқан ағаны ай-
там... біз төменде оның не көрмейді. Сөйте тұрып бә-
ол бізді төбелесіп жатсақ та көрмейді. Сөйте тұрып бә-
рін де көрем дейді. (Тағы күледі.)

Кемел. Жұбатқан ағаң отырған биік алысты көру үшін емес, алыстан көріну үшін жасалған биік. Иә, солай, шырағым.

Зарина. Менің ойымша, бұл сордың сазы ревматизм, полиартрит ауруларына табылмайтын ем.

Кемел. Дұрыс айтасың, Зарина.

Тұмсығы көрінген машинадан Жұбатқан қарғып түседі.

Жұбатқан. Апырау, бұларға айтқан сөз желге айтқанмен бірдей деймін. Бұлар кісіні осылай шаршатады деймін.

Кемел *(қалың ойда отырған қалпынан селт етіп)*. Пай-пай, сендердің әдеттерің-ай, өстіп шулата жүретін.

Жұбатқан *(әрлі-берілі ойқтастап жүріп)*. Ашуланбауыңа қоймады ғой, бұлар, Кемел-ау.

Кемел *(бап, салмақпен)*. Ал не сұмдық болып қалды осы күйгелектенетіндей? Кәне, айтшы, біз де білекті сыбанып кірісіп кетейік.

Жұбатқан *(Кемелді құшақтап, күліп)*. Құрдас деген, міне, осындай. Баяғы қалпы, жоқ жерден ілік тауып алып сынап-мінеп жатқаны...

Сұрау. Кемел аға жөн айтады.

Жұбатқан. О... о...

Кемел. Әне, көрдің бе?

Жұбатқан *«Сен не дейсің?» дегендей Заринаға қарайды.*

Заринаның да айтары осы... Қарамай-ақ қой о жаққа.

Зарина *(күліп)*. Мен бір есептен Жұбатқан ағаны жақтап кетем бе деп отырмын.

Жұбатқан *(көтеріліп)*. Әне, Заринаның кім жақ екенін көрдің ғой...

Сұрау. Зарина тәтем дәрігерлік пункт тезірек ашылар ма екен деп жағымпаздық жасап жатыр...

Бәрі де күліседі.

Кемел. Бұл мені баяғы қалпы деп санап жатыр ғой. Өзі де сол кездегісінен ұзап кетпеген. Сырлы аяққа су құйып, аузы мен үрлеп дауыл тұрғызатын әдеті болушы еді. Көрдіңдер ғой, міне, осы жерде де сол мінезіне басып жатқан жоқ па?

Күлкі. Ренішті Тынышгүл келеді. Қарт ананың ау-жайына қарап, бәрі де тынып қалады. Жұбатқан әзілдемек болады. Бірақ онысы әсерлі шықпайды.

Жұбатқан. О, құдағны құрғыр-ау, әлі осындамысың. Күйеу бала ұнаған екен әбден.

Тынышгүл (үңсіз көзінің жасын сүртіп). Сұрау-жан, мен саған келдім.

Сұрау. Жай ма, апа?

Тынышгүл. Ауылға қайтамыз, балам.

Зәрinna. Апа, аз күнге шыдай тұр, бірге кетерміз дегенім қайда? Күйеу балаңа өкпеледім деп мені отқа тастамақсың ба?

Тынышгүл үндемейді. Үңсіз домалаған көзінің жасын сүртеді тағы да.

Жұбатқан. Немене, Тоғаш бірдеме деп жүр ме?

Тынышгүл. Жоқ, ешкім де ештеңе деген жоқ, қарақтарым.

Кемел. Енді не болды?

Тынышгүл. Әлгі біздің үйдегі марқұм үнемі түсіме енеді. Айтары ауылға қайт. Аруағы ренжиді ғой деймін, қайтпасам болмайды. Тұр, Сұраужан. Неге мелшиіп қалдың, бассаңшы аяғыңды.

Сұрау шешесінің соңынан ереді.

Зәрinna. Апатайым-ау, өлтіріп неге кетпейсің мен бейбақты.

Шешесінің соңынан кетеді. Аз-кем қолайсыз тыныштық басады.

Кемел. Әлгі Тоғашы түскір ренжіткен болды ғой, тілдеп жатқанын бір ретте естіп қалғаным бар еді.

Жұбатқан. Ондай болса, айтпай ма жаңа?

Кемел. Ай, Жұбатқан-ай, айтатын ана Тынышгүлдей болып па? Айтқанда не, өз қолын өзі кесе ме?

(Жұбатқан сабырлы қалыпта, салмақпен үңсіз отырады.)

Зәрinna жәйі қатты толғантады мені, Жұбатқан.

Жұбатқан. Толғантса, не істейін. Қаражат сұрап баяғыда хат жазғанбыз.

Кемел. Сендердікі сол хат жазудан келеді ғой.

Жұбатқан. Хат жазбағанда... Өз зарплатымды берейін бе?

Кемел. Бер өз зарплатыңды. Неге бермейсің? Мына жалпақ жатқан жазық құмда бір-ақ дәрігер бар екен. Соның өзіне жұмыс тауып бере алмай отырсың. Шып күйіп-пісетін, шын шыдамсыздық көрсететін жер, міне, осындай жер емес пе!

Жұбатқан. Ерте ме, кеш пе, пункт мәселесі шешіледі. Бірақ ол мәселе шешілгенше дені сау адам қалайша шыдап отыра алады? Осыған таңым бар. Ал облыстап хабар келді, биыл Жазыққұмнан пункт ашуға қар-

жы жок, ендігі жылға қалдырылды дейді. Сонда не, ендігі жылға дейін өстіп отыра бермек пе?

Кемел. Не істе демексің сонда?

Жұбатқан. Қой баксын күйеуіне қосылып.

Кемел (*ызалы күлкімен*). Білгем осыны айтарыңды. Қойдан асып нені көрем дейсің. (*Ойланып.*) Сен, міне, ел ағасысын, Жұбатқан. Ал, сенің әкең болса, қой бакқан еді...

Жұбатқан. Немене, жалғыз менің әкем ғана ма, сенің әкең де қой бакқан. Бәріміздің де әкеміз...

Кемел. Иә, нә, айтайын деп келе жатқаным осы. Менің әкем де қой бакқан, сенің әкең де қой бакқан. Менің әкемнің әкесі де қой бакқан, сенің әкеңнің әкесі де қой бакқан.

Жұбатқан. Дәл солай.

Кемел. Менің әкемнің әкесінің әкесі де қой бакқан. Сенің әкеңнің әкесінің әкесі де...

Жұбатқан. Өй, сен шұбалтып кеттің ғой.

Кемел. Ата-бабамыз көзін қоймен ашты.

Жұбатқан. Иә, қоймен ашты.

Кемел. Ал ендеше, сөйткен қазақты «қой бак, қой бак!» деп...

Сырттан шу естіледі. Шырылдаған әйел дауысы естіледі.

Кемел (*шошынып*). Апыр-ау, мынау Зәринаның дауысына ұқсайды ғой... Әлгі Тоғаш бар болғыр бір жазым жасап жүрмесе пігі еді?!

Жұбатқан (*шошынып*). Ә, Тоғаш дедің-ау?! (*Сағатына қарайды.*) Ал онда мен кеттім...

Машина шегініп кетеді. Кемел ойда.

Кемел. Бар, бар, бір пәлесі тиер деп қашып барасың ғой.

Қ а р а н ғ ы л ы қ.

Жазыққұм. Тоғаш үйінің алды. Зәрина жалғыз.

Зәрина. Апам мен Сұраудың кеткеніне бір ай болып қалыпты-ау. Ұрланып жаз да өтіп барады. Бүгін болмаса, ертең болар деген үмітпен көп күндер кейінде қалды. Енді Қызылқұм не қызығын дайындап тұр екен?

Бекет келеді. Сондай қайғылы.

Бекет. Жаңа Бигайшаның басына барып қайттым. Бұрынғыдан да аласарып бір-ақ уыс төмпе болып қалыпты...

Зәрина (*күрсініп*). Иә, алулы құрбы еді ғой. Амал қанша...

Бекет. Кеше ғана талай-талай жан сырларын шертісіп, өмірдің ыстығы мен суығын бірдей бөлісіп жүрген ет-бауыр жақын адамның енді бір кішкене төмпе болып жатқаны ақылға сыймайды тіпті.

Зэрinna (*торығыңқырап*). Шын ғашық, шын сыйласты адамдарды өстіп ажал айырады. Сыйласа білмейтіндерден ойбайласаң да құтыла алмайсың.

Бекет. Бұрын Бигайша барда ештеңені ойламайды екенмін. Қандай өкінішті, Зэрinna. Қой соңында салпақтап жақсы жылдарды қор етіппін ғой ойлап қарасам. Ақыл шіркін түстен кейін келген соң не шара бар?!

Зэрinna. Ақыл шіркін түстен кейін келген соң дедің-ау, Бекет.

Ойланып олай-бұлай жүреді.

Бекет. Сөге көрме, Зэрinna, асыл құрбы едің, қоштасқалы келдім сенімен. Астанаға оқуға кетіп барам.

Зэрinna. Қоштасқалы дейсің бе, Бекет?

Бекет (*кетіп бара жатып*). Ал сау бол, Зәке. Анда-санда Бигайшаның басына барып тұрғайсың.

Бекет кетеді. Зэрinna соңынан ұзақ қарап тұрады. Кемел келеді.

Кемел. Асығыспын, Зәрежан. Астанаға жүріп барам...

Зэрinna кешеулеп бұрылады.

Зэрinna. Не дедіңіз? Кемел аға екенсіз ғой.

Кемел. Телеграмма алдым. Алматыға шақырып жатыр.

Зэрinna. Менен басқаның бәрі де кетіп жатыр. Кетіп жатыр.

Кемел. Бір жола кетіп бара жатқан жоқпын, Зэрinna. Қайтып оралам кешікпей. Сені қуандыра кетейін деп әдейі соғып отырмын.

Зэрinna (*әлгі бір сезімнің ырқынан шыға алмай*). Кемел аға, кішкентай бір құс болсам деймін. Сөйтіп, қиян шалғай алысқа ұшып кетсем...

Кемел. Сол кішкене құсқа тіл бітсе... «Шіркін-ай, адам болып жаралып, жер бетінде алшаң басып жүргеннен артық не бақыт бар екен дүниеде» демесіне кім кепіл.

Екеуі де күледі.

Зэрinna (*күрсініп*). Кемел аға, жұрттың бәрі сіздей болып неге жаралмайды екен, сонда мен секілділер құс болсам деп армандамас еді ғой.

Кемел (*күліп*). Жұрттың бәрі мен секілді болса

«шіркін-ай, осы жұрт Жұбатқандай неге болмайды екен?!» дейтіндер де табылар еді ғой.

Зәрина ойланып қалады.

Зәрина. Жана менің көз алдымда Бекет құс болып ұшып кетті. Мына ұлан-қайыр далада құс болып самғап жүргеннен артық не бақыт бар дейсің, Кемел аға. Бекетке ұксап, мен де ұшып кетсем бе деймін...

Кемел. Мен жуырда облыс орталығында болдым. Жазыққұм жайлы пікірімді ортаға салдым. Облыс басшылары бәріне де келісті. Таяудағы екі-үш жылда Жазыққұмға санаторий салынады. Ал, медпункт мәселесіне келсек, о да ашылатын болды. Міне, қағазы. *(Қағазды Зәринаға ұсынады).*

Зәрина *(қуанып)*. Қандай жақсысыз, Кемел аға.

Кемел. Бүгін-ертең сенің атыңа жарлық келеді. Жұбатқан уәде беріп қалды. *(Күліп.)* Сөйтіп Сәрсенбаева жолдастың құс болып ұшып кетуге уақыты болмай қалады енді.

(Екеуі де күледі.)

Ал, қайтып оралғанша, Зәрина.

Кемел қоштасып шығып кетеді. Зәрина оның да соңынан ұзақ қарап қалады. Үстінде ақ халаты бар бейтаныс әйел ертіп асығыс Жұбатқан келеді.

Жұбатқан. Слушай, Зәрина, Тоғаш қайда?

Зәрина. Жұбатқан аға, сіз де келіп қалдыңыз ба? Жоғары шығыңыз. *(Әйелді байқап.)* Жоғары шығыңыздар.

Жұбатқан. Жоқ асығыспын. Тоғаш керек еді.

Зәрина. Жайласыңыздар, тамақ піскенше келіп те қалады.

Жұбатқан. Сушай, онда Тоғаш былай етсін. Ана қызыл отаудың үйін әзірше медпунктке берсін. Ауданға бара салысымен қызыл отауға арнап үй жібертем, осылай де.

Зәрина. Жақсы, Жұбатқан аға. Айтайын.

Жұбатқан *(бейтаныс әйелге қарап)*. Жатсыпбасыз. Бұлар сондай жақсы адамдар, Гүлсара Жанасовна.

Зәрина. Бұл кісі кім?

Жұбатқан. О, таныстырмаған екенмін ғой. *(Бейтаныс әйелге.)* Бұл жолшыбай өзіңізге айтып келген ферма бастығы Тоғаштың үйі. Мына кісі Тоғаштың жұбайы — Зәрина. Маңдай алды қойшы.

Зәрина. Не айтып кеттіңіз, Жұбатқан аға?

Жұбатқан *(мән бермей)*. Ал мына кісі Гүлсара

Жанасовна. Жазыққұмның жаңа дәрігері.

З э р и н а (шошынyp). Дәрігер?

Жұ бат қ а н (асығып). Иә, иә, дәрігер. Ал Гүлсара Жанасовна жатсынбаңыз, бұлар сондай қаныбетті жан-дар. Енді айналып келгенше еңбекте ерекше қарқын ту-ғызып, медпункт мәселесін жөнге қоятын болыңыз.

Жұ бат қ а н шығып кетеді. З э р и н а толғаныс үстінде.

Музыка.

Тоғаштың үйі. Түн ортасы. Қатты есік қағылады. Тоғаш «тез бол, есік аш» деген Берденнің даусы естіледі.

Тоғаш (ұшып түрсееліп). Бұл кім? Берден? Малға қасқыр шапқаннан сау ма, мал аман ба?

Б е р д е н. Мал аман. Зәрежан әлгі дәрігерің қайда? Кішкентайымыз қатты ауырып... Денесі от па дерсің. Күйіп барады... Күркілдеп жөтелгенде дем ала алмайды тіпті.

Тоғаш. Балаң ауырса, қатының не бітіреді. Күндіз алып келмей, кеш түскенде елді дүрліктіріп.

З э р и н а. Гүлсара Жанасовна, тез киініңіз. Мына кісімен арғы бетке барасыз.

Гүлсара. Арғы бетке? Осы түн ішінде ме?

Б е р д е н. Кешіріңіз, айналайын, жүріңізші тезірек. Сәби ғой...

Гүлсара. Осы қараңғыда жылымға түсіп өл дей-сіз бе? Қазір ыстық түсіретін мына дәріні беріңіздер. Ер-тең осында алып келіңіз.

З э р и н а. Қысылып жатқанда, бармауыңыз қалай Гүлсара? Аузына емшек сала алмай жатқан сәби дәріні қалай іше алады?

Гүлсара. Мен қалай ішкізем. Ішсе де, ішпесе де барғандағы беретін дәрім осы.

З э р и н а. Барыңыз, Гүлсара Жанасовна. Ыстығы жоғары болса ішке түсіп өкпе ауруына шалдығуы мүм-кін. Пенициллин ала барыңыз да ине салыңыз.

Гүлсара. Кірпігі қимылдап жатқанда уколды кө-тере алмай, үзіліп кетсе қайтем? Екі ортада мен...

З э р и н а. Қорықпаңыз. Бара көресіз.

Гүлсара. Жо, жоқ, біреудің обалына қала алмай-мын.

З э р и н а. Қайта бармасаңыз обалына қалмайсыз ба?

Б е р д е н. Зәринжан, болмаса өзін жүрші.

Тоғаш. Не оттап тұрсың өзін. Жалақысын алып отырған ана дәрігер бармағанда қарыңға жабысқан талақтай бұған не бар?

Зәри́на. Гүлсара барады. Бармаса мен барам.

Тоғаш. Кім? Сен бе? Аяғыңды аттап басшы.

Зәри́на. Басса несі бар, басам.

Берде́н. Зәрішжан, жанжалдаспай-ақ қойыңдар. Басқа емі жоқ болса, дәрісін алдым. Тағы беретін дәріңіз жоқ па?

Гүлса́ра. Жоқ.

Берден кетіп бара жатады.

Тоғаш (*айқайлап*). Әй, Берден малыңа сақ бол. Көрші қойшыларға қасқыр шауып, шығындап кеткенін есінде ұста!

Зәри́на. Қандай тас жүрек едіңіз, Гүлсара. Сізді де адамның арашасы дейді. Дәрігерлік парызды былай қойғанда адамның адамға деген жан ашырлығы қайда?

Тоғаш. Қойшы, көкімей. Сенің-ақ жүрегің елжірейсің де жүреді екен. Біреу үшін суга батып өлсін бе?

Гүлса́ра. Және аргы бет менің участоғым емес қой.

Зәри́на. Қысылтаяң шақта аргы бет, бергі бет деудің несі жөн. Күшің жетпесе де, қысылып жатқан адамға қол ұшын беру дәрігерлік парыз.

Гүлса́ра. Мен оны сізден жақсы түсінем.

Зәри́на. Түсінгеніңіз осы ма? Егер адамға қол ұшын бермессеңіз, дәрігерлігіңізден не пайда? Мен әр уақытта шындықты қалайтын адаммын. Мен үшін сіздің осында келгеніңіздің өзі де жұмбақ.

Гүлса́ра. Мен де сізді өте жақсы түсінем. Сыншыл болсаңыз мен де шынымды айтайын. Мұнда келген мақсатым — екі жылымды өтеп, дипломды қолға алу.

Зәри́на. Енді мен бәрің де түсіндім. Әкеліңіз шприцті мезгіл-мезгіл укол салып, өмірін бір күнге ұзартсам да дәрігерлік парызымды өтейін.

Тоғаш. Дәрігерлік парыз, дәрігерлік парыз. Парызыңның жаманың. Ешқайда да бармайсың?!

Зәри́на. Маған тор атты ерттен бер.

Тоғаш. Э, бұл үкімнің орындалуы қнынырақ болар. (*Зәрина киініп кете бастайды.*) Тоқта!

Зәри́на. Сенің әніңді тыңдай-тыңдай болғанмын. Тұр былай жолымнан!

Зәрина тоқтамастан шығып кетеді.

Далада алай-түлей боран. Зәрина жалғыз.

З ә р и н а. Тоғаш, ә, Тоғаш. Апыр-ау, шынымен-ақ жалғыз қалғаным ба, далада?

Өткен өмір көз алдына келе бастайды. Ар жақта Тоғаш көрінеді.

З ә р и н а. Міне, біз қосылғалы үш ай. Үш күн онаша қалып көрмеген секілдіміз.

Т о ғ а ш. Уақыт болып жатыр ма, соған, Зәретай.

З ә р и н а. Осыдан үш ай бұрын училищеге күнде келуші едің. Уақытты сонда қалай таптың екен?

Т о ғ а ш. Онда жанды шүберекке түйіп жүрдік қой. Зәретай, қатынсыз өтуге бола ма дүниеден.

З ә р и н а. М... солай де. Қатынсыз жүргенде жанды шүберекке түюге болады екен. Қатын алғаннан кейін жанды шүберекке түюге болмайды екен. Түсінікті.

Т о ғ а ш. Өзің емес пе едің: «Енді қашан келесің?» — деп қнылып тұрып алатын. Сонда мен көңіліңді қимағандықтан «ертең ертемен» деп қалай айтып қалатынымды өзім де байқамайтынмын.

З ә р и н а. Құсың.

Т о ғ а ш. Түк те қулығы жоқ. Рас айтам. Сосын былай шыға беріп «қап, ертең ертемен» деп қалай асығыс айтып қалдым екен, келер жұмада демеген скенмін. Ендігі жолы болсын» деп өкінетінмін.

З ә р и н а. Қара, енді, мықтымсынуын. «Ертең келейінші», — деп өзің емес пе едің қнылып тұрып алатын. Бір жолы «Емтиханға дайындалайын, ендігі жұмада келсең қайтсіді?» — дегенімде «ертең келем, егер орныңнан табылмасаң, асылып өлем» деген батыр кім еді? Қайта мен емес пе едім көңіліңді қимайтын.

Т о ғ а ш. Жә... жә... Бас жағына барыспайық. Бір жолы өз қалауың бойынша араға екі күн салып келгенімде: «Кеше қайда болдың? Күттім сондай?» — деп жыларман болғаның қайда? Тере берсе, сенен де шығады ондайлар.

З ә р и н а. Иә, деген, мен онда күнде келіп жүріп екі күн жоқ болып кеткен соң сені ауырып қалды ма екен деп қорыққам...

Т о ғ а ш. Жарайды, жарайды ақталмай-ақ қой енді. Қызылқұм мен Жазыққұмның ыстығы мен суығына бой бермей жүрген Тоғашты ауырып қалды деп қорыққан жоқсың. Сокпа өтірікті.

З э р и н а. Шынымды айтсам, мен Жұбатқанның көңілін қинамағанмын. Қайта-қайта кабинетіне шақырып алып «Тоғаш жақсы бала, бақытты семья құрасындар» деп болмады ғой. «Анаң хабар берілген, ол кісі қарсы емес»,— деп те айтқан. Сол сөзіне нанып қой анамды ренжітіп алғаным.

Т о ғ а ш. Жә, доғар. Осы күйеуім шаршап келеді-ау деп шай қайнатуды да білмейсін. Қашан үйренер екенсін.

Тоғаш көрінбей кетеді.

З э р и н а. Тоғаш, ә, Тоғаш. Не болды саған? Мен сені кінәлағым келмейді. Өйткені өрісің белгілі сенін. Ала-бұртқан көңілге төтеп бере алмағаның да содан. Сенімен төс түйістірген күннен бері іздеумен, елегізумен келем. Не істеймін? Неге елегізімін? Оны өзім де білмеймін. Ау, қайсың барсындар?

Қ а р а н ғ ы л ы қ.

Тынышгүл үйі. Тынышгүл абыржып, біреуді күткен тәрізді.

С ұ р а у. Апа, әлі он жылдықты бітірген соң мен де Зәрина тәтем секілді дәрігер болам.

Т ы н ы ш г ү л. Қайдам, шырағым, тым ұзақ күтіп қалдық-ау.

С ұ р а у. Апа-ау, саған не болған? Келгенше сол болып жатыр да.

Т ы н ы ш г ү л. Кешіккенге айтам, балам. Бие сауыны болмағанымен сүт пісірім уақыт өтті-ау. Сұраужан, әлде өзіміз барып тауып алсақ қайтеді. Күте-күте шыдамым таусылды. Шаршаған секілдімін.

С ұ р а у. Шыдай тұрайық, апа. Біз онда барғанда Зәрина тәтем мұнда келіп жүрсе адасып қалмаймыз ба?

Т ы н ы ш г ү л. Қайдам шырағым, шыдасаң шыдай тұрайық.

Ар жақтан қария көрінеді.

Қ а р и я. Ей, қамкөңіл ана, сабыр ете тұр азырақ. Сәл күте тұр. Күте тұр, ана. Сен дүниеге ана болып жаралғанда күту үшін жаралғансың. Қыршын кезінде жолдасыңды майдан көзіне аттандырып оны ұзақ күттің. Бағың жаңды. Қайтып оралды жап жарың. Жұбайлық өмірдің бар қызығын енді көре бастаған кезінде жесір қалдың. Сәрсекеннің енді қайтып келмейтінін жақсы білесің. Сонда да жылы орнын суытпай күтіп отырсың.

Сен күтуге жаралғансың, ана. Күте тұр, сәл ғана күтші.

Ерден келеді.

С ұ р а у. Ата, үш күн болды, Зәрина тәтем әлі жоқ. Бәріміз жүріп Зәрина тәтемнен айырылып қалдық қой, ата.

Е р д е н. Апырай, енді не істесек екен? Іздеу керек! Иә, нә іздеу керек!

Далада алай-түлей боран. «Көмектесіңдер!» — деген Зәринаның даусы естіледі. Жан-жағынан қасқырлар жақындап келеді. Қайда қашарын білмеген Зәрина жар қабақтан жаңа қатып жатқан мұзға секіріп кетеді. «Қайдасың, Зәрина?» — деген іздеушілердің даусы естіледі.

Ж ұ б а т қ а н. Тал түсте кісі жоғалды деген не деген сөз. Айдың, күннің амаанында қара пәле болып жабыспаса еді?

С ұ р а у. Зәрина тәтем қайда?

Т о ғ а ш. Бейбақты жер жұтып кетті ме? Әй, нәуетек-ай, десеңші,

С ұ р а у. Қайда, Зәрина тәтем қайда?

Б а л а к ө т е р г е н ә й с л. Шырақжан-ай, қайда кете қалдың бізді тастап? Бала кездегі көп арманды, сөнген арманды қайта тұтатып ала көңіл етіп кеттің ғой, шырақжан. Неге айтпадың кетеріңді. Соңынан қалмай-тың едім...

Д ү к е н ш і. Жасың кіші бала болғанымен еркелегім келіп тұрушы еді. Таза едің, аңқау едің. Енді кімге еркелейін? Енді кімге емдетейін тісі құрғырды?..

С ұ р а у. Зәрина тәтемді көрдіңіз бе? Зәри-на...

Қ а р а ң ғ ы л ы қ.

Сеңнің үстінде қалқып келе жатқан Зәрина көрінеді.

«Көмектесіңдер, көмектесіңдер! Қайсың барсың?!

То-ғанш!..

Қ а р а ң ғ ы л ы қ.

Қ а р н я. Айтыңдаршы неге бұлай?! Ау, азаматтар, айтыңдаршы неге бұлай болды?!

М у з ы қ а.

ЕКІ ПЕРДЕЛІ ДРАМА

Қатынасатындар:

Сағындық — революция жолындағы жас азамат
 Нарша — Сағындықтың қалыңдығы
 Гарпед (Карпов) — Сағындықтың досы
 Әубәкір — Сағындықтың әкесі
 Әлти — бай
 Күләйма — Әлтидің қызы
 Дайша — Әлтидің әйелі
 Әлғали — Сағындықтың жама ағайыны
 Боярский — казак-орыс байы
 Омар — Әлтидің жандайшабы
 Хабар — гимназия шәкірті

Ауыл адамдары. Трактористер.

Оқиға 20 жылдарда Қазақстанның солтүстігінде өтеді.

Жаз айының ашық күні. Егін арасындағы бұралаң жолдың шаңғын шұбалтып жеңіл машина келіп тоқтады. Ішінен ырғалақырап барып бір кісі шықты. Ол облыстық партия комитетінің жаңа секретары Николай Васильевич Карпов. Жер ортасынан асып, сары-кідір тартқан шағы.

Николай Васильевич машинадан ұзақырап барды да, төңірекке көз салды. Лйнала көз жетер жердің бәрі көгерген егін. Кең сахараны қуалай соққан ыстық леппен баяу толқып тербеледі. Обком секретары еңбек алақанынан жаралған осы бір сұлу көріністі тамашалай ма, әлде өткен күннің басқа бір күңгірт елесін қуалай ма, томага-тұйық ұзақ тұрды.

Машинадан тағы біреу шықты. Әлғали Төпенев — совхоз директоры. Оның да самай шашы ағарған. Бетінде ажымның қалың ізі бар.

Әлғали жай басып Карповтың қасына келді. Ол да шалғай қайқаңға көзін қадады:

Бір бетте айдалған аңыз. Жабыңқы жалғыз мола. Басына қойылған белгі қисайып қирап қалған. Сол молаға тұмсығын тіреп трактор тұр. Бірі малшы, бір тракторист қып-қызыл дау үстінде. Дауыстары еміс-еміс талып естіледі.

М а л ш ы. Қой дедім ғой мен саған!

Т р а к т о р и с т. Ал мен саған былай тұр дедім ғой.

М а л ш ы. Былай тұрмаймын мен.

Т р а к т о р и с т. Онда маған өкпелеме.

М а л ш ы. Өкпелегенде не істейсің?

Т р а к т о р и с т. Бұрылмаймын. Қиратып, басып кетем...

М а л ш ы. Ал, кәне, баса ғой.

Т р а к т о р и с т. Басам дедім, басам. Басып кету түк те емес маған.

У-шу. «Баса алмайсың!» «Басам!» Карпов пен Әлғали осылай қарай беттеді.

Қ а р п о в. Бұл не шу?

М а л ш ы. Е, мынау сәулік өзеуреп болмайды.

Ә л ғ а л и. Жөндерінді айтыңдар. Бұл кісі Николай Васильевич Карпов — Обкомның бірінші хатшысы.

М а л ш ы. Мен бұл жерде мола бар, айналып өт деймін. Ал мына ант атқан көнбейді. Моланы да, сені де таптап кетем дейді.

Қ а р п о в. Мола таптағаны қалай?

Т р а к т о р и с т. Мола болғанда... Бұл мола... Бұл моланы осы жердің адамдары бай баласының моласы деген.

Қ а р п о в (*елеңдеп*). Кім деген байдың баласы екен?

Ә л ғ а л и. Руы Самай, Әубәкір деген бай болған, Николай Васильевич...

Қ а р п о в (*ойланып*). Ә... Ә... Күркенің Әубәкірі ме?

Ә л ғ а л и. Иә тап өзі...

Қ а р п о в (*ойланып*). Күркенің Әубәкірі... Сонда бұл жерде жатқан Сағындық болды-ау?

Ә л ғ а л и (*таңырқап*). Біледі екенсіз ғой, Николай Васильевич.

Қ а р п о в. Білгенде қандай! Бұдан қырық жыл бұрын осы жерде болғаным бар... (*Трактористі қасына шақырады.*) Сөйтіп моланы айналып өтуге болмайды дейсің?

Т р а к т о р и с т. Болмайды дегенде...

К а р п о в. Жо... Жо... Күмілжіме...

Т р а к т о р и с т. Иә, рас еді.

К а р п о в. Айналып өтуге болмайтыны — бұл жерде жатқан бай баласы? Солай ма?

Т р а к т о р и с т. Со-со-лай...

К а р п о в. Қай жақтан келген едіңіз мұнда?

Т р а к т о р и с т. Одессадан...

К а р п о в. Ә, Одессадан?.. *(Салмақтап.)* Одессадан келген скенсіз гой? Ал Одессадан келген жігіт, сіздің есіміңіз кім сонда?

Т р а к т о р и с т. Николай.

К а р п о в. Николай? О, аттас болдық онда. Сіз де Николай біз де Николай. *(Қарқылдап күледі.)* Екі Николай кездесіппіз ретіменен. Сонда сіз моланы таптап кетесіз? Ана малшыны да таптап кетесіз?

Н и к о л а й. Кешіріңіз. Қателік болды.

К а р п о в. Ал сіз бұл жерде қандай байдың баласы жатқанын білесіз бе?

Н и к о л а й. Жоқ, білген емеспін.

К а р п о в. Ендеше тындай бер. Бұл бұдан қырық жыл бұрын болған оқиға...

ШЕГІНІС

Бірінші бөлім

Әлти осы өңірдің үлкен байы. Сағындықтың әкесі Әубәкірмен құда болып, көңілді жүрген шағы. Қызы Күләйманы гимназия шәкірті Сағындыққа қосса, орыс, қазақ арасында өрісі кеңейеді, мәртебесі өседі. Қазір Әлти өз үйінде, өз жақыны Омар пысық екеуі осы жайді әңгіме етіп отыр.

Ә л т и. Күйеу баланы осында келеді дедің бе? Оны саған кім айтты?

О м а р. Тәйкестің Сүлеймені. Макөшінге барған екен, Сағындықты вокзалда көріпті...

Ә л т и. Қо-ош!

О м а р. Қасында бір орысы бар дейді.

Ә л т и. Қо-ош?

О м а р. Беті осы ауыл дейді.

Ә л т и *(ойланып)*. Ой, Омар...

О м а р. Ләббай, Әлексе?

Ә л т и. Сол Сағындық баланы қайда оқиды деді осы?

О м а р. Кетрамнор шаһарында. Қасым баласы Хабар бар ғой, сонымен бірге кемпазияда.

Ә л т и. Ана өзіміздің дөңдегі шоғадағы бай Қасымның Хабары ма?

О м а р. Дәп солай. Екеуі бір бөлмеде жатып оқиды.

Ә л т и. Сонда күйеу бала кім болып шығады екен?

О м а р. Апада Әубәкір осында құдалыққа келгенде бір сөзінде: балам кемпазияда, аман болса, ақ патшаның көмекшісі болады демеді ме?

Ә л т и. Ақ патшаң құлаған жоқ па еді?

О м а р. Жәй қауесет пе деймін. Әзірше тынышпыз ғой.

Ә л т и (*ойланып*). Әу, сонда күйеу бала ақ патшаның көмекшісі болса, мына мен — Әлти бай ақ патша көмекшісінің қайын атасы болам-ау, сонда.

О м а р. Әлбетте, Әлеке. Енші алласы ішінде, болып тұрсың.

Ә л т и. Қатен... Әй, Қатен...

Дайша кіреді.

Д а й ш а. Мені шақырдың ба?

Ә л т и. Сен мына жаман шалыңның кім болайын деп тұрғанын білдің бе?

Д а й ш а. Түсімде ақ боз атқа мініп жүр екенсің. Тәуіпке жорытсам сіздің үйдегі кісінің мәртебесі өседі, ақ патшаның оң тізесінде отырады деді.

Ә л т и. Міне, міне... Қатын, дәп өзі. (*Күледі.*) Ал Күләйма қайда?

Д а й ш а. Күләйма осында, біздің үйдің кісісі.

Ә л т и. Дайында ендеше. Күйеу балаң келе жатыр.

Д а й ш а. Жақсы... Дайындайын.

Шыға бастайды.

Ә л т и. Жоқ, тұра тұр, қатын... Әлгі күйеу бала келеді ғой... Сонда Күләймаға айтып қой, бетімен сөйлеп қойып жүрмесін. Көп күлмесін.

Д а й ш а (*күрсініп*). Айтудан кім жоқ-ау, біздің үйдің кісісі. Құдайтағала (*басын көрсетіп*) мына жерге бірдеме бермеген соң, не амал бар.

Ә л т и. Жә, жә, өз қызың туралы өзің сөйлесің, басқаларға не жорық. Бар айтқанды істе.

Дайша шығып кетеді.

Омар?

О м а р. Ләббай, Әлеке?

Ә л т и. Қонакқа қой сойғанмыз жөн болмас... Ана тор дөнен дұрыс шығар?..

О м а р. Ана таңын қасқыр тартқан дөнен бе? Жок, ақ патша көмекшісінің қайын атасы болайын деп отырып... таңын қасқыр тартқан... жо... ұят болады, байекесі. Ана ту жүрген көк бие дұрыс...

Ә л т и (ойланып). О да жөн екен-ау... Ай, Омарым-ай, сенің осы ақылың үшін ұнатам ғой...

О м а р. Е, әрине, естіген елден ұят қой. Таңын қасқыр тартқан байтал сойып...

Ә л т и (Омарды сөйлестпей). Жә, жә... Ал енді күйеу баланың алдынан кім шығады?

О м а р (ойланып). Күйеу баланың алдынан ба? Күйеу баланың алдынан... Күйеу ба... Әна, күйеу баланың алдынан Бірімжан шықсын...

Ә л т и. Таптың, Омар. Күйеу баланың алдынан Бірімжан шығады. Ал, келіп есік алдына тоқтағанда аттың басын Қасым ұстасын.

О м а р. Жөн, Әлеке, Қасым ұстайды...

Ә л т и. Ал, арбадан қолтықтап, арбадан қолтықтап бар ғой өзің түсіресің.

О м а р. Жөн, Әлеке, өзім түсірем.

Ә л т и. Ал, үйдің есігін Шәбден ашады.

О м а р. Жөн, Әлеке, есікті Шәбден ашады.

Ә л т и. Тоқта, Омар... Ойбай-ау. Паянтозды кім төсейді? Паянтозды ұмытып барады екенбіз ғой...

О м а р. Құдай-ау, естен шығып кетіпті ғой паянтоз дегенің, әрине, Әлти бай күйеу баласын паянтоз төсеп қарсы алмаса... Сұмдық қой... Сонда паянтозды ма? Паянтозды... Мына мен өзім төсейін...

Ә л т и. Әй?

О м а р. Иә, нә, ең алдымен паянтозды төсеп жіберіп, сосын күйеу баланы былай қолтықтап...

Ә л т и. Ә, дұрыс енше... Таптың, Омарым, ие, һі, һі. Ең алдымен қайын ата болып алайын... былайғы жұртпен қалай сөйлесуді білеміз ғой сосын.

О м а р. Әлбетте, Әске.

Ә л т и. Қымызды өзім сапырам...

О м а р. Әлбетте, қымызды өзің сапырасың.

Ә л т и. Аяқты сен әпересің...

О м а р. Әй?

Ә л т и. Аяқты сен әпересің деймін.

О м а р. Әлеке, сен қымыз сапыр, мен аяқ тасын, сонда күніміз ие болады? Күйеу бала түгіл, құдай болса

да жұрт артын ашып күлмей ме? Жок, қымызды мен сапырам. Аяқты балалардың біріне тасытамыз.

Ә л т и. О да жөн екен-ау. Әй, Омарым-ай, тауып кетесің-ау осындайда, Ал жүр онда дайындала берейік.

О м а р. Ә, жүр, жүр, Әлеке.

Екеуі де шығып кетеді. Күләйманы жетелеп, Дайша келеді.

Д а й ш а. Ал олай дейтін болсаң, әкеңнің өз аузынан естіші не дегенін. Жүр былай қарай.

Күләйма шегіншектей береді.

Әй, біздің үйдегі кісі, мына қызыңа бірден дессіңші. *(Аңырып.)* Көтек, біздің үйдің кісісі жок па? *(Күләймаға.)* Ойбай-ау, мына сорлыға не болған, жүр деймін. Күйеу баланы кім деп ойлайсың өзін?.. Кетрампорда оқып жатқан төре.

К ү л ә й м а. Төре болса қайтейін. Күйеуге тимеймін дедім, тимеймін.

Д а й ш а. Неге тимейсің? Сонда не, кәрі қыз атанып, осы үйдің босағасын құшақтап өтесің бе?

К ү л ә й м а. Еркектердің бәрі ит, алдайды.

Д а й ш а. Әй, жап аузыңды.

К ү л ә й м а. Жаппаймын. Өтірік пе? Түнде қасыңа келіп, қол салғанда айтпайтыны жок. Ал ертеңіне... Ал ертеңіне түк көрмегенсіп шайын ішеді де аттанып отырады.

Д а й ш а. Қой деймін, қызым, мына сөзді әкең ести көрмесін.

К ү л ә й м а. Естісе қайтейін, қонақ түсірмендер онда.

Д а й ш а *(аярланып)*. Айналайын, ақылды өзі. Өстіп турасын айтады... Төре болғанда, басқа еркектің біріне де ұксамайтын төре. Сен білесің бе оның кім екенін?

К ү л ә й м а *(жуасыңқырап)*. Жок.

Д а й ш а. Білмесен, ана Самай ішіндегі Күркенің Әубәкірі бар ғой... Соның баласы.

К ү л ә й м а *(өзгеріп)*. Әлгі өткен қыста біздікіне келген жігіт пе?

Д а й ш а. Иә, сол. Дөңдегі Шоғадағы Қасымның Хабарымен бірге келіп еді ғой?!

К ү л ә й м а *(өзгеріп)*. Хабар жаман.

Д а й ш а. Хабар жаман болса, жаман бола берсін. Ал Сағындық оқыған, ақылды бала.

К ү л ә й м а. Сағындық!.. *(Күледі.)* Апа, мен онда кнінейін.

Д а й ш а. Бар киін, жаным. Бәрін де дайындап қой-
ғам...

Күләйма кете бастайды.

Ау, балам, Күләймажан?.. Сағындық келгенде, әрине, екеуіңнің бір оңаша қалатын кезің болады. Сонда бай-қаулы бол. Бетімен сөйлеп қойып жүрме.

К ү л ә й м а. Апа...

Д а й ш а. Әу, құлыным?

К ү л ә й м а. Әкеммен ең алғаш кездескенде не дедің сонда? Айтшы?

Д а й ш а (*күліп*). Не дейін, түк үндемей жүзімді төмен салып, тұра бердім. Жоғары қарауға дәтім шыдамаған. Ұялғам сондай.

Күләйма сықылықтап күледі.

Бар, Күләймажан. Киімінді киіп, әзірлене бер.

Күләйма шығып кетеді. Омар келеді.

Қайын інім, ал не болып жатыр?

О м а р. Бәрі әзір, жеңеше. Күйеу баланы қарсы алу жабдығы түгел ойластырылды. Жылқыға кісі кетті.

Д а й ш а. Қонақ келгені осы емес қой. Ас табылады ғой бұл үйден. Мен мына өз баламның жайын ойлап, қамығам.

О м а р. Қырық жетіні байлап матап алып отырғаның мынау, не қамығатыны бар? Әубәкір ақылсыз адам емес. Кіммен құда болғанын біледі.

Д а й ш а. Қайдам, қайным. Жүрегім сонда да төп. Ел-жұрттың алдында маскара болмасақ...

О м а р. Қам жеме деймін, жеңеше. Екі баланы жағыстыру жағын маған тапсыр.

Д а й ш а. Олай ете алсаң, қалағаның болар еді ғой.

О м а р. Бір айғырдың үйірі...

Д а й ш а. Болады, қайным. Біздің үйдің кісісінің берері өз алдына. Қызынан малын аямайды.

О м а р. Уәде құдай аты...

Д а й ш а. Уәде құдай аты, қайным...

Әлти келеді.

Ә л т и. Күн екінді болды. Күйеу баланың келер шағы да жақындап қалды-ау, ә, Омар?

О м а р. Иә, Әлеке, құдай біледі, дәл қазір Көсенең қыстауынан бері асты.

Ә л т и. Ал енше, Омар, күйеу бала келмей тұрып, екінді намазын оқып алайық. Қатын, жайнамаз қайда?

Дайша су әзірлейді, жайнамазды дайындайды. Екеуі а.да.

Дайша кейінірек намаз оқи бастайды. Осы кезде сырттан жүгіріп бір малышы келеді.

М а л ш ы. Сағындық тоқтамады. Өтіп кетті...

Ә л т и (*намазды бұзып*). Не дейді? Оны саған кім айтты?

М а л ш ы. Өзім көрдім. Сыыр жайып жүр едім. Жеккені қос ат. Көшірде бір жігіт. Ал қасында бір орысы бар. Қара жолмен құйғытып былай өте шықты. Біздің ауылға көз де салған жоқ.

Ә л т и. Не деп тұр мына сорлы? Өз көзіңмен көрдің бе? Сағындықты танушы ма едің?

М а л ш ы. Танымағанда ше?

Ә л т и. Сенің де танымайтының болсайшы бір.

О м а р (*екі жағына кезек қарап*). Ассалаумағалейкум, Рахметолла. Ассалаумағаләйкум, Рахметолла! Әлеке, саждаға басынды сал. Намазың бұзылды.

Ә л т и. Мынау ит емес пе, намаз үстінде кеп айтып...
Малшы: «Мен білмедім ғой, байеке, мен білмедім ғой, байеке»,—деп шегіншектей шығып кетеді. Үшеуі тағы намазға бас қояды.

Д а й ш а. Жол ауыл іргесінен өтеді. Таяқ тастам жерге келіп, қалайша ат басын бұрмайды?

Ә л т и. Әшадан лә иләһә еллалла. Мен де соған қайранмын.

О м а р. Әлеке, намаз бұзылды.

Ә л т и (*ашуланyp*). Бүйткен намазы құрысын!

О м а р. Күнә, Әлеке, күнә.

Ә л т и. Әй, сен осы қашаннан бері сұфы бола қалғансың?

О м а р. Бәрі де құдай ісі.

Ә л т и. Ә, құдай ісі болса, кейін дұрыстап оқып, күнәмізді жуармыз. Ал сен қазір Әубәкірдің ауылына аттан. Күйеу бала не хабармен келді екен? Ау-жайы қалай екен? Соны біл.

О м а р. Жөнешем айтқаны болады ғой?

Д а й ш а. Болады делінді болады. Біздің үйдің кісісі баласынан мал аямайды дедім ғой.

Ә л т и. Мал аямауын аямаймыз-ау, бірақ сен ауызды молырақ ашқан екеңсің.

О м а р. Олай болса, өздерің біліңдер. Көлденең іске күйініп отқа түсер жайым жоқ.

Д а й ш а. Әй, біздің үйдің кісісі-ай. Жоқ жерде тары-

ла қалатын әдетің бар-ау. Қызыңның қызығынан аяғаныңды ертең көрге әкетпексің бе?

Әлти. Аяп отырмын ба, сөздің сірәғысы ғой...

Д а й ш а. Сірәғысы болса, қайынымның қалауы орындалады.

О м а р. Ал енше мен отырмайын.

Ә л т и (зорланыңқырап). Ал жарайды, Омар, жолың болсын!

Омар кетеді. Сахна қараңғыланады.

2

Әубәкір байдың арнап тіктірген отау үйі. Есік алдында Әубәкірдің өзі. Көзін қалқалап, алысқа қарайды. Қасында бір топ ауыл адамдары.

Ә у б ә к і р. Апыр-ау, рас Сағындық па келе жатқан?

А у ы л а д а м д а р ы. Рас, Әуке, дәл өзі.

Ә у б ә к і р. Жолда атасына барып сәлем беруге тиісті еді. Мұнысы қалай болды екен?

А у ы л а д а м ы. Білмеген шығар...

Ә у б ә к і р. Қайтып білмейді?..

Шапқын келеді.

Ш а п қ ы н. Жолаушылар жақындап қалды. Алдынан шығыңдар.

А у ы л а д а м ы. Алты жасар бала алыстан келсе, алпыстағы шал алдынан шығар деген. Әуке, балаң келе жатыр, ал, кәне, баста.

Әубәкір бастаған топ сыртқа ойыса береді. Сахна босаған кезде екінші жақтан Сағындық пен Гарпед шығады.

С а ғ ы н д ы қ. Ал Гарпед мырза, келістік қой? Бір оқ шығармайтын боламыз.

Г а р п е д. Келіскенде қандай, Сағындық Аубакирович, ең аяғы ит тұмсығы да қанамайды. (Алты атарын алып, қайта қабына салады.)

С а ғ ы н д ы қ. Е, жөні осы... (Екеуі де қарқылдай күледі. Сағындық келген бетте жапырлап әлгі топ келеді.)

А у ы л а д а м ы. Сағындықжан-ау, біз сені ана жақтан іздеп жүрсек, мына жақтан шығыпсың ғой.

С а ғ ы н д ы қ. Әкем қайда?

Әубәкір келеді.

Ә у б ә к і р. Е, жаратқан нем бергеніңнен айналайын!...

(Сағындықты құшақтап маңдайынан сүйеді. Амандық

сұрасады. Оқыстан.) Сен осы жолда Әлти ауылына соқпай өткенің рас па?

Сағындық. Әке, мен бұл жолы дем алайын деп келгенім жоқ. Тығыз шаруа бар.

Әубәкір (*кейіңкіреп*). Не шаруа соншама, әкетіп бара жатқан! Аңада әдейі хабар салдым, Әлти секілді бай ауылдың үстінен ат ойнатып өте шығуға бола ма екен, балам?! Ұят жасағансын.

Сағындық. Ұят болса, бірер күннен кейін әдейі барып ат басын тіреп, кешірім сұрармыз. Шаруа тығыз болған соң үйге жетуге асықтым.

Әубәкір (*разы болып*). Е, бәсе, Әубәкір нәсілі осылай болса керек еді.

Сағындық. Әке, сасқандықтан таныстыруды да ұмытып кетіппін. Бұл кісі Гарпед деген кісі. Морозовтың сізге жіберген арнайы делдалы.

Әубәкір. Ә, Мороз бай ма, Мороз байды білем. Бір жылы Қоянды жәрменкесінде табактас та болғанмын.

Жұрт шуласып кетеді: Байекесі Мороздың өзімен де табактас болған. Біздің байекен қайда бармады. Қорғанға да барған!

Әубәкір. Табактас болғанда, тіпті қызық.

Дауыстар. Ие, ие, сондағыңызды айтыңызшы.

Әубәкір. Шәуешектен бір дұңған сәудегері шай әкепті. Алам деген ойымда жоқ, жай былай жөнін білейін деп барсам үстінде жанат ішік, басында құндыз бөрік, бір орыстың дәуі тұр. Байқаймын, саудасы ұсақ. Шай жәшігіне дұңған бес сом сұрайды, орыстың дәуі үш сом береді. (*Күлкі.*) Сонымен жыным келіп кетті де: Әй, дұңған, неше жәшік шайың бар? «Жүз жәшік». Бары сол ма? «Мә ендеше бес жүз сомың»,— деп ақшаны суырып тастадым да, жүз жәшікті арттырып алып жүре бердім. Сөйтсем әлгі дәу Мороз байдың өзі екен.

Жұрт шуылы: Екі жүз қойдың құны-ау сонда? Біздің Әукең сөйтеді?!

Әубәкір. Содан Мороз бай екі жыл менімен араз болып жүрді. Шөп шабатын машина, сайман әкел деп жіберген делдалымды қатарынан екі жыл қайтарып жіберді. Ақыры үшінші жылда татуластық, әйтеуір.

Гарпед. Ие, мен сонда Морозовтың қасында тұрған. Сіз келдіңіз де, ай-түйге қарамастан кие жөнелдіңіз ғой. (*Күледі. Әубәкір де күледі.*)

Әубәкір. Ие, ие, сол жағында орта бойлы бір бала тұрып еді. Жөн-жөн, жаңа есіме түсті.

Г а р п е д. Ие, сондағы бала менмін.

С а ғ ы н д ы қ. Морозов Гарпедті сол бала кезінен бастап баулыған.

Ә у б ә к і р. Ә, Мороз бай кісі тани біледі. Обалы нешік менің де көкжалдың ішіндегі осалы емес екенімді бірден таныды ғой. Соның арқасында арадан қыл өтпейтін дос боп кеттік.

Г а р п е д. Александр Иванович сол достығын салық стіп жіберіп отыр мені.

Ә у б ә к і р. Құлағым сізде. Мороз бай салық етсе, көтереміз.

Г а р п е д. Александр Ивановичтің салығы — мың лау астық.

Ә у б ә к і р. Мұның қарымы не сонда?

Г а р п е д. Астық тапсырғандар үшін үй басы бір-бір шөп машинасы, бір-бір ат тырнауышы, мың кез кездеме, қалғаны ақшадай. Ал осы істі ұйымдастырғаныңыз үшін Александр Ивановичтің сізге арнайы сыйлығы тағы бар.

Ә у б ә к і р. Мороз бай бұл жолы шын көсілген секіп.

С а ғ ы н д ы қ. Жұмысшылары ашыға бастапты. Морозов астыққа мұқтаж.

1 - ш і қ а р а с а қ а л. Біздің үйде былтырдан қалған бір қапшық бидай бар еді, бір шөп машинасын алып қалар ма екем, байеке, соны бір жеріне тыға салшы.

2 - ш і қ а р а с а қ а л. Маған да бір шөп машинасы керек еді?

Г а р п е д. Астығыңыз бар ма?

2 - ш і қ а р а с а қ а л. Жинаған тері-терсегім бар еді, соны алмас па екен Мороз бай?

С а ғ ы н д ы қ. Морозов байлармен ғана сөйлеседі. Орта шаруалармен сөйлеспейді.

2 - ш і қ а р а с а қ а л. Сағындықжан-ау, тіл білесің ғой, түсіндірсейші ана Карпетіне, тері-терсегі бар деп, шөп машинаға мұқтаж деп...

Ә у б ә к і р (2-ші қара сақалға ашулана қарап). Өстіп қосарланып отыратын әдетің сенін. Тері-терсекті қайтеді Мороз бай? Бар, итке таста тері-терсегінді.

(Жұрт үндемей қалады. Соны сезген Әубәкір тез көңілденіп.) Гарпед мырза, Мороз бай делдалын кісі таппай жібермеген болар. Мың арба деген не, тәйірі.

Жұрт та тез өзгеріп көңілденеді.

Г а р п е д. Морозов та «Аубакир Қуркинычқа мың арба деген не, тәйірі»,— деп қалды.

Ә у б ә к і р (*Сағындыққа*). Балам, қағаз ал!
(*Сағындық қағаз, қарындаш алады.*)

Бояр байға елу лау... Көбештегі Иван досқа қырық
бес лау... жаздың ба?

Омар кіреді.

О м а р. Әлти байды қайда қалдырдың? Жаз оған да
бір елу лауды.

Ә у б ә к і р. Е, Омармысың? Төрлет, Омске? Төрлет!
(*Сағындыққа.*) Иә, Омекең дұрыс айтады. Әлти құдаға
да елу арба деп қой.

О м а р. Бірақ бір ғана шарты бар: Сағындық өзі келіп
әкетеді.

Ә у б ә к і р (*Күліп*). Әлбетте, Омар, әлбетте.

С а ғ ы н д ы қ. Барған сайын елу лау шығарсаңыздар,
Әлекеннің босағасын тоздыратын боламыз әлі...

Ду күлкі.

О м а р (*күліп*). Оқыған балалар, міне, осылай сөйлейді.

Г а р п е д. Морозовқа астық керек, астық шығатын
жерге барудан біз жалықпаймыз.

Ә у б ә к і р. Ал, не жаздың, оқышы, Сағындық?

С а ғ ы н д ы қ. Боярский Никонор Слыч... елу лау...
Көбештегі...

Ә у б ә к і р (*Сағындықтың сөзін бөліп*). Токта, балам... жоқ. Бояр байға елу аз болады, жетпіс лау деп қой.

Д а у ы с т а р. Ой, одан жүз лау да шығады. Қаптесер емес пе?

Ә у б ә к і р. Жүз десен, жүз де енше. (*Гарпедке.*)
Гарпед мырза, ол өзі осы өлкенің шіріп жатқан шонжары. Әдейі апарып таңыстырсам қалай болады?

С а ғ ы н д ы қ. Әбден дұрыс. Шаруаны сол Боярскийден бастайық.

Г а р п е д. Сағындық не айтса, сол болады. Мен қарсы емеспін.

Жұрт қопарыла береді.

Әріректе астық қабылдау пункті. Астық тасыған жұрт ерсілі-қарсылы өтіп жатады.

Гимназия шәкірттерінің киінген Сағындық өзінің сүйген қызы Наршамен кездеседі.

С а ғ ы н д ы қ. Амансың ба, Наршажан? Бүгін мен келгелі табаны күректей бір апта. Бір рет кісі де жіберіп

ем. Келмеді. Енді алып ұшқан көңіл сап басылып, жүдеп қалған жайым бар еді. Тіпті көре алмай кетем бе деп те қорқып ем...

(Нарша көпке дейін үндемейді. Беті ашылмаған уыз ұяң қыздың мінез-ибалығын танытып, жүзін төмен салып тұрады.)

Неге үндемейсің, Нарша?

Н а р ш а. Үндегенде не айтайын, Сағындық. Көре алмай қалам ба деп мен де қорықтым... Келеді ғой деп күтпен болдым...

С а ғ ы н д ы қ. Оның рас, Наршажан. Мен бірақ бұл жолы ауылға дем алайын, тынығайын деп келгем жоқ. Мойнымда үлкен жүк бар.

Н а р ш а. Түсінбесем де, ет жүрегім сезген секілді соны. Шақыртып жатыр деген соң әдептен озып келіп тұрмын.

С а ғ ы н д ы қ *(тебіреніп)*. Оқудың бітуіне бір-ақ жыл қалды енді. Бірақ бір күн сенсіз тұруға халім жоқ, Нарша.

Сағындым сондай. Өткен жылғы жазды есіме жиі ала берем. Алты ай қыс армандаумен болдым. Жыл құсы қашан келер екен? Мен ауылға қашан барар екем деп армандап ем. Сол күнге жеттім, міне.

Н а р ш а *(нұрланып)*. Осы жуырда түс көріп едім. Түсімде бір кен дарияның үстінде екенбіз деймін. Құдай-ау, кәдімгі өңімдегідей. «Сағындық, біз қайда бара жатырмыз»,— деп сұраймын. Сіз сонда: «Әне алыс қырқаны көресің бе? Сонда жердің жаннаты иран бақ бар. Соған барамыз»,— дейсіз. Көзім талғанша қараймын. Бірақ шалқыған көк теңізден басқа ештеңені көре алмаймын.

С а ғ ы н д ы қ. Шалқыған теңіз — ол біздің болашақ ғұмырымыз ғой, Наршатай.

Н а р ш а *(мұңайып)*. Қоркам сондай, Сағындық.

С а ғ ы н д ы қ. Неден?

Н а р ш а. Сіз мен үшін аспандағы жұлдызбен тең секілдісіз. Қолымды бекерге созам ба деп қоркам.

С а ғ ы н д ы қ *(күліп)*. «Сен бай баласысың. Ал мен кедей қызымын. Сен қалада оқисың, ал мен ауылда тірлік кешкен, аздап мұсылманша ғана сауатым бар адамып...» Осы ғой қорқатыпың?

Н а р ш а. Рас, былтыр мұндай сөзді айтпа деп өтініп едіңіз. Сонда да ойыма орала береді.

С а ғ ы н д ы қ. Баяғы бір ескі әуес, бос күдік, Нарша. Махаббатта «бай», «кедей» деген ұғым болмайды. Ма-

хаббаттың өз байлығы бар. Онысы — шалқыған сезімі. Жүрек лүпілі. Байлық?.. Бар тірлігі мал тұяғына бағынған мына кең сахарада байлық деген не, тәйірі. Бір жылғы жұтқа төтеп бере алмайтын байлық. Оның үстіне заман да қазір басқа. Асан қайғы армандаған жер ұйыққа бет алып келеміз. Сонда көздің құрты — байлық та, қу сіңір кедейлік те жойылады.

Н а р ш а (оқыстан). Біздің ауылдарды аралап жүрген ана орыс қонақ кім осы?

С а ғ ы н д ы қ. Әлгі маған еріп келген Гарпедті айттың ба?

Н а р ш а. Ие, сол Гарпед.

С а ғ ы н д ы қ (ыңғайсызданыңқырап). Оны неге сұрадың?

Н а р ш а (ол да ыңғайсызданып). Жай... Былай, жай сұрағаным ғой...

С а ғ ы н д ы қ. Ә, ол ма? Ол ана Екатеринбург қаласындағы бір алпауыт байдың делдалы. Орысша маклер. Қыр байларынан қожасына астық сатып алып жүр.

Н а р ш а. (ойланып). Саудагерге тіпті де ұқсамайды өзі. Ондай саудагерлер осында келсе, сіздің үйге түсіп, Дмитриевқа барса, орыс байларының үйіне түсіп, карта соғып, ішіп-жегеннен басқа түк бітірмеуші еді. Ал мына Гарпед болса, ылғи...

(Сағындық бір нәрсе айтқысы келіп оңтайланып тұрып қалады. Соны Нарша сезе қояды.) Бірдеме айтқыңыз келді ғой деймін?..

С а ғ ы н д ы қ. Жоқ, жай. *(Зорланып күледі.)* Саудагерлердің бәрі бірдей ме? Олардың ішінде мына Гарпед секілді парасаттылары да болады.

Қолында телеграмма, Гарпед кіреді. Наршаны байқамайды.

Г а р п е д. Телеграмма, Сағындық Аубакирович. Телеграмма. Ондағы жағдай түзелейін деген.

С а ғ ы н д ы қ. Жағдай түзеледі екен деп жайбарақат болмайық, Гарпед мырза.

Г а р п е д (шошынып). Немене, сыбыс бар ма?

С а ғ ы н д ы қ. Орыс байлары тым самарқау. Аяғын басқысы келмейді.

Г а р п е д. Онда қалай болды?

С а ғ ы н д ы қ. Сіз Морозовтың делдалы болсаңыз, әкем маған делдал. Қайтсең де, орыс байларының қыбын өзін табасың деп елші етіп жібердім. Не шара, бүгінгі таңда бұдан басқа айла жоқ.

Гарпед (күліп). Делдал біткенге жарыдық қой. (Ойланyp.) «Күнәні» тарих шіркін кешеді де. (Наршаны байқап, сескеніп қалады.)

Сағындық (күліп). Гарпед мырза, бұл Нарша ғой.

Гарпед. О, Нарша ма? (Жақындап келіп, қолынан сүйеді.) Нарша Гулхайыровна... Мына Сағындық Аубакировичті ертелі-кеш зарлатып қойған Нарша сіз екен-сіз ғой?

Нарша төмен қараған бойы, тағзым етеді.

Сағындық (күліп). Дәл соның өзі.

Гарпед. Наршатай, Сағындық Аубакировичті енді зарықтыра көрмеңіз. Бныл, қалай болса да, Сағындық Аубакировичпен бірге қалаға келіңіз.

Нарша. Оны Сағындық біледі ғой...

Гарпед. Сағындық білсе, сол жаңағы мен айтқан. Ал достар сендерге кедергі жасамайып, кетейін... Жүгіріп Әлғали келеді. Жас жігіт. Сағындықтың жамағайыны.

Әлғали. Әу, Сағындық деймін... Қайдасың, Сағындық?

Сағындық. Ие, Әлғали, не болды? Тыныштық па?

Әлғали. Әлти бай...

Сағындық. Не қыл дейді екен Әлти бай?

Әлғали. Сағындық келмесе, астық жоқ деп барған адамды қайтарып жіберіпті.

Сағындық. Әлти байдың ол бір қулығы да.

Гарпед. Енді қайттық?

Сағындық. Қайткені несі? Барамыз. «Астық шығатын жер болса барудан біз жалықпаймыз»,— деп айтқан кім еді осы?

Гарпед (күліп). Оны айтқан кісі осы төңіректен ұзап кетпеді ме деймін.

Нарша (қолайсызданып). Рұқсат етсеңіздер мен кетейін.

Сағындық. Жок, рұқсат жоқ, Наршатай. Кетпейсің.

Әлғали. Сағындық, әне әкеңнің өзі осылай қарай беттеп келеді.

Нарша мен Әлғали кете береді. Сасқалақтап Сағындық «Наршалап» Наршаның соңынан жүре түсіп барып қалады. Дубәкір көрінеді.

Дубәкір (ұнатыңқырымай). Гарпед мырза, айтыпызшы осы баланың не ойлағаны бар?

Гарпед. Ойы көп қой балаңыздың жете алатын болса, Аубакир Куркиның.

Сағындық (*сасып*). Іс жаман басталған жоқ, әке.

Әубәкір. Әкең кіріссе, іс жаман аяқталмайды да, балам. Ал өз жайыңды айтшы, не ойлағаның бар?

Сағындық. Не ойлайын, әке. Биыл оқуды бітірем, сонан соңғысын көре жатармыз.

Әубәкір. Жок көре жатқанды қой, балам. Жасың болса, міне, жиырмадан асты. Ата-анаң қызығыңды көргісі келеді.

Гарпед. Аубакир Куркиның, дұрыс айтасыз. Сағындық Аубакировичтің үйленетін уақыты жетті. Үйлен де, қатыныңды қалаға алып бар, оқыт деп ылғи айтамын бұл жігітке. Заман талабы осы.

Әубәкір. Дөп айтасыз, Гарпед мырза. Осы өңірде өзімізбен босағасы тең Әлти деген бай бар. Құда болып отырмыз. Келінімізде мін жоқ. Көргенді жердің баласы жаман бола ма?

Сағындық (*шошынып*). Әке, о не дегеніңіз?

Әубәкір. Дегенім деген.

Гарпед. Ұнатқаны бар ғой, Аубакир Куркиның.

Әубәкір. Ұнатқаны кім сонда? Орыс па, әлде ноғай ма?

Сағындық. Орыс та, ноғай да емес. Осы жердің қызы.

Әубәкір. Келген сайын әлгі қу сіңір Жақыбайдың ауылына барғыштай береді деп естуші ем. Таңба түсірме сүйегіме. Теңіне бар.

Сағындық. Таңба түспейді сүйегіне. Бардың жоқ болуы, жоқтың бар болуы оп-оңай бұл заманда. Аласа босаға биіктеп, биік босаға аласара береді, әке.

Әубәкір. Астағыпыралла, мына бала не деп кетті, Гарпед мырза?

Гарпед. Сағындық Аубакировичтің айтқанында жан бар. Көне заманның бар ғұлама философтары дүниенің баянсыздығын айтып кеткен...

Әубәкір (*тіксініп*). Гарпед мырза, сіз осы Мороз байдың делдалысыз ба, болмаса мына қазақ сахарасына келген әзәзілсіз бе? Кімсіз?

Сағындық. Әке, бұл не дегеніңіз? Гарпед мырза бар болғаны шындықты ғана айтты ғой.

Әубәкір. Шындық-мындығыңызды білмеймін мен, Гарпед мырза. Балаға өйтіп жел бермеңіз.

Сағындық. Өз жүрегімнің қалауы сол болса, қайтесін. Босқа жазғырма Гарпед мырзаны.

Әубәкір (*ойланып*). Олай болса, Мороз байға сәлем айтыңыз. Гарпед мырза, тілегін орындай алмаймын.

Гарпед. Тым шұғыл кеттіңіз ғой. Біз райдан қайтық, Аубакир Куркиныч.

Әубәкір (*күліп*). Ә, мен де райымнан қайттым.

Сағындық (*қынжылып*). Дүниенің бәрі «мә саған, мә маған» сауда болып кетті ғой...

Гарпед. Саудасыз тірлік жок, жігітім. «Сен маған балта берсең, мен саған пышақ берем»,— түү-түү заманнан келе жатқан қағида.

Әубәкір. Делдалдығыңды жаңа таныдым ғой, Гарпед мырза. (*Күлкі.*)

Дауыстар. Сықырлаған арба дыбысы. Өз нөкерімен Боярский келеді.

Боярский (*әртiнiрек таразы басындағы бiреуге*). Әділ есеп адамды жақын етеді. Дұрыстап адал өлше астықты.

Әубәкір. О, Бояр баймысың, жақсы келдің.

Боярский (*қалжыңдап*). Жаңа үлкен үйіне түсіп, Аубакир Куркиныч қайда деп сұрасам, бәйбішенің отау үйде деп жауап береді. Мұныңыз қалай, Аубакир Куркиныч, Сағындық Аубакировичпен жарыстыра отау тігудің қай жағындасың, ә?

Бәрі де күліседі.

Әубәкір (*күліп*). Мынадай бір аңыз бар екен: қайтсе де ана сүтін өтеймін деп бір ер азамат шешесін арқалап Мекеге бара жатыпты. Талай жыл арып-ашып, жолаушылап кеп бір жерге дем алып отырса, бір жүргінші жолығысады. Жай-күйін сұрасып біліскеннен кейін әлгі жүргінші: «Е, бейшара ана, арып-ашып Мекеге барғанша, бір шал тауып алып үйінде жатпайсың ба?» — депті. Сонда әлгі әйел: «Ондай атты күн қайда? Оны білер ұл қайда?» — деген екен. (*Күліседі.*) Сол айтқандай-ақ баламен жарыстыра отау тігетін баяғы заман қайда?!

Боярский. Ие, заман бұзылды ғой. Өтірік-шынын кім білсін. Қызылжарға да қызылдар келіп кіріпті деген қауесет бар.

Сағындық (*шошынған болып*). Қой, бекер болар.

Гарпед. Бізге жеткен хабарға карағанда Қызылжар қамалы берік.

Боярский. Ә, маклер мырза, сіз де осында екенсіз ғой.

Г а р п е д. Мен енді қайда болуға тиісті едім?

Б о я р с к и й. Маклер мырзаның жүріс-тұрысы маклерге ұқсамайды деген де хабар бар. Жаңағы хабар секілді, лайым теріс бола көрсін.

Г а р п е д. Шүбәланбауыңызға болады.

Б о я р с к и й. Шүбәсіз болса жүріңіз, осымен бүгін елуінші лау келді. Таразы басына барайық, көзіңізбен көріңіз.

Г а р п е д. Құп болады.

Гарпед жол бастайды. Боярский артына қайырылып.

Б о я р с к и й. Байка, Сағындық Аубакирович. Түбінде біз сені ғана білеміз. Айтпады деме.

С а ғ ы н д ы қ. Бұрынғыдай емес, жоқ нәрседен секем алып жұқарайын дегенсіз бе деймін, Никонор Сылыч.

Б о я р с к и й. О да мүмкін. Заман солай. *(Кетеді.)*

Ә у б ә к і р. Балам, осы мені буынсыз жерге жұмсап жүрген жоқсың ба?

С а ғ ы н д ы қ. О не дегенін, әке?

Ә у б ә к і р. Заман болса мынау. Сол Қетрампорың да қағынып тұрған секілді көрінеді ғой. Түбінде осы астық барар жеріне жетпей қолды болса, орыс, қазақтың ақсақал, қара сақалына не бетімізді айтамыз?

С а ғ ы н д ы қ. Жол жайы күн ілгері ойластырылған. Астықты станция басына жеткізіп берсеңдер болды. Ар жағын олардың өздері біледі.

(Гарпед Боярскиймен әлденеге таласып қалған секілді. «Сағындық, бері кел!» — деген дауыс. Сағындық кетеді.)

Ә у б ә к і р. Осы Гарпед дегеннен қорқам. Саудагер адамға мүлде ұқсамайды. Түбі балам орға жығылмаса жарар еді.

Омар келеді.

О м а р. Айтқаныңның бәрі орындалды, Әуке. Әлекең ауылы күтініп дайын отыр.

Ә у б ә к і р. Мен де мұнда қарап жатқам жоқ. Балаға такым бұрау салып жіберіп едім, бірден көнді.

О м а р. Бала көнуін көнеді-ау. Бар бәле ана қасындағысында ма деп қорқам.

Әлғали көріне беріп, аңгіменің төркіні бөтен болған соң тұрып қалады.

Ә у б ә к і р. Осы бәледен құтылудың қандай жолы бар, Омар?

О м а р. Омардың қалағанын орындасаң құтылудың жолы табылады.

Ә у б ә к і р. Орындалады, Омар, орындалады.

Омар. Бір айғырдың үйірі.
Әубәкір. (қолын ұсынып). Келістік, жалғыз-ақ бір
ғана шарты бар.

Омар. Құлағым сенде.

Әубәкір. Сағындық түк сезбейтін болсын.

Омар. Сағындық түк те сезбейді, Әуке.

3

*Әлти аулының көрінісі. Омар жол қарап тұр. Кейінірек-
те Әлти. Дайша, ауыл адамдары. Күләйма.*

Омар. Құдай жазса, екі айғырдың үйірі қалтада.
Ретін тауып екі дәуді тағы бір-екі айғырдың үйіріне то-
титсам... Төрт айғырдың үйірі... (Күліп.) Сонда Омекең-
нің мұртын балта кеспейді-ау...

*Шаң көрінеді. «Келе жатыр, күйеу бала келе жатыр!» —
деген дауыстар. Гарпед. Әлғали келеді. Амандық-саулық-
тан кейін қонақтар үйге кіріп жайласады. Омар қымыз
сапырады.*

Ал, Омеке, іске сәт!

Әлти. Ал, Сағындық шырақ, ана Кетірампорында
не жаңалық бар, айта отыр.

Сағындық. Жаңалықтың үлкені — астық жоқ.
Мороз бай аштан өлейін деп жатыр.

Әлти. Астағыпыралла-ай, Мороз бай ашықса, зауал
да бір орысқа келген. Сағындықжан, мына қатын екеу-
міз ойлап-ойлап шеше алмай жүрген бір сауалымыз бар.
Соны айтшы.

Сағындық. Шамам келсе, айтайын. Сұраңыз.

Әлти. Сен ғой, Сағындықжан, Кетірампорда оқып
жатырсың ғой. Сонда қандай оқу?

Дайша. Иә, Сағынтай, қандай оқу, соны айтшы.

Сағындық (күліп). Гимназия деген оқу.

Әлти. Хо.. ош... Құлағым сізде.

Сағындық. Бары сол... Гимназия.

Әлти. Әлгі дөңдегі Шоға Қасымның Хабары да сол
кемназада ма?

Сағындық. Иә? Кемназда. Менімен бірге оқиды.

Әлти. Сонда Қасымның Хабары кемназды бітірген
соң ақ патшаға көмекші болады деген сөз рас па? Соны
айтшы.

Сағындық. Болса болар. Хабар пысық жігіт.

Әлти (қынжылыққырап). Ақ патшаның көмекшісі
біз өзің болатын шығар деп жүрсек...

Гарпед пен Сағындық күледі.

Гарпед. Ақ патша құлағалы үшінші жыл, міне.

Әлти. Не дейді? Ақ патша құласа, жұрт қалай тірлік етіп жүр?

Гарпед. Морозовтың аштан өлейін деп жатқаны содан ғой.

Әлти. О жасаған нем, тәуба.

Сағындық. Мороз бай бірақ құлаған патшаны қайта тұрғызам деп бар қаражатын соған жұмсап жатыр. Ендігі дәмесі — сіздер, қыр байлары. Көмектесетін шығар деп әдейі делдалын жіберіп отыр.

Әлти *(әлгі бір ойдан шыға алмай)*. Апыр-ау, ақ патшаның көмекшісі деген бекер болды-ау сонда.

Омар кесеге қымыз құйып, қасында отырған Әлтиге ұсынады. Сол кезде Сағындық Әлғалиға ым қағады. Әлғали ұшып тұрып кесе толы қымызды алып көтеріле берген Омарға жармасады.

Әлғали. Омеке, мен әперем ғой кеселерді.

Омар. Жоқ, сен қонақсың, өзім әперем отыра бер.

Әлғали. Жоқ, қонақ болсам да жасым кіші, мен әперем.

Әлти *(ұнатпай)*. Қонақ болса да, ат қосшы емес пе, несіне таластың, Омар, әперсін дағы.

Омар. Ал, ендеше мына кесені Сағындықжанға ұсын.

(Кесе Сағындыққа ұсынылады).

Ал, енді мына кесені Гарпед мырзаға.

(Әлғали кесені шайқалақтатып әкеле жатып, жарқ еткізіп төгіп алады. Кесе қақ айырылады.)

Әлти *(ақырын)*. Ой, өзің бір алаңғасар неме екең-сің ғой, көзіне қарамайсың ба?

Әлғали. Байқамай қалғаным... Былай келе жатып, мына бір кілемі түскірдің тұйығына сүрініп кетіп...

Омар. Әлекең үйінде ақ төгілді деген не сұмдық! Обал болды ғой, обал.

Сағындық. Бұйырмаса, бір айғырдың үйірі де жоғалып кетеді, Омеке. Опына бермеңіз.

(Алдында тұрған кесені Гарпедке ұсынады.)

Ал маған басқа ыдысқа құйып беріңіздер.

Сасып қалбалақтаған Омар біресе ана кесені, біресе мына кесені алып, көп әуреленеді.

Дайша. Мына қайныма не болған! Былай отыршы өзің. Өзім сапырам қымызды.

Сағындық. Е, жеңеше. Сопыңыз дұрыс. Керек кесесі сынған соң Омекеңнің берекесі кетіп қалды.

Омар (естімеген болып). Мен, Әлеке, ас жағына барайын.

Дайша. Ие, қайным, сен сүйт.

Омар шығып кетеді. *Дайша сапырып қымыз құйып бере бастайды.*

Әлти (төс қалтасынан добалдай сағатын алып). Намаз оқитын уақыт болып қалыпты-ау, қатып.

Әлти шығады. *Дайша, Дайшаның соңынан Күләйма да шыға бастайды.*

Дайша (кейін қайырылып). Күләймажан, сен осында ана Сағынтай ағанның қасында бол.

Күләйма екі қолымен бетін басып орнына кеп отырады. Саусақтарының арасынан Сағындыққа сығалап қараумен болады.

Сағындық. Е, Күләйма қарындас, сіз екенсіз ғой?

Күләйма (сықылықтап күліп). Сағындық...

Гарпед пен Әлғали ақырын басып олар да шығып кетеді.

Сағындық. Ие, Күләйма қарындас, аман-сау, барсыз ба?

(Күләйма үндемейді. Пауза.)

Қарындас-ау аман-сау барсыз ба деймін?..

Хат танысыз ба, Күләйма? Молда бетін көрген шығарсыз?

Күләймада әлі үн жоқ. Қолайсызданған Сағындық жақындап келеді.

Күләйма, неге үндемейсіз? Әлде тіліңіз жоқ па?

Пауза.

Е, осы үйде тілі жоқ бір бала бар деуші еді. Сол осы Күләйма болып шықты-ау тегі?

Күләйма. Иә, тілім деген, бар менің. *(Салаң еткізіп тілін көрсетеді.)*

Сағындық. Енше неге үндемейсіз?

(Күләйма тағы да үндемейді.)

Тілің болғанмен сөйлей алмайтын болып шықтыңыз ғой.

Күләйма. Иә, деген, сөйлей де алам.

Сағындық. Ал сонда үндемеуіңізге жол болсын?

Күләйма *(тез-тез)*. Сағындықпен оңаша қалған кезінде үндеме, аузына берік бол деген апам.

Сағындық. Ым... солай де, неге үндеме дейді сонда?

Күләйма. Баяғыда өстіп әкем ұрын барғанда апам да үндемей қойыпты.

Сағындық. Е, түсінікті ендеше...

Күләйма. Көп сөйлесек, ақылыңның жоқтығын сезіп қояды дейді апам.

Сағындық. Жөн-жөн, апаң жөн айтқан.

Күләйма. Сағындық — оқымысты бала, тіпті құйтықандай да шалыс сөйледің бар ғой, бірден сезе қалады деген тағы да апам.

Сағындық *(күледі)*. Иә, тағы не деп еді?

Күләйма. Апам тағы да айтқан, оқыған адам залым болады дейді.

Сағындық *(күліп)*. Мен сондай залыммын ба сонда?

Күләйма. Жоқ, сіз залым емессіз. Сіз қайта сондай жақсы адамсыз.

Сағындық *(күліп)*. Оны қайдан білдіңіз?

Күләйма. Сіз былтыр келдіңіз ғой, сонда білдім.

Сағындық. Қайтіп?

Күләйма *(сәл толқыңқырап)*. Сіз былтыр келдіңіз ғой, сонда...

Сағындық. Қысылмаңыз, айта берініз.

Күләйма. Сіз сонда бар ғой, түнде кеп маған қол салған жоқсыз. Ал басқа қонақтардың бәрі де жаман, ылғи кеп оятады. Оянбайын десең де қоймайды...

(Сағындық сұрланып сала береді. Сырттан Дайшаның «Күләйман» деген даусы шығады. Күләйма шығып кетеді.)

Сағындық *(басын ұстап)*. Қандай падаңдық десеңізші. Омардың түрі анау, бір айғырдың үйіріне әкесі мен шешесін де сатып кеткелі тұрған. Жер дүниеге аты шыққан Әлти бай мынау, көр соқыр.

(Гарпед келеді.)

Гарпед. Әлти баймен сөзді мықтап байластық. Елу арба...

Сағындық. Елу арбасы түссін. Кетейікші, Гарпед, бұл жерден.

Гарпед. Е, не болды?

Сағындық. Әлғали-ау, Әлғали?..

(Жүгіріп Әлғали келеді.)

Әлғали аттарды жек, қазір аттануымыз керек.

(Әлғали жүгіріп сыртқа кетеді.)

Гарпед. Не болды, Сағындық Аубакирович?

Сағындық. Әлгінде Әлғали қымызды иеге төкті? Білдің бе?

Гарпед. Жоқ.

Сағындық. Енше, не болды деп сұрама.
(*Асып-сасып Әлти, Дайша, Омар келеді.*)

Әлти. Сағындықпа, бұл не? Кеткені несі?

Сағындық. Кеткеніміз кеткен. Ал, сау тұрыңыздар.

Ширақ басып Гарпед екеуі шығып кетеді. Әлти мен Омар аңырып қалған. Дайша боздап жылай бастайды. «Әй, ет-жүрек бір жаманшылықты сезіп еді?» Күләйманы шақырып алады.

Дайша. Сен, қатып, әлгі Сағындыққа не деп қойдың?

Күләйма. Түк те дегем жоқ.

(*Дайша ұрмақ болып ұмтыла түседі.*)

Дайша. Түк демесең неге кетіп қалды Сағындық? Түк демедің, ә? Түк деген жоқсың, ә?

(*Күләйма бақырып әкесіне тығылады.*)

Әлти. Жә, болды енді...

Дайша. Қалай болады? Өй, сен нарға үндеме дегенім қайда?

Күләйма. Үндемеп едім, Сағындық: «Неге үндемейсің?» — деп қоймады. «Тілің жоқ», — деп мазақтаған соң тілімді көрсеттім. «Енді неге үндемейсің?» — деп сонда да қоймады. Сосын «апам үндеме» деп айтқан деп шынымды айттым.

Дайша. О, ку қатып...

Әлти. Бәрін бүлдірген өзің екенсің ғой. Үндеме деп нең бар. Балалар өзінше шүйіркелесіп бір сөйлеспеші ме еді оңаша қалған соң. Тұрған жерінде қамшының астына алайын ба осы!

Дайша. Әне бұл қит етсе маған бас салады. Күләймаға айтып қой, бетімен сөйлеп қойып жүрмесін деп өзің едің ғой қоймаған.

Әлти. О, ит сенен-ақ көрдім ғой көресіні! (*Ұмтыла береді. У-шу. Дайша дауыс көтеріп сыртқа қашады. Соңынан бақырып Күләйма кетеді.*)

Омар. Әлсе, ашу алды, ақыл соңы. Ашуынды бас, қатып сабағанмен іс бітпейді. Басқа бір амалын ойлайық.

Әлти. Иә, Омар, соныңды айтшы.

Омар. Мен айтсам, Сағындықты өлтіру керек!

Әлти. Астағыпыралла. Кісі өлтірген деген не сұмдық!

Омар. Ойбай-ау, Әубәкірдің орыс баласы не істеп кетті, түсінесің бе өзің? Бүкіл бір тайпа елдің сүйегіне

таңба салып, өлтіріп кетті ғой. Ойбай-ау, Әлти байдың үйіне ұрып келіп, қызын алмақ түгіл, көтерген дәміне қарамай кетіпті, берген асын төгіп, кесесін қиратып кетіпті...

Ә л т и. Жә, жә... болды енді...

О м а р. Әлде құр сүлдерің, тірі қалғаныңды шүкіршілік дейсің бе?

Ә л т и. Ал, қалай өлтіресің? Оп-оңай ма кісі өлтіру? Арты не болады?

О м а р. Оп-оңай. Ол үшін осылардың не жұмыспен жүрген адамдар екенін білу керек.

Ә л т и. Оны қалай білесің?

О м а р. Дөңдегі Шоғадағы Қасымның Хабарына барам...

Ә л т и. Е, мұның табылған ақыл. Ай, Омарым-ай! Капиядан жолды осылай табасың-ау! Ал, жолың болсын онда! Әумин!

О м а р. Әумин.

4

Көкорай шалғын көл басы. Алыста ауыл нобайы. Қараша жүдеу үй. Нарша үйі. Сағындық. Нарша оңаша.

Са ғ ы н д ы қ. Наршатай, түк те қиындығы жоқ. Міне, арбаның арысы секілді екі сызық тартасың. Сосын шашылып қалмасын деп бел ортасынан көлденең бір сызық тартып қосып қоясың. Мұны «эн» әрпі дейді.

Н а р ш а. Ны...

Са ғ ы н д ы қ. Иә, «ны» десең де болады. Бірақ «эн» деп оқылады.

Нарша күледі.

Н а р ш а. «Ен». Үйге ен деген секілді екен.

Са ғ ы н д ы қ. Тап солай. Ал мынау сондай бүйірлі, мынадай шүмегі бар әріпті «а» дейді.

Н а р ш а. «А» *(күледі.)* Шәйнекке ұқсайды ғой өзі.

Са ғ ы н д ы қ. Иә, тұтқасы жоқ шәйнекке ұқсайды. Ал мынау «р» әрпі, содан кейін мынадай етіп шарбақ саласың, ол «ш» әрпі. Сосынғысы жаңағы құман. Сонда «Нарша» болып шығады.

Н а р ш а. Ғажап! Қағаз бетіне әлде бір жұмбақ сызықтармен аты-жөніңді, айтқаныңды айнытпай түсіріп, сосын бұлжытпай қайталап беру — ғажап қой!

Са ғ ы н д ы қ. Нарша! Бар дүнненің кереметі мен

гажабы сызықтарда емес. «Нарша» деген сиқырлы есімде тұр ғой.

Нарша (күрсініп). Айға талпынған бала секілдімін ғой мен.

Сағындық. Наршатай, түсінсеңші менің жансырымды. (Ойланып.) Былай қарағанда маған не жетпейді? Не ішейін, не киейін демеймін. Бірақ саналы адам дүниеге келгеннен кейін бар мақсаты ішіп-жеумен, киінумен ғана шектеле ме? Бай баласы болсам да, осы біртеңсіздікті, аштық-жалаңаштықты көргенде өзегім өртепетін еді. Сен түске дейін ұйықтайсың. Содан кейін тұрасың да сары қымызды сапырып ішесін. Түннен қалған жал-жаяны кертіп жейсің. Ал ертеден қара кешке дейін салпақтап жүріп, сен ішіп отырған қымызды дайындаған, сен ішіп отырған тамақты әзірлеген күң-жалшы балалары — менің құрбыларым бір түйір бауырсақты қашан ұсынар екен деп көзін сатып есікте тұрады. Менің сонда бұлардан нем артық. Олар неліктен осылай? Бұл мені көптен бері жегідей жеп жүрген сұрау. Шынымды айтсам, кедейшілік бар жерде байлық маған арам асыяқты...

Нарша. Ақылдысыз ғой, Сағындық. Жатсам-тұрсам да атыңызды дұғама қосып, амаңдығыңызды тілеп жүрем, әманда. Жалғыз-ақ... Жалғыз-ақ сахараға үйреніп қалған басым, тынысы тар, қалаға көндіге алмаймын ба деп қорқам.

Сағындық. Сахара маған да бір қым-қиғаш әсер салады, Наршатай. Шынымды айтсам, мен сахараны соншалық жек көрем. Өйткені сахара адамды енжарлық, жалқаулыққа үйретеді. Шабандыққа үйретеді. Сахарада сені санадан жырақ, жайбарақат тірлік баурайды. Ал қалаға барсам, сол жек көрген сахараны көргенше асығам. Сағынамын соншалық. Аңсап, асығып келем де көпке дейін мауқымды баса алмай жүрем.

Екі ынтық жанның сөзін баспалап келіп тыңдаған Әлғали оқыс көрінеді.

Әлғали. Бәле, жек көрген нәрсесін де аңсайды екен адам деген.

Сағындық. Оу, сен Әлғалимысың. Қайдан сая бола қалдың?

Әлғали (Наршаға). Жек көре тұрып Сағындықтың сахараны неге сағынатынын білем мен.

Нарша. Неге өйтеді, айтшы, Әлғали?

Әлғали. Өйткені... онда... сахарада Нарша бар.

Сағындық пен Әлғали қосыла күледі.

Н а р ш а (күліп). Е, мен басқа бір шып себебі бар екен десем...

Оқыстан Омар көрінеді. Үшеуі де күлкіден кенет тылады. Омардың қолында ортеке.

О м а р. Мен сені өз ауылыңнан іздеп жүрсем, осында екенсің ғой, Сағындық. *(Ортекені ойнатып қояды.)*

С а ғ ы н д ы қ. Иә, Омеке, осындамыз.

Ә л ғ а л и. Омеке, мына ортекеңіз не, бала болайын дегенсіз бе?

О м а р. Ортекем — менің ортеке. Көлденең келген адамды Омекең осы ортекеше ойнатады.

С а ғ ы н д ы қ. Е, Омеке, мұның керемет екен.

О м а р. Әлти байды мен он жыл осылай ойнатып келдім. Сенің әкең Әубәкір де менің қолымда. Оқымыстымын деп көкімей-ақ қой. Керек болса, Омекеңнің қолында сен де осылай ойнап кетесің, Сағындық.

С а ғ ы н д ы қ. Иә, Омеке, мұның бір жаңалық екен.

О м а р. Мен сенің қандай шұбар жылап екенінді жақсы білем, Сағындық.

С а ғ ы н д ы қ *(шошынып)*. Түсіпбедім ғой мұпынды.

О м а р. Шошынба, Сағындық. Апа, Гарпедің де менің алақанымда.

С а ғ ы н д ы қ *(өзіне-өзі келіп)*. Жұрттың бәрін қашаннан бері алақаныңа салып жүретін болғансың, Омеке?

О м а р. Қашан деп сен сұрама! Қашан деп мына мен сұрайын. Қалыңдығыңды қашан келіп әкетесің? Соны айтшы?

С а ғ ы н д ы қ. Ол болмайтын шаруа, Омеке.

О м а р. Басың екеу емес, отпен ойпама, Сағындық.

С а ғ ы н д ы қ. Ауыл арасындағы ондай қоқан-лоқыңның талайын естігенбіз, Омеке. Естігенбіз де күлгенбіз талай-талай. Е, бар жаңалықтан жырақ, бейқам жатқан аңқау ел, аңқаулықтан арылмай арамза молдалардан құтыла алмайсың ғой...

О м а р. Аңқау елдің арамза молдасы біз емес, сіз боларсыз ба деймін. Хабар! Ә, Хабар! Бері кел.

(Гимназия шәкіртінше киінген Хабар кіріп тағзым етеді.)

Х а б а р. Мороз бай мың да бір алғысымен сәлемін айтты сіздерге. «Аштан өлуге қалып едім, астықтың алды жетіп жақсы болды»,— деді. Қарқындарың жақсы, қымылдай беріңдер. Маклер Гарпедке дұғай сәлем.

(Омар екеуі кете береді.)

Сағындық. Омеке, тоқтаңыз.

Омар (*қайрылып*). Омекеңнің уақыты жоқ, аялдайтын. Не басынды тігесің, не қалыңдығыңды кеп әкетесің. Екінші бірі. Ал жүр, Хабар.

Хабар. Ал, Омеке бастаңыз.

Хабар мен Омар шығып кетеді. Сағындық сұлқ отырып қалады.

Нарша. Сағындық сізге не болды?

Сағындық (*сейіліп*). Ә, Гарпед мырза қайда болды екен?

Әлғали. Әлгінде ғана астық қабылдайтын жерде көргем.

Сағындық. Білмедің бе, бүгін қанша лау жөнелтілді?

Әлғали. Жетпіс лау.

Сағындық. Сонда ұзын-ұргасы жеті жүзге жетіп қалды-ау.

Әлғали (*қалтасынан кітапшасын суырып*). Алты жүз тоқсан үш.

Сағындық. Бұл бір біткен іс болды.

Нарша. Сағындық, жаңағы кісі не деп кетті? Соған қайранмын.

Сағындық. Жаңағы Хабарды айтасың ба? Е, ол бір жүрген есуас. Гимназияда екі рет шығып, екі рет ақшаның күшімен аллалалап қайта кірген.

Нарша. Сонда да, сөзі бұзық сондай. Түріңіз бұзылып кетті тіпті.

Сағындық (*күліп*). Ал Омар болса, Әлтидің намысын жыртып жүр. Саспай-ақ қой оған бола.

Нарша. Олай болса, Гарпедте не шаруасы бар Омардың?

Сағындық. Гарпед жөнінде де бірдеме деді ме?

Нарша. Айтты ғой жаңа «ана Гарпедіңнің де кім екенін жақсы білем, о да менің алақанымда» деп...

Сағындық (*күліп*). Есуастар не демейді, Наршатай.

Нарша (*қамығып*). Осы сіз бірдемені жасыратып секілдісіз менеп.

Сағындық (*Наршаны құшақтап*). Жасыратыным көп сенен, Наршатай.

Әлғали (*жөтеліп*). Көкек. Мен қайда тығылып тұрмын, табыңдаршы, кәне?

(*Нарша ұялып бетін басады*.)

Сағындық. Сен әлі осында ма едің, Әлғали?

Әлғали. Жоқ, мұнда емесіп. Тығылып тұрмын. табындар.

(Қуанып Гарпед келеді.)

Гарпед *(шек-сілесі қатып)*. Сенің әкенді айтам, жарайсың Аубакир Куркиныч. Ана Дмитриевканың бір байының жағасынан алып «қайтсең де жиырма бес лау астық арттырасың. Олай болмаған күнде ана Кетрампор байына не бетімізді айтамыз. Қазақ сахарасында жүргенімен құр жаңды қуыршақ екен демей ме?» Сөз осы.

Әлғали. Ағатайым шынында да қатты кеткен екен.

Сағындық. Иә, әкемізді де алдауға тура келді.

Нарша *(шошынып)*. Алдағаны несі?

Сағындық *(өзгеріп)*. Ә, Наршатай, қонаққа қымыз бермейтін бе едің?

Гарпед. Сондай қаталап келіп едім, Нарша Гүлхайыровна!

(Нарша «қазір» деп шығып кетеді.)

Сағындық. Әлғали, сен ат дайында. Гарпед мырза бәріміз жайлау аралап, бой жазып қайтайық.

Әлғали. Жақсы, мен ат дайындайын. *(Кетеді.)*

Сағындық. Гарпед мырза, бұл жерде енді қалуға болмайды саған.

Гарпед. Себеп?

Сағындық. Қасымов Хабар жаңа осы үйден кетті.

Гарпед *(шошынып)*. Қасымов Хабар?.. Ол қайдан жүр екен?

Қымыз алып Нарша келеді.

Нарша. Гарпед мырза, алыңыз.

Гарпед *(кесені алып, қағып салады)*. Басында ұнатпаған едім осы ішімдікті. Өңшең жасық пен жылбысқыға үйреніп қалғандықтан ба, тым қышқылтым сияқтанып тұратын-ды. Қазір тіпті мүлде басқаша. Барған сайын тілді үйіріп бара ма қалай? Іздейтін секілдісің. Ішпей қалсаң, бір нәрсең жетпей тұрғандай болып көрінеді екен.

Сағындық *(күліп)*. Табиғаттың заңы солай, Гарпед мырза. Жат нәрсенің жақсы екенін енді-енді түсініп, тұшынып келе жатқан кезде уақыттың бітіп қалатын әдеті бар.

Нарша. Гарпед мырза аттанғалы отыр ма?

Гарпед. Иә, Нарша сұлу, аттанатын болып отырмыз.

Нарша. Жүрем деген ойыңызда жоқ секілді еді, шұғыл шешіпсіз ғой...

Сағындық. Мороз байдан хабар келді. Әйтпесе жүре тұрғанын мен де қалаған болар едім.

Нарша. Асықпаныз, Гарпед мырза, қыдырыңыз, жатып демалыңыз. «Астық, астық»,— деп уақыттарыңыз шабуылдаумен өтті ғой.

Гарпед. Осы бір аз күннің ішінде даламен әбден туыстасып кеткендеймін. Артымда қимасым қалып бара жатқандай. Амал не, күтіп тұрған іс бар, ажырасуға тура келеді. Оқасы жоқ, Наршатай, әлі дүние бір орнығып, заман шарасына түскен соң, жазғы демалысты осы қырларда өткізетін боламыз.

Сағындық. Қазақ халқының пейілі өзінің сахарасындай кең. Сен секілді асыл достарына қашанда есігі ашық.

Гарпед. Оны көзбен көрдік, Сағындық Аубакирович. Бұл істі атаусыз қалады деп ойлама.

Әлғали келеді.

Әлғали. Аттар дайын болды.

Гарпед. Бақытты адамдар уақыттың қалай өткенін аңғармайды деген осы-ау, қымыз ішіп, әңгімемен отырып, түстің болғанын байқамаппыз ғой. Ал жүрейік онда.

Сағындық. Сапар оң болсын, Гарпед мырза. *(Әлғалиға.)* Ал, Әлғали, саған тығыз тапсырма бар.

Әлғали. Шамамамнан келсе, мен дайын.

Сағындық. Мына Гарпед мырзаны қазір станцияға алып жүресің.

Әлғали *(сасқалақтап)*. Ойбай-ау, әлгінде ғана се-руенге шығамыз демеп пе едіңдер?

Сағындық. Сен сұрамайсың, біз айтпаймыз себебін. Гарпед мырзаны станция басына жеткізіп саласың да түнделетіп қайтып ораласың. Түсіндің бе?

Әлғали. Түсіндім, Сағындық.

Сағындық. Түсінсең сол. Жолда барынша сақ болған жөп.

Гарпед. Қалған астық жиналса, өзің де жатып алмассың...

Сағындық. Әлбетте Морозовқа даланың сәлемін жеткізе бар. Ықылас-ниетін көрдің ғой...

Гарпед. Қалай болса да айтам ғой сәлемінді. Көріскенше, Сағындық Аубакирович!

Сағындық. Көріскенше, Гарпед мырза. *(Әлғали мен Гарпед шығып кетеді. Нарша Сағындыққа қарайды.)*

Наршажан, басымыз кесіледі, бірақ біз Гарпед мырзаны кешелі-бүгін көрген жоқпыз.

Н а р ш а. Сағындық, дүние неге скені белгісіз тарылып бара жатқан секілді. (*Жыламсырап, Сағындықтың мойнына асылады.*)

С а г ы н д ы қ (*қайталан*). Біз Гарпед мырзаны көрген жоқпыз.

Екінші бөлім

1

Түн. Сахна алды. Жарық Карповтың басына түседі.

К а р п о в. Гарпед сөйтіп аттанып кетті. Сағындық сахарада жалғыз қалды.

Карповтың басын кексе Әлғалидың басы алмастырады.

Ә л ғ а л и. Сөйтіп мен Гарпед мырзаны станцияға апарып салып қайттым. Сағындық сахарада жалғыз қалды.

Жарық өшеді. Жүгіріп Әлғали шығады.

Ә л ғ а л и. Сағындық, ә, Сағындық?

Сағындық көрінеді.

С а г ы н д ы қ (*шошынып*). Не болды, Әлғали?

Ә л ғ а л и. Қуғып. Әлти байдың ауылының тұсында соңымнан бір қуғып түсті. Мен қалай жүрсем де, қалмай қойды.

С а г ы н д ы қ. Гарпед мырза аман-сау барды ма?

Ә л ғ а л и. Аман-сау. Сол тегі Омар бастаған біреулер ме дейім әдейі менің жолымды тосқан.

С а г ы н д ы қ. Аман-сау барса, жарады. Ал енді Наршаға жетейік. Мен де жүретін болдым.

Дабырласып Әубәкір, Әлти, Омар келеді. Дайша мен Күләйма артта, оңашалау. Сағындық, Әлғали баспалап шығып кетеді.

Д а й ш а (*Күләймаға*). Бас деймін аяғыңды, баспаңшы.

К ү л ә й м а (*кейін шегініп*). Ал баспаймын, басымды кессең де баспаймын.

Д а й ш а. Кесірлісің-ай мына катышың.

Ә л т и. Балаңа сөзің өтпейді екен, неге бізді әуре етін, Әубәкір?

О м а р. Әуре еткені өз алдына, сүйегімізге таңба салды ғой.

Ә у б ә к і р. Бұл тұйықтан шығар жол жоқ деп мен ойламаймын. Сағындық ақылсыз бала емес.

Омар. Күні-түні әлгі Жақыбайдың үйінен шықпайды дейді. Ақылдысы сол ма!

Әлти. Бүйтіп тірі өлік болып отыра алмаймын, Әубәкір. Мені ашуландырма. Мен ашуландым бар ғой...

Дайша (*Күләймаға*). Әкең әне қатты кетті. Бәрі сенің қамың.

Күләйма. Менің қамым... (*Күледі.*)

Әубәкір. Заман болса мынадай. Бұрынғының баласы қайда, әке ойындағысын қабағынан түсінетін.

Омар. Әлекең ашуланды бар ғой, Әубәкір, байқа...

Әлти. Омар рас айтады. Мен ашуланбайын. Мен ашуландым бар ғой...

Әубәкір. Сонда не қыл дейсің, Әлти?

Әлти. Не қыл дейсің! Қара мұны! Не қыл демеймін мен саған соншама шығынға белшемнен батып отырып. Қыз бала Әлтидікі, барар жері Әубәкір бай деп мыналар қоймаған соң қайда ат сабылтпадым. Тұу-тұу Самарханнан жүзік алдырдым ба? Алдырдым. Тұу-тұу Түрікпеніңнен қалы кілем алдырдым ба? Алдырдым. Ит арқасы қиян Ірбітті қайта-қайта шапқыздым ба? Шапқыздым. Ендеше соның бәрі баланы жасаулап аттандыру қамы.

Әубәкір. Қайдан не алдырғаныңды несін айта бересің, Әлти. Қырық жетіні матап беріп, мен де үндемей отырмын ғой.

Әлти. Үндемегенде ше? Мал даулайын деп пе едің менен.

Әубәкір. Бала көпбесе, не істеймін, даулаймын.

Омар. Әлекеңді ашуландырма дедім ғой, Әубәкір. Әлекең ашуланса...

Әубәкір. Не істейсің сонда, қырасың ба?

Омар. Шаңырағыңды ортаға түсіреді Әлекең.

Әлти. Иә, Омар дұрыс айтады. Ашулансам шаңырағыңды ортаға түсірем.

Әубәкір. Байқа, Әлти. Біз де бір жылы шектің несіміз ғой, қарап қалмаспыз.

Омар (*аярланып*). Шыныңды айтшы, Әубәкір. Гарпед мырзаның қайда қашырып жібердің?

Әубәкір (*шошынып*). Қайда қашырыппын? Гарпед мырза осында.

Омар. Ә, солтай ма! Ал Әлекең екеуіміз Бояр байға барамыз. Бояр байды ертіп қайтып келеміз. Гарпед

мырза мен Сағындық балаңыздың не істеп жүргенін сонда сөйлесеміз.

Әл т и. Иә, сөйлесеміз.

(Әубәкірден басқалардың бәрі де шыға бастайды. Дайша мен Күләйма соңында.)

Д а й ш а *(Күләймаға)*. Өй, тұр.

К ү л ә й м а. Енді қайда барамыз?

Д а й ш а. Бояр байдың аулына.

К ү л ә й м а. Бармаймын.

Д а й ш а. Өй, тұр деймін, бармағаны несі?

К ү л ә й м а. Бояр байға барып, Сағындықты жамандайсындар. Бармаймын.

(Дайша желкелеп қызын алып шығады.)

Ә у б ә к і р. Күләйжан?.. Ау, Дайша құдағи? *(Ере түсіп барып тоқтайды.)* Апырмау, мыналар не деп кетті? Сағындық, ә, Сағындық!

(Дауысқа Әлғали келеді.)

Ә л ғ а л и. Ағатай, не?

Ә у б ә к і р *(тез өзгеріп Әлғалидың алқымынан алады)*. Жаның барында айт. Гарпед мырза қайда?

Ә л ғ а л и. Білмеймін, ағатай.

Ә у б ә к і р. Жоқ, білесің, айт, деген соң, айт. Әйтпесе буындырып өлтірем.

Ә л ғ а л и. Өлдім, ағатай, айтайын, қоя беріңізші.

(Әубәкір Әлғалиды босатады.)

Ә у б ә к і р. Ал, кәне.

Ә л ғ а л и. Гарпед мырза станцияда. Сағындық айтты, Гарпед мырзаны апарып саласың деді, сосын апарып салып келдім.

Ә у б ә к і р. Мен неге білмеймін. Маған неге қоштаспай кетеді? Ойында түк жоқ еді ғой кетем деген.

Ә л ғ а л и. Білмеймін, ағатай.

(Сағындық келеді.)

Ә у б ә к і р. Балам, осы сен не істеп жүрсің?

С а ғ ы н д ы қ. Не істейін, әке, жүрмін.

Ә у б ә к і р. Гарпед мырза қайда?

С а ғ ы н д ы қ. Гарпед мырза жүрген осында.

Ә у б ә к і р *(оқыстан)*. Маған ақылдаспастан Гарпед мырзаны неліктен қашырып жібердің? Соны айтшы?

С а ғ ы н д ы қ. Қашырып жібергені несі. Гарпед мырза осы кеше ғана осында...

Ә у б ә к і р. Өтірік айтпа, балам. Шыныңды айт. Мен бәрің білем.

Сағындық (*Әлғалиға қарап, жайды түсінеді де*).
Бәрін білсең, песіп айтам, әке.

Әубәкір. Неге кетті? Соны айт.

Сағындық. Морозовтан төтенше хабар келді.

Әубәкір. Оны мен неге білмеймін?

Сағындық. Хабардың тұтқиылдығы сондай, Гарпед мырзаның ай-түйге қарауға шамасы келмеді.

Әубәкір. Ол не хабар сондайлық?

Сағындық. Жөнелтілген астықтың қолды болар қаупі бар екен. Сол себепті Морозов астық тиелген вагондарды қарулы жасақпен Гарпед мырзаның өзі бастап келуін мақұл көрген.

Әубәкір. Ал осы астық қолды болса, біздің күніміз нешік?

Сағындық. Қолды болмасы үшін кетті ғой Гарпед мырза.

Әубәкір. Жаман айтпай жақсы жоқ, қолды болды делік?

(*Сағындық көпке дейін үндемейді.*)

Үндемейсің, ә? Қолды болса, ана Бояр бай бізді үйтіп жейді, білдің бе?

(*Сағындық үндемейді.*)

Оған енді сенің қырсығыңнан Әлти барып қосылғалы отыр. (*Пауза.*) Сен балам, райдан қайт. Әлти әлі де біздің уыста.

Сағындық. Сүйгенім бар ғой, әке.

Әубәкір. Сүйген-күйген!.. Ол еріккеннің ісі. «Сүйген-күйгенді» жағдай көтермейді қазір. Әлгінде осында Күләйма: «Бояр байға барып, Сағындықты жамандайсыңдар, бармаймын!»— деп отырып алды. Сүйген деген, әне, сол емес пе. Өзің сүйгенді алма, өзіңді сүйгенді ал!— деген атам қазақ.

Сағындық. Балаңа есі ауысқан қыз алып беріп жұрт табасына қалмайсың ба, әке, соны неге ойламадың?

Әубәкір. Балам әлі бала екенсің ғой. Қатын алма, қайын ал. Әлти екеуіміз құда боп, тізе қоссақ, бұл өлкеде кімнің азуы батады біз екеуімізге. Басқаны былай қойғанда сонда Бояр байыңның өзі де бізбен байқап-байқап сөйлесетін болады. Мен арғы түбін ойлаймын балам.

Сағындық. Мен арғы түбі, бергі түбі дегенді білмеймін. Тапдағаным біреу-ақ. Ол — Жақыбайдың қызы. Ақ батанды бермесен... Онда бәрібір, алып кетем.

Әубәкір (*ойланып*). Жарайды, рұқсатымды берейін. Бірақ бір тілеуім бар.

Әлғали (*қуанып*). Алақай, ағатайым батасын берді.

Сағындық. Қай тілегіңізді болса да орындайын, әке, айта беріңіз.

Әубәкір. Қызылжарға барып қайтатын шұғыл бір шаруа болып тұр. Сен болмасаң, басқа адам тыңдыра алмай ма деп қорқам.

Сағындық. О не қылған шаруа?

Әубәкір (*әлгі ойын жалған*). Қайтып келген соң тойынды жасап, батамды беріп, аттаңдырып салам.

Сағындық. Онда Екатеринбург сапарын кейінге қалдыратын боламыз ба?

Әубәкір. Иә, нә. Кетрампор сапарын кейінге қалдыра тұрасың.

Сағындық. Сонда Қызылжар сапарының мәні не?

Әубәкір. Мен бір орыс байымен бірлесіп дүкен салдырып жатыр едім, қандай халде? Бітті ме? Біткен жоқ па? Түгінен хабарым жоқ, ана бай бар болғаны ақша сұрата береді. Бергенім шарттағы мөлшерден асып кетті. Соны барып, рас, өтірігін тексеріп қайтасың.

Сағындық. Жақсы, әке.

(*Қараңғы түседі. Сахна алды. Үйден шыққан Сағындыққа Нарша ұмтыла береді.*)

Нарша. Шыдамым таусылды, жан ием, неге шақыртыпты? Аманшылық па?

Сағындық. Атаң рұқсатын беретін болды.

(*Буыны дірілдеген Нарша отыра кетеді.*)

Не болды, Наршатай?

(*Көтеріп тұрғызып алады.*)

Нарша. Ел кісісі ғой, түсінетін шығар деп ойлаушы едім. Енді өлсем де арманым жоқ, Сағындық.

Сағындық. Өлгені несі, дүниенің бар қызығы енді ашылып, көктемнің бар гүлі шешек жарғалы тұрғанда өлім жайлы ойлай ма екен адам деген.

Нарша. Ата рұқсат берсе, болды. Менің бар қызығым атаның сол батасында ғана. Әйтпесе көзге шыққан сүйелдей болып, ата пиғылына көлденең тұрғаным ақымақпын едім. Екі кісі бас қосса, мені әңгімелейтін секілді, өз-өзімнен қуыстанып жүруші ем. Енді неге болып ризамын, Сағындық.

Сағындық. Жалғыз-ақ бір он күнге шыдау керек, Наршатай?

(Нарша тесіле сұраумен қарайды.)

Себебі Қызылжарға шұғыл барып қайтуға тура келіп тұр.

(Нарша мұңайып қалады.)

Сенші, жаным, сен жоқ жердің бәрі де көшкен елдің жұрты секілді, құлазып қапырап тұрады, Наршатай. Бір он күнге шыдаймыз, бірақ. Атаң той жасап, ақ батасын беріп аттандырып салмақшы.

Нарша. Сарғайтпаңызшы жан нем, жалбарынамын, тезірек орала көрінізші.

Сағындық. Өлермін, бірақ оралармын қайтсем де. Наршатай, тез оралам.

(Сағындық кете береді. Нарша соңынан ұзақ қарап тұрып қалады.)

2

Сахна түпкірі қара көлеңке. Біраз адам жиналған секілді. Гөй-гөй сөз. Сахна алдына Әубәкір шығады. Соңында Омар.

Әубәкір. Ал мынаны ала тұр. Салмақтысы кейін болады. *(Ақша ұсынады.)*

Омар. Салмақтысын не деп түсінеміз сонда?

Әубәкір. Аңадағы уәде, уәде. Бір айғырдың үйірі.

Омар. Жоқ. Омар ол пиғылдан қайтқан. Заман қазір басқа. Омар да басқа.

Әубәкір. Қысылма, Омар. Осы құдалық жолында аянайын деп тұрған мен жоқ. Бәрі де бала үшін.

Омар *(ойланған болып)*. Он қадақ алтын.

Әубәкір *(шошынып)*. Ол байлықты мен қайдан таппақпын?

Омар. Жылама. Әубәкір, жылама.

Әубәкір. Жылағаным емес, шыны сол.

Омар. Ал енше өз мөлшерінді айтшы.

Әубәкір. Жаңағының тең жарасы болсын. Қайтсін, балам үшін.

Омар. Ә, жарайды. Омар саудаласып жатпайды.

(Екеуі қол алысады.)

Әубәкір. Әуелі жауабын өзім беріп жатам гөй. Сен байқан отырып, ұрымтал жерден басып қалатын бол. Сонда бәріміздің де есебіміз түгелденеді.

Омар. Уәде құдай аты.

Әубәкір. Уәде құдай аты, Омеке.

(Әубәкір мен Омар жоғалып кетеді. Шам жанады. Казак-орыс байының кәдуілгі бай бөлмесі. Боярский бастаған бір топ казак-орыс байлары. Ортасында Әубәкір, Әлти, Омар.)

Әубәкір. Бояр бай, асылық айтасың. Бұл іске түк қатысы жоқ баламның.

Боярский. Сонда Сағындық Гарпедтің кім екенін білмеді демексің бе, Әубәкір?

Әубәкір. Құран көтерем.

Боярский. Құраның өзіне. Сағындық Гарпедтің большевик екенін жақсы біледі. Біле тұра әдейі алып келді.

Әлти. Астағыпыралла. Құран көтерем десе де сенбейді ғой мына дүлей!

Әубәкір. Білмейді, Бояр бай, білмейді.

Әлти. Бояр бай, Сағындықтың білмейтіні рас.

Боярский. Оны немен дәлелдемексіңдер?

Әубәкір. Балам мені алдамайды. Кісі өлтірсе де маған айтуға тиісті.

Боярский. Баланды онда білмегенін. Біздің қолымызда қазір ақпар бар. Гарпед пен Сағындықты бұл өлкеге қызылдар жіберген.

Әубәкір. Иланбаймын, Бояр бай. Сен мұны ашу үстінде долбармен айтып тұрсың. Бар пәле ана Гарпед дегенде. Сағындықты да, бізді де алдап соғып отыр.

Боярский. Жақсы, Сағындық Гарпедтің кім екенін білмеді дейік. Бірақ мен алтынға шаққанда мың теңге шығынға ұшырадым. Бұған кім кінәлі?

Әубәкір. Оған Сағындық емес, мен кінәлі.

Боярский *(кекетіп)*. Мүмкін онда шығынды орнына салатын шығарсың?

Әубәкір. Орнына қазір салуға дайынмын. Тек бізге тыныштық бер, Бояр бай.

Әлти. Мен де аздап үлес қоса алам құда үшін.

Боярский. Бір тиынды екі тиын етіп балалатып жататын саудагер Әубәкір едің. Қашаннан бері мырза болып кеткенсің? *(Зілмен.)* Жоқ, Әубәкір, біздің шығынымыз тиынмен толмайды. Ең қиыны Сағындық біздің сендерге деген сенімімізді ұрлап кетті. Оны ештеңемен толтыра алмайсың енді.

Әубәкір. Сонда не істе дейсің?

Боярский. Біз саған ештеңе де істе демейміз. Жалғыз-ақ Сағындық қайда, соны айтсаң болды. Жүзбе-

жүз кездесіп, бір екі-ауыз сөйлесеміз де, әңгімені тамамдаймыз. Иә, сөйтеміз біз.

Ә у б ә к і р. Сағындық осыдан екі күн бұрын аттанып кеткен.

Б о я р с к и й. Онымен бізді алдай алмайсың, Әубәкір Куркиның. Ойлан.

Ә у б ә к і р. Ойланғаным осы.

Ә л т и. Иә, Әубәкірдің бұл ойланып айтқаны.

Б о я р с к и й (*Омарға*). Сенің де айтарың осы ма?

О м а р. Жоқ, мен Әубәкірдің айтқанына да, Әлтидің айтқанына да қосыла алмаймын.

Б о я р с к и й. Иә, нә, Омарчик, сөз сенікі.

О м а р. Әубәкір жауапты ойланып айтып отырған жоқ.

Б о я р с к и й (*мәз болып*). Е, міне, әділ адам осылай болады. Жарайсың, Омар. Ал сосын?

О м а р. Әубәкір, сен, анау деп, мынау деп бұлталақтатпа. Сағындық қайда, турасын айт. Қателік жасаған екен, мойнынымен көтерсін.

Ә у б ә к і р. Сағындық Кетірампорға жүріп кеткен дедім ғой.

Б о я р с к и й. Әубәкір, сенің осы сөзден басқа білерің бар ма?

О м а р. Бояр бай, олай болса, былай жасау керек.

Б о я р с к и й. Ал, нә?

О м а р. Сағындықтың осында сүйгені бар. Жақыбай дегеннің қызы. Сол қызды аманатқа алдыр да қамап таста. Сағындық бір соқпай қоймайды.

Д а у ы с т а р. Міне, табылған ақыл!

О м а р. Ал, Сағындық оралмады бар ғой, онда Жақыбай қызын құрбан етіп жіберу керек.

Б о я р с к и й (*ойланып*). Бұл айтқаның теріс болмасқа керек. (*Әубәкірге*.) Ал жақсы. Сағындық бізбен сөйлеспейтін болса, онда Нарша сұлу жоқ дей беріңдер.

Ә у б ә к і р. Бояр бай, құдайдан қорықсаңшы!

Б о я р с к и й (*кесіп*). Сөз бітті. Ал жолдарың болсын!

Шам сөнеді. Сахна алды. Омар өтеді.

О м а р. Омардың есебі түгел. Енді Әлтиды айналдырайын.

Әлти өтеді.

Ә л т и. Мынау бір әділ шешім болды-ау. Жақыбай қызының қарасы өшсе, Әлти қызының бағы жанды дей бер.

Әубәкір көрінеді.

Әубәкір. Апырай, мыналардың әлпеті тым жаман екен. Енді қайттым? Бұл пәле бір шүйкебаспен кете қалса жақсы ғой. Кетпейді-ау, бірақ кетпейді. Жазған балам-ай, оқуынды оқып, тек жүретін-ақ жөнің бар еді. Мынадай теріс жолға түсуге не мұқтаждық итермеледі, балам-ау. Сағындықжан, ә, Сағындық. *(Кеңкілдеп жылайды.)*

Әлғали келеді.

Әлғали. Ағатай, не болды сізге? Іс немен тынады?

Әубәкір. Істің беті жақсы емес, балам. Жоқ, жақсы емес дедім бе? Жоқ, жаман емес, деймін. Істің беті жақсы. Бірақ істің беті... Әлғали, сен қалаға шап. Істің беті... істің беті болғанда былай...

Әлғалиға сүйеніп Әубәкір де сахнадан шыға береді.

3

Нарша әбдіре сандығына төсек-орын, нәрселерін салып дайындық үстінде.

Нарша *(саусағымен санап)*. Сәрсенбіден сәрсенбі жеті күн... бейсенбі сегіз, жұма тоғыз, сенбі он, жексенбі он бір, бүгінмен он екі. Кешікті-ау. Ит-құстан, тіл-көзден аман болсаң жарар едің. *(Ойлана күліп.)* Өзі жоқ жерде тіл ұшына мың түрлі сөз кеп оралады. Айтайын дегенім соншалық көп секілді. Іздеймін. Әманда қасымда болса екен, кеспесе екен деймін. Сөйтіп отырғанда келе қалса, не дерімді білмей абдырап қалам. Қызық тіпті.

Өңі сұсты, Әлғали келеді.

Нарша. Сағындық қайда? Әлғали, неге үндемейсің? Амансыңдар ма, айтсайшы тезірек?

Әлғали. Істің беті жаман, Нарша.

Нарша. Не дейді?

Әлғали. Әлгі анадағы Гарипед мырза делдал емес, камөнес болып шығыпты. Астықты түгелімен Марғау өткізіп жіберген.

Нарша. Сұбықан-алла-ай, арты не болар екен енді? Өй, саудагерге ұқсамаған еді өзі де.

Әлғали. Арты не боларын кім білсін. Дмитриевканың Боярский бастаған байлары Сағындықты аласұрып іздеп жатқан көрінеді.

Нарша. Енді не істедік? Сағындық біле ме мұны?

Ә л ғ а л и. Сағындық білмейді тегі. Білмегені жақсы
ғой деймін.

Н а р ш а. Неге?

Ә л ғ а л и. Жарлық солай. Сағындыққа тағы бір
тапсырма бар әкесінен. Мен сол жарлықпен қалаға жү-
рып барамын. «Мұндағы жайды айтпайсын»,— деп менен
аңт алды. Ал, Нарша, сак бола көр.

Кетеді. Сыртта ат дүбірі.

Н а р ш а. Келді ғой?

*Боярский бастаған төрт-бес казак-орыс сау етіп кіріп
келеді. Бәрі де қарулы.*

Б о я р с к и й. Ә, жас қалыңдық, Нарша сұлу екенсің
ғой? Күйеу бала қайда?

Н а р ш а (*тез өзгеріп*). Ат сабылтып іздейтіндей неге
керек болып қалды? Құлағым сізде, айта беріңіз.

Б о я р с к и й. Қарай көр мынаны! Қалай-қалай сөй-
лейді?! (*Күліседі. Нығыздап.*) Жалғыз құлақпен бітпей-
ді біздің шаруамыз. Сіздің құлағыңыз керек емес, күйеу
баланың өзі керек бізге.

Н а р ш а. Онда Кетрампор барыңыз. Бүгін он бірін-
ші күн, Сағындық аттанып кеткен.

Б о я р с к и й. Ал сіз ше, қалыңдық, не бітімге қалып
қойдыңыз? Бірге кетеді деп естіп едік қой.

Н а р ш а. Дәм тартпағаны шығар, дәм тартқан күні
мен де қалмаспын, аттанатын болармын.

1 - ш і к а з а к - о р ы с. Сіздің дәміңіз басқа бір жер-
ден тартып тұрған секілді, бикеш.

Б о я р с к и й. Тәлкектің бізге керегі жоқ, кәпе, шын-
дықты айт. Қайда Сағындық? Әйтпесе найзаның ұшына
іліп кетеміз.

Н а р ш а. Шындықты айтты деп ілесіздер ме?

2 - ш і к а з а к - о р ы с. Осы қатып жолға дайындал-
ғанға ұқсайды. Көрмейсің бе, буынып-түйініп отырға-
нып?!

3 - ш і к а з а к - о р ы с. Сағындық осы төңіректе бол-
масын?!

2 - ш і к а з а к - о р ы с. Осы төңіректе болса, соқпай
кетпейді мұнда.

Б о я р с к и й (*күліп*). Әй, көксілдерім-ай, қапняда
тауып кететіндерің бар-ау! Ал онда мына қатынның аяқ-
қолын байлап тастаңдар. Аттар қамыс арасына апарыл-
сын. (I—I I к а з а к - о р ы с қ а.) Сен, сен үйді аңдисың-
дар. Мерзім — таң атқанша. Сағындық келмесе мына
қатынды алып деревняға келіндер.

Бәрі де. Айтқанды бұлжытпай орындаймыз!
Нарша. Бәрібір атсаңдар да шыны сол. Сағындық
кетіп қалған.

У-шу, шыңғырған әйел даусы.

*Түн ортасы ауған шақ. Жиырмасыншы жылдардағы
Қызылжар қаласындағы бір көше көрінісі. Бұрыштағы
үй номері айқын. Омар, Әлти, Күләйма шығады.*

Омар. Міне, тап осы үй. Шамы бар, әлі жатпапты.

Әлти. Иә, осы үй секілді.

Омар. Осы үй секілді емес. Сол үйдің нағыз өзі.

Әлти. Мен енше кете берейін.

Омар. Кете бергенде шаруаны пысықтап алайық,
Әлеке. Есепті ағайып айырылмайды.

Әлти. Уәде-уәде ғой.

Омар. Жоқ, ол уәденің күні өткен.

Әлти. Бір айғырдың үйірі...

Омар. Жоқ, Әлеке, заман болса мынадай, Омекен
жылқы бағып жүре алмайды.

Әлти. Сонда не, ақшадай ма?

Омар. Ақшада емес. Тазасы.

Әлти. Мөлшерін білуге бола ма екен сонда?

Омар. Омар ауызды кең ашпайды, он қадақ!

Әлти. Өй, мына апт атқан не деп тұр. Он қадақ та-
заны мен қайдан таппақпын?

Омар. Ендеше өзің сөйлес. Мен кірмеймін. (*Кете
бастайды.*)

Әлти. Әй, әй, батыр екесі, тоқта.

Омар (*тоқтап*). Құлағым сенде.

Әлти. Төрт қадақ, қазіргі бары сол мендегі.

Омар. Омар саудаласуды білмейді. Болса болсын.

Әлти. Уәде құдай аты. Орындап шығасың.

Омар. Уәде құдай аты.

*Әлти бір жаққа, Омар Күләйманы жетелеп екінші
жаққа кетеді. Перде көтеріледі. Жарық үй ішіне түседі.
Жиырмасыншы жылғы жұпаны қала тұрғынының үйі.
Сағындық солдат киімін киген біреуге тапсырма беріп
отыр.*

Сағындық. Мұрат диірменінің қасына күзетті кү-
шейту керек. Кәрімге соны жеткіз.

Солдат киімді. Күп болады. Бір сауалым бар
саған, Сағындық.

Сағындық. Мархабат. Сұрай бер.

Солдат киімді. Гарпед мырза хақында не біле-

ді екен, біз хабар ала алмай отырмыз деп еді Кәрім.

Сағындық. Ә, Гарпед мырза қазір Екатеринбургта. Ел ішінен жиналған астық тиісті жеріне жөнелтілген.
(Әлғали келеді.)

Ау, сен Әлғалимысың? Түп қатып, суыт жүріп не? Ел Аман ба?

Әлғали (тұттығып). Д...дін аман.

Сағындық. Нарша қайда?

Әлғали. Нарша да д...дін аман.

Сағындық. Ал өзің неге келдің?

Әлғали. Әкеңнен тағы бір тапсырма...

Сағындық. Тапсырма?! (Солдат киімдіге бұрылып.) Ал жақсы онда, Кәрімге жаңағыны айтарсын. Сактықта қорлық жоқ. (Солдат киімді кетеді. Әлғалиға.) Ал о не қылған тапсырма?

Әлғали. Жазғытұры байекең Ірбіт шапты ғой. Сонда Ірбіттің Күртенрау деген байымен компан болып Қытайдың бір саудагерімен контрасия жасаған екен.

Сағындық. Контрактация.

Әлғали. Иә, контрасия.

Сағындық (күліп). Иә, айта бер.

Әлғали. Сол Күртенрау байекеңе хат жазып, тез жетсін депті. Хаты мінекей.

Сағындық (хатты күбірлеп оқып). Иә, шақырғаны рас екен.

Әлғали. Соған қайтсе де барып қайтындар деп мені жіберді. (Пауза. Сағындық ойда.) Және айтты: асықпандар деді. Ел көріп, жер көріп, күзге қарай қайтасындар деді.

Сағындық даусы. «Өлермін, бірақ оралармын қайтсем де.»

Сағындық. Күзге қарай?..

Наршаның даусы. Сарғайтпаңызшы, жан ием, жалбарынамын, тезірек орала көріңізші!

Сағындық. Күзге қарай дей ме?

Гарпедтің даусы. Қалған астық жиналса, өзің де жатып алмассың.

Сағындық. Күзге қарай...

Әлғалидың даусы. Жек көре тұрып, Сағындықтың сахараны неге сағынатынын білем ғой мен. Өйткені онда... сахарада Нарша бар.

Сағындық. Әлғали, әкенің бұл тапсырмасын орындай алмаймын ғой деймін.

Әлғали. Әке бұйрығы қатан, Сағындық. Тілін алмасаң теріс батасын береді.

Сағындық. Қай ата түсініп еді өзінен кейінгі ұрпақ сырын? Көреген деген Абайдың өзі де: «Қорқамын кейінгі жас балалардан» деп түңіліп кеткен. Ата үшін бар жақсылық артта, Әлғали. Ал біз болсақ жақсылықты алдан, болашақтан іздейміз. Түсін, Әлғали, бұл айтқанды.

Әлғали. Түсінем ғой, Сағындық.

Сағындық. Түсінсең, әке, ата деп далақтай берме. Сенің ендігі орның — біздің сапта.

Әлғали. Сағындық, өзіңмен бірге алып кетші. Мен де барып оқиын. Азамат болайын. Үй ішіне айтсам. «Қаражат қайда?» — деп жібермейді.

Сағындық. Шын жыласа соқыр көзден жас шығады деген. Қаражат деген сөз болып па! Талап керек, талаптана білу керек.

Әлғали. Бұрын айта алмаушы едім, өлсем де сенің қасыңда болам енді, Сағындық. *(Екеуі төс тақасын құшақтасады.)*

Сағындық. Ал, Әлғали шыныңды айтшы, Гарпед жайында ел ішінде не сыбыс бар?

Әлғали. Ойбай! Сағындық, ел іші бүлініп жатыр.

Сағындық *(шошынып)*. Иә, не болды?

Әлғали. Сен сұрама, мен айтпайын. Әйтеуір, дәп қазір ел бетін көруге болмайды саған. Әке жарлығы да мына оқиғаның ыстық-суығы басылғанша сені алыста жүре тұрсын дегенді аңғартатын секілді. Өйткені: «Тілімді алмаса теріс батамды берем!» — деп үш қайтара айтты.

Сағындық *(дағдарып)*. Наршатайдың халі не болар екен десейші енді?

Наршаның даусы. Сарғайтпаңызшы, жан ием, жалбарыпамын, тезірек орала көріңізші.

Сағындық даусы. Өлермін, бірақ оралармын қайтсем де.

Есік тықылдайды.

Сағындық *(шошынып)*. Бұл қайссын? *(Бесатарын суырып есікке жақындайды.)*

Әйел даусы. Есігіңді аш, Сағындық.

Сағындық. Сіз кімсіз?

Әлғали. Мынау Күләйманың даусы ғой?

Сағындық. Күләйма?.. *(Есікке бұрылып.)* Қайдан жүрсің, Күләйма?

(Жауап орнына есік тығылдайды.)

Сағындық. Жалғызсың ба, Күләйма?

(Жауап орнына есік тығылдайды.)

Әлғали. Қасында кім бар, Күләйма?

(Тағы да есік тығылдайды.)

Ар жағында аңдыған біреулер болмасын. Боярскнийдің беті жамап.

(Сағындық есік ашпақ болады. Әлғали көлденеңдей берді.)

Кұдай біледі, қуғыншылар бар.

Әйел даусы. Сағындық, есік аш.

(Сағындық болмайды, есік ашады. Шашын жалбыратып жіберген Күләйма көрінеді.)

Сағындық. Күләйма, қайдан жүрсің, Күләйма?

(Күләйма үндемейді.)

Әлғали. Жалғыз келдің бе, әлде қасында біреу бар ма?

(Күләймада үн жоқ.)

Сағындық. Бұл үйді қайдан тауып келдің?

(Күләйма үндемейді.)

Әлғали. Әлде біреу көрсетіп жіберді ме?

(Күләймада үн жоқ.)

Сағындық. Күләйма, мен Сағындық қой. Неге үндемейсің?

Күләйма. Са...ғын...дық. *(Пауза.)* Омар ағам үндеме деген маған.

(Оқыстан Омар көрінеді.)

Омар. Сағындық, мен сенің құдай қосқан қатындығыңды алып келдім.

Сағындық. Е, бәсе, Омар екенсің ғой. Сенің ісің шығар деп едім өзім де.

Омар. Енді тырп ете алмайсың, Сағындық. Қатындығың қасында қалады.

Сағындық. Қатындығым ауылда менің.

Омар. Жоқ, ол қатындықты іздемей-ақ қой, Сағындық. Жақыбай қызының алдынан жарылқасып. *(Омар алақанын қайырады да кете бастайды. Күләйма соңынан ереді.)* Сен осында қаласың, Күләйма.

Сағындық *(Әлғалиға)*. Мына Омар не айтып тұр, Әлғали?

Әлғали *(жыламсырап)*. Әлти бай, мына Омар. ағатай үшеуі бірігіп Наршаны Боярскнийге ұстап берген.

Сағындық. Осы Омар ма?

(Бес атарын кезеп ұмтылады. Омар қашады. Омардың соңынан бақырып Күләйма кетеді.)

Сағындық. Өлі-тірісіп білесің бе?

Әлғали. Тірі ме деймін. Тамыр Мекеттің үйінде деп естігем.

Сағындық (қуанып). Өзіміздің дос Никита ма? Олай болса, қайтсе де біз Наршаны ажалдан құтқаруымыз керек.

Әлғали. Өз басыңды ойла, Сағындық. Боярский Дмитриевканы түгел қаруландырыпты деп естігем.

Сағындық. Біз де бір, екі солдат алып барамыз. Бірақ олармен бетпе-бет кездеспеуге тырысамыз. Шама келсе, қараңғы түнді жамылып ұрлап әкеткенге не жетсін.

Әлғали. Тәуекел, Сағындық.

Түн. Терезе алдынан қараңдап бір-екі солдат өтеді. Сағындық, Әлғали.

Әлғали. Үйді айналып шықтым. Тыныштық.

Сағындық. Сен аттарды алып ойда тұрасың. Солдаттар үй төңірегінде болады. Жақсылықтың бірінші белгісі ысқырық.

Әлғали. Түсіндім, Сағындық.

Әлғали қараңғылыққа батып кетеді. Ақырын ғана терезе қағылады.

Дауыс. Әй, бұл қайсың?

Сағындық. Бұл бір жолаушы.

Нарша Сағындықтың даусын бірден таниды.

Нарша. Жалынамын жан ием, көріне көрме. Боярбайдың беті жаман. Жазым етеді. Жолыңа құрылған тұзақ бар.

Сағындық. Наршатай?..

Никита. О, Сағындық Аубакировичпісің? Кел, кел. Есік ашылады.

Нарша. Мекет аға, шам жаға көрмеші. Торұшылар бар.

Никита. Е, тірі болсақ өлмейміз.

Шам жағылады.

Нарша. Ағатай-ай, торға түсесіз ғой енді. Үй айнала жау, бәрінің де аузы алынып қойылған. Аялдамаңызшы, аттана көріңізші енді. Сіздің жолыңызда құрбан болсам, арманым жоқ бұл дүниеде. Аз күнде мол бақытты көрдім. Өнім түгіл, түсіме енген нәрсе ме еді. Разымын мен тағдырға.

Сағындық. Наршатай, жүзің сынық, аз ғана күннің ішінде сондайлық жүдеп қалыпсың ғой, жаным-ау.

Никита. Іш құса, ауру бұл бала. Күні-түні дала бетін көрмейді. Бүк түсіп жатады да қояды. Әйтпесе біз жер айдатқанымыз жоқ. *(Қатынына.)* Ей, қатын тұр. Қадірлі қонақ келді. Самогонды әкел.

Сағындық. Самогон ішіп отырар уақыт жоқ, Никита тамыр. Ал, Нарша, кін. Сені алып кетуге келдім мен. *(Нарша киіне бастайды. Кенет далада у-шу. Мылтық атыла бастайды. Сағындық бес атарын ұстап есік қайырмасына ұмтылады.)*

Не болса да жастығымды ала өлейін.
(Сол кезде Боярский бастаған қарулы топ кіре бастайды. Никита солардың жолын бөгеген болып, «Мұнда ешкім де жоқ, ағайындар!» — деп айғай салып жақындай береді де, Сағындыққа жармаса түседі.)

Боярский. Ә, большевик Аубакирович, біз сізді көп күннен бері ат сабылтып басқа жақтан іздеп жүрсек, мында екенсіз ғой?

Сағындық. Ия, мен осындамын, Боярский мырза. Керек болсам, міне, алдында тұмын.

Боярский. Бізбен бірге жүресің, олай болса.
(Сағындық «Қайда?» — деп сұрамайды. Қозғала бастайды. Нарша жылайды.)

Боярский. Жылама бикеш. Бекерге жылайсың. Мына Сағындық Аубакирович екеуміздің әнеугіден қалған есебіміз бар. Сол есепті айырысамыз осы түнде. Сосын қайтарып жібереміз.

Екінші казак-орыс. Біздің үйде үлкен той бар еді. Сағындық бізбен бірге сол тойда болады... Ертең қайтады сосын.

Сағындық. Жылама, Наршатай, келем ғой мен. Қайтып келем. Бұл бір жаңсақтық қана болуға керек.
(Олар Сағындықты алып кете береді. Нарша «жан бауырымдап» боздап қала береді.)

БІР ПЕРДЕЛІ ДРАМА

Қ а т ы н а с а т ы н д а р:

Б а т ы р б е к
Ж а ң ы л — Батырбектің әйелі
П а н а р — Жаңылдың сінлісі
Ғ а б д о л л а
Қ а й к е н
Ж а м а н т а й

I.

Қала тәртібімен жиналған Батырбек үйінің ас ішетін шағын бөлмесі. Ғабдолла Батырбектің үлкен портретін қабырғаға ілемін деп әуре. Төменде Батырбек. Біресе алыстан, біресе жақыннан қарайды. «Жоғарырақ», «төменірек», «оңға қарай», «солға таман»,— деп жөн сілтеп тұр.

Ғ а б д о л л а. Міне, үйдің сәні енді кірді. Жан-жақтың бәрі құлпыра салып барады.

Б а т ы р б е к. Өзі де бір өнерлі неме екен. Айнытпаған.

Ғ а б д о л л а. Кімді қалай шығарарын художнигін де біледі. Бірер жүзді тастап жіберген кезде көзіңнен ұшқындаған бір отты байқаушы едім. Міне, сол бір құбылыс айна-қатесіз түскен де, мәңгі-бақи тоқырап қалған. Елу жыл өтеді. Жүз жыл өтеді. Сонда бейтапыс келер ұрпақ келіп қарайды да, осы отты дәл қазіргі менше дәл басып таниды-ау, ә!

Батырбек масаттанып, портретті әр қырынан бір келіп тесіле қарайды.

Б а т ы р б е к. Соны ойласаң көкірегіңе нұр саулап жүре бергендей болады, тіпті.

Ғ а б д о л л а. Бала кезден бірге өсіп, өкшенді басып келе жатырмын ғой, түсінемін бұл сөзінді. Ау, жеңеше, жеңеше деймін. Қайда жүрсің? Келсеңші бері, көрсеңші келіп бөлмеңнің құлпырып кеткенін.

Жаңыл кіреді.

Ж а ң ы л. Оның рас, қайным, құлпырып кетіпті бөлме.

Ғ а б д о л л а. Анау қабакқа қара, дүниенің бар қайратын бір өзіне сыйғызып тұрған. Анау көзге қара, өткеннің тұңғығына, болашақтың жұмбақ сырларына қадалып қалған.

Ж а ң ы л. Рас айтасың, қайным.

Ғ а б д о л л а. Шіркін, осыншалықты дана болып адам баласы да жарала береді екен-ау?!

Б а т ы р б е к. Итің жеткізе біледі.

Ғ а б д о л л а. Жетпей тұрған бір-ақ нәрсе бар.

Ж а ң ы л. Түсінем, қайным. Қазір ұйымдастырып жіберейік.

Ғ а б д о л л а. Жо-жоқ, ол өз алдына бола жататын дүние ғой. Жайшылықта қолы ашық жеңгемізге мынадай елеулі оқиға үстінде не күн туыпты. Жетіспей тұрғаны басқа нәрсе.

Ж а ң ы л. Иә, қайным?

Ғ а б д о л л а. Енді мына қабырғаға дәл осындай етіп мына Жаңыл жеңешемнің портретін ілсе... Бұл бөлме бұдан да құлпырып сала берер еді-ау.

Ж а ң ы л. Ойбай, қайным-ау, көзіміздің тірісінде үйімізді музей етіп жібермекпісің. Осы мына Батырбек өзі үйде, портреті төрде. Бір бөлмеге сол көрік те жететін шығар. Құдай-ау, шеге қағамын деп қабырғаны жарып тастапсың ғой, қайным, байқа дегенім қайда?!

Б а т ы р б е к. Жә, жә, сондай ұсақтық неге керек.

Ж а ң ы л. Қайдағы ұсақтық. Апада бір ай әуре болғанымыз қайда. Сылақшы табылса, бояу табылмай, бояу болса, сылақшы қолға түспей жынданып кете жаздамап па едік. Сол азапты қайта тартар жайым жоқ енді.

Б а т ы р б е к. Батырбектен қабырға қымбат болғаны ғой саған.

Ғ а б д о л л а.

Ой, жепеше-ау,
Мінезің сенің өзгеше-ау.

Қолында кітаптары бар Панар көрінеді.

— О, шамшырақтай жарқырап Панардың өзі келді ғой. Бері, бері кел, Панар. Қара мына жездеңе. Қабағына, көзіне қара.

Панар. Көзінің тірісінде бір қабырғаны алатын портрет жаздырып, оны өз үйіне ілгенді мына Батырбек жездемнен ғана көріп отырмын.

Жаңыл. Жездеңнің әдеті емес пе, бір нәрсені көңіліне алса, қисая тартатын. Портрет дегенді ойлады да, ұйқы-күлкіден қалған жоқ па?!

Батырбек. Осы бір жаман жездең ойда жоқта өле қалса ғой, жақсы жездем, алтын жездем, жақсы күйеуім, алтын күйеуім деп жылайсыңдар. Ал қазіргі айтып тұрғандарың мынау. Көзіңнің тірісінде бір жылы сөз естімеген соң, өлгеннен кейінгі мақтағандарыңнан не пайда.

Панар. Рас, ойда-жоқта өліп қалсаң жылаймыз. Жақсы жездем еді деп жылаймыз. Ал мына тірі күнінде не деп жыламақпыз. Жаман жездем еді, тезірек өлмеді деп пе?!

Ғабдолла. Ха, ха, ха. Шіркін, бұлай демесең Панар боласың ба, Панар болып аспирантурада оқырсын ба!

Панар. Мақтай бермеңізші, осы сіз. Сіздің осы бір мақтау сөздеріңізді ести-ести құлағым сарсыды.

Жаңыл. Ғабдолла қайымының тілі жұмсақ. Жұмсақ тілдің түрпідей қадалғанын сенен көрдім, сінлім.

Батырбек. Сендер бірің де мені түсінбейсіңдер. Мені түсінетін жалғыз Ғабдолла ғана.

Сасқалақтаңқырап Қайкен кіреді.

Қайкен. Апырай, әлгі Бекен қайтыс болыпты...

Жаңыл. Не дейді? Қай Бекен?

Қайкен. Әлгі өзіміздің бастық Бекен. Бекентай Байқабылов.

Жаңыл. Алда байғұс-ай, көп ауырды ғой өзі де.

Батырбек. М, м... Өлді де...

Ғабдолла. Ө-өлді...

Жаңыл. Апырау, селт етпейсіңдер ғой, тіпті.

Батырбек. Мал болмайтыны көптен-ақ белгілі болатын. Ертең бе, бүгін бе деп күтіп отырған хабарда селт еткізер не жаңалық болушы еді.

Ғабдолла. Иә, күткен хабарымыз ғой.

Ж а н ы л. Қайдам. Беке, Беке деп ауыздарыңнан тастамайтын едіңдер. Қит етсе, Бекенді шақырып жіберсе қояйық деп Батырекен де мазалап бағушы еді. Енді үндемей қалғандарыңды айтамын.

П а н а р. Көзіңнің тірісінде мақтаған жөн. Өлген соң не десе, о десін.

Ж а ц ы л. Иә, бұл біздің Батырекеннің философиясы. Жүр, Панар, қолымнан талай рет дәм татқан адам еді, барып үй ішіне көңіл айтып шығайық. Біздің қолдан одаң басқа не келеді.

Жаңыл мен Панар шығады.

Қ а й к е н. Ендігі бір жаңалық, үлкен үй жағында сөз болып жатқанға ұқсайды. Зады, орнына кісі іздейтін болса керек.

Б а т ы р б е к. Кімдерге құрық салыпты?

Қ а й к е н. Кім білсін, әйтеуір әр түрлі ұсыныстар бар ма қалай?

Ғ а б д о л л а. Шіркін, бұл орынға лайық бір-ақ адам бар. Бірақ үлкен үй оны біле бере ме?

Б а т ы р б е к. Иә, оның кім? Өзіміздің Жыландыдан ба?

Ғ а б д о л л а. Иә, өзіміздің Жыландыдан.

Б а т ы р б е к. Кім демексің сонда? Мына Қайкен арасулық болса да, етене сырлас болып кеткен жолдас қой. Жасырма.

Қ а й к е н. Иә, мен өздеріңмін ғой. Қымсыпбай-ақ қой, Ғабдолла.

Ғ а б д о л л а. Ол мына дүниенің төрт бұрышына көзін қадап қалған Батырекеннің нақ өзі. Қара келбетіне. Дүниенің бар даналығын да, бар тентектігін де бір ба-сына жинап алған отырысына қара.

Үшеуі де күледі.

Қ а й к е н. Оның рас. Бір лайықты адам болса, соның өзі ғой.

Б а т ы р б е к. Лайықтысы лайықты-ақ еді-ау. Өттең не керек, пәле-жалаңың құрбаны болып жүрміз ғой. Құландылық біткен түгел жабылып, «жершілсің», «менмен», «мақтаншақсың» деп жапқан жоқ па пәлені. Ақты-қарасын тексеріп жатқан кім бар оның.

Ғ а б д о л л а. Тиісті жеріне айтып жеткізу керек. Батырекеннің от ауызды шешен, майталман көсем, организатор екенін жұрттың бәрі де білмей ме.

Б а т ы р б е к. Шіркін, алты ай емес, алты-ақ күн сол

араға барып отырсам, дүниесі шыр көбелек айландырар едім-ау.

Ғабдолла. Жыландылықтардың мерейі өсіп, құландылықтар жер болып қалар да еді.

Батырбек. Жер болғаның не, күн көре алмай, тозып кетпес пе еді.

Ғабдолла. Өздеріне де сол керек.

Батырбек. Бірақ ондай атты күн қайда? Жоқ қой ондай атты күн. Шіркін, бұл орынға өзімді есептемегенде бір қолайлы адам бар еді...

Қайкен. О да Жыландыдан ба?

Батырбек. Талант десең талант бар. Сауат десең сауат бар. Организаторлық қасиеті дейсің бе, онысы да бар.

Қайкен

Ғабдолла

(қосарланып). Бұл кім болды екен?

Батырбек. Ол мына отырған... Иә, нә, нақ мына отырған Қайекеңнің өзі ғой. Амал қанша, мұның да соңында шала бар байлаған.

Қайкен. Тілімізден жазып жүрміз ғой. Мінді бетке айтпай тұра алмаймыз.

Батырбек. Оның үстіне жұтып қоятыным да бар демейсің бе.

Қайкен. Иә, ептеп оның да жаны жоқ емес.

Ғабдолла. Енді кім бар бұл орынға лайықты?

Қайкен. Ең дұрысы осы отырған Ғабдолланың өзі еді...

Ғабдолла. Иә, біз де көресіні тілден тартып жүрген жоқпыз ба.

Қайкен. Оның рас. Мен көзге жамандаймын деп, ал сен болсаң көзге мақтаймын деп опық жедік.

Ғабдолла. Қайтейін. Жақсы көрсем жасыра алмаймын. Жақсы көремін деп айтып саламын. Құдайдың берген мінезін бұл қайтерсің, айтпайын десем де болмайды «айт, айт!» деп ар жақтан үнемі итермелейді де тұрады. Сосын айтасың да саласың. Опынды түсіпсе жақсы-ақ қой. Түсінбейтіндер де көп емес пе. Мына марқұм болған бастықпен келісе алмауымның да бір ұшы сонда ғой. «Сіз осы, Беке, асыл нәсілден жаралған көшелі жандардың бірісіз ғой»,— деп жақсы көңіліңді, жақсы сезіміңді айта бастасаң, бет-аузың тыржитып үндемей қалатын сазарып. Әй, өзі де бір ит еді, айтқанға міз бақпайтын, өліп тынды ақыры.

Б а т ы р б е к. Әй, жігіттер, мен таптым шын лайықты адамды бұл орынға. Мына өзіміздің Жамантай бар ғой, содан дұрысы жоқ.

Ғ а б д о л л а. Ой, ол жарамайды. Жыландыдан деп мақтай берсең де, бір жақыпдығын көрген емен. Әрі ана Құланды жағында достары бар.

Қ а й к е н. Бұл ойлапатын идея екен. Жамантай жуас жігіт. Бір қолға қондырып алса, айтқанды орындаттырасың да отырасың.

Б а т ы р б е к. Ой, ол өзіміздің қол бала емес пе. Ағасының айтқанын екі етсе, құртып жібермеймін бе!

Ғ а б д о л л а. Бұл жағынан алғанда келіп те қалатын кандидатура.

Қ а й к е н. Оның үстіне Жамантай жөнінде үлкен үйде де бірер сыбыстың барын құлағым шалған еді. Білім, қабілеті бар жас жігіт, істеп кетеді.

Батырбек. Ақыл-кеңесімізді аямаспыз. Баулимыз.

Ғ а б д о л л а. Бұл жағынан алып қарағанда жақсы жігіт екені жақсы жігіт енді.

Б а т ы р б е к. Ойлай келгенде жөні осы. Ал қарап отырып қапы қалмайық. Қазірден бастап іске кірісейік. Тіпті менде мынадай да ой бар. Мен білсем, осы біздің Панар балдыз бар ғой, дұрыстап таныстырып қойса бар ғой кет әрі демейді. Сол күнді бір ойлашы сонда. Өзі өзіміздің Жыландыдан болса, оның үстіне өзі Батырбек даңның балдызына үйленген болса, қайда барады? Ешқайда да бармайды. Мына менің, мына Батырбек көкеңнің бұзауы болады да шығады. Ал, кәне, отырмайық. Былай болсын. Төрекеңмен мен өзім сөйлесемін. Тіпті Өсекеңді де өз мойныма алайын. Осындайда көтермеген мойынды итке таста. Алда-жалда бар ғой, жаман айтпай жақсы жоқ, анау айтқандай жан мұрынның үшіне келсе бар ғой, онда Белекеңнің өзінің де тамырын басып, байқаудан Батырекең тайынбайды. Ал сен бар ғой, Қайкен, ең алдымен өзің осы тоқтамға табаныңды мықтап бас.

Қ а й к е н. Бастым ғой, Батырбек-ау.

Б а т ы р б е к. Жоқ, жоқ. Былай шыға бере бұлттың ете қалатының болатын. Білем ғой мен сені.

Қ а й к е н. Бастым деймін.

Б а т ы р б е к. Бассаң, онда осы шешімді ана арасулықтардың бәріне де құптаттырасың.

Қ а й к е н. Шамамнан келгенінше.

Б а т ы р б е к. Үшіншіден, ана Тасекеңе де құлақ қа-

ғыс етесің. Жазатайым болып, Тасекен шалкалап қалса, шаруаның шыркы бұзылады дей бер. Бірақ былай жайлап түсіндіресің. Істің жайын, мекемеміздің келешегін ойлағанда деп...

Қ а й к е н. Әрине жайлап, істің жайын мекемеміздің келешегін ойлағанда деп...

Ғ а б д о л л а. Шіркін біздің Батырекеннің басы істей біледі-ау, ә!

Б а т ы р б е к. Ал, Ғабдолла, сен бар ғой... сені мен бар ғой... Болес бір тонкий шаруаға жұмсағалы отырмын. Тілің майда. «Сіз», «бізді» білесің, орындап шығарсың деп ойлаймын.

Ғ а б д о л л а. Әлбетте, «сіз», «бізге» келсе болды ғой.

Б а т ы р б е к. Сен онда былай ет, анау менің балдызым бар ғой. Өзі бір өзіме тартқан тентек неме. Тентекті тентек тындамай тік келіп қалатыны бар ғой. Ал сен болсаң битіп тілін тауып дегендей. Жамантаймен жағыстырып жіберсең...

Ғ а б д о л л а. Айтқаның орындалады, Батырбек.

Б а т ы р б е к. Ал, онда отырмайық. Жолдарың болсын!

Қайкен мен Ғабдолла кетеді. Батырбек портретке жақын келіп сұқ саусағын шошайтып сөйлейді.

Ғабдолла біліп айтады. Сен иттің басың істей біледі, әттең не керек, таудай талабың болғанымен, бармақтай бағың жоқ. Ұрыпшақтаусың. Мақтамен білдірмей бауыздап жіберетіп жерде, қызыл кеңірдекке салып айқайлап шыға келесің. Тал бойындағы мінің сол. Әйтпесе, сен бұл үйде емес, біздің мекеменің төрінде тұрмас па едің. Ойлан мұны, Батырекесі.

(Телефон шылдырайды.)

— Алло... алло... не, нә. Өзіңсің бе? Иә, шаруа не болып жатыр? Е, оны естідім ғой. Ал өзің не ойлап жүрсің? Ә! Ойбай-ау, «таз тарапғанша той тарқайды» дегендей, сен найқалғанша, ана құландылықтар біреуді әкеп отырғыза салмай ма? Иә, оны кімнен естідің? Үлкен үйде сондай сөз бар дейді? Аһа! Бұл бір жақсы лепес екен. Ал онда былай ет. Ана Қарекене айтып қой. Ана үлкен үйдегі Белекене сөйлессің. Жай сөйлеспесің, мықтап сөйлессің. Әйтпесе болмайды. Құланды дегенін бел алып кетеді. Өзіңнің жезден емес пе, батылырақ кетпейсің бе, битіп. Ұқтың ба? Ұқсаң сол. Ал, жақсы. Қимылда.

(Трубкины сала берген кезде тағы телефон шылдырайды.)

Иә? Ау, жашым-ау, сен қайда жүрсің осы күнге дейін? Ертең Құландыдан біреу тұра қалса, тағы да төбеңде әңгір таяқ ойнайды ғой. Осы арасын ойладың ба? Жо... жоқ... Сен ойламағансың... Ара түсе бере алмаймын енді саған. Көзсіз батыр болып болдым. Батырға да жан керек. Сөздің қысқасы сен былай ет. Коллективтегілердің тамырың баса бер. Мен істесем бірден көзге түсіп қаламын. Ал сен болсаң елеусізсің ғой. Иә, сөйт. Тамырың бас. Ана Жамантайды мақтай бер, не дер екен, білдің бе? Жамантайға жақсы қарайды? Бәрі де сол бастық болсын деп отыр? Өй, онда көктен тілегенді жерден берді ғой. Дегенмен құлық болып жүрмесің. Сен солардың арасында бол. Жүні-жүні хабарласып тұр.

(Трубканы салады да қайта көтереді.)

Алло. Ә, бұл Төрекең бе? Ә, бұл әлгі тентек інің Батырбек қой. Хал ма? Қалдың несің сұрайсың, Төреке. Хал жаман. Иә, бассыз қалып тұрмыз. Иә, иә, құландылықтар шабуылда сияқты. Қарап отырған біз ғана. Енді қайтеміз. Төрекең сияқты мықты ағалары бар тұрғанда, қайтеміз дейміз де. Жамантай ма? Ау, ол өзіміздің жыландылық қой. Иә, иә, табанды жігіт. Жаманаты жоқ. Істегенде қандай. Иә, иә оның үстіне ақыл-кеңесімізді беріп тұрамыз ғой. Ана Қайкен деген жігітті білетін шығарсын. Жоқ, ол арасулық болғанымен өзіміз. Рас, кейде бұлтың ете қалатыны болады. Бірақ негізі біздік. Соны кейін Жамантайға көмекші етіп қойсақ, кеңсе жұмысын тасқаяқтай қағыстыратын болады. Иә, жөн... Жөн айтасың. Әрине, жаның аштытынын білем ғой. Иә, жақсы.

(Трубканы салады.)

Бұл жағы тыңды. Енді ме? Ә, апырау, осы құландылықтар неге үндемей жатыр? Жо-жо!.. Мүмкін емес үндемеулері. Дауыл алдындағы тыныштық секілді. Жо... жо... Алдып алған жөн. Әйтпесе, болмайды. Иә, Белекеңнің өзіне де құлақ қағыс етіп қояйың. Айып болмайтын шығар оным? Егер коллектив Жамантайды қалап отыр десем... Әлде сөйлеспей-ақ қойсам ба екен? Басқаша түсініп қалса, қиын болады-ау, түбі... Жо... жоқ... Бас сауғалауға болмайды. Осы жігітті жіберіңіздер дейін. Қалай түсінсе, олай түсінсін.

(Трубканы алады.)

Жо... жо... Мәжілісте отырғанның өзі де жөн болды. Кім біледі, арпаң-тарпаң сөйлеп тұрып, бірдемені бүлдіріп алсам, сорлағаным ғой сосын. Дегенмен, істің беті дұрысталып келеді. Енді қайтсе де Панарды ию керек.

Батырбек үйінің алды. Баспалдақта Панар мен Ғабдолла жолығысады.

Ғабдолла. О, алдым жап-жарық болып жүре бергенге жалт қарасам, Панардың өзі келе жатыр екен ғой.

Панар. Ғабдолла аға, кісіні көзіне мақтауды қашан қоясыз осы?

Ғабдолла. Шын жақсыны жақсы десе, оның несі айып. Алтынды алтын демей ме өз атымен.

Панар. Алтынды рас алтын дейді. Сол сияқты әркімнің өз аты бар емес пе.

Ғабдолла. Әйтеуір көңілім таза, Панар.

Панар. Көңілім таза деп кез келген жерде жайып сала берсеңіз, кірлеп қалуы да оп-оңай.

Ғабдолла. Міне, айттым ғой тұрған ақыл деп, оны қалай айтпай тұра аламын.

Панар. Тағы да мақтай бастадыңыз ба? Дауа жоқ екен.

Ғабдолла. Шіркін, қандай жігіттің маңдайы жарылып тұр екен десеңші!

Панар. Осы қаладағы бір жігіттің маңдайы шығар.

Ғабдолла. Ұзын бойлы ма?

Панар. Иә, ұзын бойлы.

Ғабдолла. Кеудесі былай?

Панар. Иә, кеудесі былай.

Ғабдолла. Мұрны аздап қоңқақтау?

Панар. Иә, мұрны аздап қоңқақтау.

Ғабдолла. Шашы қап-қара, жатпайды, тікірейіп тұрады үнемі?

Панар. Шашы қап-қара...

Ғабдолла. Жүргенде бүйтіп адымдай басып жүреді?

Панар. Иә, адымдай басып жүреді.

Ғабдолла. Өзі көп сөйлемейді? Арақты аз ішеді? Өзі ақылды?

Панар. Көп сөйлейтін, арақты көп ішетін ақылсыз жігітпен Панар таныс бола ма?

Ғабдолла. Жөн, жөн. Ал бетінде ептеп қорасандағы бар ғой?

Панар. Қорасан дағы бар.

Ғабдолла. Қорасан дағы бар?

Панар. Иә, қорасан дағы бар.

Ғабдолла. Ойбай-ау, бұл өзіміздің Жамантай болды ғой.

Панар. Жамантай дегеніңіз кім?

Ғабдолла. Өй, ақылдым, менің. Шіркін, Панардай болып та қыз баласы туа береді сен ғой.

Батырбек көрінеді. Панар үйге кіреді.

Батырбек. Ал, Ғабдолла, шаруаның барысы қалай?

Ғабдолла. Шаруаның барысы тамаша.

Батырбек. Немене, былай жағыстыра алдың ба?

Ғабдолла. Жағыстыра алғаның не, «сүйдім, күйдім» дегізіп те қойдым ғой екеуім.

Батырбек. Бұл апаң мен жездеңнің қалауы дедің ғой?

Ғабдолла. Апырау, Ғабдолладан сөз қалатын ба еді! Талай сөздер айтылды.

Батырбек. Бәсе, өзім де сезгенмін осылай бола-рып. Апасы Жаңыл, жездесі мен тұрғанда қайда барады деп едің. Есті теңтек қой. Түсіпген ғой жездесінің ау-жайып. Иә, істің беті түзелді, Ғабдолла. Барған жердің бәріне де құптатып келемін. Жақын күндердің бірінде әлгі Батырекеннің жаман інісі бастық болыпты дегенді естисің. Құландымен біз сонда сөйлесетін боламыз.

Ғабдолла. Шіркін десейші!

Өлеңдетіп Қайкен кіреді.

Аспанда ұшып жүрген қара шыбың,
Қай жерде отыр екен қарашығым.

Батырбек. Шаруаның беті қалай, Қайкен?

Қайкен. Шаруаның беті жаман болса, Қайкен бүйтіп өлеңдетпейді ғой.

Ғабдолла. Шіркін, біздің Қайкендей болып та адам баласы жарала береді екен ғой.

Батырбек. Ал сөйле, Қайкен.

Қайкен. Не сөйлейтіні бар. Бүйтіп кіріп бардым да ашық айттым, егерде бұл креслоға Жамантай отырмаса, онда біздің мекеме ақ үйлі болып тозып кетеді дедім турасынан.

Батырбек. Расы осы ғой. Иә, сосын?

Қайкен. Сосын не болушы еді, «ойбай-ау, ойлап-ойлап өзіміз де сол Жамантайға тоқтап отырмыз»,— деген жоқ па?

Батырбек. Төрекең де айтып жеткізген екен ғой онда. Сабазым-ай!

Ғабдолла. Шіркін, біздің Төрекендей болып та адам баласы жарала береді екен ғой.

Батырбек. Ал ендігі сөзді үйде отырып бастайық.

Үшеуі де үйге беттейді.

Бай дастарқан басында Батырбек, Қайкен, Ғабдолла. Жаңыл мен Панар кіріп-шығып жүреді.

Батырбек. Не болса, о болсын, айды аспанға бір шығардык. Жамантайды отырғыздық креслоға.

Ғабдолла. Құландықтар енді байқап сөйлесер-ақ бізбен.

Батырбек. Байқап сөйлеспей көрсін. Қүлiн көкке ұшырайын!

Қайкен. Дегенмен өзі пысық па деймін. Кеше бір қызметкерді шақырып алып, жан алқымынан алмасы бар емес пе, екі рет айттым ғой, неге орындамадыңыз деп. Шолақтықпен қорқытып, келте қайырып жатқан жоқ, зіл, салмақ сезіледі мінезінен.

Батырбек. Батырекең білмей, таңдамайды кісіні. Үндеме, Батырекеңнің жаман інісі талайды тотитады әлі.

Ғабдолла. Соның өзі бізді де ала кетіп жүрмесін. Түрі жаман.

Батырбек. Мен барда тырс етпе. Батырекеңнен асып қайда барады дейсін. Қол шоқпар етеміз де, талай Құландыға жұмсаймыз әлі.

Жаңыл. Ғабдолла қайным-ау, тез-тез деп асықтырып едің. Қонағың әлі жоқ қой. Қашан келетін еді?

Батырбек. Иә, Жамаекең кешікті.

Ғабдолла. Он жерден жыландылық болса да, сол жігітіңнің кей мінездері ұнамаушы еді. Бастық болған соң мұрынын көтерейін деген шығар.

Қайкен. Құт етсе жаманшылыққа жори берудің керегі не. Осы мен қазақ тілін білетін болсам, «келемін» дегенін мына құлағыммен естігенмін.

Жаңыл. Біз үшін қонақтың мезгілінде келгені жақсы.

Батырбек. Жә, жә, сөзге араласа бермесенші сүйрендеп. Қазір келгенде бірдеме деп айтып қалып жүрме. Аузыңды бақ.

Жаңыл. Әне, мұның өститіні бар енді.

Ғабдолла. Ау, жолдастар, менің басыма бір тың идея оралды.

Қайкен. Иә, құлағымыз сенде, Ғабдолла.

Ғабдолла. Осы мен білсем бар ғой, мына жылан-

дыға қарағандар болып, түгел... бәріміз... мына Жаңыл жеңешемнің, алтын жеңешемнің деп саулығы деп бір-бірден қағып жіберген дұрыс болады.

Жаңыл. Мұндай қайып ішінің құлдығы болып кетсең болмай ма! Сырттан жамандағаннан да, көзге мақтаған дұрыс.

Батырбек. Сөз тапқанға қолқа жоқ. Кеттік онда.

Қайкен. Ау, жыландылық, жыландылық деп таңдайың тақ-тақ етеді. Арасулық ара ағайын мен қайда қалдым?

Ғабдолла. Өй, арасулығың не, жыландымын деп баяғыда айтпаппа едім. Жыланды тұрғанда Арасу деген сөз боп па, тәйір! Ал, алтын жеңешем үшін.

(Бәрі де көтереді.)

Батырбек. Ау, жолдастар, менің де басыма тың бір идея оралды.

Қайкен. Иә?

Батырбек. Жаңыл, сен бара тұршы.

(Жаңыл кетеді.)

Жамантай келмей тұрғанда бір нәрсенің басын ашып алайық.

Ғабдолла. Иә, ашайық басын.

Батырбек. Жамантай ғой мына араға отырады?

Ғабдолла

Қайкен

(қатарласып). Иә, мына араға отырады.

Батырбек. Қатарында Панар болады?

Ғабдолла

Қайкен.

Иә, Панар болады.

Батырбек. Тамадаға Қайкенді сайлаймыз?

Ғабдолла. Ә?.. Иә, тамадаға Қайкенді сайлаймыз.

Қайкен. Өмірінде бұт арттары болмаған Құлсарт деген бір қу сорлы жолаушының атын суара бара жатып «Құлсарттың атқа осы мінгені мінген-ақ шығар» депті ғой. Сол айтқандайын...

Батырбек. Дұрыс айтасың, сенің атқа осы мінгенің мінген. Жамантайдың тәжірибесі аз, түбінде көмекші боласың да, бар шаруаны өз қолыңа аласың.

Қайкен. Сенімдеріңе рахмет. Кеңсе жұмысы дегенді, құдайға шүкір, білеміз ғой.

Батырбек. Ал әзірше тамада боласың.

Ғабдолла. Қайкен тамада болады.

Б а т ы р б е к. Ал сонда сен осы-ей, бірінші сөзді кімге бересің?

Ғ а б д о л л а. Бірінші сөз кезегі маған келеді де.

Қ а й к е н. Жоқ, саған келмейді.

Б а т ы р б е к. Дұрыс айтасың. Ғабдолла, саған келмейді сөз кезегі. Келмейді.

Қ а й к е н. Меніңше-е-е... Бірінші сөзді... Бірінші сөзді ме? Бірінші сөзді тәртіп бойынша тамаданың өзі сөйлейтін шығар?

Б а т ы р б е к. Қолыңа бірдеме тисе, сенің сөйтіп ала құйрық торғай сияқты құбылып кететінің бар. Батырбек тұрғанда бірінші сөзді қалайша тамада сөйлеуге тиісті?

Ғ а б д о л л а. Иә, соны айтам-ау, Батырекең тұрғанда қалайша бұл сөйлейді?

(Жаңыл кіреді.)

Ж а ң ы л. Жанжалды доғарыңдар. Қонақтарың келді. *(Бәрі де орындарынан ұша-ұша түрегеледі. «О, қош келіңіз», «жоғары шығыңыз», «күтіп отырмыз»,— деген дауыстар.)*

Ж а м а н т а й. Аздап кешігіңкіреп келдім. Жеңгеміз кешіреп деп сенемін.

Д а у ы с т а р. Кешіргенде қандай, әбден кешіреді. Кешірмесе жеңге бола ма.

Ж а м а н т а й. «Тяжела шапка Мономаха» деп орыстар айтқандай, сау басыма сақина тілеп алғандай болып жүрмін. Сіңбіруге мұрша болмай кетті.

Б а т ы р б е к. Е, осындай жас кезде істеп қалған жөн. Мынадай жаман ағаларыңа арқа тіре де сілтей бер. Ал, кәне, отыра қал. Мына орындық мападан бері сені күтіп тұр. Айтпақшы, Панар қайда кете қалды? Панар? Панар?

(Панар келеді.)

Б а т ы р б е к. Ал, балдызым, енді бізден ұялмай-ақ қой. Ана Жакеменнің қасына барып отыра ғой.

П а н а р. О не деген сөзіңіз, жездекей?

Б а т ы р б е к. Жә, жә, қызымның өзі үйде, қылығы түзде деген. Мен білмейтін пәлс жер астында.

П а н а р. Түкке түсінбедім.

Ж а м а н т а й. Ау, ай-шай жоқ, бұларыңыз қалай? Ең алдымен танысайық та.

Б а т ы р б е к. Е, бұрып таныс емес пе едіңдер?

П а н а р. Бірінші рет көріп отырсам, қайдан таныс болайын бұл кісімен.

(Батырбек Ғабдоллаға қарайды.)

Ғ а б д о л л а. Ойып осымен бітсін, ал енді іске кіріссейік. Папар, мына Жамантайдың қасынан орын ал, көпе.

П а н а р. Осы сіздер неге соншама қолпаштап кеттіңіздер бүгін мені?

Б а т ы р б е к. Мандайға басқан жалғыз балдызымды қолпаштамағанда, кімді қолпаштамақпын.

П а н а р. Жоқ, жездекей, ана апамыз екеуміз сап түзеп отырып алатын болсақ, онда аш қаласыздар.

(*Ketedi.*)

Б а т ы р б е к. Балдызым теңтек. Есті теңтек. Өзіме тартқан.

Ж а м а н т а й. Көрініп тұр.

Қ а й к е н. Ал, жолдастар, мен тамада болатын, болатын болсам...

Б а т ы р б е к. Тамадалықтан бұрын, жолдастар, мынаны білген жөн. Мына төр алдында қасқайып отырған Жамантай менің талантты, білімді, ақылды інілерімнің бірі. Мына біз сияқты жаман ағаларының арқасында үлкен креслоға нық басып бір отырды. Осы бір нық отырғаны үшін бокалды бір аударып тастаймыз.

Ғ а б д о л л а. Ал бұл тост үшін мен өзім ішпей тұра алмаймын.

(*Kulisedi.*)

Ж а м а н т а й. Батырбек аға, тым асырыңқырап алған жоқсыз ба?

Б а т ы р б е к. Қай жерде асырып, қай жерде жасырарын Батырбек ағаң біледі.

Ғ а б д о л л а. Шіркін, біздің Батырекең де айта біледі енді.

Қ а й к е н. Ал, жолдастар, мен тамада болатын, болатын болсам...

Б а т ы р б е к. Аты Жамантай болғанымен бұл өзі Жақсытай. Ал, Жақсытай, шын достық үшін, қатарымыздың сетінемес беріктігі үшін тағы да бір бокалды төңкереміз.

(*Сыңғырлаған рюмка дауыстары.*)

Қ а й к е н. Ал, жолдастар, мен тамада болатын, болатын болсам... онда...

Ғ а б д о л л а. Шіркін, Батырекең сөйлесе алды, артып тақырлап, аламайымен қопара сөйлемей ме. Бұл өзі Жамантай емес, шынында да Жақсытай.

Ж а м а н т а й. Апырмай, тым асыра мақтап бара жатырсыздар, жолдастар. Мен қолайсыздана бастадым. Басқа бір тақырыпқа ауыссақ қайтеді?!

Ғабдолла. Жаманды көзіне мақтасаң өзеуреп, есіріп кетеді, жақсыны көзіне мақтасаң ұялып, қысылып қалады деген бар. Жамантай мына мінезімен де өзінің асыл қасиетін танытып отыр.

Жамантай. Сөз тапқанға қолқа жоқ деген. Жеткіздіңіз, Ғабдолла. Жетер енді.

Қайкен. Ал енді мен тамада болатын болсам...

Ғабдолла. Жаңа Батырекен әдемі бір тост көтерді. Қатарымыздың сетінемес беріктігі үшін көтерді. Дұрыс көтерілген тост. Жыландылықтардың қатары құландылықтарға қарсы күресте сетінемеуге тиісті. Әйтпесе олар бізді құртады.

Жамантай. Жоқ қателесесіз, Ғабдолла. Сіздерді құртып жүрген бір-ақ нәрсе бар. Ол сен құландылық мен жыландылық деп жікке бөлініп, біріңізді біріңіз ғайбаттап, болмағанды болды деп жала жауып, арыз айдасып, қырық пышақ болысып жататындарыңыз. Бұл шындап келгенде ақыл-ойдың мешеулігі. Сананың төмендігі. Бұл ілгері басқан аяқты кері сүйреп кесірлі жай. Біздің мекемеде біз осы бір жыландылық-құландылық дейтін жікшілдермен күресті мықтап тұрып ашамыз. Аямаймыз да ондайларды.

Ғабдолла. Ау, мынауыңның түтіні басқа ғой.

Қайкен. Жамантай жөн айтады. Осы жік құрымай біз оңбаймыз.

Батырбек. Жөн, жөн сөз. Бірақ жыландылықтардың жазығы жоқ қой.

Жамантай. Жоқ, бар бәлені өрбітетін осы жыландылықтар. Не шықса да, әуелі солардан шығады.

Батырбек. Сенген қойым сен болсаң дегендей, тоқташы, сен осы жыландыда туып, құландылық болып кетіп жүрген не ме ессің бе?

Жамантай. Мені жыландыда туды деп кім айтып еді сізге?

Батырбек. Не дейді?!

Жамантай. Мен құландыда да, жыландыда да туған жоқпын. Мен қазақ жерінде тудым, жолдастар. Бір жаққа бүйірі бұрады екен деп үміттенбей-ақ қойындар.

Жаңыл. Қайным, жөн айтасың. Ұстаған жолың дұрыс. Аума содан.

Батырбек. Есіл еңбек зая кеткен. Панар, балдызым менің, не болып барады мына дүние?!

КЕШ ОЯНҒАН МАХАББАТ

ТЕЛЕВИЗИЯЛЫҚ ДРАМА

Қатынасатындар:

Жантуар
Шәмшігүл
Дәулет
Ескалин
Ескалиннің әйелі
Тәрбиеші әйел
Бибіпұр

Базаларды, мебель магазиндерін басқаратын сауда қызметкері Дәулеттің кабинеті. Кабинет иесі жоқ, оны күтіп Жантуар мен Шәмшігүл отыр.

Жантуар. Шәмшігүл-ау, көрсе қызарлық жасап қайтеміз, осы өзіміз қосылған кездегі дүннеміз маған сондай ыстық көрінеді.

Шәмшігүл. Үй шаруасына араласпа, ол әйелдің жұмысы.

Жантуар. Араласпа десең араласпай-ақ қояйын... Дегенмен өзімізде жасалатын мебельді де жаман демей жүр ғой. Соны алып кете берсек қайтеді?!

Шәмшігүл. Жаңа пәтер алып, жаман мебель қойғанымыз ұят, Жантуар. жұрттың бәріңде импорт. Біз не, солардан кембіз бе?

(Осы кезде кабинетке Дәулет кіреді.)

Дәулет. Ә, сәләмәтсіздер ме? Кешірініздер бір жұмыстармен ұсталып қалғаным, отырыңыздар берірек, төрлетіңіздер...

(Шәмшігүл мен Жантуар қосарлана амандасып Дәулеттің столына таман отырысады.)

Ал құлағым сізде!..

Шәмшігүл. Ал Дәуке, анада: «Қажет бірдемелерің болса, хабарласыңдар»,— деп айтқан едіңіз. Реті келіп, қаланың нақ ортасынан екі бөлмелі пәтер алдық. Тіпті пәтер емес, жұмақ: еден дегеніңіз қызыл паркет, жалтырап жатыр, ванна мен ас бөлменің қабырғасы айна дөрсін — ақ кафель. Терезелері аттылы кісі өткендей. Ыстық су, суық су, газ дейсіз бе, бәрі де қол астында. Ол екі жыл отыр-су тасып, күл шығарған басымыз, уһ, жеттік пе, жетпедік пе деп жүрміз.

Дәулет. Ә, тамаша болған. Құттықтаймын! Тап өздеріңше қуанып отырмын. Құтты болсын үйлерің!

Шәмшігүл. Шын қуанған адам «құтты болсыңды» үйге келіп айтады.

Дәулет. Жөн, жөн айтасың, Шәмшігүл. Оның да ретін келтірерміз бір... Ә, келген шаруаларыңызды енді түсіндім, жаңа пәтерге үй жиһаздары, жаңа мебель керек қой, солай емес пе?

Жантуар. Иә, солай еді...

Шәмшігүл. Ұнатқанымыз «Қосмос».

Жантуар. Білмеймін, Шәкіңнің ұнатқаны «Қосмос», ал мен болсам...

Дәулет. Иә, ал сен болсаң?

Жантуар. Мен болсам, ана чех мебелі дұрыс па деп...

Шәмшігүл. Қазіргі жұрт аузында жүргені осы «Қосмос». Соны аламыз. Біздің Жантуар білмесе де айта береді.

Дәулет *(телефон трубкасын көтеріп бірнеше номер алды да.)* Алло... Бұл кім? Ә, Бекбатыровсың ба? Өзінде бол, қазір саған Шәмшігүл, Жантуар деген ерлі-зайыпты екі кісі барады... Ия, Шәмшігүл, Жантуар. Алло... «Қосмосың» бар ма? Е, болса, сол «Қосмостың» біреуін...

(Жантуарға бір қарап) Ал чех мебелі ше?.. Қысқасы, қазір осы кісілер саған барады, қалаған мебелін беретін бол! *(Трубканы орнына қойды.)*

Бұрын үйлепсеңдер де, жаңа үй болып жатырсыңдар ғой, тағы не керек? Қысылмандар, айтыңдар.

Шәмшігүл *(батылдана түсіп)*. Екі-үш кілем керек еді... Екі-үш паллас... хрусталь, вазалар, рюмкалар...

Жантуар *(ыңғайсызданып)*. Бір жолға мебеліңнің өзі де аз жүк емес еді ғой, Шәке?!

Шәмшігүл. Жоқ, тағы келіп Дәукеңнің мазасын алғанша, бір жола тындырып кеткеніміз жақсы.

Дәулет (қарқылдап күліп). Шәкең дұрыс айтады. Бүгін тындыратын шаруаны ертеңге қалдырып керегі жоқ. Бірақ тағы да айтарым — бәрің бүгін тындырдык деп келмей қойып жүрмеңдер. Мынандай жерде отырып ағайыпқа қолғабыс жасамаудың несі жөн. Қолдан келгенді жасаймыз. Жні-жні хабарласып тұрыңдар. Маза-лайды екенбіз деп қапа болмандар! (Жантуар мен Шәмшігүл қосарлана алғысын айтысты. Дәулет қоштасып бұларды есікке дейін ұзатып салды.)

Көңілді музыка. Экранда бума-бума гүлдер. Бір букетке екінші букет келіп қосылып жатыр. Сырттан «қоныстарың құтты болсын! Шәмшігүл от пен кіріп күлмен шығушы еді. Бір бейнеттің бір зейнеті бар деген осы. Көзі ашылды енді...» деген сөздер естіледі.

Бір кезде гүлдерге екінші экспозициямен, шампан толы бокалдар беріледі. Экранда тек қана хрусталь бокалдар... Сырттан бокалдар сылдыры, күлкі, құттықтау сөздер.

Дәулеттің даусы. Па, па. «Космос» дегенің үйді жайпатып жібереді екен-ау.

Бөтен даусы. Е, бұл Дәулеттің еңбегі. Дәулет араласқан шаруа жайнамай қала ма?!

Тағы бір даусы. Жетпей тұрғаны мына бір жерге пианино керек.

Шәмшігүл даусы. Дәукең аман болса пианино да бола жатады.

(Мебель магазинінің ішінде екенін білдіретін шағын ғана задниктің алдында, егде тартқан әйел болса да, шалбар киген Бибінұр тұр. Оның қасына Шәмшігүл келеді. Екеуі шүйіркелесіп амандасады. Әрі-бері өтіп жатқан адамдар.)

Шәмшігүл. Е, не алмаққа тұрсың?

Бибінұр. Бір мебель түседі деп...

Шәмшігүл. Е, мебельің бар емес пе еді?

Бибінұр. Бар болатын, бірақ мынау айтулы.

Шәмшігүл. Айтулы болғанда не, «Космос» па?

(Бибінұр мырс етіп күліп жіберді, даусында кекесін бар).

Бибінұр. Арасына ағаш үгіндісін толтырған «Космос» алып жыным бар ма! «Будапешт» нағыз қызыл ағаштың өзі...

(Шәмшігүл Бибінұрдың арғы сөзін естуден қалды, бір түрлі тауы шағылып, қатты өкінді. Экранда ірі планда Шәмшігүл көрініп тұр, ол терең ойда. Бір кезде, бір шешімге келіп алға, камераға қарай жүріп кетті.)

Дәулеттің кабинеті.

Шәмшігүл кіріп келіп қысқа ғана амандасты.

Шәмшігүл. Сәлеметсіз бе, Дәуке?!

Дәулет. Ә, Шәке! Сәләметсіз бе? Төрлетіңіз... Жантуардың хәлі...

Шәмшігүл. Дәуке! Маған мебель керек.

Дәулет. Е, осы жуырда ғана алған едіңіз ғой?

Шәмшігүл. Алғам. Бірақ ұнамайды. Онымен «Космос» деп дардай етіп жүрсем, арасы үгіндімен толтырылған бірдеме екен. Енді «Будапешт» керек.

Дәулет. Ойбай-ау! «Будапешт» төрт-бес бөлмесі бар пәтерге лайық мебель. Оның үстіне... бағасы да...

Шәмшігүл. Немене, бізді ақшасы жоқ кедей деп естіп пе едің?

Дәулет. Құдай сақтасын, Шәке, ондай ой түсімізге де енген емес. Екеуін де айтулы қызметтесіндер. Жантуар болса анау, жобалау институтында бөлім бастығы, сіз болсаңыз, ғылым кандидаты, жоғары оқу орнында сабақ бересіз. Табаны күректей он екі жыл әй-шәйсіз өмір сүріп, бірінші көңіліндегіні бірің айттырмай, айтайын дегендерінді қабақ қағыстан дөп басып білетін тату жаңдарсыңдар! Ақша сендерде болмағанда кімде болмақ?!... Шынымды айтайын, жалғыз ғана түскен еді, амал жоқ, өзіңіз келіп қалған екенсіз, алыңыз.

Шәмшігүл. Жоқ, өйтіп қиналсаңыз алмауыма да болады.

Дәулет. Жо-жок! Қиналып отырғаным жоқ. Қазір! *(Телефон трубкасын көтереді.)*

Алло... Бекбатыровпысың?... *(Оның арғы сөзін музыка басып кетеді. Камера Дәулеттен жылжып отырып ірі планда телефон аппаратын көрсетіп тұрады. Біраздан соң екінші түрлі музыка беріліп телефонға екінші экспозиция мен будильник беріледі. Экранда будильник. Камера жылжып үй ішін көрсете бастайды. Үй-іші толы мебель. Бөлмеге көп заттар сыймағандықтан жазу столының үстіне тумба, оның үстіне үшінші қабат етіп телевизор қойылған. Орындықтар да бірінің үстіне екіншісі төңкерілген, бір жақта диван, оның үстінде гарнитурдың әр түрлі бөлектері, олардың үсті жабулы тұрғандықтан не зат екенін айыру қиын. Екінші жақта пианино, айнасы бар киім ілетін шкаф.)*

Екінші бөлмеге кіретін есік жоқ, сондықтан ол жатқан кроваттың шеті көрініп тұр. Шкафтың үстінде де, пиани-

ноның үстінде де әр түрлі үй жиһаздары. Үй-іші ала көлеңке. Камера осылардың бәрін панорамамен көрсетіп шығып, пианиноның үстіндегі будильникке қайта оралады. Будильниктің шырылдаған даусы естіледі. Екінші бөлмеден Жантуар шығады. Оның орнынан жаңа тұрған беті. Ол үйлі тұрған орындықтарды құлатып алады.

Екінші бөлмеден Шәмшігүлдің даусы естіледі.

Шәмшігүл. Не болды, жазған?

Жантуар. Мына үйілген орындықтарға сүрініп кетіп, нығымды сүйеулі тұрған кіреует жактауына соғып алғаным.

Шәмшігүл. Байқамадың ба алдында стулдар барып?

Жантуар. Байқағандағым осы ғой.

Шәмшігүл. Қатты ауырды ма?

Жантуар (жауап орнына Шәмшігүлге шүйіле түсті). Ақшамыз бар екен деп құр бекер үй-ішін кәкір-шүкірмен толтыра беріп керегі не еді? Тіпті мына пианиноны ойнайтын ешкім жоқ, құр сәнге демесең...

Шәмшігүл (екінші бөлмеден жүзгіріп шығып). Ешкім жоғы қалай? Қазан аузы жоғары. Отқа қарап отырған жандар емеспіз, қайта тілеу тілеп тұрады. Анадасы айтқаным жетпесе, қайталап, анықтап айтайын, баламыз болар ма екен деп ырым етіп алдым!

Жантуар. Жарайды. . мұның жөн болсын. Ал әлгі «Қосмосың-ақ» осы үйге жетіп жатыр еді ғой... Оны бір айға жеткізбей комиссияға өткіздің де үйді мына бір «Будапешт» деген бөлемен толтырдың да қойдың. Айналатын жер жоқ. Қос-қостан келген сұмдық бір: сырт киім салатын шкаф, іш киім салатын шкаф, ас сервизін салатын сервант, шай сервизін салатын сервант, бөлек-бөлек. Оның үстіне, горка деген пәлесі тағы бар.

Секретер дейсің бе, үш қырлы стол, төрт қырлы стол, шалқақ кресло, еңкек кресло, кітап сөресі, газет-журнал сөресі, жазу столы, сызу столы дейсің бе, тіпті санап тауыса алмайсың. Бұдан он жыл бұрынғы, жалғыз тақтай үстіне снып кетер шағымыз емес, азда болса екі төсекте кең көсіліп жатып рахаттанып қалып едік, ал мынауыңның екі кіреуеті бірдей симағасын біреуін жинап қабырғаға сүйеп қойдың. Шәмшігүл-ау, бүйтіп қиналғанша, қаланың шет жағынан, жер алып кеңірек етіп үй салып алсақ қайтеді? (Бұл сөздер айтылып жатқанда Шәмшігүл анда-санда экраннан шығып кетіп, жуынып-таранып, киініп алады.)

Шәмшігүл. Онсоң екі үйі бар деп көрсетіп жүрмей ме?

Жантуар. Мына үйді үкіметке тапсырамыз. *(Енді Жантуар жуынып-киініп жүреді.)*

Шәмшігүл. Үкіметке тапсырамыз? Жок, шырағым, айта көрме. От жағып, күл шығарып жүрсін дейсің ғой... Бола қоймас оның. Он екі жыл от жағып, су тасығаным да жетеді.

Жантуар. Олай болса, тағы бір ой бар: мына пәтерге жарым жарты мебель қалдырып жасаулап қоямыз да, өзіміз қалған жарым жарты мебельді алып үй жалдап тұрамыз. «Бөлмемді баласы жоқтарға беремін»,— деген хабарландыруды талай жерден көргенім бар.

Шәмшігүл. Жалға бөлме беретіндердің үйі дымкыл болады. Мебеліміз бүлінеді.

Жантуар. Енді не қыл дейсің?

Шәмшігүл. Дал болмай-ақ қой, амалын өзім табар. Бері қара! *(Шәмшігүл Жантуарды қасына отырғызады.)* Ана Есқалин бар ғой?..

Жантуар. Қай Есқалин?

Шәмшігүл. Ана музейде істейтін Есқалин Сарыбас ше? Соның жалғыз баласы бар еді ғой? Сол үйленіпті. Содан көп кешікпей шешесі келінімен сныспай, бөлініп кетіпті.

Жантуар. Иә, оның бізге қандай қатысы бар?

Шәмшігүл. Токта! Төрт бөлмелі үйде сопайғаннан сопайып екеуі-ақ қалса, неге қатысы болмайды! Болады. Үстіне ақша қосамыз. Сөйтіп, айырбастау керек үйді.

Жантуар. Айырбастамайтын шығар?...

Шәмшігүл. Өстіп кежегеннің тартып тұратыны-ай! Баспа аяғынды ілгері! Ыңғайлы екі бөлмелі үй болса айырбастар едікті өздері айтыпты. Ал білгің келсе... *(Жантуар ойланып қалды, Шәмшігүл отқа май құя түсті.)* Музейден алатыны қанша дейсің, қоңторғайлау тұрады деп естігем.

(Дәлел орынды болған соң, Жантуардың көңуіне тура келді.)

Жантуар. Айтқаның болсын...

Шәмшігүл. Тезірек шай ішіп, соларға жетейік!

Музыка

Есқалиннің үйі. Ас ішетін бөлме. Есқалин музей экспонаттарының бірін шұқылап отыр. Сырттан есік қоңы-

рауы естілді. Есқалин орнынан тұрып барып есік ашты. Үйге Жантуар мен Шәмшігүл кірді. Есқалин әуелі бұрын келмеген адамдарды көріп таңырқап қалса да, кешеулеп барып таныды.

Есқалин. Ә, Жантуар, екенсің ғой. Жоғары шығындар! Мен қазір!...

(Есқалин экспонатты алып екінші бөлмеге шығып кетті.)

Шәмшігүл (күйеуіне сыбырлап). Мынаның түрі жақсы екен, жолымыз болар!.. (Әр бөлменің есігін бір ашып). Мен тіпті қай мебельді қайда қоюға болатынын да шамалап отырмын.

(Есқалин келіп, бұларға қарама-қарсы отырды.)

Есқалин. Дағарадай, дағарадай төрт бөлмеде жеңгең екеуміз-ақ қалдық, Жантуар. (Жантуар жөтеліп, Шәмшігүл қозғалып қойды.) Жеңгелеріңнің сыпырып, тазалайтыны болмаса, тіпті әне бір шеткі бөлмеге жұмалап басымды сұқпаймын мен.

Жантуар. Иә, екі бас үшін үйлеріңіз тым үлкен екен. (Телефон звоногі, Есқалин ауыз үйге телефонға кетеді, оның: «Тыңдап тұрмын, жоқ ол кісі үйде жоқ» — деген даусы естіліп тұрады.)

Шәмшігүл (Жантуарға төніп). Жайыңа отырсайшы. Өлер жерінді білмейтін әдетің-ау, олар екеу болса, өзің ше? Төртеу ме едің? (Есқалин келеді.)

Есқалин. Айтпақшы, жеңгелерің осы сендерді де үй алды деген секілді еді?.. (Жантуар «алдық» дерін де, «алмадық» дерін де біле алмай әйеліне қарады. Шәмшігүл қысылған жоқ.)

Шәмшігүл. Иә, Сәке, біз де алғанбыз үйді.

Есқалин. Е, оларың жақсы болған екен. Үй тақсыретін біраз тарттындар-ау деймін осы? Жеңгелерің де: «Апырай, үйді бір алса, солар алуға тиісті еді»,— деп жүруші еді.

Жантуар. Оныңыз рас, Сәке, біз көрмеген азап жоқ десе де болады. Кереметі сол азаптан әлі де болса құтыла алмай жүрміз...

(Шәмшігүл күйеуіне ала көзімен қарады, Жантуар сасқанынан сөзді басқа жаққа бұрды.)

Жантуар. Сәке, жеңгеміз қайда?

Есқалин. Базарға кетіп еді, қазір келіп қалуға тиісті. Айтпақшы, мен шай қоя берейінші, бұрын есік ашып көрмеген балалар едіңдер. (Орнынан тұрды.)

Шәмшігүл. Сәке! Әуре болмаңыз, көп рақмет, біз

бірер минутка ғана кіріп едік, рақмет. Отырыңыз... *(Есқалин қайта отырды, Шәмшігүл манағы бір әңгімені қайта жалғады.)* Келінді болды деп естіп едік, балалар не сонда, бөлек шыққан ба?

Есқалин. Үйленген соң бала қызығы өзімен екен ғой. Келіннің төркіні осы жерде еді. Соларға көшіп кеткен. Қыны мына дағарадай төрт бөлмеде сопайғаннан сопайып екеуден-екеуіміз құлазып қалғанымыз ғой. Әйтпесе, бала шіркін қашанға дейін қанжығанда жүреді дейсін!..

(Шәмшігүл енді оңтайлы жерден ұрды.)

Шәмшігүл. Үй үшін қиналатын не бар, қала орталығындағы бір-екі бөлмелік пәтерге айырбастаңыз да жіберіңіз.

Есқалин. Тіпті ол да ойымызда жоқ емес. *(Шәмшігүл енді іркілмеді.)*

Шәмшігүл. Айран сұрай келіп шелегіңді жасырма деген бар ғой, Сәке, біз сондай бір сөз естіп келіп едік. Жарығы мол екі үлкен бөлме. Балконы да үлкен, әрі көлеңке жағында. Қысқасы үйіміз жақсы. *(Есқалин үндеңкіремей қалды, Жантуар тап осы жерде батылырақ сөйледі.)*

Жантуар. Бөтен адамдар емеспіз ғой, шынымызды айтайық, ренжітпейміз.

Шәмшігүл. Қысылмаңыз, Сәке, қосарымыз өз көңіліңіздегідей.

Есқалин. Қысылып отырғаным жоқ, Шәмшігүл шырақ. Жеңген қалай қарар екен, соны ойлап отырмын.

Шәмшігүл. Е, өзіңіз тап басып, бел байласаңыз, жеңгіміз қайда кетер дейсіз!... Міне ініңіз отыр ғой, шынын айтайын, «қай жағынан шығамыз» деп күні бүгінге дейін қасы мен қабағына қарап жүреміз.

(Жантуар бір көтеріліп, желініп алды.)

Есқалин. Жақсы. Жеңгелерің келсін, тоса тұрындар. Қайда кетер дейсін, айырбастап жіберейікті шығарып жүрген өзі болатын. *(Есіктің звоногі.)* Ә, міне, өзі де келді білем, мен оған оңашада айтып көрейін... *(Есқалин есік ашуға кетеді, әйелі екеуінің сөздері естіліп тұрады.)*

Жантуар. Кісідегінің кілті аспанда деген емес пе, кешігіп жатқаны құнын көтерудің амалы шығар...

Шәмшігүл. Мүмкін. Мейлі, тартыпба! Біздің үйдің еркегі сен емессің бе? Еркекпен еркек болып сөйлеспейсің бе бір?

Есқалиннің әйелі шаптыға кіреді

Есқалиннің әйелі: Көкпін деген скен! О несі-ей! Ұялмай ма екен жасы үлкен, жолы үлкен адамға келіп, сондай сөз айтуға! Жантуар! Сені мен бір пшабатты бала деп жүрсем... Кіммін деп, не бетінмен келдің? Соны айтшы?

(Жантуар сөз таба алмай күмілжи берді.)

Шарананнан тазармай жатып не бетіңмен келдің деймін?

Жантуар. Жөнеше, кешіріңіз, бір ағаттық болды.

Есқалиннің әйелі. Балам кетсе, өз балам, келінім кетсе, өз келінім. Бүгін болмаса, ертең қайтып келеді. Сонда бұл үйде үбірлі-шүбірлі мен отырмағанда өкшесі қанамаған Шәмшігүл мен сен қу бас отырмақсыңдар ма?

Жантуар. Апырай, тым қатты кеттіңіз-ау. Өзгені айтсаңыз да қу бас деменізші! Біз де бір жылы шектің несіміз ғой!.. *(Жантуардың басқа сөз айтуға дәті шыдамай орнынан тұрып есікке бет алды.)*

Оның артынан Шәмшігүл шыға жөнелді. Есқалин кеткендердің артына бір, әйеліне бір қарап, мұның не дегендей түрде қалды. Музыка.)

Жантуардың үйі. Жантуар мен Шәмшігүл үйге ашулы кірді.

Шәмшігүл. Әлгі Есқалиннің әйелі нақ көргенсіздің өзі екен. Соншама шаптығатын әкесін біз өлтірген жоқ едік қой.

(Үрлеген қуықтай тырсылдап, ашуға булыққан Жантуар кінәні әйеліне аударды.)

Жантуар. Бәрін шығарған сен осы, ойда жоқта мебель алам, ойда жоқта үй айырбастаймын деп. *(Енді Шәмшігүл де шыдай алмады.)*

Шәмшігүл. Мен... мен... мен... кінәлі бәріне де. Сенің қу бас атапуыңа да кінәлі менмін!... Қу бас атапсаң, оған өзің ғана кінәлісің. Менің денім сап-сау. *(Шәмшігүл солқылдап жылап жіберді. Жантуар тез жадырап, өмірі ренжітіп көрмеген әйелінің маңдайынан силады.)*

Жантуар. Жарайды енді. Қоя қой енді. Бадырайтып айтпасан да түсінем ғой.

Шәмшігүл. Сенің арқанда әне «өкшесі қанамаған» атандық.

Жантуар. Жә, ки енді ашуыңды бір жолға.

Шәмшігүл. Қимаймын.

Жантуар. Қимағанда не, өл дейсің бе енді. Осы үй де жарайды... *(Аз паузадан соң.)* Шәмшігүл, әзірше үй кеңітеміз деп қайтеміз, осы екі бөлмедес-ақ тұра берсек қайтеді?

Шәмшігүл. Сыйып отырмыз ба?!

Жантуар. Сняр едік қой. Мына ас іштің бөлмесінің жартысындай үйшікке де снып тұрып едік қой.

Шәмшігүл. Онда дүниеміз, мебеліміз болмаған.

Жантуар. Иә, дүние пәленің бәрі осы мебельде болып тұр ғой. *(Шәмшігүл тіксініп қалды.)*

Шәмшігүл. Неліктен мебельде?

Жантуар. Бұрынғы «Космос» болса, үй кеңітеміз деп әуреленбей-ақ тұра берер едік қой.

Шәмшігүл. Он екі жыл ит болып тұрғаным да жетеді. Енді адамша тұрғым келеді.

Жантуар. Сонда не қыл дейсің?

Шәмшігүл. Ертең тура горсоветке барып, үш бөлмелі үй сұрайсың. Мынасын қайтарып береміз.

Жантуар. Жарайды, барсам барайын, тек ашуыңды басшы өзің. *(Жантуар әйелінің маңдайынан иіскеді, қанша ашуланса да Шәмшігүл жадырайын деді. Мебельдердің арасынан әр нәрсеге бір соқтығып өтіп, гардеробка келіп шешіне бастады.)*

Шәмшігүл. Айттым ғой, ертең қайтсең де горсоветке барасың.

Жантуар. Әрине, барғанда, қандай барам...

Музыка.

Тағы да сол Жантуардың үйі. Түс мезгіл.

Шәмшігүл күйеуін күтуде. Гүлдерге су құйып радиодан айтылып жатқан көңілді әнге қосыла шыр айналып жүр. Үйге Жантуар кіреді.

Шәмшігүл. Өй, не болды?

Жантуар. Не болғанын қазір айтам, отыршы өзің.

Шәмшігүл. Иә, не болды деймін?

Жантуар. Ойбай, сұрама! Отыр деймін!

Шәмшігүл. Айтпасаң отырмаймын!

Жантуар. Айтқанда, былай, бәсекең айтты: «балаларың болса жоқ, екі басты адамға екі үлкен бөлме жетеді. Ал бұдан былай бүйтіп жүгіре беретің болсаңдар,

екі бөлмені қайтып алып, бір бөлмелі пәтерге жібереміз»,— деді.

Шәмшігүл. Құдай-ау, адамша бір шылым ұсынып...

Жантуар. Ойбай-ау, ұсынбайын дедім бе, кірсем қабырғаға «бұл бөлмеде шылым шегілмейді» деп баттытып тұрып жазып қойыпты. Енді қайтып шылым шегіңіз дейін.

Шәмшігүл. Мен саған өзінді нығы тең адамша еркін ұстап, сөзді әріректен, өз мекемені жайлы, салынып жатқан жаңа үйдің сен жасаған проектісі жайлы баста, шаруаңның реті сонда ғана келетін болады деп үйретпеп пе едім..

Жантуар. Проект жайын бастай беріп едім, бәсекең: «Көлденең сөз тындап отырар уақытым жоқ, көрдің ғой қабылдау бөлмеде анталап күтіп отырған жұртты, тоқ етерін айтсаң»...—деп қадалып болмады.

Шәмшігүл (зілді үнмен). Әйтеуір, басқан жеріңнен шөп сынбайды-ау!..

Жантуар. Шәмшігүл, түсінсеңші, ақылды едің ғой.
(Шәмшігүл бір шешімге келіп.)

Шәмшігүл. Телефонды ал да, қазір тез такси шақырт!

Жантуар. Е, не болып қалды?

Шәмшігүл. Шаруа бар.

Жантуар. Иә, төтеннен кездескен не шаруа? Аманшылық па?

Шәмшігүл. Шақыр дедім ғой таксиді! (Шәмшігүл киіне бастайды. Жантуар коридорға шығады, оның телефон номерін алып... такси жіберіңіз... деген сөздері еміс-еміс естіліп тұрады. Жантуар үйге кіргенде Шәмшігүл киініп дайын тұрады.)

Шәмшігүл. Найқалып тіпті болмай қойдың ғой, жүр!

Жантуар. Құдай-ау, қайда бара жатырмыз, айтып өлтірмейсің бе, Шәмшігүл-ау?

Шәмшігүл. Бір шаруаға белімді бекем байладым. Бала асырап алам!

(Жантуардың бұл мүлде ойланбаған нәрсесі екен. Шәмшігүлдің сөзі Жантуардың жан-жүйесін тебірентіп кетті. Экранда ірі планда Жантуардың, үлкен үміт күткен, жайнап қуанышқа бөленген көздері көрініп тұрады. Оның ойы сырттан магнитофон записі арқылы беріледі.)

Жантуар (ойы сырттан)... Бала!..

...Демалыс күні мойныңа салып алып, паркке барсаң... зоопаркті аралатсаң...

...Тіпті басқа қызық-қылығын былай қойғанда. «Папа!» — деген бір ғана бала дауысының өзі неге тұрады?!.. Дүние жүзінің баласы бірақ дауыспен папалайды емес пе?!... Ал олай болса, өз нәсілің бе, басқаның нәсілі ме, не тұр онда!.. Әңгіме шын аталық махаббатпен тәрбиелей білуде ғой... Өзің біреуді «папа» демесең немесе біреу сені «папа» демесе бұл дүниенің сәні не?!

(Енді камера артқа шегініп Жантуар мен Шәмшігүлді бірге көрсетеді.)

Ж а н т у а р. Шәмшігүл сен керемет ақылдылық жасадың. *(Бірнеше рет Шәмшігүлді сүйіп.)* Жарайсың, жаным! Жүр! *(Екеуі жүгіріп шығып кетеді.)*

М у з ы к а.

Экранда үлкен үйдің сыртқы көрінісі. Оның қабырғасында жазу бар. Екінші камера жазуды ірі планда көрсетеді: «Балалар үйі» деген титр көрсетіледі.

Балалар үйінің кең, жарық коридоры. Шәмшігүл мен Жантуар кіреді. Оларды ақ халат киген, сүйкімді тәрбиеші қарсы алады.

Т ә р б и е ш і. Ә, келіңіздер. Сіздерге бала керек қой?

Ш ә м ш і г ү л. Иә.

Т ә р б и е ш і. Онда былай қарай жүріңіздер. Әрине, керегі ұл бала болар?

Ж а н т у а р. Иә, ұл бала...

Ш ә м ш і г ү л. Жоқ ұл бала емес, қыз бала. Ұл баланың азабы көп болады.

(Тәрбиеші қыз келіп есікті ашады.)

Міне, ана бөлмеге қараңыздар!

(Тәрбиеші есікті ашқан кезде бөлмеден балалардың ушу көңілді дауыстары естіледі, экранда киносьемка жүріп жатады.)

Киносьемка. Үлкен жарық бөлме. Балалар әр түрлі ойыншықтармен ойнап жүр. Ортасында тәрбиеші қыз әрбір балаға жақындап оның ойыншықтарын бұрын беріп тыныш таппай жүр. Бір шетте бір бала, үлкен ойыншық автомашинаны сүйреп келе жатыр. Кинокусокқа есіктен қарап тұрған Шәмшігүл. Жантуар, тәрбиеші қыз да көрсетіліп тұрады.)

Ж а н т у а р *(Шәмшігүлдің қолынан тартып).* Мына баланы қарашы!

(Машина сүйреп келе жатқан дөңгелек жүзді, көзі қап-қара баланы көрсетті. Бұдан соң тек қана студияда құрылған декорация дәліз көрсетіледі).

Шәмшігүл. Ұл баланың керегі жоқ дедім ғой мен саған. (Шәмшігүл ілгері кетті, Жантуар машинасын сүйретіп коридорға шыққан балаға еңкейді.)

Жантуар. Атың кім?

Болат. Болат.

Жантуар. Болат?!

Тәрбиеші. Иә, бұл баланың аты Болат.

Жантуар. Болат, мамаң қайда?

Болат (Тәрбиешіні көрсетіп). Міне, тұр ғой.

Тәрбиеші (Болаттың маңдайынан сүйіп, басын сипады). Сондай ақылды. Үш-ақ жаста, бірақ елуге дейін санай біледі.

Жантуар. Болат, ал папаң ше? Папаң қайда?

Болат. Папам ба?... Папамды білмеймін. (Осы кезде екінші бөлмеден Шәмшігүлдің: «Ау, Жантуар, жүр-сейші»,— деген даусы естіледі. Жантуар қозғала беріп артына қарады. Болат Жантуарға тесіліп қалыпты.)

Болат. Папам бар ғой. Папам ертең келеді. (Жантуар Болатқа қарай-қарай Шәмшігүл шақырған жаққа кетті. Сырттан балалардың шуымен бірге Жантуардың «ана бала ше, мына бала ше» деген дауыстары естіліп тұрады. Балалардың даусы, күлкісі алдын ала магнитофонға жазылып алынуы керек. Коридорда тәрбиеші қыз бен Болат машинаның дөңгелегін жөндеп екінші бөлмеге кетеді, бұларға бөлмеден шыққан Шәмшігүл мен Жантуар қарсы жолығады. Жантуар Болат кеткен жаққа қарап тұр.)

Шәмшігүл. Мен ойлаған бала мұнда жоқ болып шықты.

Жантуар. Құдай біледі дейін, ана Болат деген бала бар ғой дана болады.

Шәмшігүл (мырс етіп). Оны неден білдің?

Жантуар. Сөйлеген сөзінен. Тіпті үлкен кісі секілді.

Шәмшігүл (күліп). «Данышпандықты бақырганына карап айыратын болса, онда есек сорлы бәйгенің алдында келген болар еді» деген шығыс мақалы бар еді. Соның керін жасадың ғой.

Жантуар. Маған бала ұнады.

Шәмшігүл. Маған ұнамады ендеше.

Жантуар. Неге ұнамады?

Шәмшігүл. Мұрны...

Жантуар (күліп). Өз мұрның бір оңып тұрғандай...

Шәмшігүл. Оңып тұрмаса, неге соқтықтың? Күйемін де өлемін деп соңымнан қалмап едің ғой.

Жантуар. Себебі маған осындай таңқы мұрындар ұнайды.

Шәмшігүл. Ал маған ұнамайды. *(Жантуар ақырын ғана есікті ашты, балалар шуы естіледі.)*

Ал, жүрмейміз бе енді?

Жантуар. Шәке, әдейі келдік қой, ана баланы алып кетейікші.

Шәмшігүл. Жүр дедім ғой мен саған.

Жантуар *(ашуға булығып)*. Жок, жүрмеймін ендеше. Жүре бер өзін...

Шәмшігүл. Болды, жүр! *(Жантуарды сүйреп алып шығып кетеді.)*

Музыка.

Жантуардың үйі. Таң атып келе жатқан мезгіл. Екінші бөлмеден Жантуар шықты. Оның түні бойы ұйықтамағаны сезіліп тұр. Шам жақты. Пианиноны ашты, осы кезде пианино тартып отырған Болат елестеді көзіне (бұл қос қатар экспозициямен алдын ала түсіріп алған фотолар арқылы көрсетіледі). Диванға отырып еді, Қасында Болат отырған елес көрінді. Сервантқа барып еді, сервант әйнегінен бұған күліп қолын созып тұрған Болат елестеді (мұның бәрі фотолар). Тағы бірнеше түрде көрді Болатты. (Жантуардың көңіл күйіне сай музыка аңырап тұр.) Ең соңында қолында машинасы бар Болат елестеді де, (оның пленкаға жазылып алынған «папам бар ғой... папам ертең келеді,— деген даусы естілді. Жантуар тез пиджагін киді. Шамды сөндірді, таң біліне бастапты. Ішкі үйден Шәмшігүлдің: «Таң сәріден қайда тұрып барасың?» — деген даусы естілді. Жантуар оған жауап қатпай қолды бір сілкіп шығып кетті.)

Музыка.

Балалар үйі. Коридор

Тәрбиеші. Сіз Болатқа келдіңіз бе?
(Жантуар басын изеді.)

Қайтып келетін шығар деп ойлап едім өзім де. Болат жаңа ғана тұрып тамағын ішіп жатыр. (Тәрбиеші есікті ашты. Киносьемка.

Кинокамера есікті бірге ашқандай. Болат кешегідей шетте емес. Көп баланың нақ ортасында. Өзге баладан өзгеше тіпті. Жұп-жұмыр, білезіктеніп келген сәби қолымен қасық ұстап, аузына апарғаны, сосын бұлтыңда-тып шайнағаны тіпті қызық. Коридорда болмашы тірлік азабын ұмытып үлгірген Жантуар бала қылығына мүлде тебірене беріліп күле қарап тұрғаны врезкамен көрсетіледі. Болат бір кезде тамағын ішіп болды. Сосын қағаз салфеткамен аузын сүртті. Сосын даяшы қызға: «Рақмет!»— деп столдан түсті де, томпалаңдап бері жүрді. Коридорда (студияда) тұрған тәрбиеші оны шақырды.)

Тәрбиеші. Болат, бері кел! Сен кеше менің папам ертең келеді деп едің ғой, міне папаң. Саған келіп тұр.

(Болат жақындай беріп сәл аңырып қалады.)

Болат. Папа?!

Жантуар. Иә, Болатжан, мен сенің папаңмын. Та-нымай қалдың ба? Келе ғой бері. (Жантуар жүреліс-отыра қалып қолын жайды. Болат ұмтыла берді.)

Болат. Папа! Сағындым ғой сені!

Жантуар. Сағынсаң келдім, міне, құлыным. Бір жола алып кетейін деп келдім. (Жантуар Болатты жер-ден көтеріп алып құшырлана сүйді.) Оның көз жанары мен нұрындағы шын әкелік мөлдір махаббат бала жүрегіне осы сәтте жетті. Болат та «папалап» Жантуарды құшақтап мойнына асылды.

Экранда ірі планда тек Жантуар мен Болат. Осы кезде, сырттан, магнитофонға жазып алынған Жантуардың ойы естіледі.

Жантуар ойы. «Дүниеде құрығанда үйі құрысын, дүниесі құрысын. Он скі жыл тұрған үйшігіме қайтып баруға бармып. Тек қасымда Болатым болса жетті!...»

(Содан соң Жантуар Болатты мойнына мінгізді де, сол бойда далаға шығып кетті. Тәрбиеші әйел бұлардың соңынан сүйсіне, ұзақ қарап тұрып қалды.)

Музыка.

Кинокусок. Аспан ап-ашық. Көк — жапыраққа малын-ған айнала таңғы самалмен баяу тербеліп, шайқалады.

Шашырап туған күн ұйқысынан енді оянып, дағдылы тірлік қамына кірісе бастаған кең көшенің сонау маңдайына ілігіп көтеріліп барады.

Жантуар Болатты мойнына отырғызған бойы сол қасқа күнді бетке алып адымдай басып жүріп келеді.

Бұл — қаланың әсем көшелерінің бірі Ленин проспектісі.

Жаңа ғана су шашатын машина жуып өткен көше асфальті күнмен шағылысып айнадай жарқырайды.

Ендігі сәтте Болатты жетектеп алған Жантуар, көше ортасымен оңы мен солындағы зәулім биік үйлерді артқа тастап, Калинин, Құрманғазы, Абай проспектінің түйіскен жол тораптарынан өтіп, ақбасты Алатауға қарсы кетіп бара жатқаны көрінеді.

Олардың көңіл күйі, адымдап аттаған жүрісі, бар күйкі тірлік азабынан құтылған көңілі алабұртып әкелі-балалы екі ғазиз жанды жаңа бір жарқын соныға жетелеп бара жатқандай.

БІР ПЕРДЕЛІ,
ЕКІ КӨРІНІСТІ ДРАМА

Қ а т ы н а с а т ы н д а р:

Ә б д і б е к — 40 жаста мүдәріс. Момын шаруа адам
Гүлшәйра — 28-де, Әбдібектің әйелі
Есім ишан — 50-де
Сүлеймен — дамолла, 35-те
Ағанас — Әбдібектің көңілдесі,
35—40-та
Әбдібектің баласы — 5-те
Куәлар, шәкірт балалар

Бірінші көрініс

*Құжыра. Кішкене терезеден мешіттің мұнарасы көрінеді. Одан әрі жыңғыл, шеңгелді жазық.
Әбдібек оңаша. Кітап оқып отыр. Терезе алдынан шулап
шәкірт балалар жүгіріп өтеді.*

Дегенге қызық қайда, қызық қайда,
Қызықтың бәрі-дағы қызыл сайда.
Бұзауың қызыл сайда жамыратып,
Әбдібек отыр үйде таппай айла.

Қарға қарқылдайды.

Әбдібек (толқын). Тағы да мазалады-ау, мына найсаптар. Бұл не мазақ? Әлде осы дүнненің қоры мен болдым ба екен?

Ғибадатхананың оң босағасын аттамай жатып не пәлеге тап болдым? Айналам гүлеген қаңқу сөз. Естіін де-

генім осы ма еді? Ертең ишанға не бетімді айттым? Жұрт бетіне қалай көріне алмақпын? Оншадан мұнша жүріп, сүрінер жерді таппағандай, мына қақтың үйін мекендеп отырып көрмейсің бе жазғанның адал жолдан тайғанын! Ә?... Әлде бұл әзәзіл өсегі ме екен бір зымыяның лаулатып жіберген? Отасқаныма он жыл болды. Содан бері шалыс басқан бір қадамын көрмеп едім. Өлер жерін білетін секілді еді. Мешітке келіп... не бопты жазғанға! Енді қайттім? Әлде адасқанның алды жөн деп осы бетіммен тарта берсем бе екен аумастан? Әлде екі құлағымды мактамен тарс жауып алып отыра берсем бе екен, естімеген болып? Апырау, жөн айтар, жол көрсетер бір пенденің табылмағаны ма, сірә да?

(Қара киінген Гүлшәйра көрінеді.)

Астапыралда, айдын-күннің аманында қара салынып саған не болды, қатын-ау?

Гүлшәйра. Құдайға ғибадат етеміз, бала оқытамыз деп, болмай алып келіп едің, өмірім қаралы әйелден де жаман болып барады. Құлағы бар құдай болса, қара лашықта отырсаң да естімейтін бе еді дұға-намазынды?

Әбдібек. Астапыралда, құдайға тіл тигізе көрме, қатын! *(Ойланyp)*... Қатын?! Жо... жоқ. Маған қатын емессің сен енді. Көзіңде көлгірсіген жас болғанымен көңіліңде шұбар ала жылан бар ұялаған. Жақындама маңыма. Лайлама тұнығымды, күпәкәр етпе мына *(өзін көрсетеді)* мүсілім құлын алланың. Жоғалт көзіңді.

(Гүлшәйра үн-түнсіз кете береді. Пауза.)

Астапыралла-ай, не деп тастадым? Қысылғанда аузыңа не түссе соны айта салады екенсің ғой. Кет дегенге шын кетіп қалса... құдай-ай, көзім ағарды ғой онда. Әділдік, тазалықтың бәрі де Есім ишанның мешіт-медресесінде деп өзім емес не едім болмай алып келген. Енді жоғалт дедім-ау көзіңді бейбаққа. Оған да оңай соғып тұрмаған секілді мына қаңқу сөз.

(Балалар қайта жүгіріп өтеді.)

Дегенге қызық қайда, қызық қайда,
Қызықтың бәрі-дағы қызыл сайда...

Ә? Осы мен не деп кеттім тағы да? Өзімді-өзім жұбатып алдап тұрғанның қай жағындамын? Жел соқпаса шөптің басы қимылдар ма, бір пәлесі болғаны ғой тегі.

Қайран бұрынғының кісілері-ай, «астындағы атыңа, қойындағы қатышыңа сенбе!» деп тегішпен-тегіш айтқан ба?

Пауза.

Апырау, кет дегенге қайтіп кете қалады, жазған бала? Гүлшәйра? Әй, Гүлшәйра? Қате...н, ә, қате...ен?

Шығып кетеді. Есім ишан мен Сүлеймен молла кіреді.

Сүлеймен. Әй, қайсысың барсыңдар! Ишан келеді. Дәрет алатын құмғап әзірлендер.

Бір шәкірт бала құман әкеп беріп, шығып кетеді.

Шәкірт балалардың аузынан Әбдібек мүдәріс түспейтін болып алған. Кеше кеште қызыл сайда тағы да Гүлшәйраны көргендер бар.

Есім ишан. Не дейді?

Сүлеймен. Күнәға әбден батып болды жазғандар.

Есім ишан. «Хақтың үйінде отырып» төмен етеккі төбеңде ойнайтын болса, оның атын сұмдық дейді. Бір айласын жасау керек.

Гүлшәйралап Әбдібек кіреді де ишанды көріп тоқтап қалады.

Сүлеймен. Ишеке, осы көптеп бері бір сауал берейін деп, ретін таппай жүруші едім. Мына Әбдібек мүдәріс те оң келді.

Есім ишан. Ишанның Сүлеймен секілді дамолласы болса, ол отырып ишанына сауал қоям дейтін болса, алда тағаласы оны теріс көрмейтін болады.

Сүлеймен. Бір-бірінің көзіне шөп салған ерлі-зайыптылар хақтың үйінде некелік құрып тұра берсе, шаригат бойынша не болмақ?

Есім ишан. Бірі-бірінің көзіне шөп салған ерлі-зайыптылар хақтың үйінде некелік құрып тұра берсе, ондай некелік күнә болады делінген құранда.

Сүлеймен. Күнә болғанда ше?

Есім ишан. Дамоллам, мұндай сауалдың өзі күпірлік делінген құранда. Талақ салған ләзім тағы.

Әбдібек (*толқып*). Ишеке, ләкін, бір-бірінің көзіне шөп салды деген сөз жалаң өсек, жала болса ше?

Есім ишан. Хақтың кітабында жердегі пендесіне жала дегенді ойлап, дәлелмен айтқан ләзім делінбек. Әйтпесе оның өзі күнә болмақ. Оның үстіне мына ғибадатханада отырып ишекеңнің дамолласы білмеген сөзін айтпайды деп ойлаймын.

Сүлеймен. Әлбетте. Бәріміздің де қыл көпірден өтетін жеріміз бар. Еншалла дейін, осы күнге дейін сөйлеп келгенім хактың сөзі, ишеке?

Әбдібек. Пендесінің көзі жетпесе, көңілі дауаламаса қалай болмақ, ишеке?

Есім ишан. Құранда пендесінің көзі жетпесе жеткізген ләзім, көңілі дауаламаса, дауалатқан ләзім делінбек, мүдәрісім.

Әбдібек. Ал сонда дамолланың құранда айтылатын куәлары бар ма екен?

Сүлеймен. Әлбетте. Ишекенің дамолласы көзі жетпеген нәрсені айтпайды. *(Сүлеймен қолын соғады. Үлкен тұлыпқа оранған бірінші куә кіреді.)*

Есім ишан. Ал сөйлей бер, түйтебайым, алла атымен. Жалған айтсаң, күнә болатынын, о дүниеге барғанда дозақтың отына жанатыныңды білесің ғой.

1-куә. Білем, тақсыр, құдай сақтай гөр, хазірет дегенім ғой. Мен бір мал қайырайын деп қызыл сайға бардым. Бара қалсам... құдай-ай, сақтай көр мына басы жұмыр пенденді... мына шыққыр көздің шалып қалғаны... кәдімгі Әбдібек мүдәрістің жамағаты Гүлшәйра бар ғой. Тап соның өзі шалжайып тұрып жатыр. Алла атымен дейінші, өтірік болса, жаным шықсын. Ал қасындағысы дейсің ғой? Қасында құдай-ау, сізге өтірік, маған шын, таудай бір, таудай болғанда да сұмдық тіпті... үйіліп жатқан жусан. Ертемен кетіпті де, үйіп тастапты таудай ғып.

Сүлеймен. Иә, айттым ғой, эне!

Есім ишан. Ал Әбдібек, жамағатыңның бұл ісінен не хабар білесің?

Әбдібек. Қуәнің айтқаны рас. Отқа жағатын жусан шабамын деп сайға кеткені бар болатын әйелімнің.

Сүлеймен. Қуәнің сөзін мүдәрістің өзі де растады.

Есім ишан. Жалғыз ба екен?

1-куә. Жоқ, жалғыз емес екен, хазірет?

Есім ишан. Өтірік айтсаң тозақтың отына күйесің, білесің ғой оны?

1-куә. Білем, хазірет. Құран көтер десең көтерейін жалғыз еместігіне.

Есім ишан. Сонда кім екен қасындағысы?

1-куә. Қасындағысы ма, қасындағысы... көптен бері көрмеп едім, сойталдай болып қалай өсіп кеткен десеңші?! Кәдімгі өзінің үлкен баласы Сапаржан.

Есім ишан. Басқа қосарың бар ма?

1-куә. Басқа түк қосарым жоқ, тақсыр, құдай-ай сақтай көр мына басы жұмыр пенденді хазірет дегенім ғой.

1-куә шығады, 2-куә кіреді.

Есім ишан. Ал, сөйлей бер, түйтебайым.

2-куә. Сөйле десең, сөйлей берейін, ишеке. Күн тал-ма түстің шағы болатын. Астымда сынаптай жорғасы бар, үстінде су шайқалмайтын қара есек. Үстімде ине-жіптен жаңа шыққан патсайы шапан. Басымда сусар бөрік. Шыққан жерім Алмаесек... Есек басын тірер жерім Жүністің аулы. Өткен жылы мал құмнан көшкенде сол Жүніс аулындағы ана Иттіқараның Әліпейінде сіргем кеткен болатын. Бір арам қатқыр торпағым, құдай-ай өзің сақтай көр, мешітке отырып аузыма қайдан түсіп кетті, нә сол арам өлгір енесін еміп шыдатпаған соң, алып келе қояйын деп шыққан бетім-тін. Содан астымдағы қара есекті типындатып, желдей ұйытқып мына қызыл сайға түсе бердім. Түсе бергенім-ақ мұң екен, алдымнан көлденендеп жаулық салған бір қатын мен бір еркек шыға келгені... Жақындасам мына Әбдібек мүдәрістің әйелі Гүлшайра. Бірден танып шұқыраса кеттім. Мал-жан, бала-шаға аман ба, көңілі-қарның тыныш па, денсаулықтың арқасында шапқылап жүрсіндер ме?— деп.

Сүлеймен. Ал, хош, сосын?

2-куә. Сосын ба? Сосын... ойпырмай, қара бастырайын десе адамды оп-оңай ғой. Енді қарасам әлгі бір еркек дегенім еркек емес, мына Әбдібек мүдәрістің өзі екен. Пәрігөйлерінде дәнене жоқ. Тал түсте бері қарай салып, келе... е жатыр.

Есім ишан. Бары осы ма?

2-куә. Иә, хазірет, бары осы.

2-куә кетеді, 3-куә кіреді.

Есім ишан. Иә, түйтебайым, сөйле...

3-куә. Не сөйле дейсің, хазірет?

Есім ишан. Мына Әбдібек мүдәрістің жамағаты жайында.

3-куә. Иә, Әбдібек мүдәрістің Гүлшайра дейтін әйелінің бары рас.

Сүлеймен. Хош. Сөйлей бер. Ол әйелді қайда көрдің сен?

3-куә. Қызыл сайда.

Есім ишан. Жалғыз ба?

3 - к у ә. Жок. Жалғыз емес, қасында жаңылмасам, біреу бар ескілді еді.

Е с і м и ш а н. Біреу болғанда кім? Әйел ме, еркек пе?

3 - к у ә. Жаңылмасам, еркек ескілді еді.

С ү л е й м е н. Не бітіріп жүр екен?

3 - к у ә. Зады бір жаққа бара жатты-ау деймін.

Е с і м и ш а н. Бәрі де түсінікті. *(Бара бер деген ишарат білдіреді. 3-куә шығады. Төртінші куә кіреді.)* Ал сөйле, түйтебайым.

4 - к у ә. Мен сөйлесем алла атымен сөйлеймін.

Е с і м и ш а н. Әлбетте, алла десен хателеспейсін.

4 - к у ә. Әбдібек мүдәрістің әйелінің суық жүрісі бар екеніне плана беріңіз.

Ә б д і б е к. Астапыралла, мына жазған не дейді?!

4 - к у ә. Иә-иә, бұл жөнінде күдіктенетін адам болса, оның өзі күнәлі болғаны.

Ә б д і б е к. Жүрісі бар дегенді кімнен естідің?

4 - к у ә. Мен құдайдың біреуден естігенді біреуге айтпайтын құлымын.

Е с і м и ш а н. Дұрыс айтады. Естіген қағыс, көзбен көрген ақихат делінген құранда.

Ә б д і б е к. Біреуден естімесен, көрген боларсың онда?

4 - к у ә. Көрген де жоқпын.

С ү л с й м е н. Мынау шатасты.

Е с і м и ш а н. Хош, түйтебайым?

4 - к у ә. Қызыл сай жың-перінің жиналып түнімен от жағып ойнайтын жері. Ал Әбдібек мүдәрістің әйелі сол қызыл сайдан шықпайды. Неге шықпайды қызыл сайдан? Жың перілермен жың ойнақ құру үшін шықпайды.

Е с і м и ш а н. Бәрі де түсінікті. *(Бара бер деп 4-куәға ишарат білдіреді, 4-куә шығады.)* Әбдібек, Ғибадат үйінде күйеуінің көзіне шөп салған хор қатынмен неке киысып тұра беруге болмайды делінген құранда. Сөз қысқа. Талақ саласың. *(Көтеріле береді.)* Ұлы жаракқа шығып, дәрет алып қайтайық.

Қара салынған Гүлшәйра көрінеді.

Е с і м и ш а н. Астапыралда, мына бәлекет қайдан жүр?

Г ү л ш ә й р а. Әбдібекті азғырып, мені аластап жатырсындар ғой. Естіп келдім бәрін де. Бірақ мына ғибадатханада отырып айтайын. Мен адалмын. Құдайы құрғыр шұнақ құдайға естіртіп айтайын. Адалмын.

Есім ишан. Астапыралла түрі жаман екен. Әкет мына пәлекетінді.

Бір-екі шәкірт Гүлшәйраны алып шығып кетеді.

Сүлеймен ишанның кебісін дайындайды.

Сүлеймен. Әй, қайсың барсындар? Ишекен ұлы жаракқа шығады. Құмғанына жылы су әкеп құйындар. *Шәкірт бала су әкеледі. Бәрі де сыртқа шығады. Шам қараңғыланып жанады. Баяғы құжыра. Әбдібек жалғыз. Терезе алдынан шуласып балалар өтеді.*

Тарқалы қызыл сайдап қызмқ деген,
Бұтақтары сөстінші қалды-ау емген.

Әбдібек. Есім ишанның өзі бас болып, талақ сал, талақ сал, талақ салмасан күнәнің көтере алмас ауыр жүгін арқалайсың деп қоймаған соң қатыннан да құтылып бір тындық. Уһ, азаптап арылып арқа бір босап қалды-ау өзі. Мұндайын білгенде әу баста қатын дегенге кім жолайтып еді. Шұбар жылан секілді екен ғой, мойнына бір оралса бітті, өлдім десең босатпайды. *(Омырауының түймесін ағытады.)* Ал, Әбдібек мүдәріс, қан жайлауға шыққандағыдай жаптайшы бір шал-қалап.

Жылап бос жасар баласы келеді.

Бала. Апамды қайда жіберіп қойдың? Тауып әкелші деймін. Апа-ау, апа! *(Жер тепкілеп жылай бастайды.)*

Әбдібек. Келеді, жаным, ертең қайтып келеді. Жұбана қойшы, балапаным. Келеді дедім ғой кешікпей. Әлди-әлди бөбегім.

Бала ерегесе-срегесе жылайды.

Бала. Иә, саған, келмейді, ертең келеді деп алдайсың мені, қарным ашты. Молталармен қосылып сен апамды қуып жібергенсің. Апам кеткелі қарным бір тойған жоқ. Апа, апа-ау, шай әкеп берші.

Әбдібек от жақпақ болады. Опысынан сштеңе де шықпайды. Тоңқаңдап бықсыған отты үрлеп әуре-сарсаң.

Сырттан айғай естіледі.

— Әбдібек, уа, Әбдібек. Қызыл сайда осы үйдің бұзауы енесіне қосылып кетіпті.

Әбдібек *(бойын жазып, маңдайының терін сүртеді)*. Түзде бұзауы жамырағанның үйде айраны төгілер деген, міне, осы. Уһ. *(Отырады. Пауза.)* Кім білген десеңші, қатынсыз күн тамұқтың отына жанғанмен бірдей екен ғой. Құдай-ау бала күнімізде қатынсыз қалай жүрдік десеңші өліп қалмай. Әлди, әлди бөпешім... *(Бала*

ұйықтай бастайды.) Әлгі Ағанас сорлы да жоғалып кетті.

Ағанас кіреді.

Ағанас. Мен де келдім міне.

Әбдібек. О, Ағанас, келдің бе, шырағым? Неге осыншама кешіктің? Тоса, тоса екі көзім төрт болды ғой.

Ағанас. Кешігетін реті бар ғой. Әуелі Қауен аулына бардық. Жай күйімізді тыңдап болған соң, «жақсы», «Әбдібек бұрын ілік-шатыс адам еді, бір баланы жерге де береді ғой, қиярмыз» деп келе жатыр еді, бәйбішесі өре түрегелмесі бар емес пе «бесік көрген баламызды есік көрген Әбдібекке не деп береміз, жайына отыр» деп. Тіпті бір адуын екен, бетінен түтіні шығып бет бақтырмайды.

Әбдібек. Хош...

Ағанас. Содан салып отырып Қалмақ аулына бардық. Барсақ Қалмекеннің өзі үйінде жоқ екен. Бәйбішесіне шет жағалатып айтып көріп едік, кет әрі секілді емес: «Әбдібекті білемін, баяғыда біздің ауылда бала оқытқан, момын, қақ-соқта жұмысы жоқ адам. Оның үстіне мизам қабығындай болса да жақындығы бар. Шешесі Қаят марқұм менің алғашқы түскен жеріме жиен-шар болатын»,— деп келе жатыр еді, қырсыққанда қымыран іридінің кері болып, әлгі Қалекеннің өзі сап етө қалғаны. Содан әңгімені қайта бастадық. Бірақ тыңдаған ол жоқ. «Енді қайтып ығымнан да жүрмендер! «Қатыннан айрылған Әбдібекке қызымды беріп құтырды деп пе едіңдер. Жоғалындар!»— деп тырқыратып қуды да шықты...

Әбдібек. Хош...

Ағанас. Содан жазған құлда шаршау бар ма? Келдібай аулында Кемелбай дегеннің бой жетіп отырған қызы бар дегенге салып отырып сонда бардық. Барсақ әлгі Кемелбай дегені сіңірі шыққан бір сорлы екен. Төрінде сілкіп салар жөні бүтін бір сырмағы болсайшы жазғанның. Содан: «Енді қайттік?» — деп торығыңқырап отыр едік, жал-құйрығы күзсілген жайдақ шай келді. Қарасақ самауыр түбінде әп-әдсімі, сыпайы бір қыз бала отыр. Үріп ауызға салғандай-ау, тіпті, кедейлігінде не бар, тәйірі, қайсымыз қырып жүрміз. Не болса да сөз салайық деген ой келді. Аттанар шақта: «Келмек көңіл, қайтпақ ұлықсат»,— деп шаруамыздың жай-жапсарын баяндасақ, көктен тілегеніміз жерден сап еткені. Әлгі Кемелбай да, оның жамағаты да теріс емес. Содан көңі-

іміз шалқып жүре берді. Енді айтылмышты күнді атап: «Мағыда құдай аты»,— деп табалдырықтан аттай бергенімізде баж еткен дауыс шықты. Жалт қарасақ әлгі осы үйдің бой жеткені, екі езуінен ақ көбік ағып құлап жатыр. Бақсақ, жазған баланың ұстамасы бар екен ғой...

Ә б д і б е к. Хош...

А ғ а н а с. Содан салып отырып Күсеміс аулына бардық. Күсекең жол-жобаны білетін, көшелі адам ғой. Өзімізді кереметтей етіп күтті. Шаруамызды да сабырмен отырып тыңдады. Байқаймын, кет әрі демейтінге ұқсайды. Біле-білсе, қызын Әбдібектен артық кімге береді деймін. Бірақ жауапты кешеулете береді. Ертемен тұрып шай үстінде: «Ал енді, біз жүрейік»,— десем,— «ертең жүресіндер ғой, асығып, не бар?» — дейді. Сөйтіп үш күн жатып қалдық. Ақыры төртінші күні болмай ат ерттеттім. Аттандыруға Күсекеңнің өзі шықты. Содан қолтығымнан алып, атқа отырғызды да үш-төрт күн ішкен-жегендерің бойларыңа құт. Бар, жөнеліндер. Енді қайтып қараны көруші болмандар! — деп қарап тұр. «Ойбай-ау, Күсеке...» — дей беріп едім,— «Әбдібек дегенді біз де білуші едік әр ауылда тентіреп бала оқытып жан бағып жүрген қу сирақтың бірі емес пе еді. Күсеміске кісі салып, «қатын алам» дейтін қаумет қайдан бітті оған?! — деп» ауызға ұрып сөйлеттірмеді. Сонда да: «Күсеке-ау, біз де елміз ғой»,— деп жағаласып жатырмын. Бірақ пысқыратын Күсеміс жоқ. «Ой қырқың жиналып қыр аса алмайтын елдіктеріңнің атасының аузын!..» — деп салды. «Күсеміспен үзеңгі қағыстырып, босаға теңдестіргілерін келсе, айта бар, қалың малға қалы кілем, қара нар бас татқан қырық тоғызды дайындай берсін»,— дейді.

Ә б д і б е к. Хош...

А ғ а н а с. Содан екі салымыз суға кетіп, дөкей Шәріптің аулына бет ала бергенімізде...

Осы кезде бала оянып кетеді де, әкесінің екі аяғын бір етікке тығады. «Апам қайда, апам барам!»

Ә б д і б е к (жұбатып). Апанды келеді деді ғой. Келеді. Бар, далаға шығып, ойнай қойшы.

Дорбалардың түбін қағып нан қиқымдарын ұстатады.

Бала жұбанып сыртқа шығады.

Ә б д і б е к. Ие, Ағанас, қатын алудың жолы қиындап кетті. Міне, үш ай болды, ұйқы-күлкі дегенді ұмыттық. Бәрінен бұрын әлгі тентек қажытып барады. Ойпырмай, бұрын байқамайды екенбіз ғой, үйге келсең

отың жағулы, қазаның көтерулі, төсегің салулы тұрады. Бәрі де құдды Мұса пайғамбардың асасының құдіретімен жасалғандай, дап-дайын. Еркек сорлы соны білмейді екен ғой. Әйел халқы сол Мұса пайғамбардың асасы секілді екен ғой. Жүріп өткен жерінің бәрінде тынып іс қалады. Тазалық қалады. Мен сорлы соны енді байқап отырмын ғой. Мен осы күні ала кеулімнен тұрамын. Содан малды өріске айдаймын. Содан су әкелемін. Содан от жағамын. Содан тамақ пісірем. Содан әлгі тентек жылайды. Соны жұбатам деп биенің бір сауыны әуре болам. Сөйтіп, жүргенде өрістен мал кеп қалады. Медіресең тағы бар. Құдай сақтасын. Таусылмайтын бір қиямет-қайым. Айдың, күннің аманында жау шапқандай, жапың мұрнының үшінде. Сөйтіп жүрсең де: «Ал бүгінгі істі бір тындырдым-ау»,— деп бел шешер кезің тағы жоқ қой. Ой сұрама, әй, Ағанас-ай, қатынсыз тұрғаннан да тамұқтың отына барып күйгеніңнің өзі жақсы екен. Нанбайсың ба, нанбасаң бір күн қатынсыз тұрып көрші. Сонда көрейін әуселенді.

Ағанас. Құдай сақтасын! Сөзге ерер жайым жоқ.

Әбдібек. Иә, Ағанас, мен сөзге еремін деп құрыдым. *(Ойланып.)* Әй, Ағанас, сен ит те болса, бір жылғы төл, құрдас едің ғой. Кейде осындай бір қысылған кезде Гүлшәйраға барып: «Ал, кештім, не істесең де үйге жүр!»— дегім келіп кетеді. Сөйтсем, қайтеді? Өзің байқап келдің опайлықпен тие қоятын қатын көрінбейді ғой. Етегіне намаз оқып жүрген кім бар дейсің!

Ағанас. Етегіне намаз оқысын оқымасын, Гүлшәйра сөйтті дегенге өз басым сене де алмаймын.

Әбдібек. Сен бе, мен бе?!

Ағанас. Ендеше талақ неге салдың зарлатып? Обал жазығы мойнында ғой.

Әбдібек. Ойбай-ау, Есім ишанның өзі бас болып, талақ демесіме қойды ма. Күнә демеді ме?

Ағанас. Көзің жетпеген нәрсені істеу, о да күнә. *(Әбдібек ойланып қалады. Сырттан Сүлейменнің даусы: «Әй, қайсың барсыңдар, ишекең ұлы жарақтан келеді. Дәрет алатын құмған әзірлеңдер!»)* Есім ишан мен Сүлеймен кіреді. Бір шәкірт құман әзірлейді.

Әбдібек *(ойдан серпіліп.)* Уай, ишеке, қатынсыз тұру қиын болып барады. Бәрін де кешем бе деймін. Гүлшәйраны қайтып алар ойым бар. Бұған не дейсіз?

Есім ишан. Хақтың кітабында бұрын ерлі-зайып-

ғы болған алланың күнәһар пенделері бірі-бірінің күнәсін кешер болса, өз ықтиярларымен қайта қосылуларына болады делінген. Бірақ ол үшін айып-күнәдан тазару ләзім. Алланың төмен етеккі құлына ондай айып күнәдан арылып-тазарылуы үшін халала рәсімін қолданған жөн, яғни Гүлшайраны қайтып алам десең, көзіме осы шөп салмайды-ау деген сенімді кісіге үш айға некелесп атастырасың да, мерзімі біткен кезде өз ықтиярымен қайтарып аласың. Міне, сөйтсең ғана күнәдан құтылатын боласың.

Ә б д і б е к. Құдай жолы деген соң көлденең келе аламыз ба! Көнеміз де.

Е с і м и ш а н. Олай болса, сенімді жан ашыр аламынды дайында.

Ә б д і б е к (*Сүлейменге бір. Ағанасқа бір қарайды, ойланады*). Ишеке бұл өлкеде хак жолын өзіннен басқа кім бар айнымай ұстаған? Сенімді жан ашыр дегенде өзінді айтамын да. Өзіңнен басқа менің кімім бар сенерлік?

С ү л е й м е н (*кейіңкіреп қалады*). Кім бар деп аузыңды қу шөппен сүрте бермесеңші, Әбдібек, көз жүгіртіп қарасаң бар ғой жан ашырларың айналаңда.

Е с і м и ш а н. Тәубәңа кел, дамоллам. Айтып отырғаның асылық сөз. Пендесінің аузына нендей сөз салуын бір алланың өзі ғана біледі. Әгерки Әбдібек мүдәрісі сенімді дегенде өзінің ишанын атар болса, бұл әмір оған алладан келіп отыр. Ал енді ерте күнді кеш қылып отырмандар. Барындар. Неке суын дайындандар. Әумин.

С ү л е й м е н. Әй, қайыссың барсындар ишекене неке суын даярландар!

Ш ы м ы л д ы қ

Екінші көрініс

Үй алды. Бесін мезгіл. Аспанда жаңа туған қиық ай. Әбдібек баласының киім-кешегін жуып жатады.

Б а л а (*өксігін басып*). Тағы да күн кешкірді. Апам әлі жоқ.

Ә б д і б е к (*айға қарап*). Тірі жанға, міне, тағы да жаңа ай туды шалкалап. Гүлшайраның қайтар кезі де жақын қалды енді.

Б а л а. Жақындады, жақындады?! Алдайсың ылғи.

Әбдібек. Алдағаным жоқ, қарғашым, шатастым ғой шешенді күнәлі деп.

Бала. Үп-үлкен болып та кісі шатасады екен.

Әбдібек. Адамды қара бастырайын десе аяқ астынан емес пе?

Бала. Ендеше қара бастырмаймын десең аяғыңның астына неге қарап жүрмедің? Көкке қараймыз деп апамнан айрылдық та қалдық.

Әбдібек. Енді аяққа қарап сақ жүретін боламыз. *(Әріректе балалар шулап өтеді.)*

Дегенге қызық қайда, қызық қайда,
Қызықтың бәрі-дағы қызыл сайда.

Әбдібек *(елеңдеп)*. Мыналар тағы не пәлені бастады? *(Жүгіріп Ағанас келеді.)*

Ағанас. Әбдібек, уа, Әбдібек! Ойбай-ау, неғып отырсың омалып? Қайдасың деймін?

Әбдібек. Иә мен мұндамын, Ағанас, бір сұмдық бар ма тағы да?

Ағанас *(ентігін баса алмай)*. Ойбай сұмдықтан да жаман.

Әбдібек. Ойпыр-ау, айтсаңшы үзілдірмей. Үй ішін аман ба өзі?

Ағанас. Асқар тау деп жүргеніміз кілең нәжістің үйіндісі болып шықты.

Әбдібек. Мә...

Ағанас. Осы әлгінде арғы беттен қызыл сайға түсе беріп едім, алысып екеу жүр. Ойнап жүрген балалар ма десем, ұқсамайды. Үлкен көрінеді. Содан бір тасты тасалап жақындап келсем өзіміздің Гүлшәйра.

Әбдібек *(өңі бұзылып)*. Адалмын деді-ау, ол хар!

Ағанас. Тындай бер аптықпай.

Әбдібек. А, нә...

Ағанас. Ал алысып жүрген кім дейсің ғой?

Әбдібек. Иә, нә... онысы қай көк соққыр екен?

Ағанас. Ол көк соққырың бар ғой... Есім ишанның тап өзі...

Әбдібек. Не дейді? Сенейін бе, сенбейін бе?

Ағанас. Сондағы айтатыны не дейсің ғой, сақалды басымен ұялмай-қызармай: «Сен менің некелі тоқалымсың!»— дейді. Бірақ көнетін Гүлшәйра жоқ. «Өй, біздің үйдегінің сенімінен садаға кеткір. Сүлейменге өсек таратқызып, дүниені ала тайдай бүлдіріп жүрген өзің

«Кенсің ғой. Сенген қойым сен болсаң, күйсегенінді ұрайып. Аулақ маңымнан!» — деп шыр-шыр етеді байғұс.

Әбдібек. Бәсе, Гүлшәйра солай болса керек еді. Сосын?

Ағанас. Не сосыны бар... Тәйт деп тастың тасасынан шыға келіп едім, ишекең шалқасынан түсті. Бір ай болды күндегісі осы. Бәйбішесінің көзі тайып кетсе өстіп, бас салады. Бүгін қызыл сайға барып отын шап деп болмап еді, қақбастың ниеті мынау екен. Қашанға дейін төзе бере алам. Керек болсам, келіп алып кетсін! — деді Гүлшәйра.

Әбдібек. О, сұмдық-ай! Мен қазір жетейін. (*Шығуға бет алады.*)

Бала: Мен де барам анама, — деп жылай бастайды. Сөйтіп, тұрғанда Гүлшәйраның өзі келеді.

Гүлшәйра. Ойбай-ау, бармысындар? (*Баласын құшақтайды.*)

Әбдібек. Қат...ен, мен кателесіппін. Құрығанда мешіт, медресісі құрысын. Аңада үлкендердің сауатын ашатын мектеп құрылды. Соған мұғалім бол. Дін дегенінді таста! — деп осынша жалынғанда құлақ аспап едім. Оным да білместік болған. Жүр, бәрі де талақ! Кеттік, еңбекшіл қалың елдің ішіне. Бала оқытармыз, мал бағармыз. Бір жөні болар, әйтеуір.

Бәрі де шығады.

Шымылдық

БІР АҚТЫЛЫ, ҮШ КӨРІНІСТІ КОМЕДИЯ

Қ а т ы н а с а т ы н д а р:

Ғ а л и я — артель бастығының көмекшісі, жиырма бесте. Сұлу келіншек.

Ғ а л и м а — институтте әдебиет пәнінен сабақ беретін мұғалима, 50 жаста, жуан адам.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в — газет қызметкері. Отыз жаста.

Бірінші көрініс

Шагын бөлме. Оң жақта «Етік тігетін артель бастығы» деген жарнамасы бар есік көрінеді. Стол басында Ғалия машинка басып отырады. Макинтошын қарына іліп Сырмақбай Қармақбаев кіреді.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. О, қарындас! Сәлематсыз ба? Бұл газет қызметкері, кәдуілгі Сырмақбай Қармақбаев.

Ғ а л и я (түреген). Сырмақбай Қармақбаев?! Хош келіпсіз. Мынадай кішкене артельде газет қызметкерін де көретін күн болады екен-ау? Қуанышты.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Қуанышты? Хм. (Жұртқа қарап.) Сырымнан ғашық біреу болмасын? Өзі де бүлдіргендей қып-қызыл, сұп-сұлу, әйел екен-ай. Үріп ауызға салып жіберер ме еді өзін?! (Жағасын сипайды. Галустуғын түзейді. Ғалияға қарайды.) Мен осы артельдің озат адамдарын жазғалы келдім.

Ғалия. Өте жақсы. Қазір мен онда сізді цехқа алып барайын. *(Дайындала бастайды.)*

Сырмақбай Қармақбаев. Саспаңыз, қарындас, ең алдымен бастықтарыңызбен танысып, сөйлесуім керек.

Ғалия *(абыржып)*. Онда қалай болды, Сырмақбай Қармақбаевич. Бастық әлгі әзірде ғана райкомге кеткен еді? Қап! Тым болмаса, бір секунд ертерек те келмеген екенсіз. Не, уақытыңыз да жоқ қой. *(Аңырып.)* Не істеуге болады? Егер... Сырмақбай Қармақбаевич, егер уақытыңыз болса, *(көпке)* қалай десем екен, ә? *(Сырмақбай Қармақбаевқа.)* Сіз гафу етіңіз. Егерде... егерде уақытыңыз болса, тоса тұрсаңыз. Қазір-ақ келіп қалар.

Сырмақбай Қармақбаев *(көпке)*. Айттым ғой ғашық деп...

Ғалия. Болмаса, кабинетті ашайын. Сонда күтерсіз?

Сырмақбай Қармақбаев *(көпке)*. Жарыққа ұмтылған сайтан көбелекше шыр айналуын көрдің бе? *(Ғалияға.)* Рахмет, қарындас. Мен мына, осы сіздің қасыңызда-ақ отырайын.

Ғалия. Тіпті жақсы. *(Стул әкеп қояды.)*

Сырмақбай Қармақбаев *(макинтошын іліп жатып көпке.)* Әйел деген неі анқыған гүл ғой. Ал мынау бір жұпар неі мүңкіп тұрған біреуі екен. Өзіне мен де ғашық болып қалмайын.

Ғалия. Ішіңіз пысып кетеді-ау енді. Не істесем екен, ә?

Сырмақбай Қармақбаев *(отырып жатып)*. Сіздей бикештің жанында мынадай жігіттің іші пыса ма? Ха-ха-ха. *(Күлкісін тез жиып.)* Ал іш пыспас үшін жұмыс істей отырайық. *(Қалтасынан блокноты мен қаламын алады.)*

Ғалия *(таңырқап)*. Апырай, ә? Сіздер ғой үйде де, түзде де, отырып та, жүріп те жаза бересіздер, ә? Шіркін-ай, сіздердегі таланттың тым болмаса пненің жасуындай бірдемесін бізге берсе...

Сырмақбай Қармақбаев *(маңғазданып. Көпке)*. Түсінді жылытсаң-ақ болды бұларға, гүлге үй-мелеген арадай айналсоқтай береді. *(Ғалияға күліп.)* Ал енді әңгімені сізден бастайық, қарындас.

Ғалия. Менен бастайсыз ба?

Сырмақбай Қармақбаев. Бірінші сұрақ: *(Қаламын сүйреңдете бастайды.)* Халіңіз қалай!

Ғалия (аңырып). О не дегеніңіз?

Сырмақбай Қармақбаев (көпке). Мм... газет оқымайтын болып шықты ғой. Осындай сұлулардың бойын бақаннан басқа ештеңеге көңіл аудармайтын әдеті енді. (Ғалияға.) Ал газет алдыруыңыз, ондағы мақалаларды жанқиярлықпен аянбай оқып, ұйымшылдықпен талқылап тұру жағыңыз қалай?

Ғалия. Газет алдырамын. Оқып тұрамын.

Сырмақбай Қармақбаев (бірдемелерді жазады). Так... так... Ал артель мәселесіне көшейік. Бірінші сұрақ: пәрменді үгіттің арқасында, зор қарқын тугызып, жаңа табыстарға жеткен адамдар көп пе сіздерде?

Ғалия. Озат адамдарды айтасыз ғой?

Сырмақбай Қармақбаев. Так точно... «Пәрменді үгіттің арқасында» дегенді қосыңыз.

Ғалия. Озаттар көп бізде.

Сырмақбай Қармақбаев. Өздерінің күш-жігеріне кенеліп, және өз күштеріне берік сеніммен қарайтын адамдар ғой олар?

Ғалия (түсінбей). Күш-жігеріне кенеліп?

Сырмақбай Қармақбаев. Так точно.

Ғалия. Күш-жігеріне кенелгендер бізде... ондайлар бізде... жоқ.

Сырмақбай Қармақбаев. Жоқ?

Ғалия. Жо-жок, бар. «Жоқ» деген сөздің сырғасы ғой жай.

Сырмақбай Қармақбаев. Өте жақсы. Та... ак. Табыс қалай, ұшан теңіз бе?

Ғалия (қиналып). Сырмақбай Қармақбаевич, сіз мұны...

Сырмақбай Қармақбаев (Ғалияның сөзін бөліп). Ол табысты табу жолында мұрындық болған кімдер!

Ғалия. Мұрындық болған? Арбаның мұрындығы дегенді білуші едім. Ал кісінің мұрындық болғанын сізден естіп тұрмын. Асылы сіз мұны бастығымыздың өзінен сұрасаңыз. Кімнің мұрындық болғанын сол кісінің өзі болмаса...

Сырмақбай Қармақбаев. Бастық демекші, бастықтарыңыздың жанды басшылығы қалай?

Ғалия. Бастықтың жанды басшылығы?

Сырмақбай Қармақбаев. Так точно. Өзі қалай, қажетті мүмкіндікті түгел пайдалана ала ма?

Ғ а л и я. Сіз мұның бәріп сол кісінің өзінен...

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в (*Ғалияның сөзін бөліп*). Ал көтеріңкі міндет алу жағы ше?

Ғалия үндемейді. Сағатына қарайды.

Ғ а л и я. Бастық кешікті.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Ие, кешікті.

Ғ а л и я. Сол кісі мәжіліс бірденеге айналып қалған болар. Сіз бір айналып соқсаңыз. Не ертең келсеңіз, қалай болар еді?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Так... так... о да жөн скен-ау. (*Блокнотына үңіліп*.) Айтпақшы. Сіз өзіңіз мұнда артель жүктеген тиісті міндетіңізді қашаннан бері атқарып келесіз?

Ғ а л и я (*үнатыңқырамай*). Көп болды.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Так... так... өте жақсы. Ал, қарындас, сіздің артельдің материалдық ынталандыру жағы қалай?

Ғ а л и я (*күліп жіберді*). Бұл бір кең отырып сөйлесетін шаруа ғой. Мен қазір асығыс бір материал басып отыр едім.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в (*көпке*). Қайда тартып бара жатқанын көрдің бе? (*Ғалияға*.) Оныңыз да жөн екен, қарындас.

Ғ а л и я. Келетініңізді бастығымызға да ескертейін.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Так... сіздің атыңыз кім болмақ, олай болса, қарындас? Мыңның түсін білгенше, бірдің атын... дегендей.

Ғ а л и я. Ғалия.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в (*Ғалияның қолын қысып*). Өтте жақсы. Ойпыр-ай, қолыңыз неткен жұмсақ еді. Саусақтарыңыз тіпті қамысты көлдің ағаш қогасындай екен.

Ғалия күліп ақырын ғана қолын босатып алады.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Ал қарындас, то есть замандас, сізге қалай эвондасам екен.

Ғалия бір тілім қағазға телефон номерін жазып, Қармақбаевқа ұсынады.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Өте жақсы, Ғалия қарындас, то есть Ғалия замандас. Көп-көп рахмет.

Телефон шылдырлайды.

Ғ а л и я (*телефонды тыңдап*). Сіз ғафу етіңіз, мен қазір келейін, цехқа шақырып жатыр. (*Шығып кетеді*.)

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а с е в (*жизниына үңіліп*). Та... ак. Сонымен артель жайындағы мақаланың да құлағы қылтып қалды. Редакцияға бара салысымен өзіме-өзім пәрменді үгіт жүргізіп жанқиярлықпен еңбек етіп жіберсем, мерзімінен бұрын дайын етіп тастаймын ғой. Мынадай сұлу қыз факт беріп, шабыт беріп тұрғанда үш бет десе, сегіз етіп жібермеймін бе, тәйірі, Сөйтіп, Сырма-екең норманы асыра орындап жібереді. Ал норма асыра орындалды дегенше, материалдық ынталандыру жағы өсті дей бер. Шіркін, Ғалияжан замандас-ай. Мен сізге шексіз борышты болам ғой. Өйткені сіз ғой мақаланың тууына тікелей мұрындық болғалы тұрған адам. Мұрындық демекші. (*Қалталарын қарманады.*) Апыр-ау, қайда салдым жаңағы қағазды? Қап! Қайта жазып бер десем ұят болады-ау. Басыңыз орнында ма десе, не айтпақпын? Қап, жоғалып қалып көзім ағармаса жарар еді. Е, таптым, мында жүр екен ғой. Әп бәрекелде... Так... Осыны жазған қолтыңпап айналайын, қолыңның тырнағынан, тырнағынның көбесінен, көбесінің бояуынан, бәрінен қоса қабат айналайын. (*Запискаға үңіледі.*) Так-так 00—80 қос! 87. Так-так. Айтпақшы қос? «Қосы» несі мұның? Тіпті «қос» депті де қолақпандай етіп леп белгісін қойыпты. Қос, ә? Қосу... жоқ, қосар... о да емес. Қосақ. Әһа, қосақ... Қосылу. Қосылу керек... Қосылу керек... Қосылатын болсақ... Қосылайық. Е, жазған-ай. Қосыламын дегені екен ғой бұл. Бәсе, қолақпандай леп белгісі тегін қойылмаған. Та-ак. Мен саған қосыламын. Әһа. Мен сені жақсы көремін. Мен сені сүйемін... Хи-хи-хи. Мен саған тие... қой, тоқта, Сырма-еке. Тереңдеп кеттің, тіпті шыға алмай қалып жүрерсің түге. (*Жоғары қарап.*) Шіркін, Ғалияжан-ай. Көзің сенің қандай, шу асаудың көзіндей шытынап тұрған. Тіпті электр шамындай десе де болады. Тіктеп қарай да алмадым-ау. Ал, жымиып тұрған құлағың ше, ал дөп-дөңгелек негің, үлбіреген тамағың... Ал үш қоңырдың жайлауындай шалқақ жатқан ақ төсің ше? Ал бір уысыңа сыйып кетер қылдырықтай белің ше! Шіркін-ай, битіп, уыстап алып, мытып жіберер ме еді. Ал, ішің... Жо... жоқ, тоқта, Сырма-еке. Тереңдеп кеттін. Жазған басым-ай. Бір нәрсені жеңіл-желпі ойлау деген жоқ. Үнемі бір тұңғыққа тартасың да тұрасың-ау. (*Сағатына қарап.*) Уақыт өтіп барады. Қой, отыра бермейін. Норманы асыра

орындап тастаймын да мына қағаздағы леп белгісіне тартайын.

Макинтошын ап, шығып кетеді.

Ш ы м ы л д ы қ

Екінші көрініс

Сәнді жиналған бөлме. Терезе алдында үй гүлі. Қолында гүлі бар Сырмақбай Қармақбаев кіреді.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Оho! Мәселе қайда жатыр. Біздің Ғалияжан қандай үйде тұрады... Байқайсындар ма? *(Екінші есіктен Ғалима шығады.)*

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Сәлематсыз ба, енетай. Көзіңізге не қылған?

Ғ а л и м а. Көзіме бір теріскен шығып... Сөйтіп емтиханды үйде алуға тура келіп қалғаны.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Емтиханды?

Ғ а л и м а. Ие, не, жәл тиеді деп, дәрігер далаға шығармай қойды.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Апыр-ау, осы мен сонда дұрыс келдім бе осы?

Ғ а л и м а. Дұрыс келгенде қандай? Отырыңыз. Емтихан алудан бұрын танысып алайық. Сіздің аты-жөніңіз?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Емтихан алмастан бұрын? *(Көпке.)* Ә, сиқырлы қыз, менімен жақсылап танысу үшін әуелі шешесін салып отыр екен ғой. Алып көрсін емтиханды? *(Ғалимаға.)* Сырмақбай Қармақбаев.

Ғ а л и м а. Қай ауданнан келдіңіз?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Мен осында газетте істеймін.

Ғ а л и м а. Әрі газетте істейсіз, әрі сырттан оқисыз? Тіпті жақсы. *(Гүлді көріп.)* Қандай жақсы гүлдер! Маған әкелдіңіз, ә?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в *(жұртқа қарап қолын жаяды)*. Осының бәрін істеттіріп отырған әлгі қу

қыз-ау. Ай, Ғалия-ай! (*Ғалимаға.*) Ие, не осы үйге, сіздерге әдеіі арнап әкелдім.

Ғ а л и м а. Көп-көп рахмет сізге. Өзіңіз бір жөн білетін жігіт екенсіз. Қазір мұны мен сұға салып қояйын. (*Сұға салады.*)

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Осынша жасқа келіп жөн білмеудің өзі... то есть осынша жасқа келу смес. Әлі жап-жаспыз ғой. Тек көргеніміз көп қой.

Ғ а л и м а. Ие, ол жағы көрініп тұр...

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в (*көпке*). Бәреке-де, қыз шешесіне ұнап қалдық. Шаруа бір жайлы дей бер енді, Сырма-еке!

Ғ а л и м а. Ал, жақсы. Негізгі мәселеге көшейік. Шыныңызды айтыңыз. Дайындығыңыз қалай?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в (*көпке*). Болашақ енеміз бірден тойға дайындық жайып сұрай бастады ғой. (*Ғалимаға.*) Дайындық зор, бұл бір үлкен сын ғой, бізге емтихан деп сіз дұрыс айттыңыз. Зор қанағаттанған сезіммен өткізетін боламыз бұл емтиханды.

Ғ а л и м а. Жақсы екен онда. Ал енді сіз мына сұраққа жауап берсеңіз.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Пожалыста. Зор достық жағдайда жауап беруге әзірмін.

Ғ а л и м а. Пушкиннің қазақ поэзиясына әсерін айтып жіберсеңіз.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Пушкиннің? Сіз соны рас сұрағалы отырсыз ба?

Ғ а л и м а. Әрине.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Қойыңызшы, тіпті балаға ұқсатып... Күнде газетке жазып жататын сондай оңай сұрақты білмейді дейсіз бе? Одан да әңгіменің ана жағын... шаруаның тоқ етерін тындырайық та.

Ғ а л и м а. Кім екеніңізді білмей жатып, ештеңе сұрамай жатып шаруаңыздың тоқ етерін қалай тындырмақпын мен. Ол болмайды, жолдас.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в (*көпке*). Бәле, мына кісі қызына қалың мал сұрайын деді ғой. (*Ғалимаға.*) Газетте істеймін дедім ғой. Одан артық не білу керек мен жөнінде.

Ғ а л и м а. Газетте істеймін деп мұрныңызды шүйіре бермеңіз. Менің алдыма келгеннен кейін қойшы болыңыз, газетте істеміз, оның маған бәрі бір. Ештеңе сұрамай, хал-жайыңыздың шамасын байқамай, шаруаңызды тындыра алмаймын.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Ал жарайды енді. Сонда сіз не сұрағыңыз келеді? Басып ашып айтыңызшы. Ақшадай ма, әлде заттай бірдеме ме дәметеріңіз.

Ғ а л и м а (*ашуланып*). Не сөйлеп кеттіңіз. Шетен қалпақ киіп, галстук таққанға көргенді адам ба десем, пасық болып шықтыңыз ғой.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Тіл тигізбеңіз. Қоқан-лоқы жасамаңыз.

Ғ а л и м а. Сонда сіз мені пара алады деп ойлайсыз ба? Сөйлеспеймін сізбен.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Жә, татуласайық енді. Қырғиқабақ соғысты қояйық та.

Ғ а л и м а. Қырғи қабақ соғыс? Оның бұл жерге қандай қатысы бар. Асылы сізбен сөйлесу қиын екен. Әбден дайындалып, келер жылы келіңіз.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Келер жылға дейін күтіп жүре алмаймын.

Ғ а л и м а. Ол өз шаруаңыз.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Сіз мені ерегістірмеңіз.

Ғ а л и м а (*зілмен күледі*). Газетке жазатын шығарсыз?!

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Одаң да жаманы болады?

Ғ а л и м а. Сонда не істемексіз?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Сізден рұқсат сұраймыз. Той жасаймыз. Қосыламыз. Екеуміздің уәдеміз солай.

Ғ а л и м а. Сіз не айтып тұрсыз осы? Тойыңыз не? Қосыламыз не? Кіммен қосыласыз?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Турасын айтқанда сіздің қызыңызбен. Ғалиямен.

Ғ а л и м а (*күледі*). Ал егер менде қыз бала болмаса қайтесіз?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Тәлкектемеңіз. Осы әлгінде телефонмен сөйлескенде күтіп отырмын, тез кел демеді ме!

Ғ а л и м а. Ол сөйлескен мен болатынмын.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Олай болса, сіздің менде пендей шаруаңыз бар еді?

Ғ а л и м а. Мен сізді емтихан тапсыра келген сырттан оқитын студент екен деп қалғанмын.

Сырмақбай Қармақбаев. А, мен ендеше, сізді болашақ қайын енем деп келіп отырмын ғой. Қате болса, кешіріңіз.

Үшінші көрініс

Сахна бірінші көріністегідей. Ғалия машинка басып отырады. Сырмақбай Қармақбаев кіреді.

Сырмақбай Қармақбаев. О, қарындас, то есть замандас, қалай, бұрынғыша жапқиярлықпен еңбек етіп жатырсыз ба?

Ғалия. Үстінен түстіңіз. Бастық өзінде қазір.

Сырмақбай Қармақбаев. Мен бастыққа келген жоқпын, замандас. Менің шаруам сізде ғана.

Ғалия. Менде ғана ма? Ол бір қуаныш екен онда. Айта отырыңыз.

Сырмақбай Қармақбаев. Мен мәлімдеме жасасам, былай. Сіз, осы мені неге алдадыңыз?

Ғалия (күліп). Қайтіп мен сізді алдаппын? Қызық екен.

Сырмақбай Қармақбаев. Ие, қызығын көріп келдім, замандас. Күлетін шаруашылық болмады бұл. Әлгі екеуміз осында кездесіп, сіз телефоныңызды бергеннен кейін болды бәрі. Ол бір аса қанағаттанғандық сезіммен өткен кездесу еді ғой. Содан кейін ұйықтай алсамшы. Несін жасырайын. Өзіме-өзім пәрменді үгіт жүргізсем де болмады. Жүрек шіркін үнемі дәйектілікпен сіз деп соқты да тұрды. Бойымда бір жаңа қарқын пайда болды. Содан өзіме көтеріңкі міндеттер жүктеп, қол жеткен табысты мақтан етермін деген сезімге толы болып, сіз берген телефонға звондасам «күтіп отырмын, тез келе ғой» дейді бір әйел даусы. Мен сіз екен деп қалдым. Содан творчестволық күш-жігеріме кенеліп, жетіп барсам, емтихан алам деп студенттерін күтіп отырған Ғалима деген мұғалима болып шықты. Сөйтіп құрттыңыз ғой мені, замандас. Айтыңызшы, басқа адамның телефонын неге бердіңіз?

Ғалия. Мен беріппін бе? Мүмкін емес. Мен сізге артельдің телефонын ғана жазып бергенмін.

Сырмақбай Қармақбаев. Таңа алмайсыз енді, міне қағазыңыз. 00-80. Қос! 87, «қос» деп тұрып леп

белгісіп де қойғансыз. Адамның жүрегіне әр түрлі ой салып тіпті.

Ғ а л и я (*қарап*). Мм... Сізді құртқан мен емес, леп белгісі екен ендеше. Анықтап қарасаңыз не етті? Бұл леп белгісі емес қой мүлде. Бұл бірдің цифры. Сонда сіз айтқандай леп белгісі мен сексен жеті емес, бір де сексен жеті.

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Не дейді?

Ғ а л и я. Содан соң (*күліп*) пәрменді үгітті тым нашар жүргізгенсіз өзіңізге. Мен үйлі-баранды адаммын. Жүрек-жүрек деп жүгіре берсеңіз неңіз қалады?

С ы р м а қ б а й Қ а р м а қ б а е в. Мәссаған безгелдек! (*Мұңайып.*) Ойпыр-ау, дүние не болып кетті? (*Ойланады.*) Ал жақсы, замандас, то есть қарындас. Амал қанша; көрісуіміздің дәнді-дақылдық жағы, сондай шығымсыз болады деп ойламаған едім. Қайтейін. Ал сау тұрыңыз, замандас, то есть қарындас. (*Кете береді.*)

Ш ы м ы л д ы қ

Т Ү Л К І Б И К Е Ш

(ӘРВЕДЕН АУДАРЫЛДЫ)

ҮШ ПЕРДЕЛІ ОПЕРЕТТА

Қатынасатындар:

Д е н и з а — «Көк қарлығаштары» пансионының тәрбиеленушісі

Ә к і м э й е л

С е л е с т е н — Флоридор деп те аталады. — Композитор, хормейстер

П о л к о в н и к — граф де Шато-дъикем — драгун полкының командирі

Ф е р д и н а н д де Ш а м п л а т р о

Г у с т а в } офицерлер

Р о б е р т }

Л о р и о — сол полктың унтер офицері

Театр директоры

Режиссердің көмекшісі

К о р и н н а

Л и д и я

С и л ь в и я

У р с у л а

«Көк қарлығаштары» пансионының тәрбиеленушілері, солдаттар, офицер, актерлер т. т.

Оқиға Францияның шет аймақтарының біріндегі кішкене қалада өтеді.

Бірінші перде

Селестен (терезеден жүгіріп өтіп, сүріне-қабына сахнаға шығады). Үлгердім ғой деймін сабаққа. Құдай сақтады әйтеуір. Полковник дейді, полковник емес, қызыл көз ғой барып тұрған. Солдаттарды май құйрыққа соғып үйреніп қалған неме, түсінеді дейсің бе өнер дегеннің не екенін! (Шалбарының жыртылған құйрығын көрсетіп.) Мына жерімнен теуіп келіп жібергенін қайтерсің қасқаның! Пансионның қожасы, әкім әйелге енді қайтіп көріндім?! (Пауза.) Бұл өзі бір қарғыс атқан жер. «Көк қарлығаш» тәркіханасының жанындағы кілең алпауыт байлардың қыздары тәрбиеленетін пансион. Шегедей тәртіп. Төңірегінен ең аяғы құс та жорғаламайды. Еркек дегеніңнің иісі жоқ. Еркек дегенде... ал өзің ше? Өзің қайдан сая болдың дейсің ғой? Мен бе? Мен бұл тәркіханада шіркеу әнін салдырып, музыкадан сабақ берем. Сол себепті мұнда мені ешқайсысы да еркек кіндікті санатына қоспайды. Мәселе бірақ онда емес. Мәселе мына менің — «Көк қарлығаштар» тәркіханасының осы тұрған ортан қолдай органисі — Селестеннің ұшып-қонба оператта жазғанында. Иә, нә, музыкасын да, сөзін де жазған өзім... Аты не дейсіз ғой? «Мадмуазель Нитуш». Қандай керемет ат десеңізші! Рас емес пе? Бұдан бір ай бұрын мен бұл шығармамды осындағы театр директорына апарып берген ем, бірнеше күн өткен соң хат алдым. Не жазылған дейсіз ғой? Менің опереттам қабыл алыныпты, театр оны қоятын болыпты... Сол сәттен бастап мен екіге жарылдым. Иә, нә, мен қазір екі адаммын: бірі — органист Селестен де, екіншісі — ойнақы оперетта жазған композитор Флоридор мырза.

1.

Болсам да өзім Селестен,
Мен — театрлық Флоридор.
Нағыздың өзі — Селестен,
Жайдарысы — Флоридор.
Кездесті ме Флоридор,
Келді ме сізге Селестен?
Флоридорды деменіз
Флоридор әрі Селестен.

Шіркеу әнінің мұғалімі — Селестен қазір барып шәкірттеріне сабақ береді. Ал ойнақы оперетта жазған

Флоридор жаңа ғана театрдың бас артисткасы Коринна сұлудың үйінде болып келді... Мен Коринна сұлудың қасында отырдым... Ол әп салды. Даусына елтіп, мас болғаным сондай, алдына жығылып, сәби саусақтарын сүйе бердім... Сол кезде сарт етіп есік ашылды да осы қаладағы драгун полкының командирі полковник Альфред Шато Дыкем кіріп келді. Мен зытып бердім. Ол қасқа қуып берді. Мынау соның ізі. *(Тағы да шалбарының жыртылған құйрығын көрсетеді.)* Жоқ... жок, қоян жүрек қорқақ екен деменіз мені. Қарсыласпай зытып берген себебім — қасымда Коринна сұлудың болғандығы... Мен зытып бермегенімде ол байғұстың күні не болатын еді. Сол сәттегі шып ерлік — нағыз мағынасындағы қорқақтық та болғанын өздеріңіз де айырған шығарсыздар. Ал оңашада кездесті бар ғой, полковник түгіл генералыңның өзінен де тайсалады екен деме!

Әйтсе де, қайран Флоридор
Селестенше өмір сүрмейді.
Әйелге үйір Флоридор,
Селестен жанып — күймейді,
Біреуді сүйсе Флоридор,
Қызығын көрер Селестен
Кориннаны сүйді Флоридор,
Өйткені, Селестен — Флоридор,
Ал, Флоридор — Селестен.

Қой шалбарымның жыртығын бүтіндеп, тезірек сабаққа барайын.

(Кетеді. Әкім әйел келеді.)

Әкім әйел. Қызық екен, әлі келмепті. Бұрын жарты сағат бұрып келіп орнына отырушы еді, біраздан бері сабаққа зорға-зорға үлгіріп жүр. Не болды дейін. Сөйтсе де мен оған кешірімдімін, өйткені біздің органист нағыз талант иесі. Одан сабақ алған пансион балапандары бүкіл аймаққа танылып отыр.

(Есігін қағады.)

Селестен мырза!

Селестен *(өз бөлмесінде)*. Көкетай дейін кіре көрмеңізші!.. Айтпақшы сізді кім деп білейін?

Әкім әйел. Бұл мен ғой, органист мырза.

Селестен. Ә, сіз екенсіз ғой! Қайырлы таң, тақсыр нем.

Әкім әйел. Иә, нә, менмін. Қайырлы таң, маэстро.

Селестен. Кешіре көріңізші, галстугі түскірді байлай алмай әуре болып жатқаным. Қазір, қазір, бес

минуттен кейін ғұзырыңызда боламын. Былай айтқанда, мына біз отырған шаңырақтың әдеп-тәртібін сақтап, қалай болса, солай көріне салмайын деп жатқаным ғой.

Әкім әйел. Алла-ай, қандай ибалы адам десеніз-ші! Жок, мен сізді көрінсін деп тұрғаным жоқ. Бар болғаны жиырма минуттан кейін сабақ басталатынын ескертпек едім. Үлгіре алатын шығарсыз деп ойлаймын.

Селестен. Әлбетте, тақсыр нем.

Әкім әйел. Сондай талант!.. Осы күнге дейін Еуропаға аты неге шықпай жүргеніне қайран қалам. Оның үстіне соншалықты еңбекқор, күндіз демей, түн демей көз майын тауысып отыра береді... Ғаламат тіпті.

(Кетеді. Селестен келеді.)

Селестен. Топырыш торы-ай!.. Қатын деген қаптап жатыр!.. Шалбар жамайтын бірі жоқ, бірақ! Өйтіп-бүйтіп жамап алдым-ау, әйтеуір. Жақсы, көзіме көзілдірік салып, басыма тәжімді киейін. Сонда мені ібілістің өзі де танымайтын болады. Жарайды, сабаққа дайындалайын. Ойбай-ау, ноталарды ақтарып араластырып тастаған қай құдай! Операттамның бір көрінісін осында қойған секілді едім. Зым-зия ғой. Қап, енді қайттым?..

(Полковник пен Урсула келеді. Селестен үлкен көзілдірік салып, нотаға үңіліп қалады.)

Полковник. Айналайын, Шато-Икем келіп тұр деп хабар берсеңіз.

Урсула. Қазір, қазір барып айтайын. *(Кетеді.)*

Селестен *(өзіне-өзі)*. Қай құдай айдап әкелді мұны? Сондағы полковниктің нағыз өзі ғой мынау. Танып қалмаса жақсы болар еді.

Полковник. А. Органист мырза екенсіз ғой? Мұнда келіңіз, органист мырза.

Селестен *(жақындап келіп)*. Не бұйырмақсыз?

Полковник. Сіз әлгі қалай еді?.. Помидор дегенге ұқсас, сондай кісіні білесіз бе?

Селестен. Не деп тұрсыз, түсінбедім, туысқан? Қандай помидор?

Полковник. Не дейді? Помидор дедім бе?! Помидорға ұқсайды дедім ғой. Музыкант па, сондай бірдеме. Иттің атын бөрібасар қояр дегендей, сондай бір ерсі ат.

Селестен. Жо... жоқ, білген емеспін, туысқан.

Полковник. Ә, таптым... Флоридор!

Селестен. Жо... жо, естіген емеспін.

Полковник *(кекетін)*. Естіген емеспін? Естуге тиіссіз. Музыкант атаулы бір ұста соққандай емес пе, қа-

лай білмейсіз? Ол да сіз секілді музыкант. Бірақ оперетта, тағы сондай сайтап-сапалақ бірдемелерді шығаратын біреу. *(Үңіле қарап.)* Жалғыз-ақ, ол сізден гөрі жастау секілді ме еді, қалай еді?!

Селестен *(өзіне-өзі)*. Шамаң келсе, шыдап бақ, Селестен. *(Дауыстап.)* Жоқ, туысқаным, мен ондай адамды білмедім.

Полковник. Тым өкінішті-ақ ендеше!

Селестен. Сонда не айтқыңыз келіп еді ол кісіге?

Полковник. Помидор... жоқ, жоқ, Флоридор дегенің бар ғой, барып тұрған сұмпайы арсыз. Сөзді қорғып қайтем, атып тастайын деп ем.

Селестен. Ай-яй-яй!

Полковник. Әлгі әйел қожаларыңыз қайда? Күтіп қалды, тезірек келсін деңізші.

Селестен. Полковник мырза, құлдығыңыз болып кетейін, қазір қазір. *(Өзіне-өзі.)* Құдай сақтады, таныған жоқ әйтеуір. *(Кетеді.)*

Полковник. Бүгін түскі тамақтан кейін, Кориннаны көрсем деп өмешем құрыды да тұрды. Келсем... Әлгі Помидор... тыфу, Флоридор бар ғой Кориннаға жабысып қалған! Тіпті айрылар емес. Табанда атып тастайын деп едім, үлгіре алмай қалдым. Өзі бір ку екен, зыта жөнелді. Асықпаса қайда кетер дейсін, бүгін театрда опереттасы қойылады, Келеді ғой. Сонда көрсетермін көресіні мен оған.

(Әкім әйел мен Урсула кіреді.)

Әкім әйел. Альфред!

Полковник. Амансың ба, Гортензия? *(Құшақтап сүйеді.)*

Әкім әйел *(қызметші қызға)*. Сіңлітайым, бұл кісі менің туған ағам.

Урсула. Өзім де солай деп ойлап едім, апатай, қатты ұқсайды екенсіздер.

Әкім әйел *(қызметші қызға)*. Қолыңыздағыны мына столға әкеп қойыңыз.

(Қызметші қыз түйіншектер мен банкаларды столға қойып, шығып кетеді.)

Полковник. Мұның бәрі мен үшін бе?

Әкім әйел. Иә, сіз үшін, мынау варенье мен бал тоқаштар: бәрі де біздің балапандардың құдайы енбегінің жемісі...

Полковник. Қарындасым, іш құса болмай қалай шыдап жүрсің?

Әкім әйел. Не қыл деп?

Полковник. Бұл жер қатып сасып кеткен екен!

Әкім әйел. Не айтып тұрсың, көкетай?

Полковник. Айтса да, бір еркекті де көрдім-ау деймін осында.

Әкім әйел (*үрейлі*). Астағыпыралла! Қандай еркек! Қайда көрдің? Қай жерде?

Полковник. Дәп осы үйде... Көзілдірігі бар өзінің.

Әкім әйел. Еркек дегенге шошып қалсам... Хор-мейстр ғой ол біздің. Қыздан да әрман. Сондай еркек бола ма?

Полковник. Ие, сайтан алғырдың киген киімі де әйелге ұқсап кеткен екен.

Әкім әйел. Альфред! Мына көк қарлығаш ұясында мұндай сөз айтудың өзі...

Полковник. Кешіре көр, Гортензия.

Әкім әйел. Ал жұбайыңның денсаулығы қалай?

Полковник. Еншалла, снырдай.

Әкім әйел. Әменде дұғама қосып жүремің. Солай деп айта барарсың.

Полковник. Бос әурешілік.

Әкім әйел. Дұғама қосқаным бос әурешілік пе? Ұятсаңшы.

Полковник. Жоқ, дұғаға қоса бер. Бірақ айта барғаннан түк те шықпайды. Тас керең ғой ол сорлы.

Әкім әйел. Безбүйрек.

Полковник. Қарындасым, әңгіме былай. Мен саған бір шаруамен келіп отырмын. Өз тәрбиендегі балаландардың ішінде де Флавианы деген бір қыз бар.

Әкім әйел. Дениза ма? О, ол біздің мандай алды қызымыз.

Полковник. Ол менің досымның қарындасы.

Әкім әйел. Періште дерсің. Көзің төмен салып сызылып тұрғаны. Көгершіндей биязы, гүлдей жұмсақ. Ағасының мақтауына болады.

Полковник. Тіпті жақсы.

Әкім әйел. Тұла бойы тұнып тұрған талант. Күй аспабында ойнап, ән де сала алады.

Полковник. Күйсуге шықпай қор болған балапан-ай!

Әкім әйел. Көкетай, бейпіл ауыз, дөрекі сөзінді казарманда айтарсың. Мен кеттім.

Полковник. Кетпеші. Шын сырым. Бізде бір та-

маша офицер бар. Сұлу да сері жігіт. Соған күйеуге бер-мекпіз. Періште қызыңызды періште жігітпен кездестірсең дегім келеді.

Ә кі м ә й е л. Кездестірсең екен? Не деп тұрсың, көкетайым?! Өмірі еркек кіндіктіні көрген бала емес қой. Талып қалады.

П о л к о в н и к. Біз олардың қалай талып қалатынын білеміз.

Ә кі м ә й е л. Бұл ұяға еркек кіндіктінің маңайласа алмайтынын ұмытқан секілдісің. Туысым болғандықтан ғана рұқсат берілген өзіне.

П о л к о в н и к. Туыс болған соң ғой өтініп отырғаным!

Ә кі м ә й е л. Жо... жо... мүмкін емес.

П о л к о в н и к. Гортензия!

Ә кі м ә й е л. Болмайды дедім, болмайды!

П о л к о в н и к. Ағанды жек көрейіп деген екенсің?

Ә кі м ә й е л. Біздегі тәртіп солай дедім ғой.

П о л к о в н и к. Жөн-жосығы жоқ тәртіп. Неге болмайды? Болады. Осыдан үш күн бұрып бізге бір арғымақ ат әкеп сатты. Ат екеш аттың өзін біз екі сағат бойы айналдырып көрумен болдық. Ал қыз бала болса, ғұмырлық жарың емес пе? Қалайша болмайды жүздесуге!

Ә кі м ә й е л. Көкетайым, сұмдық қой мұнын.

П о л к о в н и к. Гортензия!

Ә кі м ә й е л. Жоқ.

П о л к о в н и к. Қарындасым деймін!

Ә кі м ә й е л. Жоқ.

П о л к о в н и к. Гортензия!

Ә кі м ә й е л. Көкетайым, мені қылмысқа итермелеп тұрсың. Күнә болады.

П о л к о в н и к. Мен үшін!

Ә кі м ә й е л. Ол жігітің қалай өзі? Ізетті, ибалы кісі ме?

П о л к о в н и к. Беті ашылмаған қыз дерсің!

Ә кі м ә й е л. Қиылып қоймадың ғой, тек сен үшін ғана. Бірақ бір шартым бар: қызым шымылдық ішінде тұрып сөйлеседі.

П о л к о в н и к. Сонда не, жүздесуге болмағаны ма?

Ә кі м ә й е л. Біздегі тәртіп солай дедім ғой. Деніза күдіктенбес үшін біз жігітті оған өзіміздің оқу бөлімінің өкілі деп таныстырамыз. Амал қанша, бір сен үшін ғой осындай қылмысқа барып отырғаным.

Полковник. Рақмет, қарындасым. Дегенің бол-
сын. Сау бол!

Әкім әйел. Варенье мен бал тоқашты ұмытып ба-
расын.

Полковник. Жігіттің аты Шамплатро. Бүгін жі-
берем. Ал көріскенше, қарындасым!

(Кетеді.)

Әкім әйел. Сау бол, көкешім! О, жаббар нем, кө-
кешімді тура жолға сала көр. *(Дұға оқиды.)* Селестен
мырза, сабақ беретін уақытыңыз таянды. Урсула! Бала-
пандарды маэстроның сабағына шақырыңыз!

Урсула. Құп, болады, апатай!

(Селестен, шәкірт қыздар келеді.)

Әкім әйел. Маэстро мырза, сабағыңызды баста-
ңыз.

Селестен. Қазір! Тақсыр нем!

Хор:

Қуаныш нұры шашылған
Өміріміз әсем гүлден де.
Келеміз біз осында,
Құдайды әлмен тербеуге.

1

Депиза.

Сәулетті қақпа астында,
Шаттығы бойда тасқындап,
Жас сұлу шықап жақсы әнді.
Мадақтады аспанды.
Қуаныш кернеп көңілді,
Кеудеден ақ нұр төгілді.
Тоғытсын тәтті тілектер,
Жарылып тұр ғой жүректер.
Қасиетті бұл жер панамыз,
Бақытты мұнда боламыз.
Мұндағы тыныштық —
Ұжымақтай тым ыстық.

(Соңғы жолдарды хор қайталайды.)

2

Орын жоқ біздің мекенде
Аксүйек, азғын, бөтенге.
Жол ашық мұнда бірақ та,
Арманға, асқақ мұратқа.
Желмінез жүксыз, кесірлер,
Есалаң ішкіш, есерлер,
Тәртіптен біздің қаймығып,
Келе алмайды қайырылып,
Мұндағы тыныштық...

(Хор айтылып болғаннан кейін, шәкірттер қол соғады.)

Әкім әйел. Бұл не сұмдық? Тоқтатыңыз, бикеш! Мен сіздерге қол соқпаңыздар деп айтқан секілді едім ғой? Мұндай әуейлік жас көңілге желік отын жағады. Құлшылық көңілдеріңіздің шырқын бұзады. Рас, өлеңді жақсы айтатындарыңызды білемін, мына құрметті профессордың сабағын да бағалаймын... Маэстро мырза! Маэстро мырза деймін!

Селестен. Тақсыр, нем, құлағым сізде.

Әкім әйел. Сізді мен мақтап тұрмын.

Селестен. Рақмет сізге, тақсыр нем. Көп-көп рахмет.

(Өзіне-өзі).

Партитурасы түскірді қай құдай алып кете қалған?

Әкім әйел. Қымбатты маэстроның аркасында сіздер әнді сондай тамаша орындадыңыздар. Сол себепті үзіліске жарты сағат бұрын шығуларыңызға болады.

I - шәкірт қыз. Рақмет сізге, қамқор ана.

II - шәкірт қыз. Бақшаға баруға бола ма қазір?

Әкім әйел. Болады, балапандарым.

Дениза. Мархабатты апатай, сізден бір рақымшылық тілейін: Дем алғым келмейді... Хормейстр мырзамен бірге тағы да ән салып, дайындық жасасам ба деп едім.

Селестен. Мәссаған безгелдек! Оңаша калатын шығармын десем...

Әкім әйел. Сондай еңбекқорсыз, балапаным, осы ұяның сәнін келтіріп тұрасыз.

Дениза *(жүзін төмен салып)*. Мінезім осы ғой, ізгі ана.

Әкім әйел. Маэстро мырза, Дениза бикешке үстеме сабақ беріңіз.

Селестен. Үстеме сабақ?!

Әкім әйел. Шаршадыңыз ба?..

Селестен. Иә, жә... жо... жо... болады ғой.

Әкім әйел. Құдай жар болсын, қызым, сабағыңызға кірісіңіз.

Дениза. Мен дегенде құшағыңыз кең сондай, ізгі ана.

(Урсула келіп сәлемхат ұсынады.)

Әкім әйел *(оқып)*. Ә, әлгі офицер ме? О кісі қайда?

Урсула. Кіре беріс бөлмеде.

Әкім әйел. Кеттім онда. *(Кетеді.)*

Селестен мен Дениза.

Селестен. Өзіңізге де, өзгеге де маза бермей қойғаныңыз не бұл, Дениза?

Дениза. Маэстро мырза, бір-ақ рет қайталайын. Өйткені келер жексенбіде жұрт алдына шығам ғой.

Селестен. Бір-ақ рет, рас па?

Дениза. Рас. Бір-ақ рет.

Селестен. Содан кейін тағы бір рет, тағы да бір рет деп соңыма түсіп алып жүрмейсіз бе?

Дениза. Түспеймін.

Селестен. Үде құдай аты. Ал шырқай беріңіз.

Дениза (*жүзін төмен салып*). Мен дайынмын, ағатай.

Дениза ән салады.

Селестен. Кешіре көріңіз, мына жерде бір қателік кетіпті. Ал мархабат, қайта бастаңыз.

Дениза қайталайды.

Селестен. Бұл не болып кетті? Біреу әдейі жасаған. Ноталарым астан-кестең... Сіз емессіз бе мені осылай келеке етіп жүрген? Күлетінін қайтерсіз. Тап сіздің өзіңіз. Ұят қой мұныңыз.

Дениза. Кешіре көріңіз, маэстра мырза. Бұл бір жай білмекке құмарлық еді. Басқа түк те емес... Музыкалық нота жазылған бір дәптерлерді тыққыштап жүретініңізді байқаушы едім. Соның не нәрсе екенін білгім келді. Сөйтіп кеше сіз жоқта... келдім де...

Селестен. Иә, мен жоқта келдіңіз де?..

Дениза. Келдім де ноталарды қарадым.

Селестен. Келген де қараған... Шімірікпейді тіпті. Ұялшағын қайтерсің мұның. Бөтен адамның қағазын ақтару ұят қой, шырағым.

Дениза. Ақтарғам жоқ, жай қарадым.

Селестен. Ақтармаған... жай қараған. Ал егер осыныңызды Әкім әйелге барып айтсам не болар еді?

Дениза. Не болсын! Жасырып істеп жүрген ісіңіз үшін жаза тартасыз.

Селестен. Ә, осыны ескерген екенсіз ғой?

Дениза. Бәрін де ескеру керек.

Селестен. Нағыз түлкі құдың өзі.

Дениза. Түлкі құ! Дәл ойлап тапқансыз. Сондай ойнақы оперетта жазған қандай керемет жан едіңіз өзіңіз!

Селестен. Құдай ақыпа ақырынырақ сөйленіз.

Дениза. Опереттаңыз бір ай бойы театрда дайындалды. Бүгін премьерасы. Мен бәрін де білем.

Селестен. Оны қайдан білдіңіз?

Дениза. Нота оралған газеттен.

Селестен. Бәрін біліп тұрсаңыз, жасырып не қылайын.

Дениза. Бүгін де театрға барасыз ба?

Селестен. Әрине, барам.

Дениза. Жұрт сізді өз бөлмесінде түнімен жұмыс істеп отырады деп түсінеді. Біреу-міреудің көзіне түсіп қалсаңыз не істейсіз?

Селестен. Мұның ең оңай бір жолы бар: бақшада ешкім қалмайтын бір сәтте мен тал арасымен еңбектей басып, жақындап барам да, тәркіхана дуалынан бір, екі, үш аттап, қарғып кетем...

Дениза. Бір-екі, үш аттап қарғып кетесіз. Қандай бақыттысыз. Ал маған мына белдемшесі түскірмен қарғу оңай емес қой.

Селестен. Қайда қарғымақсыз?

Дениза. Осындай да сұрақ болады екен? Сізбен бірге театрға барып операттаңызды тыңдауға да.

Селестен. Театрға? Оперетта театрына? Есіңіз дұрыс па өзі? «Көк қарлығаштың» шәкірт қызы оператта театрына бармақ?!

Дениза. Дәп солай. «Көк қарлығаштың» шәкірт қызы — мына мен бар ғой сіздің опереттаңызды тыңдағым келеді.

Селестен. Мүмкін емес!

Дениза. Маэстро мырза, мойныма бұршақ салып жалынамын.

Селестен. Дениза, сізге не болған?

Дениза. Маэстро мырза, тисе торғайға, тимесе бұтаққа дегендей шынымды бір айтайыншы... Сондай жақсы көрем...

Селестен. Нені?

Дениза. Сондай сүйем...

Селестен. Кімді?

Дениза. Театрды.

Селестен. Театрды?

Дениза. Театрда мен не бәрі бір-ақ рет болдым. Мына ұяға келмей тұрған кезім болатын. Содан театр десе құлдық ұрам. Актриса болғым келеді. Сахнаға шығып жұрт алдында ән салғым келеді. Сізбен бірге театрға барып, опереттаңызды тыңдауға сондай құмар екенімді түсінсеңіз етті.

Селестен. Жо... жоқ... келісе алмаймын. Одан да әкім әйел ханымның алдына барып бар күнәні жайып салғаным жақсы.

Дениза. Маэстро мырза, ашуланбаңызшы. Бұл тілегімнің жүзеге аспайтынын өзім де білем.

Селестен. Әрине, театрға барам дегеніңізбен бара алмайсыз.

Дениза. Мұның бәрі сіз жазған опереттаның маған сондай ұнағандығынан туып жатыр ғой. Түні бойы жаттап та шыққанмын.

Селестен. Рас ұнады ма?

Дениза. Шын данышпанның ғана қолынан туған дүние. Мақтауға тіл жетпейді тіпті. Баурап, арбап алады өзінді.

Селестен. Рас, сондай бір әсем, әуезді жерлері бар болатын...

Дениза. Бәрінен де маған ханшаның кішкентай қорғасын солдатқа ғашық болғаны жайындағы дуэт соншалықты ұнады. Жалғыз-ақ соның аяқ жағында мен түсінбеген бір нота бар. Құдды сіз жазбаған секілдісіз.

Селестен. Қалайша мен жазбаған? Бәрін де өзім шығарғам.

Дениза. Бұл нотаны қалай айтатыныңызды ал қарап көріңіз.

Селестен. Ә, бұл менің өзім ойлап тапқан жаңалығым. Мұны әндетіп айтуға болмайды. Тек қана түшкіру керек.

Дениза. Қалайша?

Селестен. Иә, иә, әндетпеу керек. Түшкіру жөн: апххи! Осылай етсе өзгеше әсер береді.

Дениза. Олай болған күнде сіздің дуэтіңіз мен қиялдағаннан да сұмдық болып кетті! Ал өзін екеулеп айтып жіберсек қайтеді?

Селестен. Осы жерде ме!.. Жо-жоқ, атай көрмеңіз!

Дениза. Ешкім де білмейді. Қайта жан рақатын жасайтын музыкаңызды жақсы айта алатыныма көзіңіз жететін болады.

Селестен. Ал егер тақсыр иеміз келіп қалса не істейміз?

Дениза. Онда біз ән әуенін бірден өзгертіп жібереміз... Ал мен бастадым: кішкене қорғасын солдат пен ханша жайындағы дуэт.

Гренадер еді сүйкімді
Нюринбергтен жөнелткен.

Селестен.

Менменсіген, өр кеуде
Айтулы-ақ еді бойжеткен.

Дениза.

Әлгіні сүйіп кенеттен...

Селестен.

Аттап ізгі әдептен.

Дениза.

Сүйдім, күйдім, жандым деп,

Селестен.

Көзінің жасын сел еткен.

Дениза.

Қалғандай, сірә, ұнамай,
Жігіттің көңілі құламай,
Қоймады қызға бас ұра,
Махаббат деген осы да!
Бәз қалпында,
Таз қалпында
Қорғасыннан құйылған...
Ойында жоқ базына,
Тұрған бойы қазына...

(Бәрі қосылып)

Қорғасын — солдат,
Қатыгез солдат,
Кінәсіз әрі әдепсіз,
Байғұсқа не демексіз!
Иә!..

2.

Дениза.

Гүлдемей қалды жас арман,

Селестен.

Сүйгені болды қасарған.

Дениза.

Ер емес, кескен табақ қой,

Селестен.

Үйірсек емес, саяқ қой.

Дениза.

Сенімсіз жүріп бишара,

Селестен.

Шырғалап бакты, не шара.

Дениза.

Жанымен сүйді елжіреп,

Селестен.

Сезбеді, бірақ ез жүрек.

Дениза.

Қасірет тиді шекеге,
Жол жоқ-ты мұнда некеге.
Басына төніп бар қайғы,
Еңсесі түсіп сарғайды.

3.

Дениза.

Гренадерлік маскара

Селестен.

Мұра боп қалды басқаға.

Дениза.

Ұрпаққа тастап іздерін,

Селестен.

Жеңіске бастап біздерді

Дениза.

Қаралы әрі жаралы

Селестен.

Сұлудың көңілін қимады.

Дениза.

Көтерсін деп көңілін

Селестен.

Атты әскер тобын сыйлады.

Дениза.

Ерекше катал түс-кескін,
Дүкеншесінде көпестің,
Қобдида қызыл сақталған,
Қатып-ақ тұр,
Сол солдат
Қалайыдан қақталған.
Апчхи!

Дениза. Тұра тұрыңызшы, Әкім әйел келе жатқан секілді!

Селестен. Онда басқа бір әнді бастап жіберелік.
(Дениза ән салады.)

Әкім әйел. Керемет, тіпті керемет саласыз әнді, балапаным!

Дениза. Рақмет сізге, анатайым.

Әкім әйел. Селестен мырза, мына сүйкімді балапаныма айтатын бір сөзім бар еді...

Селестен. Құп болады, тақсыр ием. Жүзің төмен салып тұрған түрін көрмейсің бе! Шын монтаны сопының өзі. Жаңа ғана ән салды деп кім ойлаған болар еді. Түлкі қудың шағыз өзі.

(Кетеді.)

Әкім әйел мен Дениза.

Әкім әйел. Балапантайым! Дениза!

Дениза. Құлағым сізде, апатайым!

Әкім әйел. Ана қабылдау бөлмесінде сізді бір кісі... Иә, сондай... бір адам күтіп отыр.

Дениза. Сондай бір адам?.. Әйел ме?

Әкім әйел. Ә... балапаным... әйел болғанда... жоқ әйел емес.

Дениза. Астапыралла, қорқайын дедім ғой, апатай!

Әкім әйел. Қорықпаңыз, балапаным. Ол кісі қадірменді академик, оқу орындарының инспекторы. Ол кісі мына «Көк қарлығаш» ұясындағы ең озат шәкіртпен сөйлескісі келеді. Сол озат шәкірт мына тұрған сіз боласыз, балапантайым.

Дениза. Тәртіпті қалай аяққа басамыз?

Әкім әйел. Бәрі де ойластырылған, балапан. Сіз шымылдық ішінде тұрасыз. Ол кісі сұрақ қояды, сіз жауап бересіз.

Дениза. Көнейіп онда, апатайым.

Әкім әйел. Урсула! Шымылдықты мына жерге құрыңыз. Түк қауып жоқ бұл жерде. Ал енді инспектор мырзаны шақырыңыз.

Дениза. Дегенмен, апатайым, мені жалғыз қалдыра көрменізші.

Шамплатро кіреді.

Әкім әйел. Өзіңізді ұстай білгеніңіз жөн... Шартымызды бұзбайсыз. Ұмытпаңыз, сіз оқу бөлімінің нұсқаушысысыз.

Шамплатро. Айтқаныңыздың бәрі орындалады.

Шумақтар.

1

Қарағым, құлақ сал сөз мұнда,
Нұсқаушы сөйлейді алдында.
Орнаған мәңгілік тыныштық
Бұл жерде ізгілік тым ыстық.
Сый беріп ақылды данасы
Құрметпен атасын, анасын.
Ізгілік құямын жүрекке
Жетсін деп бакытқа, тілекке.

Ал енді уақытты мұнда қалай өткізесіз, айтыңызшы, балапантай?

Дениза. Тіл қатуға тиіспін бе, апатай?

Әкім әйел. Әлбетте, балақаным.

Д е н и з а.

Өтпейді текке уақыт,
Еңбекпенен таң атып,
Еңбекпенен күнді құлатып,
Жүргеніміз дулатып.
Дүниелік сикыр, жәдігөй,
Болмайды мұнда бәдік ой,
Тұра сап айла қараймыз,
Шашты сәндеп тараймыз,
Сүрені жаттап сабақта,
Ұмтыламыз тамаққа.
Нан жейміз де, сүт ішіп,
Кірісеміз еңбекке.
Қайнатпа жасап, соңынан
Айқасамыз шелпекке.

Жауапты дұрыс қайтардым ба, апатай?

Ә к і м ә й е л. Кереметсің, балапан. Жүрексіңбесең
болғаны, бәрі де ойлаған жерден шығады.

Ш а м п л а т р о. Тәртібіңізді бұзбадым ба?

Ә к і м ә й е л. Ойлаған жерден шығып жатыр. Сұрай
беріңіз.

Ш а м п л а т р о. Ғылымның қай түрін өтетін едіңіз-
дер мұнда?

(Тамағын кенейді, шұбырта жөнейді.)

Вальтер Скотт, Петерскот...
Тағы басқа бәрі де Скотт.
Канильворт, мисс Эгерворт,
Аднссон, Тениссон, мисс Қорвер,
Лорд Байрон...
Мптасып-ақ кетеді
Шекспирлер қайран!

(Сосын, тосын немісше).

Петер Шлемель де Шамиссо
Шлемель, Шлагель,
Фогаль, Гезель,
Нимбош, Лессинг, Тик, Қлюниц...
Шеленгниц.
Ашим, Дарним и Гриммлері бар,
Гофман, Гете, Шиллері бар,
Ақкөңіл, адал Крюмахер...

* * *

Бас қосып кеше бір үйге,
Басамыз келіп ән-күйге.
Шабытқа бөлеп сырымды,
Шырқаймын арнау жырымды.

Ш а м п л а т р о. Ий салмастың тап өзі.
Ал енді аздап ән салсаңыз қайтеді, балапан?
(Арфаға қосып айтатын гимн).

Қуаныш құйып жүрекке,
Жеткізер еңбек — тілекке.
Арадай ұшқан жарыса,
Ойымыз самғар гарышқа.
Жарқырап тұрған жаным бар,
Бойымда өшпес жалын бар.
Шөлдедім, менде жоқ тағат,
Қайдасың асыл махаббат?!
Бақытты ғой —
Шаттықты жырлағандар,
Өмірін
Ән сазымен нұрлағандар.
Әніміз біздің,
Тойымыз бейне тойлаған.
Қуаныш билеп көңілді.
Кеудеде бұлбұл сайраған.

Ш а м п л а т р о. Жаман айтпайды екен. Бірақ бір
ырғақ, жалықтырып жібереді. Қалай көрем? Біреудің
даусы жақсы. Көрсек, түрінен адам шошырлық. Мынау
да сондай бірдеме болып, шымылдыққа әдейі жасырып
қойған жоқ па екен? Даусына мәз болып, алданып қа-
лып жүрмейін. Бикеш, осы ұяда мәңгі-бақи қала берем
деп ойлайсыз ба?

Д е н и з а. Қара мынаны, қайда бұрып бара жатыр!
Иә, өкіл мырза, өлсем, сүйегім осы «Көк қарлығаш» ұя-
сынан шығады.

Ш а м п л а т р о. Дегенмен де, ерте ме, кеш пе тұр-
мысқа шығармын-ау деп ойлаған жоқсыз ба?

Д е н и з а (үрейленіп). Тұрмысқа? Әпкетай, естіді-
ңіз бе, ана кісі тұрмысқа деп тұр... Тұрмысқа дейді. Не
деп жауап берсем екен?

Ә к і м ә й е л. Үрікпе, балапаным, үрке көрме. Үрке-
тіндей ештеңе де жоқ. Құдай жар бізге.

Д е н и з а. Не деймін мен оған?

Ә к і м ә й е л. Құдай аузыңа не салады. Соны сөйле.

Д е н и з а. Ешқашанда күйеуге шықпаймын мен.
Үйім де, күйім де, бакытым да осы ұяда.

Ә к і м ә й е л (Шамплатроға). Бұл жайында сөйлес-
пеймін деген уәдеңіз қайда?

Ш а м п л а т р о. Сіз шынымен сығалап қарауға да
рұқсат етпейсіз бе?

Шамплатро сығаламақ болады.

Ә к і м ә й е л. Әлбетте, «Көк қарлығаштың» тәртібі
солай.

Шамплатро. Бүйткен тәртібі құрысып. Осындай тағы бір тәрбие ұяларын қарауға тиісті едім... (*Әкім әйелді оңашалап.*) Мына хатты беруді ұмытып барады екем ғой, кешіре көріңіз. Ал сау тұрыңыз. Жолың болмады сенің, Шамплатро.

Кетеді.

Әкім әйел (*хатты оқып*) О жаббар нем! Сұмдық!

Дениза. Не болды, әпкетай?

Әкім әйел. Сіздің туыстарыңыз...

Дениза. Оларға не болған?

Әкім әйел. Туыстарыңыз сізді бұл ұяда қалдырмайтын болыпты. Міне хаты. Бүгін кешкі сағат сегіздегі поезбен Парижға қайтарып жіберіңіз деп жазыпты.

Дениза. Осыншалық шұғыл шешетіндей не болып қалды екен?

Әкім әйел (*өзіне-өзі*). Күйеуге берейін деп жатыр деп қалай айтам?! Жазған баланың зәресі ұшып кетеді ғой.

(Дауыстап.)

Тегі сізді Париж тәркіханаларының біріне ауыстырады ғой деймін.

Дениза (*өзіне-өзі*). Бір тәркіханадан екіншісіне ауыстырмақ! Ішқұсадан өлетін болдым-ау.

Әкім әйел. Бірақ сіз секілді әлсіз, періште сынды балапанды жалғыз қалай жіберем?! Қасыңызға кісі қосып беруім керек. Урсула!

Урсула. Не бұйырасыз, әпкетай?

Әкім әйел. Органист мырза көзіңізге түспеді ме?

Урсула. Ол кісі бақшада жүр. Ілгерілі-кейінді жүреді де, түшкіреді кеп...

Әкім әйел. О жаббар нем, сырқаттанып қалмасаң еді. Шақырып жіберіңізші. Содан кейін Дениза би-кештің заттарын жолға дайындаңыз. (*Урсула кетеді.*)

Дениза. Не істедім енді, әпкетай!

Селестен келеді.

Әкім әйел. Тымауратып қалғансыз ба, органист мырза?

Селестен. Мен бе тымауратқан? Жоқ, атамаңыз.

Әкім әйел. Мына балапантай тап бүгін аттаып кеткелі отыр. Парижға, туысқандарына оралмақшы. Осы балапантайды үйіне аман-есен апарып салуды сізге тапсырамын. Поезд сегізге жүреді. Дайындыққа ширек сағат уақытыңыз бар.

Селестен. Тақсыр ием, кешіре көріңіз, басқа біреуді жіберуге болмас па екен? Ал мен болсам...

Әкім әйел. Кұдай-ай, ұяты бар қандай ибалы адам десеңізші. Қолайлы кісі жоқ басқа, қымбатты маэстро. Асылымызды сеніп сізге тапсырдым. Жиналыңыз.
(Денизаға.)

Балапантайым, бекем болыңыз, өзіміз кешкен өмірдің ащы-тұщысы бола беретінін ұмытпаңыз. Қоштасамыз деп құрбыларыңыз күтіп отыр. Соларға хабар берейін.

(Екеуі де жылайды. Әкім әйел шығып кетеді).

Селестен. Қарлығаштар, балапантайлар? Жау алғырларды жау да алмайды өздерін. Дұрыс тапқан күзетшіні! Театрды қайттім енді?

Дениза. Мен таптым оңай жолды, сағат сегізге емес, он екіде жүретін поездға шығамыз. Театрға да ұлгереміз...

Селестен. Театрға... Қазір барып Әкім әйелге айтам.

Дениза. Жақсы. Барыңыз. Айтыңыз. Дегенмен данышпан композитор өз опереттасының алғашқы ойынын көре алмаса сұмдық қой!! Қайтсе де көруіңіз керек.

Селестен. Ал сіз қайда боласыз?

Дениза. Күте тұрам...

Селестен. Қайда? Қай жерде?

Дениза. Қонақ үйде...

Селестен. Онда не бітірмексіз?

Дениза. Отырам. Кітап оқимын.

Селестен. Басқа бірдемемен айналыспайсың ба?

Дениза. Айпалыспаймын. Ант етем.

Селестен. Тап осылай сіресіп қаласыз.

Дениза. Дәл таптыңыз. Қимылдамаймын тіпті.

Селестен. Онда келісуге болады.

Денизаның құрбылары кіреді.

Х о р:

Досымыз қайрымды Дениза,
Біз едік әманда риза
Кететін болдың ғой айырылып,
Жүрекке қайғыны қалдырып.

Дениза.

Аяулы сіңлі, әпкелер,
Күн жетті мені жат көрер
Ата-ана осы әмірі,
Кетті деп енді сөкпендер.

Мен емес, тіпті өзге де
Қараңғы, қапас осы үйді
Папалауға шошиды.
Бақытты-ақ едім, не дейін,
Көзімнің жасын төгейін.

Х о р:

Енді неге?

Д е н и з а (жаңылып, гренадер шумақтарының әуені-мен).

Өйткені, мен мұнда,
Өйткені, мұнда мен...

С е л е с т е н (оған сыбырлап).

Не болды саған?
Не болды саған?

Д е н и з а.

Құдайдан бөтен тумам жоқ,
Бұл күнде дүние үшін туғам жоқ.

С е : е с т е н (өзіне-өзі). Міне, қайда!

Д е н и з а.

Сөзімнің жоқ қатасы,
Жалғанның жоқ опасы.

Х о р:

Өзі неткен мұңлы еді...

Д е н и з а.

Күрсініп жүрген жан да бар,
Күлкімді менің қызғанып.
Болашақ жарқын күнімді
Көре алмай, көңілін мұз қарып.
Театр, жнын, би кеші
Дегенде босар жүйкесі,
Тілегін ондай ғарыптын
Келмейді бойға дарытқым.

Х о р:

Ұмыта көрме біздерді.

Д е н и з а.

Ұмытпаспын ешқашан,

Х о р:

Жол шалғай, хош, досым
Күн жетті аттанар.
Асыға көр
Жасыма бір.
Кездесетін шақ болар,
Асыға көр.
Сәт сапар.
Күтеміз сенен хат-хабар,
Аттан, жолды суытпа.
Хат жазуды ұмытпа!
Достығымызды ұмытпа!
Хош бол, жолды суытпа!

Екінші перде

Театр. Сахна, сахна сырты. Флоридор опереттасының бірінші пердесінің біткен шағы. Би, ән.

Корина, артистер:

Шырқандар да, ішіндер,
Көңілді өтсін тойымыз!
Биге-дағы түсіндер,
Бос тұрысты қойыңыз!
Шырқандар да, ішіндер!

Шымылдық жабылады, қол шапалақтау. Енді сахнаның сырты көрінеді.

Режиссердің көмекшісі. Артист мырзалар, екінші пердеге дайындалыңыздар, жұмысшылар, декорацияны өзгертсін!

Директор кіреді.

Директор. Ризамын. Бірінші перде жақсы өтті.

Сильвия. Мен мұны табыс деп білемін, директор мырза.

Лидия. Табыс болғанда қандай, сұмдық! Құттықтаймын, директор мырза!

Корина (*гүл құшақтап кіреді*). Айтпаңыз тіпті!.. Бірінші перденің соңын қайталап айтуға мәжбүр етті ғой.

Директор. Шынын айтқанда Париж спектакльдерінен бір де кем емес. Жалғыз-ақ біздің Коринамыз бар. Ал Парижда Корина секілді талант жоқ.

Корина. Олай болса бағалайтын болыңыздар. Жалақымды өсірсеңіз тіпті жақсы.

Директор. Иә, иә, әлбетте! Спектакльді оншақты рет ойнайық. Содан кейін сөйлесерміз.

Корина. Көп уәденің бірі болып жүрмесін... Құдай-ау, біздің қымбатты Флоридорға не болған, көрінбейді ғой?

Сильвия. Иә, шынында да авторымыз қайда?

Директор. Қазір келеді. Екінші перде бастала бере келемін деген.

Корина. О! Сіз ол кісіге алғыс айтуға тиістісіз.

Директор. Сезем. Бір керемет сыйлық дайындадым. Театрдың бұрынғы директоры өлгенде басына қойылған гүл алқасы бар екен. Қоймадан барып соны таптым.

Корина. Сақтай көр. Жаназаға арналған гүл алқасын премьерға шығармақсыз ба?

Директор. Су жаңа деймін, жарқырап тұр. Пьеса аяқталғанда Флоридор сахнаға шығады. Міне, сол кезде мойнына гүл алқасы дік ете қалады төбеден.

Сильвия. Ауыр емес пе еді?

Лидия. Сақтай көр, өлтіріп алып жүрмейік!

Директор. Ей, режиссер көмекшісі, бері кел!

Корина. Таж киген Флоридор! Керемет! Тауып кеткенсіз!

Режиссер көмекшісі келеді.

Режиссер көмекшісі. Ойбай, қырылды! Құрыды бәрі де.

Директор. Не болды?

Режиссер көмекшісі. Аспан жамалған жоқ — бір де. Нажағай сықырлап тұр — екі де. Әзілкеште ес жоқ — үш!

Директор. Ес жоғы қалай?

Режиссер көмекшісі. Қатыны қашып кетіпті.

Директор. Кіммен?

Режиссер көмекшісі. Контрабаспен. Құрыды бәрі де! Қырылды!

Директор. Қазір сахнаға шығады. Опа-далабын жақсын бетіне.

Режиссер көмекшісі. Жаға алмайды. Мөңіреп жылап жатыр.

Директор. Тапқан екен мөңірейтін кезді. Жетті енді. Аспан жамалатын болсын. Нажағайға май жағылсын. Әзілкешке айып сал!

Режиссер көмекшісі. Құп болады, директор мырза! Нажағай жамалады. Әзілкешті майлаймыз. Аспан айыбын тартады. Ал зытып, кетейін, директор мырза.

Директор. Тоқта! Жаназаға арналған гүл алқасын алып кел осында!

Режиссер көмекшісі. Кімді жерлейміз, директор мырза?!

Директор. Авторды... Тьфу! Есіміз шықты ғой тіпті! Жерлемейміз. Құрмет белгісі деп мойнына кигіземіз.

(Кетеді.)

Режиссер көмекшісі. Құп болады, директор мырза.

Корина *(реж. көмекшіге)*. Мына гүл алқасын лақ-

тырып тастап жүрмеңіз содан кейін. Полковник сорлының жесір қалатын түрі бар. Сондай ретте көңіл айтып гүл алқасын қоса жіберуге керек болады.

Реж. көмекшісі. Құп болады. Полковник үшін гүл алқасын сақтап қоям. Ал кеттім!

(Кетеді.)

Сахнада артистер қалады.

Сильвия. Бүгін оны қалада «Алтын арыстан» қонақ үйінің алдынан көргендер бар. Бір қызбен қолтықтасып алған дейді.

Корина. Сенбеймін дегесін сенбеймін.

Сильвия. Қолтықтасып алыпты деймін.

Корина. Ол Флоридор емес. Қателесесіз. Өсек мұныңыз. Көре алмағандықтан ғайбаттап тұрсыз мені.

Шамплатро, офицерлер.

Роберт. Оho! Сүйікті періштелер! Таласып жатқанға ұқсайсыздар ғой? Құттықтаймын. Ойындарыңыз тіпті керемет!

Густав. Қайыссыңызда болсын мін жоқ!

Шарль (Коринаға). Сіз тіпті ерекше болып кеттіңіз, сүйіктім!

Корина. Рақмет. (Шамплатроға) Фердинанд, неліктен көңілсізсіз? Жол жүреді деп естідім бе?

Шамплатро. Амал қанша Парижге аттанбақпын.

Сильвия. Немене, басқа полкқа ауыспақсыз ба?

Роберт. Одан да жаман. Үйленбек ойында бар.

Әйелдер. Рас айтасыңдар ма?

Шамплатро. Амал не!.. Рас...

Барлық әйелдер. О! О!..

Корина. Ал сонда қалай, қалыңдығыңыз жақсы қыз ба?

Лидия. Ақ өнді?

Сильвия. Әлде шикіл сары?

Шамплатро. Білмейтін болсам не демекпін.

Корина. Білмейміні қалай? Көріспеп пе едіңдер?

Шамплатро. Көріскен жоқпыз.

Барлық әйелдер. Мәссаған!..

(Қол шапалақтайды.)

Шамплатро.

Достарым, үйлену оңай ма!
Кәнекей көрелік бірге ойлап.
Көзімнен бұлбұлдай ұшар-ау,
Құрметті атағым сұр бойдақ!
Қош болғын, ардақты театр,

Қош болғын, көңілді шулы зал.
Көзде жас, жап-жақын қу неке-ай!
Ку неке-ай,
Жұрт бәрі жылайды екен-ай.

Ш а м п л а т р о.

Білмеймін ақ құба, торы ма?
Қандай қыз тап болар сорыма.
Ат жаққа қыр мұрын жарасар,
Болса ғой мінезі тамаша.
Тау-тасқа секірген лаққа,
Ұқсаған жеңілтек шұнақ па?
Қайтем деп жаудырап тұрам ба?
Үйленем көзімді жұмам да!

Б ә р і.

Көз жұмбай жасаған дұрыс па!
Реж. көмекшісі кіреді.

Реж. көмекшісі (*қоңырау соғып*). Офицер мырзалар, залға баруларыңызды сұраймын. Артистер, сахнаға шығыңыздар! (*Қоринаға.*) Тағы да құрыдық! Қирап қалдық. Әлгі гүл алқасындағы лентаны тышқан шайнап тастапты. Жазудан қалғаны «дырлы директорға... ғылы труппадан» Құрыдық қой, құдай-ау! Жау алғыр мына гүл алқасын не істедім енді... Театрға байлап қойған мені қай құдай осы?! Қасірет! Қасірет! (*Қоңырау соғады.*) Екінші пердеге дайындалуларыңызды сұраймын.

Актер, офицерлер тарқаса бастайды.

Густав. Спектакльден соң бас қосатынымызды ұмытып кетпедің бе?

Ш а м п л а т р о. Неге ұмытам.

С и л ь в и я. Сау болыңыз. Фердинанд.

Л и д и я. Жадыңыздан шығып қалып жүрмейік.

Бәрі де кетеді.

Реж. көмекшісі. Ойбай, қырылды! Нажағай орнына түспей жатыр. (*Жұмысшыларға.*) Уақыт өтіп барады. Қаттырақ тартыңдар! (*Шаттанып.*) Әне, дұрысталай келеді. Тағы да тарта түсіңдер! (*Күн күркіреді.*)

Полковник келеді.

П о л к о в н и к. Таста деймін сайтанның сапалағы!

Реж. көмекші. Тексеріп жатырмын ғой, полковник мырза.

П о л к о в н и к (*гүл алқасын көрсетіп*). Кімді жерлемексіндер?

Реж. көмекшісі. Әуелі композиторды. Содан кейін сізді, полковник мырза.

Полковник. Не оттап тұрсың? Мені ме?

Реж. көмекші. Кешіре көріңіз, сізді емес, жұбайыңызды.

Полковник. Табағыңды жалтыратсаң деймін! Өкінішке орай тірі ғой менің жұбайым.

Қоңыраулатып реж. көмекшісі шығып кетеді?
Не ғаламат бұл!

Коринаның есігін қағады. Полковник пен Корина.

Полковник. Сөйтіп, мархаматты ханша нем!

Корина. Иә, не демекші едіңіз?

Полковник. Арамызда болған анадағы оқиғадан кейін ат құйрығын үзістік деп анықтап жатудың қажеті жоқ болар?

Корина. Солай деп үміттенем.

Полковник. Жеңілтек екеніңізді білуші едім. Ал мына қылығыңыз бәрінен де асып түсті. Тағзым етуге рұқсат етіңіз.

Корина *(тағзым етіп)*. Бақыл болыңыз!

Полковник *(есікке қарай жақындап кеп тоқтап қалады)*. Сіздің орныңызда басқа әйел болса күнәсізбін деп ақтала бастар еді. Сіздің соған да аузыңыз бармады ғой? Күнәңіз мол. Соншалықты айыптысыз, Корина.

Корина. Ақтығымды дәлелдеу оп-оңай маған. Ол ретте ажырастық деп есептей беріңіз. Ал таза екеніме былай сенсеңіз...

Полковник. Онда не? Кешіресіз бе?

Корина. Мен кеттім. Тез шешіңіз... Егер де есік табалдырығынан аттағанша түк шешпейтін болсаңыз, бәрі де бітті дей беріңіз... Естідіңіз ғой? *(Кетеді.)*

Полковник. Коко!

Корина *(қайырылып)*. Не демексіз?

Полковник. Менің нәрестетайым, балапантайым полковнигінің егер мен көнген болсам, егер мен кішірейген болсам, бұл қылығымды не дейсің? Ізгілік дейсің бе, әлде ақымақтық дейсің бе?

Корина. Мен оны ізгілік дер едім.

Полковник. Олай болған күнде, ал мен кішірейдім. Күнәдан пәк екеніңе көзім жетті.

Корина. Олай болса бәрін де кешірдім. Енді Флоридор мырзаның алдынан өтесіз.

Полковник. Флоридордан да кешірім сұрамақпын ба? Жок, ол болмайды.

Корина. Енді қалай деп едің, егер мен күнәдан пәк болсам, ол кісі де күнәсіз. Бірінсіз бірінің реті жоқ.

Полковник. Екеуің құшақтасып отырдыңдар ғой. Мына шыққыр көз көрді ғой соны.

Корина. Ол кісі екеуміз үшінші көріністі қайталап отырғанбыз. Флоридор генерал ролінде уақиғаның желісі бойынша алдыма келіп бас иіп тұрған.

Полковник. А! Генералды ойнап па еді?! Онда әңгіме басқа. Дегенмен кешірім сұрау дегенін...

Корина. Онда өзіңіз біліңіз. *(Кетпек болады.)*

Полковник. Коко! Нәрестетайым... Егер де мен келіскен болсам...

Корина. Мен оны ізгілік деп танимын.

Полковник. Ал жақсы, Помидорыц... тьфу... Флоридорды айтам... Қайда өзі?

Корина. Театрдың бір жерінде жүрген шығар. Із-деп тауып алыңыз да, кешірім сұраңыз.

Полковник. Жақсы, бұлтартпадың ғой. Барып кешірім сұрап келейін. *(Кетеді.)*

Корина. Полковник атаулыны, міне, осылай ауыздықтау керек.

Флоридор кіреді.

Флоридор. Рұқсат па екен?

Корина. Әрине... Кел бері! Күтіп отырмын ғой!

Флоридор. Пьесаны жұрт жақсы қабылдап жатыр деді ме?

Корина. Сұмдық...

Флоридор. Күн, түн демей отырып ем, еңбегім жаңды. Бірінші перде керемет сәтті өтті деді ғой.

Корина. Екінші перденің де солай өтеріне кепілдік бере алам. Мен онда бұлбұлша сайрап, су перісіндей сұлуланып кетем. Сен шығарған музыканы баскаша айту мүмкін емес.

Флоридор. О! Жол бастар жарық жұлдызым!

Корина. Сол жарық жұлдыздың сәулесінде бір кешті бірге өткізуге қалайсың?

Флоридор. Қуана, қуана барам ғой... Дегенмен бүгін, құлынтайым, мүмкін емес.

Корина. Неге мүмкін емес?

Флоридор. Мүмкіндігім жоқ бүгін.

Корина. Мүмкіндігің жоқ па? Олай болса бәрі де рас болып шықты?

Флоридор. Не рас болып шықты?

Корина. Қонақ үйінің алдында бір жас әйелмен кетіп бара жатқаныңды көргендер бар.

Флоридор. Жас әйелмен?..

Корина. Аһа! Үндей алмайсың?.. Кімді алдағың келеді?

Флоридор. Кімді алдаушы едім.. ешкімді де, ант етемін, өсек бәрі де. Табысыңды көре алмағандардың жаласы бұл.

Корина. Адал болсаң аяғыма жығыл!

Флоридор (*Тізерлеп отыра қалып*). Ант етемін!

Корина. Ақылдым, ардақтым! Бүгін сен сондай кереметсің!

Флоридор Коринаны сүйеді. Полковник келеді.

Полковник. О! Мұны не деуге болады?

Корина. Не бассыздық бұл? Репетиция жасауға мүмкіндік жоқ.

Флоридор. Мүлде мүмкіндік жоқ!

Полковник. Бұларың да репетиция ма?

Корина. Үшінші көрініс.

Полковник. А! Қарғыс атқан үшінші көрініс екен ғой тағы да. Ойымнан тарс шығып кетіпті... Кешіре көріңіздер!

Корина. Кешірдік, полковник мырза.

Полковник. Мың мәртебе рақмет, балапантай! Коко! Өзіңмен оңаша отырып сөйлесетін шаруа бар еді...

Корина. Асығыспын. Қазір екінші перде басталады.

(Екеуі де кетеді).

Полковник. Мына малғұнды мен бір жерде көрген секілдімін-ау осы? Шіркін-ай, опереттасын қабылдатпай тастар ма еді! Корина ренжиді-ау. Есіме не қып келмеген, көше балаларын жалдап, шіріген алма лақтыртсам ғой... Әттең кеш болып қалды.

(Кетеді. Дениза келеді.)

Денизаның сахнаға шығуы:

Ұйықтайсың, Дениза, мұңдана,
Әр алуан түс көріп, нұрлана.
Періште гүл толы құшағы,
Театр ішінде ұшады,
Осы өмір тілегің аңсаған,

Ақындар аялап карсы алған,
Ромео — Джульеттаны қолымен
Вильям Шекспир жасаған

Скапэн. Мадмуазель! Мен де осында құрмет, қоше-
метке бөленген жанмын.

Дениза. Кім едіңіз?

Скапэн. Мен сенің қызметшің Скапэн!

Дениза. Қайдансың?

Скапэн. Мольерден. *(Жоқ боп кетеді.)*

Дениза. Ал сіз ше?

Фигаро.

Жаныммен өзін жаратпай,
Альмавиваға күлгенмін.
Зиялыларға өзге де
Күдікпен қарап жүргенмін.

Дениза. Сіз Фигаро ма?

Фигаро. Бомаршеденмін. *(Жоқ боп кетеді.)*

Гамлет.

Керек пе өмір, әлде жоқ!
Сауалдың, міне, төтесі.
Тәлкегіне тағдырдың
Ете алам ба қарсылық?!

Дениза. Сіз кім?

Гамлет. Шекспирдің бекзадасы — Гамлетпін!

Дениза. Ал, сіз ше?

Елена сұлу.

Герой мен құдайлардың ортасында,
Париждың тұтқынына іліктім мен.
Осылай жалаңаштап Иллиада
Деп сірә ойлаған ба Бэль әллен!

(Кетеді.)

Дениза. Ал, сіз ше?

Труфальдино.

Осында қабылдауға болмаса да,
Мен ғана осы өңірдің қожасымын.
Сізге қызмет етемін — Труфальдино!

Пантоллоне.

Мен де қызмет етемін — Пантоллоне!
(Кетеді. Дениза кіреді.)

Дениза. Селестен мырза, жо-жок, Флоридор мыр-
за қозғалма деп қонақ үйде қалдырып еді. Дәтім жетпе-

ді. Ол кетісімен барымды киіп, байлаушымды салып мен де, міне, театрға келдім...

Ежелден сүйгенім театр
Өзіңе арнадым өмірді.
Сенсің ғой алдағы мұратым
Сенімен дүние көңілді.

Шамплатро келед.

Ш а м п л а т р о. Тағзым етуге рұқсат етіңіз. Кешіріңіз біреу-міреуді іздеп жүрсіз ғой деймін!

Д е н и з а. Осында өтіп жатқан опереттаның авторы Флоридор мырзаны көрсем деп едім...

Ш а м п л а т р о. Флоридор мырза неге керек болды? Білуге болмас па екен?

Д е н и з а. Опереттасы сұмдық қой ол кісінің. Көрсем деп ем. Рұқсат сұрамақшымын.

Ш а м п л а т р о. Онда опереттаны біледі екенсіз ғой?

Д е н и з а. Иә, иә, қара сөзін де, өлеңін де — бәрін де жатқа соғам.

Ш а м п л а т р о. О! Онда сіз актриса екенсіз ғой?

Д е н и з а. Өкініші де сол. Театрда болып көрген жан емен. Бірақ жақсы көретінім сондай, театр десе есім шығады.

Корина кіріп әңгімені тыңдайды.

Ш а м п л а т р о. Өте жақсы. Ал театрды жақсы көрсеңіз, онда актриса неге болып алмайсыз?

Д е н и з а. Бұл бір орындалмайтын арман ғой. Үй ішінің жағдайы, мені Флоридор мырза Парижға апара жатыр.

К о р и н а. Солай ма еді... Нағыз сұмның өзі екен ғой!

Ш а м п л а т р о. Осындай сұлу шәкірті бар Флоридор не еткен бақытты еді. Сіз үшін мақтануға тиісті.

Д е н и з а. Иә, ол кісі мені жақсы көреді.

К о р и н а. Сұрқия! Қалай жақсы көретінін көрерміз әлі.

Ш а м п л а т р о. Қолыңызды алуыма рұқсат етіңіз.

Д е н и з а. Қолыңызды алуым?.. Оны қалай түсінуге болады?

Ш а м п л а т р о. Жо... жо... басқаша түсініп қалмаңыз. Екеулеп Флоридорды іздейік дегенім ғой.

Д е н и з а. Сіз не, менен қорқасыз ба?

Д е н и з а. Жоқ, сіз осындай кісі қорқатып адам емессіз ғой, қайта керісінше...

Шамплатро. Олай болса тіпті жақсы. Ал танысып қояйық. Менің аты-жөнім фердинанд де Шамплатро, драгун полкының лейтенанты деп біліңіз... француз армиясы сізді қазірден бастап өз қамқорына алды.

Дениза. Онда сенімді қолда болып шықтым ғой. Рәкмет сізге.

Шамплатро. Ал енді кезек сізге келді аты-жөніңіз?..

Дениза. Менің аты-жөнім бе... Менің аты-жөнім... Құдай-ау! Аты-жөнімді тіпті ұмытып қалыппын.

Шамплатро. Жасырасыз, ә? Жақсы, сырыңызды ашпай-ақ қояйың. Дегенмен мен сізді бірдеме деп атауым керек қой?.. Ее, иә, Флоридор не деуші еді?

Дениза. Флоридор ма? Ха-ха-ха... Ол кісі мені түлкі бикеш деп атайды.

Шамплатро. Өт-те жақсы. Табылған ат! Олай болса мен де сізді Түлкітай деп атайын?..

Дениза. Еркінсізде.

Шамплатро. Сүйкімді Түлкітай, сізді бастап жүруге рұқсат етсеңіз.

Дениза. Маркабат.

Екеуі де кетеді.

Коринна. Сөйтіп Флоридор шәкіртін алып Парижға жүреді екен ғой? Көрсетермін мен оған Парижға қыз апарғанды.

Полковник (*кіре берін*). А, Коко! Онаша бір кездестік-ау.

Коринна. Ал жиналыңыз. Қазір аттанамыз.

Полковник. Қайда?

Коринна. Жолай айтам қайда екенін. Сұмырай! Қауашақ бас ала аяқ!

Полковник. Коко! Сұмырайың кім? Қайта өзі сұмырай?

Коринна. Аяғыма жығылып ант-су ішіп сендіріп келді ғой!

Полковник. Не деп сендірді? Кім еді өзі?

Коринна. Әлгі Флоридор ит! Пьеса жақсы, пьесам жақсы деп сендіріп келді ғой. Түкке тұрмайды. Мұндай спектакльде ойнамаймын!

Полковник. Біз оны бауыздап өлтіреміз, Коко! Бауыздап өлтіреміз де қуырдақ жасаймыз біз одан!

Директор кіреді.

Директор (*кіре берін*). Қалай, сіз әлі кінбегенсіз бе?.. Сахнаға шығуыңыз керек қой.

Корина. Қиінбеймін. Мынадай жаман пьесада ойнамаймын да!

Полковник. Рас, біз ойнамаймыз.

Директор. О не дегеніңіз?

Корина. Мен кетем.

Полковник. Иә, біз кетеміз.

Директор. Ал сонда сіздің роліңізді кім атқармақ?

Корина. Кім атқарса, ол атқарсын.

Полковник. Иә кім атқарса, ол атқарсын. Әйтеуір біз атқармаймыз.

(Кетеді.)

Директор. Қайткенің бұл? Құрыдық қой онда!

Корина. Сау болыңыз.

Коринаның ариясы

Ерке сұлу алдыңызда,
Ғашықтар көп осы қызға,
Оттай жанған.
Қорқытады қаралап,
Қызғаныш жанын жаралап.

Қаймықпан, әйтсе де,
Көз жасымды төксе де,
Көңілді жүрем қашанда.
Жарқырап тұрып ән салам,
Егесті аяққа басам да.

Полковник:

Бомба, пушка, гранаттар
Жауар бейне тас боран.
Қарсы аламыз біз солдаттар —
Қаймықпайтын жас қыран.

Не бір әсем жас қатындар
Бір қас қақсақ келердей.
Қызыл шырай, ақ құбалар
Бізге ғашық өлердей.

(Кетеді.)

Директор. Өлдім! Сеспей қаттым! Қырылдық қой!
Бала-шағам бар еді. Оларды не істедім енді?

Флоридор келеді.

Флоридор. Ал екінші пердеге бәрі де дайын болды. Қазір Корина шығады. Ау, сізге не болған? Деніңіз сау ма өзі?

Директор. Денің сау ма деген түк емес. Сеспей қатырды. Бауыздап кетті.

Флоридор. Не боп калды? Айтсаңызшы?

Директор. Айтатын не калды! Жан жок менде!
Сіз де, пьесаңыз да, театр да... бәрі де, бәрі де өлді.

Флоридор. Дұрыстап айтыңыз!?

Директор. Корина ойнамаймын деп кетіп қалды.

Флоридор. Қайда кетті?

Директор. Қайда кетсе де полковникпен кетті.
Мүлде кетті. Ой, құрыдым гой. Бала-шағам бар еді, енді қайттым?

Флоридор. Енді не істедік?

Директор. Соңынан тұра қуу керек! Қуып жетіп қайтарып әкелу керек!

Флоридор. Ал түстік соңына! Желкелеп әкелейік осында.

Екеуі де кетеді. Шамплатро мен Дениза келеді.

Шамплатро. Сүйкімді түлкітай-ай, жолыңыз бір болмайды екен. Театрды түгел сүздім. Флоридор жоқ еш жерде.

Дениза. Спектакльді көрсем деп сондай құмартып ем, енді қайттым? Мүмкін, өзіңіз-ақ кіргізерсіз.

Шамплатро. Ие, солай етуге де болады екен-ау. Есіме қалай келмеген.

Қоңырау соғылады.

Дениза. Қоңырау гой? Мұнысы несі?

Шамплатро. Екінші перде басталады деген белгі.

Қоңырау соғып, реж. көмекшісі келеді.

Реж. көмекшісі. Артист мырзалар, сахнаға сахнаға шығыңыздар! Ал шымылдықты көтердім.

Директор *(жүгіріп кіреді)*. Көтерменіз! Токтаңыз! Бастама деген соң бастаманыз. Құрыдық түгел. Сеспей қатырды бізді. Бала-шағамды қайттым енді.

Реж. көмекшісі. Не боп калды? Құртқан кім?

Директор. Корина зытып отырды... Мүлде кетті театрдан, шынжырдан босаған итке ұксап қашып кетті Полковникпен! Өлдім гой енді! Көрермен қауым акшасын талап етсе не істеймін? Ойбай, өліп барам!..

Реж. көм. Рольді дәптерге қарап оқуға болмас па скен?

Директор. Әнмен айтатын жерді қалай оқуға болады?

Реж. көм. Енді қайттік? Қай керемет бар бұл апаттан құтқаратын?

Шамплатро. Абдырамаңыздар!

Бәрі де. Ал иә? Не демексің сонда?

Ш а м п л а т р о. Ондай керемет бар! Әнші керек пе, мінеки!

Д и р е к т о р. Сіз артист пе едіңіз?

Д е н и з а. Жок.

Д и р е к т о р. Лейтенант мырза, сіз не дедіңіз?

Ш а м п л а т р о. Қойсаңызшы, бикеш! Директор мырза, айтқанына мән бермеңіз. Бұл опереттадағы рольдердің бәрін де жатқа соғады.

Д и р е к т о р. Жатқа соғады?..

Д е н и з а. Сіздерге не керек өзі?

Ш а м п л а т р о. Қорина бикештің ролін ойнаңыз дегіміз келеді.

Д е н и з а. Сонда мен не, сахнаға шығып роль ойнауға тиістімін бе?

Д и р е к т о р. Құтқара көріңізші!

Ш а м п л а т р о. Сіз сонда театрды да, ұстазыңызды да, бәрін де құтқаратын боласыз.

Д и р е к т о р. Рызығымыздан айыра көрмеңіз! Балашағамыз бар.

Ш а м п л а т р о. Мұның өзі ерлік болады.

Д е н и з а. Мен бірақ ойнай алмаймын ғой.

(Залдан шу шығады.)

Р е ж. к ө м. Әне, екінші пердені уақтылы бастамаған соң көрермен қауым ашуга басты. Бикешжан, құтқара көріңіз.

Ш а м п л а т р о. Тәйірі, онда тұрған не бар, бел шешіп кірісіп кетіңіз!

Д и р е к т о р. Көп созып қайтсеміз! Қоринаның костюмін әкеп кигізіңдер!

Д е н и з а. Ғафу етіңіз! Бұл не болды сонда?

Д и р е к т о р *(Шамплатроға)*. Лейтенант мырза. Түлкітайға көмектесіп жіберсеңіз...

Ш а м п л а т р о. Бар жүрегіммен.

Д е н и з а. Кешіріңіз, мен шыға алмаймын.

Шегіншектеген Денизаны Шамплатро алып кетеді.

Д и р е к т о р. Тез барып көрермен қауымға Қоринаның орнында басқа қыздың ойнайтынын хабарлаңыз! Бірақ жіңішкелеп, сиқырлап, еппен жеткізген жөн.

Р е ж. к ө м. Ал кеттім, онда!

Д и р е к т о р. Қайда кеттің? Тоқта!

Р е ж. к ө м. Айтуға.

Д и р е к т о р. Нені айтуға?

Р е ж. к ө м. Сөз айтуға.

Д и р е к т о р. Қандай сөзді айтуға?

Реж. көм. Әлгі гүл алқалы полковник туралы. Табыт па. Сонда айтылатын сөзді.

Директор. Миғұла, жақсылап тыңда да, аттап ал! Былай де: мырзалар, Қорина ханым қадірлі көрермен қауым алдында өз парызын аяққа басып...

Реж. көм. Көрермен қауым алдында.

Директор. Полковникпен қашып кетті.

Реж. көм. Контрабаспен қашып кетті...

Директор. Шатастырдың, миғұла!

Реж. көм. Иә, миғұла!..

Директор. Жок, бұл жарамайды. Былай деген жөн: Қорина ханым рольден бас тартып, қашып отырды. Жок «қашты» дөрекі сөз. Өзгерту керек.

Реж. көм. Мен онда зытты дейін!..

Директор. Есуас, о не дегенін! Зытты деген де дөрекі.

Реж. көм. А-а! Дөрекі түрде полковникпен зытып отырды.

Директор. Миғұла!

Реж. көм. Ал жақсы, қайда екені белгісіз, әйтеуір тайып кетті дейін.

Директор. Тыңдай бер. Театр директорында жан жоқ.

Реж. көм. Тышқан шайнап тастағанымен, әйтеуір гүл алқасы бар.

Директор. Тышқаныңмен қоса жау алсын! Құлақ салсайшы сөзіме!.. Пьесаның зор табыспен өтіп жатқанын ескеріп... Оның үстіне көрермен қауымды шексіз сыйлайтынымызды танытып басты рольге әрі сұлу, әрі жас, талантты актрисамыз... (*Кіріп келе жатқан Шамплатроға.*) Айтпақшы аты-жөні кім еді?

Шамплатро. Шынымды айтсам, білмеймін. Өзі Түлкітаймын деген...

Директор. Өте жақсы. Сахнада аңдар өтімді болады. Сөйтіп бас рольде Түлкітай ойнайды. Ал бар тілің жеткенше мақтай бер.

Реж. көмді итермелеп сахнаға шығарады.

Шымылдық ашылады. Реж. көм сахнада. Директор суфлер отыратын жерде.

Реж. көм. (*шымылдық алдында*). Қадірлі көрермен қауым... Қорина ханым полковниктің намысын аяққа басып директормен зытып кетті. (*Директор сыбырлайды.*) Жо... жоқ контрабаспен зытты. (*Директор сыбырлайды.*)

Ток етерін айтканда әйтеуір біреумен қайда кашса да қашып кетті.

Д и р е к т о р. Қайғыдан іш құса, өлермен болған директор...

Р е ж. к ө м. Іш құса боп өлген директорға алқа кигізіп...

Д и р е к т о р. Қандай алқа?

Р е ж. к ө м. Табытқа қоятын гүл алқасын сыйға тартып...

Д и р е к т о р. *(сыбырлап)*. Иттің күшігі...

Р е ж к ө м. Ол өзі иттің күшігі болғандыктан...

Д и р е к т о р. Есуас!

Р е ж к ө м. Иттің күшігі, әрі есуас!..

Д и р е к т о р. Мен емес, сен есуас!

Р е ж. к ө м. Иә, мен де есуаспын.

Д и р е к т о р. Мынаның өзі не істеп тұр. Басынан қайта баста!

Р е ж к ө м. Ал басынан қайта бастадым!

Д и р е к т о р. Қадірлі көрермен қауым!

Р е ж. к ө м. Қадірлі көрермен қауым! Коринаның орнында басты рольді... қалай еді?... Әлгі... былайша айтканда анханадан келген...

Д и р е к т о р. Ұзын құйрық...

Р е ж к ө м. Иә, ұзын құйрық... ит... жо... жо... мекін-сін... қап, сімнен тарс шығып кеткені...

Д и р е к т о р. Жетті. Ал баста.

Р е ж. к ө м. Денизаны итермелеп сахнаға шығарады.

Д е н и з а. Сізге не болған? Қайда итермелеп барасыз деймін?

Д и р е к т о р м е н р е ж к ө м *(қосарланып)*. Уақыт өтіп кетті. Баста дедік қой, бастаңыз енді.

Д е н и з а *(Кадэ мен Бабеттің шумақтары)*.

Түп іші. Шағып орманға
Бабета, Каде барған-да.
— Қауіпті екен, досым-ау,
Пенде жоқ жерде осынау.
Бас салса қасқыр өлдік те...
Қояйық енді көп пүкте.

Көп пүкте...

— Қорқамын.— деді Бабета.
— Мен-дағы.— деді Кадэ де.
Қалдық па деймін,
Қалдық па деймін пәлеге!

2.

Айырып әрең сүрлеуді,
Келеді тілі күрмеулі.
Біреулер кенет бас салды:
— Ақшанды шығар! Ақшанды!
Қос қарақшы құтырды,
Қоялық мұнда үтірді,
үтірді...
Бабетаны ұстап біреуі,
Жармасты бірі Кадэге.
Қалдық па деймін,
Қалдық па деймін пәлеге.

3.

Ұрының бір қу шолағы
Кадэні әбдеп тонады.
Ал екінші пәлеті
Сүйіп алды Бабетті.
Демеді-ау тіпті ұят-ты.
Қоймасқа болмас сұрақты,
Сұрақты.
— Өлдім-ау! — деді Бабета.
— Тірімін, — деді Кадэ де.
Қалдық-ау деймін,
Қалдық-ау деймін пәлеге.

4.

Түбірден қарғып, жоқ есі,
Үйіне зытты Кадэсі.
Ал Бабета сабырлы-ақ
Келеді жаймен мамырлап.
Гүлден де ніскеп қояды,
Раушан көңілі баяғы,
Баяғы...
Бабетаны орман сүйеді,
Сор болды, бірақ Кадэге.
Маскара-ай,
Маскара-ай,
Таксыр-ай!

*Залдағылар ду қол шапалақтайды. Сахнаның сырты
ашылады. Директор, Шамплатро, Реж. көм.*

Д и р е к т о р. Керемет тіпті, керемет!.. Теңдесі жоқ.
Апаттан бізді алып қалды.

Ш а м п л а т р о. Сиқырлы десе де болады.

Р е ж. кө м. Бұл театрда көптен бері мұндай кереметті көрген емен.

(Дениза келеді.)

Д е н и з а *(Шамплатроға)*. Бәріне сіз айыптысыз. Қорыққаным сондай, жаным шығып кете жаздады ғой тіпті.

Ш а м п л а т р о. Өзіңіз емес пе актриса болам деген?

Д и р е к т о р. Жаны шықса қызғаныштан Коринаның жаны шықсын. Әне, естисіз бе, қол соғып жатыр. Сізді сұрайды. Барыңыз, сахнаға шығыңыз. Шымылдықты ашыңыздар!

Р е ж. кө м. Қазір, директор мырза!

Ш а м п л а т р о. Сүйікті Түлкітай, шақырып жатыр әне. Барыңыз. Тезірек барыңыз! *(Итермелей сахнаға шығарады.)*

Флоридор келеді.

Ф л о р и д о р. Босқа арам тер боп, бармаған жерім жоқ, антұрғанды таппадым бірақ. Коринаны айтам. Құдай-ау, қол соғып жатыр ғой? Дениза? Жетпегені енді сол еді!

Дениза жүгіріп келеді.

Д е н и з а. Ә-ә! Маэстро мырза, сізді сондай іздеулімін!

Ф л о р и д о р. Дениза? Сіз де театрға келгенсіз бе? Мына үстіңіздегі не? Сахнада өзі не істеп жүрсіз?

Д е н и з а. Маэстро мырза, менің түк кінәм жоқ. Бәріне кінәлі осы кісілер! Зорлап сіздің опереттаңызды айтқызды.

Ф л о р и д о р. Сіз менің опереттамды айттыңыз ба?

Д е н и з а. Дәп солай, маэстро мырза. Коринаның орнында ойнадым. Әне, байқайсыз ба қол соғып жатқан жұртты.

Ф л о р и д о р. Сұмдық қой мұныңыз. Әкім әйел естіп қалса құрмыз ғой.

Д е н и з а. Тәуекел дедік те тас жұттық.

Директор келеді.

Д и р е к т о р. Не қып тұрсыз? Әне қайталап шақырып жатыр ғой. Тағы бір барып тағзым етіңіз.

Р е ж. кө м. Бұл театрда көптен бері мұндай кереметті көрген жоқпын.

Ш а м п л а т р о. Шақырып жатыр қол соғып. Көрермен қауымды сыйлау керек, Түлкітай.

Дениза шығып кетеді.

Д и р е к т о р. Композитор мырза, мәңгіріп қалғансыз

ба, не ғып тұрсыз? Сізді де шақырып жатқан жоқ па?

Дениза қайтып келеді.

Ф л о р и д о р. Мені ме?

Д е н и з а. Маэстро мырза, сіз де шықпақсыз ба?

Ф л о р и д о р. Көрермен қауым шақырған соң шықпай қалу әдепсіздік болады. *(Денизаға сыбырлап.)* Жаксы, ақырына дейін ойнап шығыңыз. Бірақ есіңізде ұстаныз, спектакль бітісімен тез киініп, бірден поезға шығамыз. Мына ісіміз тістен шығып кетіп жүрмесін...

Д е н и з а. О жағына құдайдай сепіңіз, Маэстро мырза.

Ф л о р и д о р. Ух-х... Нағыз қу түлкінің өзісіз-ау! Ал кеттік, директор мырза!

Д и р е к т о р *(Денизаға)*. Ал сүйкімді Түлкітай, кезекті көрініске дайындала беріңіз.

Директор, Флоридор, Реж. көм. үшеуі шығып кетеді.

Ш а м п л а т р о. Мынандай шақта сізді кездестіргенім қандай бақыт еді! Бойымды бір сұмдық от-сезім билеп, күйіп-жанып барам. Дәп бүгін мына спектакльден кейін тағдырдың салғанына мойын ұсынбақшы едім. Міне енді сізді көрген соң көңілім алабұртып, жан дүнием астан-кестен болып кетті.

Д е н и з а. Тәңірім-ай, мына кісі не деп тұр? Біз сізбен мүлде таныс емеспіз ғой?

Ш а м п л а т р о. Сүйкімді Түлкітай жан, дұрыс түсініңізші мені. Тағдырдың жазғанына мойын ұсынбақшы едім. Міне, енді сізді көрген соң...

Д е н и з а. Қайдағы жоқты айтпасаңыз екен деймін. Біз бұдан кейін кездеспейтін жандармыз.

Ш а м п л а т р о. Неліктен?

Д е н и з а. Себебі қазір Парижға аттанам.

Ш а м п л а т р о. Сонда да, тәңір жарылқасын!

Д е н и з а. Сау болыңыз.

Директор, Флоридор, Реж. көм.

Д и р е к т о р. Сұмдық! Құтырып кетті тіпті. Санап тұрдым, Сізді жиырма жеті рет шақырды. Мені де сонша рет!

Ф л о р и д о р. Мұның бәрі сіздің арқаңыз, Түлкітай!

Д и р е к т о р. Ал қымбатты балапантай! Сахнаға шығуыңызды сұраймын. *(Реж. көмге.)* Гүл алқасын дайындаңыз да, менен белгі күтіңіз! Спектакль жалғаса бермек. Бәріңізді сахнаға шақырам!

Р е ж к ө м. Мұндай керемет көптен бері болмаған еді бұл театрда. Ал, кәне, сахнаға шығыңыздар!

Бәрі де кетеді.

Ш а м п л а т р о. Нағыз хордың қызы. Сиқырлы қай ертегіден келдің періштем? Қалай болса да, соңынан кеттім!

Ш ы м ы л д ы қ.

Үшінші перде

I көрініс

Драгун полкының казармасы. Атқора.

Л о р и о. Атты әскер, әскери қызмет дегеннің күні құрысын! Әне, генерал болсаң іс басқа. Арғымағынды басқа біреу бағып, қағады, ерттеп әкеп көлденең тарта-тын да басқа біреу. Сен дайын асты ішіп, дайын атқа мінесің де тарта бересің. Ал мен секілді солдаттың қорлықтан басқа көретіні жоқ! Таң атпай тұрасың, содан кейін қыз соңынан жүгіретін офицерге ұксап, мына хайуандардың соңына түсесің. Соның өзінде рақмет дейтін біреу жоқ қой. Қарғыс атып, қараң қалғыр тірлік-ай десеіші. Тазалайсың кеп, тазалайсың кеп! Сонда бұл хайуан не істейді дейсің ғой?!.. Тағы тазалайсың. Жылқы деген хайуан әкімдерден де бетер ақымақ келе ме деймін. Зайға өтіп бара жатқан күндер-ай!

Л О Р И О

Мен үшін әкем арманды,
Әскери қызметші болғанды.
Апашым ойлады басқаны,
Ұнатты сауда ашқанды.

Тағдыр да соқыр, не керек.
Қарсы боп әкем көкірек,
Мамандық таңдадым қайбір мен,
Ендігі ісім айғырмен.

Ох! Өмір тағдырым менің осы ма?!
Апамды тыңдамай,
Әкемді қарғаймын шошына.
Құдайдың ұрғаны-ай!

Үйімді толтырып байлыққа,

Жесірді сүйіп айрықша
Жүзінен ұшқын нашылған,
Жүруші ем шықпай қасынан.

Атты әскер жігітке тиім деп,
Ол-дағы өзімді икемдеп,
Мен тағы кеткенде әскерге,
Кетіпті тиіп бөсеге.
Әх! Өмір.

Талабим менің осы ма?
Анамды тыңдамай .
Әкемді қарғаймын шошына
Кұдайдың ұрғаны-ай!

Г у с т а в. Лорно!

Л о р н о. Мен мұндамын, тақсыр!

Г у с т а в. Шамплатро әлі келген жоқ па?

Л о р н о. Келген жоқ, тақсыр!

Г у с т а в. Айтшы, тағы да шарап әкелсін. *(Көрінбей кетеді.)*

Л о р н о. Құп болады, тақсыр... Оларға шарап жауса, маған таматын шығар... *(Ат қораға қарап.)*
Тпруу! Қоясындар ма, жоқ па, оба келгір немелер!

(Әлгі шумақтарды қайталап кете береді. Бір солдат Дениза мен Флоридорды алып келеді.)

С о л д а т. Токтай қалындар!

Д е н и з а. Солдатжан, онды өзі. Бәрін де қазір түсіндірейін...

Ф л о р и д о р. Құрметтім, мен түсіндірейін...

С о л д а т. Жап аузынды! Түсіндірменізді кезекші офицерге айтарсыз. Түн ішінде театр терезесінен секіретіндердің кім екенін ол табанда айттырады. Бассыздық бұл! Осы жерден тапжылмайсыздар! Хабарлаймын барып.

(Кетеді.)

Ф л о р и д о р. Ойнақтаған лақ от басады деген осы, міне! Атақты аксүйек нәсілі елден шыққан бұзық сияқты мылтық астында. Ақылға сыймайды тіпті.

Д е н и з а. Айта берменізші, онсыз да ақылымнан адасып тұрмын. Шынын айтсам, сіз кінәлісіз өстіп қолға түсуімізге.

Ф л о р и д о р. Әрине. Сіз сүттен де ақсыз, мен кінәлі. Мен!

Д е н и з а. Есікке барсақ қошемет көрсетем деп күтіп тұрған халық ұстап қалады, терезеден түсейік, поездан қалып қоямыз деген сіз емес пе едіңіз!

Флоридор. Мен екенім рас. Дегенмен сол сәтте көшеде сақшылар жүреді деп кім ойлаған?

Дениза. Сандалып қай жақтан сап ете қалды дейсіңші!

Флоридор. Не деп кеттіңіз, бикеш-ау?

Дениза. Сөз екшеп жататын уақыт жоқ. Тәркіхана емес бұл жер.

Флоридор. Рас, бұл жер тәркіхана емес. Құдайым-ай, абақтыға түсеміз деп кім ойлаған!

Дениза. Қалай қашып кете аламыз. Одан да соның амалын ойластырайық.

(Әлгі солдат, офицерлер келеді.)

Солдат. Кезекші мырза, міне, мына кісілер.

Густав. Қадірлі композитор! Түлкітай бикеш! Қалай түстіңіздер?

Флоридор. Оқыстан. Қошеметшіл халық арасынан өте алмайтын болған соң, терезеден түсеміз деп... сақшылардың ұстап алғаны!..

Дениза. Мырзалар, офицер мырза! Бізді босатыңызшы!

Густав. О, мадмуазель Түлкітай. Қадірменді композитор! Біз, әрине, анығына жетеміз бұл істің. Бері жүріңіздер! *(Солдатқа.)* Сіз бара беріңіз.

(Казарманың кезекші бөлмесі.)

Густав. Мырзалар! Бізге атақты композитор Флоридор мен бүгінгі спектакльдің сорпаға шығары белгілі бикеш Түлкітай қонаққа келіп отыр. Түнгі сақшылар ұстап әкелген. Шынын айтқанда сіздер түнгі қаланың тыныштық тәртібін бұздыңыздар. Сол үшін айып төлесеніздер табан аузында босатып жібереміз.

Дениза. Бұл қалай, чемоданым қонақ үйінде қалды. Көк тпын да жоқ менде.

Гусар. Бізге ақша қажет емес.

Роберт. Бұл айыптың реті басқа.

Густав. Сахнада зор табысқа жеткендеріңіз үшін бізбен бірге бір-бір бокал шампан ішетін боласыздар.

Роберт. Офицерлер тілегі осы.

Офицерлер. Сүйкімді Түлкітай! Қадірменді композитор! Бәріміз де өтінеміз!

Дениза. Уақыт қанша? О, айып төлейтіндей уақыт онда бар екен.

Флоридор. Әкім әйел не дейді сонда бізге?

Дениза. Мұнымызды ол білмейтін болады.

Флоридор. Бикеш! Поезга шығатын уақыт бол-

ды. Отыра беруге болмайды сізге бұл жерде.

Деннз а. Мен абақтыдағы адаммын. Бәрі де болады. Флоридор мырза, өтінемін!

Офицерлер. Бәріміз де жалынамыз, Флоридор мырза! Бізбен бірге бір бокал шампан ішсін, Түлкітайға рұқсат етіңізші. Қуаныш екеуіңіздікі ғой!

Деннз а.

Қайтпасың талап-талайы,
Аз ғана уақыт болайын.

Флоридор.

Бикеш-ау, болма желөкпе,
Қаталмың нағыз әдепке.
Қарасам кешкі тамаққа,
Кіrmес ем онда сапатқа.

Офицерлер.

Флоридор, айттың шындықты
(екі рет).

Деннз а.

Жандарм сынды бұл мықты
Төндірмеші сұмдықты.

Флоридор.

Атты әскерлік казарма,
Жас қызға сендей базар ма?
Шетінен көкжал қасқырлар,
Қалдыршы деп сазарма.

Офицерлер. Флоридор! Сен шындықты айттың.

Деннз а. Олай болса сіз өзіңіз жүре беріңіз, мен осында қалам.

Флоридор. Мен қарсымын бұған!.. Рұқсат етіңіздер, мен қарсымын деймін.

(Бәрі де шампан көтереді. Казарма ауласы. Лорио келеді.)

Лорио. Офицер мырзалар сайрандап жатқанда маған не жорық?!

(Шиша аузынан ішеді. Полковник келеді).

Полковник. Кеспірсізін-ай мынаның. Атың кім өзіңнің?

Лорио (ебетейсіз қолын көтерін). Он үш те он үш.

Полковник. Ей, мен сенің номеріңді сұрап тұрған жоқпын ғой, атың кім деймін?

Лорио. Біл... білме... білмедім... б-биік мәртебе...

Полковник. Не дедің? Білмейсің бе?

Лорио. Лорио... Унтер-офицер Лорио.

Полковник. Сені унтер-офицер етіп жүрген қай хайуан?

Лорно. Өзіңізсіз, биік мәртебелі тақсырым.

Полковник. Мен бе? Ә, онда солай ету керек болғаны да.

Лорно. Әміріңіздемін, биік мәртебелі тақсыр нем.

Полковник. Ана қолыңдағы не?

Лорно. *(шишаны жасырып)*. Ештеңе де емес! Биік мәртебелі тақсырым.

Полковник. Кәне, аузыңды піскетші.

Лорно. Искегіңіз келсе, өзіңіз піскеніз, биік мәртебелі тақсыр нем.

Полковник. Іздегенім сен едің! Ал не жаңалық бар? Әскерге шақырылғандар келді ме?

Лорно. Жок, келген жоқ, мәртебелі тақсыр нем.

Полковник. Не деп тұрсын? Кәне, табаныңды жалтырат!

Лорно. Айтқаныңызға құлдық, мәртебелі тақсыр нем! *(Кетеді.)*

Полковник. Жүгенсіз кеткен немелер! Ішуді бізден де асырып жіберген. Мен бұларды жосылтып жөнге салайын бір. *(Кетеді.)*

(Казармадан Флоридор шығады.)

Флоридор. Қанша қарсылассам да тындайтын бірі жоқ. Бәрі де күледі, Бәрі де Деннзаға команда беруді, әскери ән айтуды үйретеді. Таңғы поездан да қалып қоятып болдық-ау енді. Бір амалын таппаса болмас. Әскери фуражка мен шинель көрген секілді едім осы бір жерден. Қазір киініп алайын да, полковник келіп қалды деп айғайды бір салайын. *(Әскери киім киіп, казарманың есігіне келеді.)* Мырзалар, полковник келе жатыр!

Полковник *(жүгіріп келеді)*. Айқайлаған кім? Кім шақырды мені?

Флоридор. Сактай көр! Мына қасқа қайда барсам алдымнан шыға келетін болды-ау?! *(Сыпырғышты иығына қондыра қояды)*.

Полковник. Ал мұнына жол болсын? Не істеп жүрсін мұнда?

Флоридор. Келе жатқан кім?

Полковник. Сайтанның сапалағы! Не істеп тұрсың? Соныңды айтшы?

Флоридор. Күзетте тұрмын.

Полковник. Бұл жерге ешқашанда күзет қойылып көрген емес!

Флоридор. Бекершілік болған. Күзет қойылмағаны қате.

Полковник. Токта! Аидагың не өзі? Мылтык орнына сыпыргыш көтеріп тұрғаныңа жол болсын!

Флоридор. Үйрену үшін! Ер жетіп, үйреніп алған соң... Нағыз мылтықтың өзін де ұстайтын болам.

Полковник. Кім қойды сені мұнда?

Флоридор. Рахым етіңіз, мархабатты хан нем!

Полковник. Мархабатты хан нем дейтін болсаң аузыңды бұзам, білдің бе? Мені әскери тәртіппен мәртебелі тақсыр деп айт... Мұнда сені кім қойды деймін?

Флоридор. Ұлы мәртебелі тақсыр... Осындағы біреу. Былай нетіп... ойламаған жерден...

Полковник. Унтер-офицер ме? Лорно деген бе?

Флоридор. Болса болар, мархабатты хан нем!

Полковник. Нағыз. Иіс салмастың өзі. Айтпа де-гой олай деп... *(Айғайлап.)* Лорно!.. Ей, Лорно!

Флоридор *(өзіне-өзі)* Құрыдым ғой деймін.

(Лорно келеді.)

Полковник. Мынау күзетшің кім? Кім қойған?

Лорно. Біле алмадым, мәртебелі тақсыр нем.

Полковник. Қалпағыңды шешші, кәне? Басың шөмеле секілді ғой? Солдатқа келдің бе, әлде профессор болмақысың?

Флоридор. Солдатқа.

Полковник. Ей, Лорно! Мынадай дудар басты көрмей не бағып жүрсің? Жиырма жетінші полктың полковнигі граф де Шатоли Кем мына мен мұндай бассыздыққа жол бермеймін. Ұқтың ба?!

Лорно. Ұлы мәртебелі тақсыр, қам жеменіз, қазір барып шашын сыпыртып тастаймын.

Полковник. Табанда орындайсың бұйрықты. Бетімен кеткен немелер. Жолға салам сендерді мен әлі. *(Кетеді.)*

Лорно. Ал, ағайып, сен үшін жаза тартар жайым жоқ, қазір бар да шашыңды алдыр!

Флоридор. Тұра тұрыңызшы, әмірші нем...

Лорно. Мені унтер-офицер мырза деп ата.

Флоридор. Унтер-офицер мырза...

Лорно. Солға қарай! Марш!

Флоридор. О не дегеніңіз, мен әскери адам емеспін ғой? Мен жай азаматпын.

Лорно. Бар, жөнел деп тұрмын ғой саған.

(Екеуі де кетеді. Дениза, офицерлер.)

Роберт. Біздің болашақ жарық жұлдызымыз жасасын!

Ш а р л ь. Біздің Түлкітайдың денсаулығына!

Г у с а р. Түлкітайдың табысы үшін!

Р о б е р т. Бақыты үшін! Байқайсыз ба, қорқатын дәнеңе де жоқ. Офицерлер де кәдуілгі адамдар.

Бәрі. Қонағымыз Түлкітай үшін. Мырзалар, музыкалатып жіберейік. *(Бокал сыңғыры. Туш. Шамплатро кіреді.)*

Ш а м п л а т р о. Кешігіңкіреп қалдым, мырзалар. Кешіре көріңіздер!

Б ә р і д е. Кел бері, көтер шампан бокалын! Күтіп отырмыз.

Ш а м п л а т р о. Жо-жоқ, мырзалар, мен сендермен қоштасайын деп келдім. Жүріп барам.

Д е н и з а. Қысылмаңыздар, мырзалар. Шамплатро кетпейді. Рас па, Шамплатро мырза, кетпейсіз ғой?

Ш а м п л а т р о. Бұл тұрған өзіңіз бе, Түлкітай?..

Д е н и з а. Иә, өзім секілдімін.

Ш а м п л а т р о. Не істеп отырсыз мұнда?

Д е н и з а. Күдік алар түк те жоқ. Тамақ іштік. Офицерлеріңіз сондай бір тамаша халық екен. Жібермей қойды тіпті. Шампан да ішкізді. Өздерінің әнін де үйретті. Қалай ысқырып, қалай айналу керектігін де көрсетті. Керемет тіпті.

Ш а м п л а т р о. Дегенмен мұнда қайтіп келдіңіз?..

Г у с т а в. Шамплатро, бикешті бізден жырымдап бара жатқан сияқтысың, байқа!

Р о б е р т. Үйленетінінді ұмытып барасың ба деймін?

Д е н и з а. Сіз үйленбекшісіз бе?! О! Олай болса, мырзалар, күйеу мен қалыңдықтың денсаулығы үшін ішіп жіберейік!

Б ә р і д е. Ура... Ал көтердік күйеу мен қалыңдық үшін!..

Ш а м п л а т р о. Құдай тілеуіңізді берсін, Түлкітай, тыңдаңызшы!

Г у с т а в. Полковник келе жатыр.

Д е н и з а. Мырзалар, мен құрыдым онда. Жасыра көріңіздер мені!

Ш а р л ь. Онда былай қарай, киім қоймасына кіре қойыңыз.

Р о б е р т. Дыбысыңызды шығара көрмеңіз. Біз оны тез жөнелтеміз.

Г у с т а в. Қозғалмаңыз. Өзіміз шақырып аламыз сосын.

(Дениза тығылады. Полковник келеді.)

Полковник. Тіпті ерте тұрыпсыздар ғой, офицер мырзалар!

Густав. Полковник, егер шындықты айтатын болсақ, біз әлі жатқанымыз жоқ.

Полковник. Бұл қалай?

Роберт. Шамплатро жүретін болғандықтан біз бір болмашы қоштасу кешін ұйымдастырған едік.

Полковник. А! Шамплатро, сіз де осында екенсіз ғой?

Шамплатро. Осындамын, полковник.

Полковник. Мен ендеше сізді екі өкпесін қолына алып қайдасың қалындығым деп Парижге тартып бара жатыр деп ойлағам ғой. Соншалықты еңбектеніп ем. Дұрыс болмаған, лейтенант мырза.

Шамплатро. Полковник мырза, сондай бір қиындық туып қалды. Үйленбей қалуым да мүмкін-ау.

Полковник. Неліктен үйленбейсің? Себебі не? *(Ән салған Лорионың даусы шығады)*. Бұл не көргенсіздік?

Густав. Жай... Әшейін!..

Полковник. Қалайша әшейін? Біреу ән салып жатыр ғой?

Шарль. Ешкім де ән салып жатқан жоқ. Жай дыбыс.

Полковник. Қазір өзім барып тексерейін олай болса.

(Кетеді.)

Шарль. Ой, енді не болды?

Густав. Қолға түстік-ау деймін.

(Полковник Лорионы құлағынан тартып алып шығады.)

Полковник. Не істеп жатырсың деймін?

Лорно. Кінәлімін, ұлы мәртебелі тақсыр. Қайғыны ұмытайып деп ем... Өйткені мен... ұлы мәртебелі тақсыр, сүйіп ем ғой... Ах, мен сүйдім ғой оны... Ал, ол болса алдап кетті!..

(Дауыстан жылайды)

Полковник. Мынау не? Әйел желпуішін қайдан алғансың?

Лорно. Ана жақтан...

Полковник. Сөйтіп мұнда әйел болған екен ғой?

Бәрі. О не дегеніңіз, полковник мырза! Ешкім де болған жоқ!

Полковник. Жап ауыздарыңды! Кімнің желпуіші?

Г у с т а в. Лорионың өзіңкі болса керек.

Л о р и о. Дәп солай, менікі! Мына жерде шарап ішкен сылқымтай бикеш беріп кеткен.

П о л к о в н и к. Солай де! Енді не демексіңдер?

Ш а м п л а т р о. Полковник мырза, сылқитып алған ғой, бетімен сөйлеп тұр. Сенбеңіз сөзіне!

Л о р и о. Сылқитқан түгім де жоқ, керек десең аз боп қалды Фу-у! Пысынап кеттім ғой! (*Желпуішпен желпінеді.*)

П о л к о в н и к. Бір пәлелерің бар сендердің. (*Бөлімені сүзіп шығып.*)

Г у с т а в. Бекерге мазасызданаңыз, полковник мырза! Ешкім де жоқ мұнда.

П о л к о в н и к. Жап аузыңды. Осылай боларын білгем. (*Әскери киімді Денизаны алып шығады.*) Сен кімсің?

Д е н и з а. Бұл мен, полковник мырза!

П о л к о в н и к. Әскерге жаңа шақырылғанның бірісің бе?

Д е н и з а. Дәл таптыңыз, полковник мырза. Жаңа шақырылғанның тап өзімін!

П о л к о в н и к. Мұнда қалай тап болдың?

Д е н и з а. Мұнда ма? Мұнда мені... ұмытып кетті.

П о л к о в н и к. Жолсыздық! Қай бөлімшеге жазып еді?

Д е н и з а. Бөлімшеге... бөлімшеге болғанда... Әскери бөлімшеге.

П о л к о в н и к (*дауыстан*). Сіз музыкантсыз ба? Форманыз солай. Қай аспапта ойнайсыз?

Д е н и з а. Әлгі ана бір аспапта. Қалай еді? Кез келген аспапта ойнай берем.

П о л к о в н и к. Күдікті екен!..

Д е н и з а. Бәрінен де дабылды жақсы қағам. Біз ұрын-бұтағымызбен дабыл қаға аламыз. Шығарған әніміз де бар керек десеңіз.

П о л к о в н и к (*өзіне*). Біреуге ұқсататын секілдімін өзін? (*Дауыстан.*) Ол қандай ән?

Д е н и з а. Түрік дабылы жайында. Тыңдағыңыз келме өзі?

П о л к о в н и к. Ал жақсы, тыңдап көрсейік. (*Өзіне*). Тым күдікті-ау?!

Д е н и з а. Рахым етіңіз.

Ш у м а қ т а р

Музыканттар келеді
Полк алдында барабан.
Періште сынды жас сұлу
Сикырлы көзіп қадаған.
Әсемдеп аяқ тастауын
Мақтаныш етіп сонадан.
Сәл мыңқылдап шығады
Тек түріктік барабан.
Ол бір қиын аспап қой
Келмейтін оңай ойнауға.
Талантты біздің музыкант
Ойпатпай оны қойған ба!
Ептейлі оның қолында
Кішкентай ғана сылдырлақ,
Құлыншақтың үніндей
Кетеді кейде құлдырлап.

2.

Музыканттарға ал енді
Үзіліс кезі келгенде,
Жалпылдап бәрі біреуге,
Құлкіге жалған кенелді.
Сол кезде полкты бақылап,
Соңынан болып караған,
Сұлуға келді жақындап,
Түріктік әлгі барабан.
Қиығын сатса көзінің,
Қатыны тұрған өзінің.
Алдында мұның шеберін
Көрсеткен еді-ау өнерін.

3.

Ол айтты: — Білгің келеді-ау
Кернейшілердің бәрін де.
Ән-күйді сүйер болмас па,
Бармай-ақ сонша әріге.
Келсе егер құштар тілекпен
Ойынымнан менің сыр ұққын.
Музыка аспабы емес пе
Барабаны түріктің?..
Анттасты өнер сүюге
Сол үшін күйіп-жапатын,
Өнерпаз біздің музыкант
Асыра түсті талаптын.
Қолына түссе сылдырмақ...

Полковник. Жаман емес. Тіпті де жаман емес.
(Өзіне). Мені мазақ етпек болып, әдейі кіндіріп қойған
әйел емес пе өзі?! (Дауыстан.) Лорио!

Лорно. Мәртебелі тақсыр!

Полковник. Күркіреуік пен Нажағайды ерттеп әкел! Көрсейін мен бұлардың кім екенін.

Лорно. Құп болады, мәртебелі тақсыр...

(Кетеді.)

Дениза (үрейленіп). Мұның мәні не болды? Сақтай көр!

Шамплатро. Полковник мырза, осы түн ішінде ме?

Полковник. Атты әскерге түн дегенін түк емес.

Дениза. Сақтай көр, жаббар не!

Роберт. Аттар кеше жорықтан келді. Тыныққаны дұрыс.

Полковник. Мен көптен бері мінілмеген өз арғымақтарымды ерттеуді бұйырдым. Атка қалай отырар екен, байқаймыз қазір. Офицер мырзалар, сіздер осында қаласыздар? Ал сен аулаға шық. Ал кәне, марш!

Дениза. Құдай-ай, құрыған жерім осы болды-ау!

Шамплатро. Не істемек? Өлтіреді ғой бикешті!

Густав. Бір амалын қарастырган жөн, мырзалар!

Шарль. Шықпайсыңдар деп бұйырды ғой. Не айла бар!

Шамплатро. Бірақ бикешті қатерге тастап мен мұнда қала алмаймын.

(Қазарма ауласы.)

Лорно. Мәртебелі тақсыр ием! Күркіреуік айғыр, Нажағай бие ерттелді.

Полковник. Шығар бері!

Флоридор келеді.

Дениза. Флоридор. Сізге не болған?

Флоридор (сыбырлап). Төртеулеп жабылып ша-шымды қырып тастады.

Дениза. О! о... о...

Полковник. Айтпақшы мына дудар бас!

Флоридор. Амал не мен енді дудар бас болмай қалдым, мархабатты хан ием!

Полковник. Олай деме дегенім қайда мен сізге. (Өзіне.) Қазір бәрін де анықтаймын. Әй, бокмұрындар! Кәне, атқа отырындар! Солға қарай... марш!..

Дениза. Ой, сондай қолайсыз? Полковник мырза, рақмет сізге, мен өзім... өзім-ақ...

Полковник. Бұл не өзі? Мына тоқыр бас пері қа-зыққа шоқитқан ит секілді. Ал мына жігіт... Қайтың ат-

ты әскер болмақсыз? Атқа осылай отыра ма? (*Денизаның мықынынан ұстайды.*)

Дениза. Ай! Ай... Маған қол тигізбеңіз, полковник мырза, әйтпесе мен бар ғой...

Полковник. Иә, сіз бар ғой?

Дениза. Қол тигізбеңіз дедім ғой мен сізге!.. (*Шалапақпен жағына тартып жібереді.*) Ой, алып қашты! Ой! Ай!

Флоридор. Не боп барады?! Өлдім ғой деймін! (*Дениза мен Флоридор қақпадан шауып шығады.*)

Полковник (*жағын ұстап*). Сілейтіп кетті-ау! Қап!

(*Жүгіріп офицерлер келеді.*)

Шамплатро. Қайда кетті? Не істеп кетті?

Густав. Не боп қалды, полковник мырза?

Полковник. Сілейтіп соғып кетті. Зытып отырды. Мен тәртіп орнатам. Мен олардың көкесіне танытам! Не деген сұмдық, қатардағы бокмұрын солдат білдей полковникті ұрмақ болды ғой... Мен босқа қалдыра алмаймын мұны... Өңкей пайсап, қата қалыңдар, кәне! Жап ауыздарынды.

(*Осы шу-айқаймен шымылдық жабылады. Екеуі де қажып, шаршаған. Өңдері жоқ.*)

Флоридор.

Кашан бұл бітпекші, жаным-ау?!
Алдымда қандай сын тұр дайын?
Ұрды да ұрысты, шағылдым,
Әрнеге соғылып мандайым.

Құдай-ау түп-түгел қайғы-мұң,
Қалайша бұлармен шатыстым.
Оперетта қайғы екен толған бір
Несіне құмар боп қатыстым.

Сенен-ақ күйдім-ау Түлкі-ку,
Не қорлық етпедің сен маған?
Енді айқып, сөзінің бәрі у,
Масқара, арамдық, оңбаған!

Дениза.

Ұят-ақ емес пе қыңқылып,
Жақын ғой алар шақ бір тыным
Айт-айтпа, кеп қалдық финалга,
Әнски шымылдық, жарқыным!

(*Пансионат бөлмесі. Дениза мен Селестен терезеден түседі.*)

Дениза. Өлдік-талдық дегенде үйге де келіп жеттік-ау, әйтеуір.

Селестен. Қандай сұмдық түн! Мына түр, мына киімімізді әкім әйел көрсе, не дейтінін бір құдайдың өзі біледі.

Дениза. Ештеңе де демейді. Бірдене деуге шамасы келмейді оның. Табанда сеспей қатады.

Селестен. Байқаймын, тіліңіз шыға бастаған.

Дениза. Кешеден бергі көргеніміз тіл түгіл басқаны да шығарар.

Селестен. Көп сөзді доғарыңыз. Тездетіп киінуіміз керек. Шкафымда әйтеуір лыпа бар секілді еді... Барыңыз, сіз де киінетін болыңыз.

Дениза. Ал кеттім, Флоридор мырза!

Селестен. Тссс... Олай атаманыз. Мен мұнда Флоридор емес, Селестенмін.

Дениза. А, нә, кешіре көріңіз Селестен екенсіз ғой... Флоридор деуге аузым үйреніп кетіпті.

(Кетеді.)

Селестен *(жалғыз)*. Ой, Түлкі қуым-ай!.. Міне, қой аузынан шөп алмастың өзі деп осыны айт! Құдай-ай, осы әйел дегенді кім ойлап шығарды екен? Әрине, мен емеспін ойлап шығарған. Сен бар ғой нағыз мүйізді сайтанның өзісің! Қой, тез барып басқа киім киейін!

(Кетеді. Әкім әйел кіреді.)

Әкім әйел. Аман-сау барып жетті ме екен? Ата-анасы қайтіп қарсы алды? Мазам кетіп түнімен ұйықтай алмай шықтым.

(Ұзын етек бешпент, шілтерлі телпек киген Селестен шығады.)

Селестен. Бар тапқаным осы болды.

Әкім әйел. Органист мырза?!

Селестен. О, Әмірші нем!

Әкім әйел. Сіз тіпті қайтып келіп те үлгіргенсіз бе?

Селестен. Жоқ! Жо-жок, жоқ емес-ау, нә, әмірші нем, мен қайтып оралдым.

Әкім әйел. Мына үстіңіздегі не нәрсе?

Селестен. Бұл жолға киетін шапан жамылтқы. Жаңа мода... Шаннан сақтайды. Вагон ішінде, шаң дегенің көп болады екен тіпті... *(Телпегін шешеді.)*

Әкім әйел. О-о! Шашыңызды да алдырып тастағансыз ба?

Селестен. Иә... былайша айтқанда, сіз білесіз

гой... бір станцияға келгенде... он шақты минут тұрып қалып... Содан соң не істерімді білмей... (Өзіне-өзі) Нені былжыратып тұрмын осы!

Әкім әйел. Бір түннің ішінде Парижде болып одан қалай үлгеріп қайтып келе қойдыңыз осы?

Селестен. Иә, бір жағынан ойлағанда солай... Ал екінші жағынан ойласаң?!

Әкім әйел. Мазаңыз жоқ қой! Бірдемені жасырып тұрғанның қай жағысыз?! Дениза қайда? Аман ба өзі? Қайда адастырып кеттіңіз Денизаны?

Селестен. Жоға, әмірші нем! Адасатын Дениза емес, қайтіп адастырасың асылды!

Әкім әйел. Сондай періште баланы, сондай асылды өзіңізге ғана сеніп тапсырғанымды білесіз бе?

Селестен. Түсінгенде қандай, Әмірші нем. Нағыз қазынаның өзі ол!

Әкім әйел. Қайда өзі?

Селестен. Осында.

Әкім әйел. Осында? Не болды түсіндіріңізші. Мазамның жоқтығы сондай, тіпті тынысым тарылып барады.

Селестен. Бәрін де басынан бастап айтайын... Әмірші нем, жоқ Денизаның өзі айтқаны жөн ғой деймін.

(Дениза келеді.)

Әкім әйел. Балапаным Дениза, не болды?

Селестен (өзіне-өзі). Қандай амал табар екен, тындайық.

Дениза. О, анатайым!.. Түк те болған жоқ. Жол бойы Селестен мырзадан Парижге неге бара жатқанымды сұрадым. Ол кісі мелшиген қара тас секілді, аузын ашпай қойды.

Селестен. Түлкі қудың нағыз өзі.

Әкім әйел. Тіпті тамаша!

Дениза. Бірақ мен әңгіменің кілтін тауып, Селестен мырзаға шынын айтқыздым... Парижге анадай бір сұмдық үшін бара жатқанымды білген соң...

Әкім әйел. Қандай сұмдық?

Дениза. Күйеуге шығасың дегенді айтам... Соны білген соң поездың астына түскім келді!

Әкім әйел. Балапаным, айтпай-ақ қойыңыз ар жағын. Зәрем ұшады.

Селестен. Қалай-қалай сілтейді!

Дениза. Маэстро мырзаның аяғына жығылып жылай бердім, жылай бердім...

Селестен. Құдай-ау, шімірікпейді. Өтірікті қалай-қалай соғады.

Дениза. Селестен мырза қайырымды кісі ғой. Айтқаныма түсінген соң қайтып келдік. Күйеуге шыққым келмейді, апатай. Қайтсе де өз қасыңызда болып, дүние қызығын талақ етсем бе деймін!

Әкім әйел. Балапаным сол!

Дениза. Пиғылым осы ғой, апатай!

Селестен (*өзіне-өзі*). Офицерлермен шампан көтергені болмаса, пиғылы керемет! Ой, қу түлкі-ай!

Әкім әйел. Дегеніңіз болсын, балапантайым. Туысқандарыңызға хат жазып, бәрін де баяндармын. Ал бара ғой, балапантай. Болған іске болат бол! Тұмсықтыға шоқыттырмаймын. Бара ғойыңыз. Қазір келем.

Селестен. Өзі біреуді шоқып алмаса!.. Полковникті қалай тартып жіберді?!

Дениза. Рақмет, апатай! (*Кетеді.*)

Әкім әйел. Балапанның айтқанын істеп, жақсы жасамадыңыз. Дегенмен аман-есен алып келгеніңіз...

Селестен. Аман болғанда қандай, дін аман.

Әкім әйел. Ал жақсы кешірдік мұныңызды. Барыңыз да біздің мына жұпыны ұямызға лайық киімдеріңізді киіңіз. Содан кейін тезірек шашыңыздың өсуін ойластырыңыз.

Селестен. Жақсы, әмірші нем! (*Кетеді. Полковник келеді.*)

Әкім әйел. Ах, Альфред! Мезгілімен келдің-ау!..

Полковник. Саған бәрі де мезгілімен. Ал бізде жаңа шақырылған екі ит солдат мезгілсіз қашып кетті. Ол, ол ма, бірі тіпті жағымнан тартып жібере жаздады.

Әкім әйел. Не дейді?! Сені ме? Полковникті?! Сұмдық қой!

Полковник. Оқасы жоқ, жердің түбіне кіріп кетсе де тауып алып сазайын тарттырам ғой.

Әкім әйел. Онда жақсы. Айтайын дегенім біздің әлгі сүйікті періштемиз Дениза жайы еді. Бишара баланың тіпті тұрмысқа шығар ықыласы жоқ.

Полковник. Құдай-ау, бізге де керегі осы ғой! Виконт Шамплатроның да үйленгісі келмейді.

Әкім әйел. Тіпті жақсы. Онда Денизаны шақырта қояйын, жақсылық хабарды өзің айтып, қуантшы балапантайды. Дұғасына қосып, тілеуінді тілейтін болады.

Полковник. Асығыс едім. Сонда да айтқаның болсын. Күте тұрайын. (*Әкім әйел кетеді.*) Бәрі де біз

ойлағандай. Шамплатро бақшада күтіп тұр. Белгі берсем бітіп жатыр.

(Әкім әйел мен Дениза келеді.)

Әкім әйел. Еркінірек басыңыз. Қуанышты хабар бар.

Дениза. Сақтай көр, Полковник қой!..

Полковник. Жау алғыр! Мынау біздің солдат қой?! Гортензия бері кел!

Әкім әйел. Не дейсің бауырым?

Полковник. Қолға түсірдім.

Әкім әйел. Кімді түсірдің, бауырым?

Полковник. Әлгі бізден қашқан екі иттің бірін.

Әкім әйел. Қай жерде?

Полковник. Міне, осы жерде!

Әкім әйел. Есің дұрыс па өзі, бауырым-ау.

Полковник. Бұл жерде жынданып кетуге де болады. Міне, көр! Мына тұрған қыз — менен қашқан солдат!

Әкім әйел. Мына қасиетті ұяда артық сөз айтпа, асылық болады, бауырым!

Полковник. Гортензия! Жап аузынды. Бәрін де қазір өзім анықтаймын. *(Денизаға.)* Мадмуазель, біздің трубочист, тьфу... дабылшымыз екенінді кәне мойындай қойыңыз. Сіз солдатсыз ғой?

Дениза. Ағатай, сізді түсінбей тұрмын. Солдатыңыз не? Қайдағы дабылшы? Мені еркек деп тұрсыз ба? Сұмдық қой мұныңыз.

Әкім әйел. Альфред, құдайдан қорықсаңшы! Болмаса мен жынданамын.

Полковник. Қой дедім ғой, Гортензия! *(Денизаға.)* Алдамаңыз. Дабылшысыз! Солдатсыз!

Дениза.

Мен еркекпін бе? Сұмдық!
Төркіні қалай сөзіңнің?
Баурым-ау, қыздың өзімін.
Барсам да қандай сотыңа,
Күймеймін дозақ отыңа.
Полковник мырза, несіне
Қарайсыз маған тесіле.
Бұ жұрттың есі кеткен бе,
Еркектік белгі жоқ менде.
Түссе де басым қай жауға,
Ұялам ітті ойлауға.

Жүргенімменен селтектеп,
Көрген емен еркек боп...

(көпке қарап.)

О, таксырлар, араша!
Жүрсем де еркін балаша.
Полковник сізге апт етем,
Емеспін еркек. қарашы!

Полковник. Өлтірсең де түк түсінбеймін! Аумай-ды-ау, аумай қалған... Рас даусы басқашалау секілді. Амал не, ғафу етіңіз, мадмуазель. Қате скен менікі.

Әкім әйел. Альфред, беталды лакпа! Істің жөніне көшейік. Дениза, сіз жаңа күйеуге шықпаймын дедіңіз ғой, солай ма?

Дениза. Иә, айттым, апатай!

Әкім әйел. Айтсаңыз, қынжылатын ештеңе жоқ, турасын баяндайын, күйеу бала да сізге үйленбеймін депті. Басқа біреуді сүйетін көрінеді.

Дениза (өзіне-өзі). Басқаны сүйген өзім секілді скен ғой.

Полковник. Мадмуазель сізге үйленбек болған жігіт менің қарамағымда істесе де шындықты айтайын: оның өзі нағыз ақымақ!

Әкім әйел. Альфред!?

Полковник. Кешіре көр, қарындасым. Осындай жұтынып тұрған сұлу қыздан айнып, сондағы сүйгені кім дейсіз ғой... Аузың бармайды тіпті!..

Дениза. Кім еді?

Полковник. Қайдағы бір актриса! Несіне қызықты, ит біледі.

Әкім әйел. Бауырым-ау, аясаңшы балапантайды!

Полковник. Кешіре көр! (Селестен келеді. Полковникті көріп күй аспабының сыртына жасырынады.) Кеше театрда тапысты. Ал қыз болса қайдағы бір музыкантсымақтың опереттасында ән салатын көрінеді.

Селестен (сыбырлап). Сұмырай!

Әкім әйел. Бауырым-ау, мынадай қасиетті жерде театр дегенді сөз етпе!

Дениза. Айтса, айта берсін, апатай, бәрі бір түсініп жатқан мен жоқпын. Аты кім екен актрисаның?

Полковник. Түлкітай дей ме?!

Бәрі де. Түлкітай?

Полковник. Жұрт солай атап кетсе керек.

Әкім әйел. Фи! Тым ерсі скен.

Дениза. Сол Түлкітайға үйленем дей ме енді?

Полковник. Басы айналып қалса керек.

Әкім әйел. Ақылға сыймайды тіпті. Сондай ақ сүйек қайдағы бір актриса!..

Дениза. Лейтенантыңыздың аты-жөні қалай еді?

Полковник. Ол ақымақтың аты жөні Шамплатро.

Дениза. Сактай көр!

Полковник. Өзі мына аллеяда мені күтіп жүр. Сіздің де қарсы емес екеніңізді айтып қуантайын барып.

Дениза. Тұра тұрыңыз, полковник мырза!

Селестен (өзіне-өзі). Түлкітай тағы бір қулықты ойлап тапты...

Дениза. Қадірлі апатай! Бір жола қаранды өшір дегеніміз қатыгездік болар. Күнәлі жолдан қайырып алуымыз керек Шампинтон мырзаны. Киелі парыз бұл мен үшін!

Полковник. Шамплатро оның аты.

Дениза. Кешіре көріңіз, Шамплатро мырза...

Әкім әйел. Нағыз періште!... Жүрегіңіз неткен кең еді, Дениза! Төбем көкке жеткендей. Жүр, Альфред, лейтенантты барып шақырайық.

Полковник. Барсақ барайық. Бірақ көне қояды дей алмаймын. Актриса дегеннің не екенін білем ғой мен. (*Екеуі де кетеді.*)

Селестен. Сіздей сиқыршы сайтанды көрген емен.

Дениза. О, Маэстро мырза. Соның нақ өзі екенін түсіндіңіз ғой?!

Селестен. Түсінбейтінім — қаншама оқиға, қалайша су жұқтырмай сытылып кете бересіз?

Дениза. О! Мен оны күнәдан арашалағым келеді! Тәңір алдындағы парыз ғой бұл!

Селестен. Арашалаңыз, арашалаңыз оны күнәдан! Бірақ арашалаймын деп тіл тартпай кетіп жүрмеңіз.

(*Әкім әйел келеді. Селестен жасырынады.*)

Әкім әйел. Балапантайым, қазір Шамплатро мырза келеді, біздің ұяның тәртібі бойынша...

Дениза. Иә, нә, апатай... Шымылдық керек қой?.. Қазір...

Әкім әйел. Нағыз періштенің өзі!

Дениза. Менің мінезім солай ғой, апатай.

Әкім әйел. Сіз мені тебіrentіп жібердіңіз, тіпті... Ал мен лейтенант мырзаны шақырайын!

(*Кетеді.*)

Д е н и з а.

Көбірек еріп қылжаққа,
Бейімдеу болдым қыз жаққа.
Түлкі қу нағыз болдым да,
Абырой содан алдым ба!
О, менің тапқыр ақылым,
Жөпдей көр өзің ақырын.
Бір басыма жетерлік
Істедім күнә, мекерлік,
Түссем де терең зынданға,
Түспесіп қайтып бұл жолға.
Алжастырған әдейін
Тағдырым шығар, не дейін!
Болды ма жәрдем құдайдан,
Тез қайттым бұл қу райдан...
Сақтай гөр, тапқыр ақылым!

(Дениза, Шамплатро.)

Д е н и з а. Жақындаймын, деп әуре болмаңыз.

Ш а м п л а т р о. Бағындым айтқаныңызға. Бұл ұяның тәртібі маған белгілі.

Д е н и з а. Басқа бір қызды сүйгендіктен маған үйленбейтін болды деп естідім.

Ш а м п л а т р о. Рас, солай.

Д е н и з а. Сіз сонда ол қызға шынымен үйленбекшісіз бе?

Ш а м п л а т р о. Амал қанша, үйлене алмаймын.

Д е н и з а. Неге?

Ш а м п л а т р о. Көз жазып қалдым.

Д е н и з а. Үмітсіздік сайтан ісі. Рұқсат етіңіз туысқаным, мен көмектесейін. Шын көңілім.

Ш а м п л а т р о (өзіне-өзі). Ой! Осы ұяның ғибратын уағыздай бастады ғой дейім, тиып тастайын. (Денизаға.) Дұрысы, осы әңгімені тоқтатқапымыз жөн болар. Сіз тақуа адамсыз. Тақуа болып қала беріңіз мына тәркіханаңызда. Біз болсақ тамұқ отында жанатын жандармыз. Сіздер секілді періштедей таза күнәден пәк жандар біз секілді әуейілердің пендешілігін түсіне алмайды.

Д е н и з а. Оны қайдан білдіңіз? Мүмкін, менің де бишара көңіліме сондай бірдеменің ұшқыны түскен шығар...

Ш а м п л а т р о. Сүйіспеншілік ұшқыны емес пе?

Д е н и з а. Кім білсін. Ібіліс қайсымызды еліктірмейді дейсіз.

Ш а м п л а т р о. Күйеуге шығып алыңыз. Сонда Ібі-
лістің шаруасы болмай қалады.

Д е н и з а. Күйеуге шықсам шығар ем, бірақ...

Ш а м п л а т р о. Бірағыңыз не?

Д е н и з а. Мені қаламауы мүмкін ғой.

Ш а м п л а т р о (өзіне-өзі). Не айтып кетті? (Дени-
заға.) Неге олай дейсіз!

Д е н и з а. Себебі, мына мен дегенім — мен смес. Кү-
нәм сондай көп, лейтенант. Бірақ мені түсінессіз ғой деп
ойлаймын.

Д у э т.

Мұнда көп мені жақтаушы,
Болған да шығар мактаушы.

Ш а м п л а т р о.

Мактағандай тұлкіні
Көрінді маған күлкілі.

Д е н и з а.

Білмейтін мені талайы
Күнпәкәр жанға санайды.
Тентектігіме қарап сіз-дағы
Жорырсыз мені әрнеге.
Болатын еді, әрине,
Қылмыстының қылмыстысы деуге де.

Ш а м п л а т р о.

Кілттеулі жатып осында
Бола ма солай жасауға.

Д е н и з а.

Театрға бардым тосын бір
Кездесіп қалды досым бір.
Айтпаймын соқын, айтпаймын...
Білмеймін оған қандай хал!

Ш а м п л а т р о.

Бабетамысың, о, тоба?!

Д е н и з а.

Қайраңмын мен де атама!

Ш а м п л а т р о.

Құдай-ау, естеп таңармын.

Д е н и з а.

Жақындай көрме пердеге,
Қалармын тағы пәлеге.

Махаббат естен тандырды,
Жүректі оттай жандырды.
Казармаға бардым соғылап,
Шарап та іштім қолылап.
Айқай-ұйқай боп қалды.
Қолында оның сылдырмақ,
Қоңыраудай үні сыңғырлап.
Есімнен тана тыңдадым,
Басым да көзім бұлдырап.

Ш а м п л а т р о.

Көргім келеді мен сен,

Д е н и з а.

Жок, болмайды, болманды!
Бәрі де, міне, анық қой,
Пәктігімді танып қой.
Өлтірсең өлтір... пердеден
Өтуге жол жоқ бір қадам!

Ш а м п л а т р о.

Тағдырыма карамай,
Сен үшін күйіп, жанам-ай!
Сүйіктім сенсің, сүйерім,
Тек осы менің білерім.

Д е н и з а.

Тұрмыш ғой тірі, әйтеуір.
Қуанышымды жасырып.
Көп күнім өтті, қайтсейін,
Жатырқап, әрі бас ұрып.

(Шымылдық құлап қалады. Екеуі сүйіседі. Полковник келеді.)

Полковник. Бұл не? Не болды деймін? Ана екеуі сүйісіп жатыр.

Ш а м п л а т р о. Полковник, ақ канатты періште бұл. Сүйем мен Денизаны!

Полковник. Ұят қой мұның. Кімді сүйіп тұрғаныңды білесің бе? Біздегі дабылшыны сүйіп тұрсын! Нанбасаңдар мінекей, бақшадап тауып алдым. *(Әскери форманы көрсетеді.)*

Д е н и з а. Кешіре көр қымбаттым! *(Полковникті былай шығарып.)* Дұрыс айтасыз, полковник мырза. Дабылшыңыз болғаным рас еді. Жағдай итермеледі, бірақ. Ерлігіңіз жетіп осы бір кішкене сырды жария етпейтің шығарсыз деп ойлаймын.

Полковник. Нағыз қудың өзісіз, мадмуазель. Сүйкімдісіз сондай. Шартыңызды қабылдадым, бақыт-

ты болыңыздар. Бірақ алдымда менің күнәңіз бар. Ары-
луга тиіссіз.

Д е н и з а. Қайтіп?

П о л к о в н и к. Шапалақ соққан бетімнен сүйетін
боласыз.

Д е н и з а (*Полковниктің бетінен сүйіп*). Ықыла-
сыммен.

Ш а м п л а т р о. Полковник кешіре көріңіз, бұл кісі
қалыңдығым екенін ұмытып барасыз.

П о л к о в н и к. О, бұл шын аталық белгі, лейтенант!
Құттықтаймын!

(*Селестен келеді.*)

Ш а м п л а т р о. Келіңіз, Флоридор. Келіңіз де құт-
тықтаңыз бізді. Бұл — менің қалыңдығым.

С е л е с т е н. Мынау менің сырымды ашып қояйын
деді-ау?

П о л к о в н и к. Ә, ақыры анықталайын деді ме. Сіз
Помидор, тыфу, Флоридорсыз!

С е л е с т е н. Полковник! Токтаңыз!

П о л к о в н и к. Токтайтын не қалды енді?! Әпкел бе-
рі қолыңды! Татуласайық. Корина сізді көргісі келмей-
тінін, жек көретінін мойындады.

С е л е с т е н. Сіз жөнінде де Корина осылай дейтін
еді, Полковник, әпкел бері қолыңызды.

(*Әкім әйел келеді.*)

Ә к і м ә й е л. Не боп жатыр? Шымылдық жайына
қалған... Балапантайдың қолынан ұстап алыпты ғой тіп-
ті. Токтаңыздар деймін!

Д е н и з а. Апатай! Кешіре көріңіз. Мына кісі менің
күйеуім!

Ә к і м ә й е л. Тұрмысқа шығатын болдыңыз ба, Де-
низа? Өлсем де шықпаймын дегеніңіз қайда?

Д е н и з а (*Шамплатроны көрсетіп*). Мына кісі акт-
рисалардың соңынан жүгірмесін деп, осы кісіні кінәдан
сақтап қалайын деп...

Ә к і м ә й е л. О, ізгілік жолынан таймайсыз-ау, Де-
низа! Қарашы, біреуді күнәдан арашалап қалу үшін
өзін құрбандыққа шалғанын көрмейсіз бе? Жағдай жақ-
сылыққа меңзейді. Құттықтаймын!.. Балапантай, ана
қолыңыздағы не зат?

Д е н и з а. Әскери мундир. Бізге Полковник мырза
сыйлыққа әкеліпті.

П о л к о в н и к. Мен бе?

Д е н и з а. Біз сыйлаған бал-тоқаш пен тәттілердің орайы деп әкеспі!

Ә к і м ә й е л. Рақмет саған, Альфред!.. Бірақ, әскери мундирдің бізге керегі не?

Д е н и з а. Көршілерге қыр көрсету үшін: сіз мұны бағбанға кигізіп қоясыз.

Ә к і м ә й е л. О, періштетайым-ай, кетіп бара жатсаңыз да ойлайтыныңыз біз болдық қой.

Д е н и з а. Менің мінезім сондай, апатай!

П о л к о в н и к.

Сен баурап алдың бәрімізді,
Ойна, оркестр! Көңіл хош.

С е л е с т е н.

Болдың не құрметке енді,
Ақылы мол, қу Нитуш!

Ш а м п л а т р о.

Түлкі-бикешім, нұрлы айым!
Деп атайды жұбайың.

Д е н и з а.

Иә, иә! Түлкі-бикемін,
Мен солай-ақ болайын!
Актриса болам қалайда,
Театр — асыл арманым!
Солай, иә!
Театр — асыл арманым!
Бум! — Қашанда
Театрға сенем мен.
Айқай-шу!
Батыл бас!
Мынау біздің жолымыз,
Мынау біздің жолымыз.
Дэнь! Иә!
Басқа сөзді қоя тұр!
Арманым менің театр!
Бум! — Қашанда
Біз театрлық жандармыз!
Айқай-шу!
Батыл бас!
Мынау біздің жолымыз!
Мынау біздің жолымыз!

Ш ы м ы л д ы қ

М А З М Ү Н Ы

Әнім сен едің	5
Дөкей келе жатыр	46
Қайдасың, Зәрина?	79
Қыр гүлі	115
Кеш оянған махаббат	132
Шайқақ	160
Халала	191
Леп белгісі	204
Түлкі бикеш. (Әрведен аударылды)	214

САФУАН ШАПМЕРДЕНОВ

ТЫ ПЕСНЬ МОЯ. ПЬЕСЫ.

(На каз. языке.)

Редактор Т. Шаханов. Художник А. Смагулов.
Худ. редактор Б. Табылдиев. Тех. редактор Б. Ту-
рабаев. Корректор Ж. Абдишева.

Сдано в набор 11/II 1976 г. Подписано к печати
15/VI 1976 г. Бумага № 1. Формат $84 \times 108 \frac{1}{32} = 8,625 =$
 $= 14,49$ усл. п. л. (14,86 уч.-изд. л.). Тираж 10 000 экз.
Цена 95 коп. УГ03047.

Издательство «Жалын», г. Алма-Ата. Карла Маркса, 65.

Заказ № 375. Полиграфкомбинат производственного объ-
единения полиграфических предприятий «Кітап» Государ-
ственного комитета Совета Министров КазССР по делам
издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Алма-
Ата, ул. Пастера, 39.